
HIERONYMUS
ANDOVER-HARVARD
THEOLOGICAL LIBRARY

HIERONYMUS

HIERONYMUS
ANDOVER-HARVARD
THEOLOGICAL LIBRARY

CORPVS
SCRIPTORVM ECCLESIASTICORVM
LATINORVM

EDITVM CONSILIO ET IMPENSIS
ACADEMIAE LITTERARVM CAESAREAE
VINDOBONENSIS

VOL. XI.

CLAVDIANI MAMERTI OPERA EX RECENSIONE
AVGVSTI ENGELBRECHT.

VINDOBONAE
APVD C. GEROLDI FILIVM BIBLIOPOLAM ACADEMIAE
MDCCCLXXXV.

CORPVS
SCRIPTORVM ECCLESIASTICORVM
LATINORVM

EDITVM CONSILIO ET IMPENSIS

ACADEMIAE LITTERARVM CAESAREAE

VINDOBONENSIS

VOL. XI.

CLAVDIANI MAMERTI OPERA EX RECENSIONE
AVGVSTI ENGELBRECHT.

VINDOBONAE

APVD C. GEROLDI FILIVM BIBLIOPOLAM ACADEMIAE

MDCCCLXXXV.

CLAVDIANI MAMERTI OPERA

RECENSVIT

ET COMMENTARIO CRITICO INSTRVXIT

AVGVSTVS ENGELBRECHT.

VINDOBONAE

APVD C. GEROLDI FILIVM BIBLIOPOLAM ACADEMIAE

MDCCCLXXXV.

CELSISSIMO · PRINCIPI

RAINERO

AVSTRIAE · ARCHIDVCI

LIBERALISSIMO · LITTERARVM · FAVTORI

D · D · D

PRAEFATIO.

I. DE CODICIBVS ET EDITIONIBVS.

Ad adornandam hanc Claudiani Mamerti editionem duodecim adhibui libros manuscriptos, quorum descriptionem paucis absoluere licet uerbis:

Codex Parisinus latinus nr. 16340 bibliothecae publicae A (olim Sorbonicus) membranaceus formae minoris foliorum 81 litteris satis nitidis saec. VIIII exaratus incipit a capitulorum indice librorum Claudiani (cf. fol. 1^{r}: *incipiunt capitula libri primi*, fol. 2^{r}: *expliciunt capitula libri primi. incipiunt capitula libri secundi* — fol. 3^{r}: *expliciunt capitula libri tertii*). subsequitur (fol. 3^{r}): *huius operis auctor ignoratur quia tacito nomine ista conscripsit contra quae Claudianus tres hos libros disseruit* (cf. edit. pag. 8 adn. 15), quae uerba Fausti epistulae praescripta sunt, quam excipit Claudiani opus ipsum. in ipso contextu capitulorum praescriptiones non exstant, sed in margine litteris minutis adscriptae sunt, ut uidetur, ab eo, qui codicem exarauit. eodem fere modo etiam in reliquis codicibus Claudiani scripta tradita sunt, quare in describendis codicibus ubi nihil quidquam adnotamus ea, quae in unoquoque continentur, cum codice A conspirare tenendum est.

Codex Parisinus latinus nr. 2779 (Colb. 5449, Reg. 4029, 5) B membranaceus formae minoris foliorum 88 saec. X satis eleganter scriptus et cum A arta necessitudine coniunctus est. recentiore aetate codex correcturas mendorum maximam partem leuidensium partim atramento partim plumbo factas expertus est, quas hic illic tantum enotaui.

C Codex Parisinus lat. nr. 2164 (Colb. 2285, Reg. 4028, 3 A; fuit liber olim '*Iac. Aug. Thuani*' [fol. 1^r]) membran. formae maioris 71 foliorum saec. XI binis columnis minutissimis litteris scriptus continet praeter Claudianum Mamertum (fol. 1—$22^{u\,2}$) Chalcidium. deest capitulorum index. per totum librum librarius saepissime singulas syllabas omisit, quas addidit manus altera.

D Codex Montepessulanus H nr. 145 formae minoris membran. 149 foliorum saec. XII scriptus continet inde a fol. 102^u Claudiani epistulam ad Sidonium et Sidonii epistulam ad Claudianum (cf. edit. p. 198 et 200), fol. 103^u epistulam Sidonii ad Petreium (lib. IIII ep. XI), in eodem folio medio haec litteris rubris exarata sunt: *nota quod Claudianus composuit hymnum Pange lingua gloriosi praelium certaminis.* sequitur in fol. 104^u Sidonii epistula ad Nymphidium (lib. V epist. II), fol. 105^r litteris rubris: *Gennadius in libro de illustribus uiris hec ait inter cetera*: (litteris atris) *Claudianus Viennensis ecclesiae presbyter uir ad querendum satis artifex et ad disputandum subtilis composuit tres quasi de statu uel de substantia anime libros in quibus ostendit aliquid esse incorporeum preter deum.* haec excipit epistula Fausti, quam subsequuntur capitulorum index et Claudiani de statu animae libri. conspiciuntur numeri tantum capitulorum in margine adscripti, cum praescriptiones capitulorum nusquam omnino compareant.

E Codex Parisinus lat. nr. 2165 (Reg. 3796, Baluz. 112) formae maioris membran. 120 foliorum saec. XIII binis columnis scriptus Claudiani de statu animae libros ita exhibet, ut suus unicuique libro capitulorum index praecedat et Fausti epistula post primi libri indicem legatur. fol. $34^{u\,1}$ — fol. $35^{u\,2}$ exstat epistula Mamerti ad Sapaudum rhetorem. fol. $36^{u\,1}$ incipit *prologus in explanatione tabernaculi federis* etc. capitulorum praescriptiones in ipso contextu exaratae sunt. codex locis innumeris manu altera correctus est ita, ut prioris scripturae ablutae saepius ne minimum quidem supersit uestigium. correcturas ad optimae notae libri fidem factas esse demonstrabimus.

Codex Parisinus lat. nr. 18080 (olim *'s. Martini a campis* F *ordinis Cluniacensis'*) in 8⁰ membran. foll. 81 saec. XII continet a fol. 10ʳ usque ad fol. 40ʳ Claudiani Mamerti de statu animae libros eodem utique ordine quo E digestos, cum capitulorum praescriptionibus aeque ac D careat.

Codex Vindobonensis nr. 1030 (Theol. 417, olim 187; fuit G olim monasterii s. Floriani) miscellan. saec. XI—XIII membr. formae quadratae foliorum 175 continet inde a fol. 31ʳ—99ᵛ Claudianum Mamertum (saec. XI incip.). desunt capitulorum index et epistula Fausti. Claudiani opus in capitula diuisum non est, quippe quorum nec praescriptiones nec numeri appareant.

Codex Einsidlensis nr. 318 membran. in 4⁰ paginarum H 173 numeratarum saec. X elegantissime scriptus eadem, quae codex B, et eodem ordine digesta continet.

Codex Sangallensis nr. 846 membran. in 4⁰ paginarum 142 L saec. X nitide scriptus incipit a uerbis Claudiani de statu animae libri I cap. I extr.: *inspi*]*cere plane non abnui*, quae antecedunt interciderunt itemque folium, quod erat inter paginam 40 et 41 (cf. edit. pag. 67, 18—72, 1). inde a pag. 107 foliorum inferiores partes sinistrae abscissae sunt, quam ad rem illud '*L deest*' in adnotatione critica nostra referendum est.

Codex bibliothecae uniuersitatis Lipsiensis nr. 286 membran. M in 8⁰ foliorum 77 saec. XI exeunte exaratus hanc habet in fol. 2ʳ notam: *liber cenobii ueteris cellae reposita* (sic!) *ad bibliothecam publicam anno nr̃e salutis 1·7·0·0.* continet liber praeter ea, quae in ABH exstant, solus epistulam Claudiani Mamerti ad Sidonium, quae epilogi uice libris de statu animae adiecta est (cf. edit. pag. 191 sqq.). per totum codicem glossae inter lineas scriptae, quibus singulae uoces explicantur, reperiuntur. ab eadem manu satis antiqua, cui glossae debentur, in margine adiectae sunt uariae lectiones lineolis rubris circumductis insignitae. capitulorum praescriptiones in ipso contextu leguntur.

R Codex bibliothecae Vaticanae Reginensis nr. 201 membran. in 8° foliorum 80 saec. X scriptus eadem quae A continet, nisi quod uerbis: *illud ampliuscule sermocinati sumus* (cf. edit. pag. 188, 9) desinit.

S Codex bibliothecae Vaticanae Palatinus nr. 240 membran. in 4° foliorum 64 saec. XI exaratus Claudiani de statu animae libros continet capitulorum indice omisso. huius et Reginensis codicis accuratam collationem confecit Nicolaus Mueller Lipsiensis, quam meum in usum comparauit c. r. academia litterarum Vindobonensis. reliquos codices omnes ipse excussi partim Parisiis uere anni 1883, partim Vindobonae, quo transmissi sunt intercedente eadem academia codices Lipsiensis et Heluetici.

dices ntiores Comparatis his artis criticae subsidiis facile intellexi non amplius opus esse reliquis atque iis recentioribus codicibus ad textum Claudiani recte constituendum. adseruantur autem eius generis in bibliothecis libri haud pauci, quorum ego habeo notitiam, neque deesse, quos nondum nouerim, confido. sed ex utroque codicum genere haud magnam redundaturam esse utilitatem pro certo affirmauerim, quare paucis codices nouicios mihi notos tetigisse sat erit. sunt autem hi: codex Angelomontanus $I\frac{4}{20}$ membr. saec. XII exeuntis 78 foliorum ceteris Claudiani codicibus Helueticis satis similis. collationis specimen R. Beer mihi transmisit. — codex Trecensis nr. 256 saec. XII (cf. *catalogue général des manuscrits des bibliothèques publiques des Départements* II 128). — codex Monacensis nr. 16064 membr. in 4° saec. XIII—XIIII. — codex Meermanianus 507 (Middlehill nr. 1714, cf. *Haenel, catalogi librorum mss.* etc. Lips. 1830 p. 852) membran. saec. XIII ineuntis, quo continentur: *epistula Claudiani ad Sidonium episcopum, qua ei contra Faustum libros dedicauit; epistula Sidonii ad Claudianum; eiusdem epistula de morte Claudiani et epitaphium* (lib. IIII ep. XI); *incerti auctoris* (*ut fert titulus, est autem Fausti Reiensis*) *libellus aduersus Arianos et Macedonianos*; *Claudiani libri III de statu animae.* qua ex Haenelii descriptione librum cum codice Montepessulano D maximam

habere similitudinem unusquisque uidet. quibus libris integrum Claudiani opus exhibentibus addere placet codicem Parisinum lat. nr. 1750 (Colbert. 3080, Reg. 3751 A B) membranaceum fol. 181 ex diuersissimis partibus consutum, cuius folia 41—48 Claudiani de statu animae librum tertium exhibent et saeculo XII exeunte exarata esse uidentur. quorum collationem a me confectam ut adnotationi criticae insererem a me non impetraui. denique epistulam Fausti in codice Anglico (Ashburnh. Libri nr. 75) membr. foliorum 14 saec. VIIII—X litteris carolingicis exarato (cf. Zangemeister in annal. academ. Vindobon. uol. LXXXIIII 568) contineri commemoramus.

Hactenus de libris manuscriptis: accedamus iam ad editiones b
enarrandas. atque editio princeps prodiit Basileae anno MDXX: *Diui Claudiani Mamerti Vienensis* (sic!) *Galliarum episcopi de statu animae libri tres Petro Mosellano recognitore. Basileae anno MDXX* (apud Adam Petri). dedicata est editio Martino de Lochau, Cisterciani ordinis in Veteris Cellae coenobio abbati, in cuius coenobii bibliotheca '*uetustum exemplar librarii imperitia foedissime deprauatum*' exstare atque ad eius fidem editionem Claudiani se curasse Mosellanus ipse dicit (cf. pag. 2 et 8). hunc ipsum autem codicem esse Lipsiensem, quem supra littera M significauimus, non solum adnotatione illa, qua codicem olim coenobii Veteris Cellae fuisse apparet, uerum etiam miro consensu, qui inter codicis et editionis principis lectiones intercedit, confirmatur. cuius rei exempla luculentissima cum unaquaeque editionis nostrae pagina suppeditet, plura hic uerba facere uix operae pretium esse uidetur. recuperato codice Lipsiensi nihil fere lucri redundat ex editione principe, cum plerumque locos codicis deprauatissimos religiose seruare quam suo ingenio emendare maluerit Mosellanus.

Mosellani editio repetita legitur in bibliotheca patrum
Parisina a Margarino de la Bigne curata a. 1576 uol. V 661 p
sqq. et a. 1589 uol. IIII 599 sqq. nonnullis mendis editionis
principis correctis. atque editores editionis a. 1589 in lucem p^2
emissae hic illic codices Parisinos inspexisse ueri simile est, cum peculiares librorum A B D E F uel D E F lectiones in illa

quoque deprehendantur (cf. adnot. ad 64, 6. 67, 19. 80, 9. 102, 21. 109, 20. 117, 16; 93, 3. 96, 7. 121, 1). certe codicem F ab editore in usum uocatum esse ex singulari codicis F *uolens intellegi* pro *uelis intellegi* (cf. pag. 106, 1) exhibentis lectione, quam editio quoque Parisina praebet, concludi posse uidetur.

Schotti editio Ad nouorum codicum auctoritatem Claudiani libros recensuit Andreas Schottus societ. Iesu (in bibliotheca ueterum patrum Coloniensi ed. a. 1618 uol. V 944 sqq. et in biblioth. patrum Lugdunensi ed. a. 1677 uol. VI 1045 sqq.) eosque notis maximam partem criticis illustrauit. usus est membranarum Plantinianarum collatione, quam Ioannes Wowerius confecit, et ipse '*olim in Neruiis Tornaci sodalium Benedictinorum ad S. Martinum beneficio e bibliotheca longe antiquius nactus exemplar loca prope innumerabilia persanauit*'. ac codicis Plantiniani (*P*), quem etiam Antuerpianum uel Brabantinum appellat Schottus, lectiones simillimas esse codicum D E F infra demonstrabimus; codicis autem Tornacensis (*T*), quem Martinianum uel Neruium nominat Schottus, superest memoria apud Haenelium (catalogi pag. 877), qui inter libros Phillippsianos Claudiani Mamerti codicem, qui erat olim abbatiae S. Martini Tornacensis, commemorat (Tourn. Press E. nr. 27, Phill. 2100), sed eis adnumerat codicibus, quos *Phillipps deposuit in officina bibliopolae cuiusdam Bataui*: *eos omnes nefarius iste homo subduxit atque uendidit* (cf. Haenel l. c.).

T Vbi nunc asseruetur liber Tornacensis, nescio neque hercle examinatis codicis lectionibus, quas in notis criticis, quod illa aetate uix exspectaueris, satis diligenter affert Schottus, aegre id ferimus, cum habeamus librum, qui codicis Tornacensis accuratam fere repraesentet imaginem, dico codicem Reginensem R. quam rem ut demonstremus, haec proferre liceat exempla ita comparata, ut unus codex R conspiret cum Tornacensi uel cum Schotti textu, quem secundum Tornacensis potissimum auctoritatem se constituisse ipse identidem affirmat, in exhibenda falsa lectione: pag. 22, 18 *namque] nam nequam* T *nam neq.* R, 36, 5 *ego] ergo* R T, 49, 15 *aeriam] aerem* R

Sch., 51, 21 *minimorum] minorum* R Sch., 62, 6 *statu] status* R S Sch., 75, 2 *ut] et* R Sch., 80, 15 *quae cum ita sint] quaecumque ita sit* R T, 96, 3 *te* add. R S Sch., 98, 16 *imago autem dei — quaerit* om. R, uncis inclusit Sch., 120, 10 *iustam] iusta* R Sch., 125, 4 *adierunt] adiecerunt* R Sch., 137, 1 *fetidinarum] fetidiuinarum* R, *fetim diuitiarum* T, 141, 13 *quid] quod* R Sch., 150, 24 *incorporalis] corporalis* R Sch., 151, 24 *esse se — se esse* om. R, uncis inclusit Sch., 155, 8 *esset* om. R Sch., 159, 8 *sollicitat] sollicitet* R Sch., 163, 11 *utique] utrique* R Sch., 164, 19 *casum] causam* R Sch., 170, 11 *loca] locale* R Sch., 170, 25 *proloquii] proloquiique* R Sch., 171, 2 *nequimus] nequiuimus* R Sch., 177, 12 *etiam* om. R Sch. — His alios addimus locos, quibus Schotti lectiones, quamuis dissentiant cum codice R, tamen ex communi fonte, dico e Tornacensi codicis R simillimo, a Schotto leuiter tantum neque recte emendato originem duxisse facili negotio perspiciatur: pag. 47, 9 *faciam, quo me uertam] faciamus quo me uertamur* R, *faciamus quoue uertamus* Sch., 52, 4 *agnosce te] agnoscite* R S[1], *agnoscis te* Sch., 55, 9 *gloria] gloria///* R, *gloriam* Sch., 119, 13 *mensurabilibus] quibus* add. R, *quibusque* add. Sch., 145, 6 *quaerimus] quaeremus* R, *quaeramus* Sch., 148, 20 *intellege] intellegere* R, *intelligere debemus* Sch., 173, 20 *quo] quid* R, *quod* Sch., 177, 7 *duoque] duo quem* R, *duo quidem* Sch.

Maximam igitur intercedere similitudinem inter T et R exemplis modo propositis luculenter apparere puto. neque aliter de codice T iudicandum est, si paucos eos locos consideramus, quibus Tornacensem a R plane diuersam lectionem exhibere Schottus tradit. nam siue Schottus sua commenta pro codicis scriptura uenditauit — quod equidem crediderim —, siue reuera codex talia praebuit, certe omnes eius modi lectiones ita comparatae sunt, ut e codicis R scriptura a Schotto uel a libri Tornacensis interpolatore fictae uideantur, uelut quod T exhibet Schotto teste *quonam* (pag. 24, 1) pro genuina uoce *quorsum* natum esse e *quorum*, quod habet R (cum H S), apparet, et 180, 22 T uel Schottum *enisu quopiam* pro *enisu cuipiam* praebere facile intellegimus, si codicem R *enisu cupiam* ex-

hibere reputamus. simili utique modo de reliquis locis, uelut 115, 5. 146, 3. 188, 16 etc. iudicandum est, quare codicis Tornacensis iacturam non deploramus, cum accurata eius praesto nobis sit imago codex Reginensis.

P Alter autem Schotti liber, codex Plantinianus, minorem etiam habet auctoritatem et inter codices Claudiani maxime interpolatos referendus est. arte enim cohaeret cum DEF, quibuscum e. g. his locis consentit: pag. 19, 10 *e praefato] praefationem*, 23, 5 *audaciae] audaciam*, 23, 15 *propter] inter*, 24, 2 *praesentium] praesumentium*, 24, 6 *animo] animum*, 38, 6 *rosae] flore*, 42, 1 *non* om., 51, 25 *dubitare] nutare*, 53, 20 *habilitate sui] habitante ui*, 55, 12 *utique] utrimque*, 62, 15 *officinam] officium*, 66, 1 *aliorsum mentem] alio rursum mentem*, 73, 6 *labrum] labro*, 114, 18 *solum] solidum*, 116, 7 *quae] que uia*, 133, 17 *etsi] et*, 151, 11 *loca] locis* etc. — Atque inter libros DEF proxime accedere uidetur Plantinianus ad codicem Montepessulanum D, quocum solo has lectiones habet communes: 37, 3 *referendum] perferendum* EF, *proferendum* DP, 67, 19 *eodem* add. DP, 176, 1 *adstrepuerit] obstrepuerit* DP. cum uero liber D (cum F) minimi sit pretii, eum non tam diligenter excussi, ut singulas quasque minutias adnotarem, quam ob rem certius ferre iudicium, num forte codex D ipse sit Schotti liber Plantinianus, non licet. ceterum DP nullius esse pretii commemorauisse sufficit.

Hactenus de Schotti codicibus. editione ipsa illum multum contulisse ad textum Claudiani emendandum uix quisquam infitiari poterit. augetur etiam editionis utilitas notis textui adiectis, quibus non solum codicum scripturas Schottus exposuit, uerum etiam quaedam suo Marte recte temptauit.

Barthii editio Digna etiam quae commemoretur est editio Barthii: *Sancti patris nostri Claudiani Ecdicii Mamerti de statu animae libri III. Caspar Barthius exemplar uulgatum edidit, uarias* (sic!) *msstorum orae appinxit, examinauit, animaduersionum libro correxit, illustrauit, glossarium adiecit. additae Andrea Schotti notae et emendationum rationes ex scriptis codicib* etc. Cygneae 1655. Barthius cum editionem principem pauci

simis tantum locis correctam typis describendam curaret eamque solam in animaduersionibus scribendis respiceret, multos locos falso tractauit, qui a Schotto codicum ope iam dudum erant correcti. attamen ipse nonnulla in omnibus codicibus falso tradita egregie sanauit. hoc uero loco eos, qui nostrae editionis adnotatione critica usuri sunt, commonitos uelim, ne Barthii emendationes omnes editionis principis fundamento niti obliuiscantur, quam ob rem illis, ne falso de Barthii coniecturis iudicent, ea loci temptati forma, quae est in editione principe, ante oculos uersetur necesse est.

Nouissimus Claudiani libros recensuit ad Schotti et Parisinas editiones nouis non usus codicibus Gallandius (bibliotheca patrum uet. uol. X), unde eos deprompsit Migne in patrologiae latinae uol. LIII. Gallandii editio

II. DE TEXTVS EMENDATIONE.

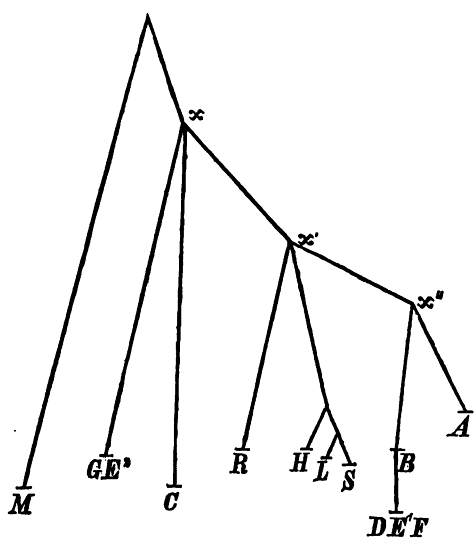
Communem omnium, quos modo descripsimus, codicum esse originem atque ab uno eodemque hos omnes fluxisse libro archetypo, et numero mendorum, quae omnibus libris communia sunt, et plane singulari condicione, qua Fausti epistula codicibus Claudiani traditur, comprobatur. constat enim illa epistula tribus partibus, quarum prima et altera in nostris Claudiani codicibus non exstat, cum integra epistula seruata sit in codice Sangallensi nr. 190 una cum reliquis Fausti epistulis. attamen etiam Claudiani libris integram epistulam olim praefixam fuisse inde facile apparet, quod duas priores epistulae partes aeque ac tertiam respicit Claudianus (cf. 24, 10 sqq. et 26, 10 sqq.). neque tamen difficilis est quaestio, cur a tertia demum epistulae parte (pag. 8, 15) inceperit Claudiani librorum nostrorum archetypus. cum enim in ea parte Faustus de animae corporalitate disseruisset et contra hanc in primis partem Claudianus libros de statu animae tres

conscripsisset (cf. pag. 25, 5), illud epistulae fragmentum mox in peculiaris libelli formam abiisse non est quod miremur, qua de re testimonium luculentissimum exstat apud Gennadium de scriptoribus ecclesiasticis cap. 85: *legi eius* (Fausti) *et aduersus Arianos et Macedonianos paruum libellum, in quo coessentialem praedicat trinitatem* (prima et altera epistulae pars), *et alium aduersus eos, qui dicunt esse in creaturis aliquid incorporeum* (tertia epistulae pars). quamuis uero Gennadii iam temporibus in duos peculiares libellos epistula diuisa fuerit, tamen Mamerti codices quin initio eam integram exhibuerint dubitari non potest, quod, quamquam usque ad pag. 37, 10 contra priorem illam partem disputat Claudianus, de uno tantum Fausti aduersarii libello uerba facit.

Haec uero si non satis communem librorum nostrorum archetypum indicare uidentur, adest alterum idque grauius argumentum. etenim ne tertiam quidem partem epistulae integram praebent codices nostri, cum satis magna lacuna in medio enuntiato incipiente (cf. 16, 3—17, 14) laborent, qua in lacuna quae exstabant a Claudiano plus uno loco (cf. 105, 15 sqq.) respiciuntur. hoc igitur peculiare archetypi detrimentum fuisse omni dubitatione maius est. sed haec interim sufficiant ad comprobandam communem codicum originem: de reliquorum mendorum communione, quae, nisi ex uno omnes libri descenderent archetypo, explicari non posset, postea disseremus.

Accedimus iam ad uniuscuiusque libri pretium accuratius definiendum. mira autem hac in re codicum est condicio, nam quo quisque est recentior, eo fere est pretiosior. optimus enim liber M est saec. XI—XII, quem qui bonitate subsequuntur CG sunt saec. XI, his adiungendi uidentur libri RH saec. X, L saec. X exeuntis, S saec. XI, inter deteriores libros referendus est A saec. VIIII cum B saec. X incipientis et DEF. sed haec statim fusius tractemus et, quo cognationis uinculo singuli inter se libri coniuncti sint, exponamus oportet. nunc autem, quo melius disputationis nostrae ratio perspiciatur hoc propono codicum stemma, quod recte me depinxisse ex com-

mentatione quae statim subsequetur apparebit (litteris x, x', x'' libri significantur manuscripti nunc deperditi):

De singulorum librorum indole ac pretio quaestionem instituturi in primis de codice M accurate exponamus necesse est, qui liber et propter integritatem et permultarum lectionum bonitatem principem obtinet locum. solus enim exhibet epilogum in libros de statu animae (pag. 191 sqq.) et quibusdam plurium uerborum lacunis uacat, quibus reliqui omnes libri laborant, uelut 77, 8 ⟨*hoc olfacere quod gustare*⟩, 98, 12 ⟨*in se imago dei quaeratur*⟩, 139, 7 ⟨*an in te sit porrectum*⟩. ex magno speciosarum lectionum numero, quas M solus praebet, uel maxime insignes afferendae esse uidentur. ac primum quidem M singulas uoces uel syllabas in reliquis codicibus omissas habet, uelut 8, 17 ⟨*non*⟩ (cum codice Fausti), 33, 3 ⟨*si*⟩, 40, 5 ⟨*ergo*⟩, 56, 8 *transfer⟨e⟩tur*, 60, 19 et 20 ⟨*di*⟩*dicimus*, 68, 4 ⟨*quae*⟩*que*, 70, 13 ⟨*esset*⟩, 80, 13 ⟨*hoc*⟩, 83, 17 *cui⟨us⟩piam*, 85, 10 ⟨*persuasa*⟩, 92, 1 ⟨*enim*⟩, 92, 3 *ali⟨ud⟩ unde* (cum DEF), 93, 6 ⟨*fiant*⟩, 96, 1 ⟨*tuam*⟩, 97,

4 et 143, 10 *et* ⟨*t*⟩*alia*, 106, 1 ⟨*pro*⟩, 111, 9 ⟨*ergo*⟩ *igitur*, 114, 3 *corpor*⟨*e*⟩*a*, 115, 6 ⟨*tertia*⟩, 148, 22 ⟨*haec*⟩, 152, 3 ⟨*raptum*⟩, 163, 10 ⟨*nisi*⟩, 167, 3 ⟨*ipsi*⟩, 176, 19 ⟨*si*⟩, 180, 21 *alterutrum*⟨*que*⟩. deinde nonnulli loci, qui in reliquis libris grauissime corrupti exstant, recte traduntur in M: 48, 8 *ueniam deprecaturus erroris* M (*nec deprecatus errorem* rell.), 103, 6 *aliud esse secundum ueritatem quod iudicaret nec iudicaretur* ... *secundum ueritatem deum iudicare de quo* etc. M (*aliud esse secundum quod iudicaretur et iudicaret nec iudicaretur* ..... *secundum ueritatem iudicantem iudicari de quo* rell.), 190, 2 *continuati uiarum* M (*centena tibiarum* fere rell.). his addere iuuat 34, 24 *renuis* M (*renuit* rell.), 42, 1 *et* M (*aut* rell., cf. adnot. crit. ad hunc loc.), 52, 7 [*et*], 57, 3 *illo* M (*illud* rell.), 59, 1 *dono* M (*bono* rell.), 69, 19 *si*[*cut*], 75, 21 *sed* M (*si* rell.), 75, 24 *membra* M (*membrorum* rell.), 87, 17 *referre* M (*reare* rell.), 109, 3 *hominis* M (*omnis* rell.); cf. praeterea 68, 13. 89, 12. 93, 4. 103, 3. 112, 7. 118, 22. 119, 21. 122, 15. 126, 10. 129, 4. 151, 7. 152, 2. 8. 157, 2. 167, 2. 171, 23. 182, 24. 183, 9. denique dubitari non potest, quin recte exhibeat M 109, 12 *per hoc* (*per haec* rell.), cum uicies fere Claudianus dicat *per hoc*, nusquam, ni fallor, *per haec*.

His igitur locis examinatis neminem puto fore, qui codici M fidem deroget atque id ne tum quidem, si aliis locis codicem interpolatum foedeque deprauatum esse intellexerit, qua de re mox dicemus. iam uero etiam inde codicis M bonitas cognoscitur, quod locis multis corruptis leuioris et simplicioris corruptelae formam prae se fert, uelut 11, 9, ubi Fausti codex genuinam lectionem *aestimandum* praebet, cui propius accedit M *extimandum* exhibens, quam reliqui Mamerti libri, qui *existimandum* habent. 15, 21 idem Fausti codex tradit *recognosce*, a quo longius abest reliquorum codicum lectio alioqui non reprehendenda *cognosce*, quam scriptura codicis M, quae per se spectata nihili est, *cognoscere*. 33, 11 lenissima coniectura correxi *audes is*, quod M habet, in *aude sis*, cum *audes his* rell. praebeant, cf. praeterea 93, 17 *perficientia* b, *perfigentia* M, *praefigentia* rell., 130, 4 *quid in*

arithmeticis b, *quid* M, om. rell., 188, 16 *praepedito b*, *predito* M, *praediti* uel *praedicti* fere rell.

Denique codicem M permultis locis cum eis libris, qui praeter M fide dignissimi habendi sunt (dico GE²C), conspirare addimus, unde quin ex optimo fonte descriptus, non a docto librario exemplar fortasse deterius suo Marte locis supra allatis recte corrigente exaratus sit, dubitari non potest.

Haec fere dicenda erant de codicis M uirtute ac praestantia. sed quanta sit opus cautione in eo libro adhibendo, ex innumeris interpolationibus et mendis elucet, quibus iste liber pro recentiore qua scriptus est aetate inquinatus est. atque ut primum de interpolationibus consilio factis disputemus, ex immenso earum numero has deprompsisse satis erit: 10, 14 *quod cuius periculi sit*] *q. c. periculum s.* M, 10, 16 *in hoc tractatus nostri statu*] *in hoc tractatu* M, 11, 4 *uaga*] *uacans* M, 11, 13 *cogitat*] *cogitauit* M propter sequens *satisfecit*, 13, 1 *libertati operantur*] *libertatem o.* M, 13, 5 *cogitata rerum causis concepta*] *c. r. c. conceptis* M, 14, 9 *ut*] *quod* M, 14, 17 *describit*] *descripsit* M, 15, 12 *corpus*] *ipse* M, 17, 15 *nullius facturae*] *nulla factura* M, 19, 3 *fraudatus temporis et occupatus animi*] *f. tempore et o. animo* M, 23, 19 *si eosdem artum disputationis includat*] *si eosdem artos disputaciones includant* M [1]).

Quas interpolationes eo consilio factas esse a librario, ut uerba uel etiam enuntiata ex sua sententia corrupta emendaret, primo obtutu intellegitur. eandem ob causam uel additamenta

---

[1]) cf. praeterea 26, 15 *indicatum uoluit*] *indicare u.* M (cf. 111, 7 *probatum uelis*] *probare u.* M), 32, 15 *alti prolapsus erroris*] *alto pr. errore* M, 51, 25 *omnem qui*] *omne quod* M, 71, 6 *confit*] *conficitur* M, 122, 19 *diuinitatem*] *aeternitatem* M, 143, 20 *transmiserint — sistentes — tranauerint — constiterint*] *transmiserit — sistens — tranauerit — constiterit* M, 146, 4 *sodes*] *si audes* M, 149, 14 *spectamini*] *aspectui* M, 151, 9 *datis aliquot indiciis*] *d. aliquibus i.* M, 152, 12 *cum corpore an sine corpore*] *siue in corpore siue extra corpus* M, 156, 12 *ignorantis*] *nescientis* M, 189, 10 *causa tui*] *causis tuis* M; cf. 21, 24. 24, 11. 26, 4. 11. 17. 30, 13. 35, 2. 17. 46, 15. 47, 12. 54, 5. 66, 10. 70, 5. 73, 13. 74, 5. 158, 1.

adiecit M, uelut 10, 17 [*anima*], 11, 1 [*credi debemus*], 11, 13 [*suo*], 13, 2 [*per euum*], 31, 1 [*aliqua*], 31, 20 [*tunc*], 32, 4 [*non*], 34, 14 [*homo*], 35, 8 *pelle* [*ab*] *animo*, 38, 8 [*non*], 61, 16 [*si*], 67, 22 [*sua*], 70, 3 *num*] *nam* — *non* M, 91, 11 [*non*], 121, 23 [*qui in hoc*], 176, 16 [*est*] etc., uel uerba consulto omittit, uelut 10, 15 ⟨*ita*⟩, 11, 2 ⟨*non*⟩, 13, 8 ⟨*ut*⟩, 17, 19 ⟨*est*⟩, 45, 23 ⟨*hic*⟩ *ipse*, 62, 1 *post* ⟨*hinc*⟩, 72, 5 ⟨*aliquibus*⟩, 96, 4 ⟨*totam*⟩, 142, 3 ⟨*conduxit*⟩ (quia pro *sicubi* scripsit *sit ubi*), 147, 15 ⟨*in*⟩ *loco*, 164, 21 ⟨*non*⟩, 166, 22 ⟨*per*⟩, 168, 25 ⟨*si*⟩ etc.

Sed etiam grauiores mutationes sibi indulsit librarius, ubi leniora remedia sufficere non uidebantur, uelut in enuntiato 109, 20 *uideris ne* — *sententia tibi placita labascat nec* — *subiaceat*, cum inueniret in suo fonte *ne* pro *nec* (habent enim DM *ne*, non *nec*), sic locum conformauit: *uiderisne* — *sententiam tibi placitam euanescere ne* — *subiaceat.* simili modo 63, 5 pro *inest corpori* scripsit *in corpore diffunditur*, et 129, 8 pro *cum ueri compos humana substantia* dedit *quia uera indagacio humanae substantiae.*

Interpolationibus igitur cuiusuis generis de industria factis cum codicis M textus misere iam deprauatus sit, alia etiam exstant menda per librarii oscitantiam commissa, uelut 12, 14 *quieti an*] *qͥ etiã*, 13, 2 *unde*] *ut de*, 13, 7 *de eo*] *deo*, 14, 3 *recipit*] *respicit*, 22, 6 *liuoris*] *libros*, 22, 16 *exillius*] *ex illis*, 23, 5 *suae peruicaci*] *superuicaci*, 24, 1 *quorsum*] *cor suum*, 25, 8 *iubente*] *iuuante*, 36, 7 *incautum*] *in quantum*, 44, 7 *animato*] *anima tota*, 45, 10 *repercussu*] *repercussim* (propter sequens *retrouersim*), 54, 13 *siue angelorum*] *si euangeliorum*, 74, 1 *fixis*] *uix his*; cf. praeterea 81, 19. 83, 17. 84, 21. 99, 3. 107, 16. 113, 5. 8. 116, 7. 121, 7. 127, 5. 140, 19. 142, 3. 143, 4. 167, 8. 15. 171, 12. 173, 27 etc.

Praeterea fontem codicis M glossis refertum fuisse his comprobatur exemplis: 9, 4 *nonnulli*] *non aliqui nulli* M, 28, 7 *inficias ierit*] *dubitarit inficiens est* M, 38, 6 *defore*] *esse*

defore M, 66, 1 *si aliorsum mentem oculum scilicet suum uerterit*] *si aliud rursum cogitans mente alio oculum scilicet s. u.* M, 127, 15 *super his non argumentabor*] *super his deargumentabor* M (erat sine dubio [de]*super his n. a.*, ut 128, 12 [de]*super anima* in M exstat), 133, 7 *lucas boues*] *beluas et boues lucas* M.

Iam si reputaueris etiam omissa esse multa per errorem in codice M, uelut 10, 5 *secundum — corpora* om. M^1, 18, 2 *et optimo* (M^1), 19, 2 *amnes* (M^1), 27, 3 *accidentia — quia* (M^1), 29, 5 *conpatientis — sensit,* 31, 21 *nullam — lucis* (M^1), 32, 11 *si ita — non potuit* (M^1), 35, 3 *humanum — delinquere* (M^1), 44, 9 *trahentia — inuisibilia,* 122, 12 *huius — saeculis,* cf. 38, 3. 21. 39, 12. 42, 13. 48, 10, quam caute liber ille singularis non minus bonis lectionibus sat multis quam interpolatis uel mendosis haud paucis insignis sit adhibendus sponte intelleges.

Hanc autem miram condicionem, ex qua liber Lipsiensis ex optimo quidem fonte, cuius etiam nunc certissima exstant indicia, deriuatus, sed temporum decursu interpolationibus lacunis mendis cuiuslibet generis pessime inquinatus esse putandus est, Claudiani libros recensenti haud paruas praebere difficultates apparet. bonis enim lectionibus, quibus M ceteris libris praestat, deceptus saepius quispiam etiam eis locis, quibus codicum praeter M scriptura optime ferri potest, uni codici Lipsiensi iusto maiorem concesserit auctoritatem: quin ego ipse, quo saepius Claudiani libros relego, hic illic paullo magis suspiciosum me esse debuisse in libri M lectiones magis magisque mihi persuadeo. nunc enim pro certo habemus ad eam normam artem criticam in Claudiano Mamerto esse factitandam, ut si nihil reperiri possit, quo codicis M lectionem, quamuis per se spectata bene quadret, reliquorum librorum consensu praestantiorem esse probetur, de eligenda scriptura iudicium contra M, utpote interpolationis uel potius correctionis suspicione non maiorem, feramus. si uero lectioni codicis M accedit alterius libri testimonium, non sine grauissimis causis ab eorum lectione communi recedendum est. itaque liceat

nobis hoc loco breuiter retractare eos locos, de quibus intellegendis uel corrigendis nunc aliter atque eo tempore, quo textum recensebamus et indice uerborum nondum confecto de scriptoris dicendi genere saepe ratum iudicium ferre non licebat, statuendum esse uidetur.

Pag. 19, 17 *habita identidem cum aduersa parte congressione* cum codice M *aduersa* scripsi, quod certe aptissimum est et etiam cod. Angelomontanus man. sec. praebet. sed praeferendam esse reliquorum codicum scripturam *diuersa* e loco plane simili apparet 180, 14 *ut de incorporalitate eius tecum pars etiam diuersa sentiret.* — 22, 9 *diuersum protinus adstruunt, etsi idem sentiant:* coniunctiuum *sentiant* codice M traditum recipere non debebam, cum ex constanti dicendi usu indicatiuum post *etsi* adhibeat Claudianus, cf. 22, 16. 32, 3. 4. 43, 8. 75, 7. 81, 19. 106, 16. — 24, 14 *ubi legendi progressu reliquum lectionis accessi, animaduerti quibusdam circumlocutionibus id inpensius molientem opelli ipsius auctorem, ut diuinitas passibilis crederetur*: codicis M lectio *animaduerti* (rell. *animaduerto*) eidem causae originem debuit, cui lectio librorum ABDEF et Schotti *credatur*, scilicet ut usitata temporum consecutio restitueretur. sed neutram correctionem necessariam esse et in rarioris huius, qua tempora sese excipiunt, rationis exemplo non esse offendendum complures Claudiani loci in indice nostro III congesti demonstrant. dubito etiam, num uox *inpensius* codice M recte tradita sit, cum comparatiuus contra Claudiani dicendi genus usurpatus esse uideatur (37, 22 legitur *inpenso opere nititur*), et quod habent reliqui libri *inpendio* confirmetur loco altero 37, 9 *non inpendio emolienda sunt*, ubi eadem uox cum eodem uerbo (e)-moliendi coniuncta legitur. itaque *animaduerto* et *inpendio* scribendum esse puto. — 25, 5 ... *donec tertiae, ut illic est, partem quaestionis ingredior. hinc* (M, *hic* rell.) *iam non explorunda, sed explodenda sententia nequaquam pensi sermonis adparuit:* primo obtutu *hinc* rectissime se habere uidetur, ut significet *inde ab hac tertia quaestionis parte.* sed non magis genuinum esse, quam 108, 4 *hinc* (M, *hic* rell.) *etiam tibi Maronianum illud obicerem*, nunc mihi persuasi, cum altera

scriptura *hic* multo simplicior sit et *hinc* pro *hic* exarare inter frequentissima codicis M menda numerandum sit, cf. 136, 15. 137, 1. 144, 2. — ad 27, 4 quod suspicatus eram esse scribendum *ergo igitur*, cum M *ergo*, reliqui libri *igitur* praeberent, sententiam me fefellisse iam credo, quoniam lectionum diuersitas ex utriusque uocis compendiorum similitudine facillime explicatur. contra 111, 9 M solum recte exhibere *ergo igitur* (*ergo* om. rell.) et propter eandem compendiorum similitudinem, qua alterutrum a librariis facile omitti poterat, et quod phrasis *ergo igitur* Apuleio ualde adamata erat (cf. metam. II 18. 28, III 19, IIII 3, VII 9. 15. 19, VIIII 17. 22. 39, X 3. 35, XI 5. 21. 28), quem sibi imitandum saepissime proposuit Claudianus, uel maxime contenderim. — inter uaria interpolationum genera, quibus M scatet, id quoque referendum est, quo singula enuntiata, quae parum arte inter se cohaerere uiderentur, particularum additamentis librarius concinniora reddere studuit. itaque 42, 18 *hinc* (M, om. rell.) *omnia scilicet principalia corpora .. procul dubio uisibilia sunt*, illud *hinc*, quod, ut modo uidimus, librarius qualibet occasione oblata infulcire non desinit, exulare iubemus, 151, 8 uoculam *autem*, quae a libris praeter M abest, utpote minime necessariam e textu eiciendam esse, denique 61, 7 *sed* pro *nunc* (M), 92, 12 *ac* pro *atque* (M), 111, 17 *quia non* pro *non enim* (M) restitui oportere putamus. — 45, 16 pro *nubigenum* M habet *nubigosum*, quam ob rem olim *nubilosum* scriptum fuisse coll. Apul. metam. XI 7 opinabar. at *nubilosum* illud nulli alii rei originem debere uidetur, quam quod antecedit *procellosum*, cuius extremarum litterarum sonus in causa erat, ut *nubigosum* pro *nubigenum* librarius exararet, uelut 45, 10 pro *repercussu* propter sequens *retrouersim* scripsit *repercussim*. — 49, 7 *uisus uero nobis ex igne* (*est*), *qui utique sensus homini beluaeque communis est, sic tamen ut* (M, *quod* rell.) *nonnullae inrationales animantes prae hominibus uigeant* (M, *uigent* rell.) *acumine uidendi*: interpolatoris recensionem nos hic exarasse et reliquorum codicum lectionem genuinam esse apparet ex 135, 6 *sic sustinet reprehensionis stilum, quod non patitur detrimenta meritorum.* eodem

modo alter locus explicandus est 95, 2 *quia sicut* (M, *sic* rell.) *ad illum, cui loqueris, accedit, ita* (M, *quod* rell.) *a te utique non recedit,* ubi sententia in libris praeter M recte tradita esse putanda est, modo *quod — recedit* ex Claudiani dicendi genere pro *ut — recedat* dictum esse statuamus (cf. etiam Paucker, subrelictorum lex. lat. scrutarium p. 24 adnot.). — 50, 13 *illud iam quale est, quod in ipso disputationis tuae principio admonendum credidisti esse lectorem, ut ad subtiliora illa* (M, om. rell.) *animum praeparet?* uoci *illa* locus esse non potest, cum non certas quasdam res subtiliores significare uelit scriptor, sed uocem tantummodo *subtiliora* eum premere uoluisse ex sequentibus uerbis ipsi uoci *subtiliora* enuntiati antecedentis oppositis: *a summis ad ima, ab incorporeis ad corporea rationalem nostrum conaris abducere* elucet. itaque potius *aliqua* pro *illa* scribendum erat, sed ne id quidem necessarium. — 50, 18 *si adhuc creatura materia est, nondum ergo homo formatus est* praebet M, sed multo significantius reliqui libri exhibent *nondum ergo formatus es.* — 51, 18 *cum discernere nequeas a creato materiam, ab informi formatum, ab aere spiritum, sic* (M, *in* rell.) *imaginem dei pronuntias tamquam potissimorum scitus, qui minimorum probaris ignarus*: locum hunc satis difficilem ad intellegendum tali modo interpretandum esse censeo. uerba *qui minimorum probaris ignarus* explicantur enuntiato *cum discernere nequeas — spiritum,* quam ob rem haec est totius periodi sententia: 'cum minoris momenti res discernere nequeas, uelut a creato materiam etc., de potissimis rebus, id est de imagine dei (anima humana) uel potius contra imaginem dei disseris'. quae si recte disputata sunt, dubium esse non potest, quin *in* pro *sic* scribendum sit. *pronuntias* hoc loco absolute positum ansam dedisse uidetur interpolatori ad *in* in *sic* immutandum. — 54, 1 *igitur euidenter ostendit nullum corpus quamlibet supremum loco, quamlibet potens motu incorporeis posse praeponi* (M, *conponi* rell.): lectionem *conponi* genuinam esse ex uerbis, quae statim sequuntur, apparet: *rursum in conparatione gradum faciens dicit*: *adeo diuinis hominem conparari non posse, ut nec angelus possit,* ubi uox *conparari* respondet uerbo antecedenti

conponi. — 54, 3 *rursum in* (M, *ex* rell.) *conparatione gradum faciens* interpolator sine dubio *ex*, quod hoc loco minus aptum uel certe minus usitatum uideretur, in *in* mutauit. — 56, 9 *anima quae corpori iuste dominata, quae domino pie iusteque* (M, om. rell.) *famulata est*: non potest anima deo iuste famulari, nam iustum esse est domini, non famuli, quam ob rem *iusteque* ex linea antecedente huc illatum esse omni dubitatione maius est. — 57, 20 *duplex ergo est angelica sicuti est humana substantia*: *est* post *ergo* praebet solus M neque idem uocabulum in eodem enuntiato bis positum languere negari potest. sed *est* priore loco cum M esse retinendum et potius posteriore loco delendum censemus, ut hanc genuinam esse lectionem statuamus: *duplex ergo est angelica sicuti humana substantia.* — 60, 7 locum ex act. apost. 4, 32 sic exhibet M: *unus credentium unusque uolentium erat animus et cor unum*, rell.: *unum credentium unumque uolentium erat anima et cor unum*, cum in editione uulgata sic legatur: *multitudinis autem credentium erat cor unum et anima una.* propter uocem *cor* non *animus*, sed *anima* dicendum esse constat, id quod etiam scriptura uulgatae comprobatur. quae cum ita sint, falsa est lectio codicis M, cuius librarius male doctus offensus est in eo, quod praedicatum generis neutri referendum esset ad subiectum generis feminini. sed eius modi exempla ex ipso Claudiano petere poterat nonnulla, cf. indic. III. — 63, 11 *nam et cum flamus et* (M, *ac* rell.) *reflamus*, *particulas eius haurimus et reddimus*: illud *et* ante *cum* iam antiquitus male intellectum est, unde partim prorsus abest in libris ABDEFS[1], partim sequens *ac* in *et* mutatum est (in M). sed *ac* non esse temptandum inde elucet, quod *flamus ac reflamus* arte cohaeret et nihil aliud significat ac *spiritum ducere* uel potius *respirare*, *et* autem antecedens idem ualet atque *etiam.* — 65, 9 *huius modi autem motibus animae* (M, *anima* rell.) *non communicat corpus* (M, *corpor* rell.), *quibus inmoto nihilominus corpore mouetur*: codicis M scripturam amplexus sum, quod simplicior et hanc ob rem magis genuina uidebatur. nunc autem perspecta eius lectionum quaesita et fucata simplicitate ad reliquos codices refugimus,

quorum scriptura ita explicanda est, ut statuamus communicandi uerbum coniungi hoc loco cum ablatiuo rei et datiuo personae atque ita duas hic in unam consociatas esse constructiones (cf. de ablat. rei Plaut. mil. 51: *communicabo semper te mensa mea*, et de dat. person. Mamert. pan. Maxim. 10: *sibi communicasse regionem*). — 67, 6 *omne corpus quamlibet maximum* (M, *magnum* rell.) *quamlibet minimum*: repudiandum est *maximum* et substituendum *magnum*, cum et in uniuersum posteriorum temporum scriptores positiuum cum superlatiuo coniungere soleant (cf. indic. ad Victor. Vitens. ed. Petschenig s. u. comparationis gradus, ind. ad Arnobium ed. Reifferscheid etc.) et ipse Claudianus dicat 114, 9 *quaelibet terrae pars magna uel minima.* — 67, 18 *hinc patet omne corpus totum simul tangi non posse, nec uno in loco esse quamlibet minimum totum posse, ut puta granum papaueris aut quotalibet pars grani ipsius, quod illic non habet inferiora sua, ubi superiora nec illic dextra, ubi sinistra nec anteriora illic, ubi posteriora certum est* (M, *certum est* om. rell.): quae uerba si omnibus libris traderentur, non offenderent, cum *quod* post *certum est* multis possit confirmari exemplis. sed sola codicis M auctoritate non adducimur, ut duo nouissima uerba *certum est* retineamus, quippe quae interpolatori debeantur, qui a uoce *ut puta* nouam periodum incipere arbitrabatur. — 70, 7 *pusillanimes* pro *pusillanimos* scripsit M sine dubio propter uocem antecedentem *magnanimem* et eidem aequabilitati studens codex G exhibet *magnanimum* et *pusillanimos*, sed utriusque codicis lectio documento est reliquorum librorum consensum pluris faciendum esse. — 70, 8 scripsi cum editione principe *magnanimus Moyses*, cum M *magni animus Moyses*, rell. *magnus animus Moysi* (uel *Moysei*) praebeant. sed *magnus animus Moysi* praeferendum erat etiam propter uerba, quae sequuntur: *parui animi populus.* — 70, 17 *hinc est quod emoriens omne corpus animatum non amittit animam, sed dimittit, quia non egreditur quod non includitur, nec amittitur quod non tenetur. si enim tenetur, non amittitur, et si non amitteretur, non* (M, *nemo* rell.) *moreretur:* pudet me *non* pro *nemo* scripsisse. est enim *anima* subiectum uerbi

non amitteretur, unde patet *non moreretur* (sc. *anima*) omnino ferri non posse [1]), nisi forte statuis uocem *corpus* ante *non* intercidisse. sed ne ita quidem, siue *corpus non*, siue *nemo* scribimus, iusta sententia prorsus recuperata esse uidetur; sensu enim carent uerba *nec amittitur quod non tenetur. si enim tenetur, non amittitur*, quia haec aduersis frontibus inter se pugnant, cum priore sententiae parte non amitti id, quod non teneatur, et posteriore non amitti aliquid, si teneatur, dicatur. igitur aut in *non tenetur* aut in *non amittitur* mendum inesse patet. uerba *non tenetur* quominus temptemus, impedimento sunt quae proxime antecedunt: *non egreditur quod non includitur.* itaque uerba *non amittitur* mutemus necesse est et ultro sese offert emendatio, si conclusionis cardinem in eo uerti reputamus, ut animam non amitti corpore, sed dimitti demonstretur. dimittendi autem uerbum non amplius in Claudiani ratiocinatione comparet, quod si nostro loco restituas, omnia recte se habent. scribendum igitur est: *si enim tenetur, non dimittitur, et si non dimitteretur, nemo moreretur.* nam etiam alterum *non amitteretur* esse mutandum in *non dimitteretur* inde apparet, quod non amitti animam demonstraturus erat scriptor, unde non poterat dicere: *si non amitteretur, nemo moreretur.* at quoniam dimitti eam ostendere uult, rectissime *si non dimitteretur, nemo moreretur* ratiocinatus est, quam ad sententiam apte referri possunt uerba Statii, quae statim sequuntur: *corporis usum desertorem animi,* ubi ‘corpus deserere animum’ eodem modo dicitur, quo Claudiani loco ‘corpus dimittere animam’ (cf. 73, 14 *cernis .. uitam potius a corpore deseri, quam corpus a uita dimitti,* ubi utroque uerbo idem significari non est quod moneam). iam uero cum istud mendum omnibus Claudiani libris commune sit, archetypi librorum nostrorum librarium iam errasse statuendum est, qui error facile explicari potest,

---

[1]) Id Barthius iam perspexit et *si amitteretur, moreretur* scripsit, quae uerba, quod ad sensum adtinet, recte se habent, sed cum in conclusione praecedente exstet *non amittitur*, etiam in enuntiato, de quo agimus, negatio desideratur.

si, quantulum differat amittendi uox a dimittendi uerbo, et conclusionis antecedentis *nec amittitur, quod non tenetur* similitudine librarium non satis attentum deceptum esse consideramus. — 73, 10 *elementis quae moderate musiceque in arboris uita* (MR, *uitam* rell.) *sibi concinunt*: lectionem codicis M accedente libri R testimonio satis firmatam esse crederemus, nisi ut reliquorum librorum lectionem sequeremur, alter Claudiani locus suaderet 180, 4 *pro elementorum, quae sibi in illud concinuerant, diuersitate.* — 73, 15 *constat omnem uitam nec localiter abscedere a corpore .. nec localiter corpori* (M, *ad corpus* G, *corp’*^{ori} R, *corpus* rell.) *accedere*: lectionem *corpus*, quam cum non intellegerent G in *ad corpus*, R^{2} et M in *corpori* mutauerunt, genuinam esse hi docent loci, quibus *accedere* cum accusatiuo coniunctum reperitur: 24, 14 *ubi reliquum lectionis accessi*, 170, 11 *loca beatitudinis non accessit*, 180, 5 *animus non accedit inferna*, et si omnino mutatione opus esset, codicis G scriptura *ad corpus* praeferenda esset, cum legatur etiam 154, 13 *rursusque ad corpus accesserit.* — 76, 15 *num aliquis cantilenae .. canor illic insonat aut euanescentis fraglantiae suauitas halat aut aliquid istic corpulentum sapit aut aliquid molle uel durum localiter tangit?* (M, *tangitur* rell.): cum formam actiuam, quippe quae nobis a scriptore propter reliqua uerba actiua *insonat*, *halat*, *sapit* adhibita esse uideretur, scriberemus, subiectum *intellectus* mente supplendum uel etiam ex *molle* eliciendum esse *mo⟨lle i⟩lle* opinabamur. sed iam *tangitur* scribendum esse confido. — 79, 16 *eandem* scripsi cum M et Schotto pro *eundem* respecto enuntiato praecedente lin. 10 (*corpus*) *adgrauat animam occupando eam*, sed cum in ipso, de quo agimus, enuntiato exstet *animus occupatur*, propter adiectam pronomini syllabam — *dem* in *eundem* acquiescendum est. — 94, 19 *loquitur enim silentio* (M, *in silentio* rell.) *mihi ueritas: in* siue post compendium antecedentis uocis *enim* intercidit, siue consulto a librario codicis M omissum est, confirmatur simili phrasi *in ueritate*, qua utitur Claudianus 113, 14. 177, 6. — difficillimus locus est 95, 16 *intro inspice te de te ipsa, o humana anima, et te* (*te* om. libri praeter M)

memineris (*meminere* M, *ad me nitere* rell.): genuinam lectionem nec M nec reliquos libros praebere mihi nunc certissimum est. atque ut primum de uerbis *ad me nitere* dicamus, ea hoc loco ferri omnino non posse hanc ob rem puto, quod deus uerbis suis non cohortaturus est animam, ut ad se nitatur uel caelum appetat, sed ut se ipsa cognoscat, quo referenda sunt etiam uerba sequentia: *uide mentem tuam, uide uerbum tuum, uide uoluntatem tuam*, itemque antecedentia: *intro inspice te de te ipsa*. quae cum ita sint, memoriae uerbum, quod praebet M, aptissimum esse uix quisquam infitias eat. sed ipsa forma *meminere* codicis M auctoritate sola non satis mihi firmata esse uidetur neque amplius, quae de hac imperatiui forma a uerbo **meminor* deriuanda in adnotatione critica ad h. l. scripsi, recte se habere puto. notum quidem est exstitisse participium *meminens* (cf. e. g. Sidon. Apoll. pag. 202, 16 ed. nostrae), ad cuius analogiam fortasse Claudianus reuera *meminis* (2 sing. praes.) scripsit 95, 22 — sic enim optimi libri omnes, *memineris* tres interpolati praebent —, sed forma uerbi deponentis *meminor* nullo exemplo analogo comprobari potest. quid uero si *memine* scripsit Claudianus, quae imperatiui actiui forma Claudiano condonanda est, quem identidem Sidonium Apollinarem, qui et ipse formam *meminens* ualde adamauit (ep. II 10, IIII 3. 12, VI 3, VII 6), imitatum esse constat. itaque *memine te* scribendum proponimus (de accusatiuo *te* cf. Plautinum illud: *facito ut me memineris*, Venant. Fortun. VIII 13, 3: *memento Iustinam famulam pietate* etc.), cuius lectionis certa uestigia M seruauit, quae in reliquis libris prorsus deleta esse propter ipsam formae nouitatem non est quod miremur. — 96, 16 *et* cum neque apte pro *etiam* accipi neque aliter explicari possit, e textu eiciendum nunc censemus. — 103, 14 *uidit similitudinem cuiusque rei in contrario esse non posse, quia uidelicet inmota rerum ratio non sinit* (M, *sinat* rell.), *ut aliquid uiuat mortuum*: coniunctiuus *sinat*, cum bonum habeat explicationem et statim *intellegens nonnihil .. esse deo simile, quia sit ille lumen etc.* subsequatur, tenendus est. — 104, 20 quin dici possit *mutuum ex his* (philosophorum uoluminibus) *carpere* (M) *quippiam* dubitari non potest, sed

tutius uidetur in reliquorum librorum scriptura *capere* acquiescere. — 105, 24 *si in pro non* (*aduerbio* add. M) *forte posuisti, ut incorporatum pro non corporatum uelis intellegi*: in notis criticis additamentum codicis M genuinum et *non* delendum esse suspicatus eram coll. 106, 5 *sin autem istius modi praepositione simpliciter usus es*, et etiam nunc, si *non* in M abesset, ita censerem, ut *aduerbio* genuinam lectionem, *non* glossam temporum decursu pro illa in textum intrusam esse statuerem. sed cum uocula *non* omnibus libris tradatur, potius *aduerbio* glossatori deberi iudicauerim. — 106, 15 *sin uero* scribendum est (non *si uero* cum M), quippe quod etiam 69, 21. 86, 25. 158, 15. 182, 3 legatur. — 110, 20 formam *harum* cum M pro *earum* dedi (*in harum discussione causarum*, *quae suapte natura tam clarae sunt* etc.), quoniam pronomine *hic* ante enuntiatum relatiuum fere constanter utitur Claudianus pro *is*. sed reliquorum librorum in eius modi minutiis consensum iam nolo neglegere. — 110, 21 *causae tam clarae sunt, ut obscurari potius disputatione uideantur:* M post *disputatione* addit *minime*, quod Schottus in *minuta* immutauit, ego ut *nimia* scriberetur suasi (Hartelius *mihimet*). sed *disputatione* adiectiuo non addito optime ferri posse certum est, quam ob rem non est, cur libri M scripturam, praesertim cum nisi eam immutaueris stare omnino non possit, praeferamus. iam uero iste locus nonnihil confert ad alterum rectius intellegendum. 88, 19 M praebet: *scio autem hanc eandem* (sc. *longitudinem sine latitudine*) *liquido conspici non esse multorum, quam cum Marcius quoque philosophus negaret mathematico Adrasto se uidere, cum lineas fabrorum minime uideret*, rell. *minime* omittunt. ex *minime*, quod sensui aperte repugnat, Hartelius sagaciter elicuit *nimie*, quod in textum recipere non dubitaui. sed si etiam 110, 21 *minime* peruersissime in M additum esse, ubi nullo sit opus additamento, reputamus, loco de quo agimus per eandem interpolatoris inscitiam et iudicii oscitationem uoculam sensui prorsus aduersantem additam esse statuamus oportet. — 111, 3 *in illud nunc magis nisi contemnis aduertas* (M, *aduerte* G, *aduertes* rell.) *animum*: futurum pro imperatiuo haud raro adhiberi constat, quar

aduertes exarandum erat. — 111, 7 *ut exinde* (M, *ex* C, *exin* rell.) *probatum uelis*: M sequi non debebam, quippe qui etiam altero loco falso eandem uocem exhibeat 19, 1 *multa exinde* (DM, *exhinc* rell.) *deriuare poterit*, ubi lectioni *exinde* nulla accedit auctoritas codicis D testimonio, cum facili negotio iste consensus explicetur, si *exinc deriuare* in libro, ex quo D descriptus est, exstitisse, unde adscita sequentis uocabuli prima syllaba *exinde* fieri potuerit, sumimus. scribendum itaque est loco priore *exin*, posteriore *exhinc*. — 112, 16 *nam et numeris* (M, *numeri* rell.) *in corporibus certus est modus et pondiculi trutinae certum est pondus*: scribendum esse *numeri* uel ex *pondiculi* genetiuo apparet neque in singulari numero ullo pacto offendendum est (cf. 92, 26 sqq.). — 114, 9 *quaelibet ergo terrae pars magna uel minima aut lapillus exiguus uel minutissimus puluisculus, qui puncto uisibili contingi nequeant* (M, *non queat* rell.), *habent* (M, *habet* rell.) *et mensuram etc.*: enuntiatum relatiuum non posse nisi ad *minutissimus puluisculus* referri sensu euincitur, quare certe *non queat* et ni fallor etiam *habet* scribendum erat. — 114, 20 *quia et aquae guttula* (M, *guttulam* rell.), *quam digito tincto sustuleris, habet* (M, *habentem* rell.) .... *numerum*: *lege ponderis si dimittas eam* (M, *eam* om. rell.) *in aere, non residet*: non esse genuinam codicis M lectionem mihi persuasi. neque uero interpolationis causa difficilis est ad intellegendum. offensus enim est corrector in accusatiuo *guttulam* in initio protasis enuntiati condicionalis collocato, qui in apodosi subiecti locum occupat. sed ipse Claudianus simili utique modo dicit 123, 3: *quid hominibus fiat, quos cum eo usque inscitia teneat, ut indoctos se esse nesciant, scientiae nihilominus priuilegium sibi uindicant.* — 137, 12 *conpotatoribus* scripsimus cum Barthio et Schotto, qui codicem T *conputatoribus* exhibere, quod etiam M praebet, dicit. eandem certe ueri similitudinem habet *conpotoribus*, quod ex reliquorum librorum scriptura *conputoribus* nullo negotio lucramur. — 142, 18 *quomodo absens corpore es, ubi spiritus praesens* (M, *spiritu praesens es* rell.) elegantius quidem, sed non rectius dictum est, quare si quis alteram lectionem estituat, uix poterit reprehendi. — 144, 6 *nam cum se* (M,

se om. rell.) *dicat apostolus raptum esse* (M, *sese* rell.): librarius *esse* pro *sese*, ut plerumque solet, legisse et hanc ob rem *se* de suo addidisse (idem etiam 142, 22 *te* sine necessitate adiecit, quod delendum est) uidetur. — 156, 3 *ut cum se uel deum contemplari uult* (M, *uolet* rell.), *imaginum corporearum uelamen .. solum uideat*: falso M *uult* praebet, nam profectum esse a Claudiano *uolet* non est mirandum in scriptore, qui saepissime futurum pro tempore praesenti adhibeat (cf. indicem). — 159, 10 *ut corpus moueat stantem et non per* (CGM, om. rell.) *loca* (M, *locos* CG, *locus* uel *locis* rell.) *loca quaelibet adeuntem*: rectissime *per* libris optimis CGM traditur, ad quod uel maxime *loca*, quod solus M praebet, quadrare uidetur. nam quod habent CG *locos* propter proxime sequens uocabulum *loca* genuinum esse non potest. attamen haec lectio propius abest a genuina scriptura, quam illa. uidetur enim orta esse ex *locus*, quod, cum habeant ABHLRS (de interpolatorum librorum DEF lectione non est quod plura uerba faciamus), in communi omnium archetypo exstitisse censendum est. quae si recte disputata sunt, genuina scriptura sine dubio erat *locū* = *locum*, et ni fallor multo aptior quam pluralis est singularis numerus *per locum* (cf. 31, 5. 182, 9. 186, 27), qui significat *localiter* (cf. uerba sequentia: *in hisdemque locis inlocaliter agentem*). — 169, 24 *istud nunc mihi secundum loca et tempora uel* (M, *tempora uel* om. rell.) *dissere*: ineptissima interpolatio sunt uerba *tempora uel*. cum enim praecedant euangelii de diuite et paupere uerba, quibus Abraham colloquitur cum diuite in inferno posito, apte, num haec eadem localiter uel corporaliter accipienda sint, quaeri potest, sed, quomodo temporaliter, non uideo. — 172, 18 *quaenam* (M, *quaemalum* G, *quae horum* rell.) *ratio est illis eandem credi similem, ad quae conspicienda interprete corpore utitur:* scripturam codicis M genuinam non esse mihi certum est. quaeritur autem, quam lectionem interpolator correcturus fuerit. negari quidem non potest plurimorum codicum uerba *quae horum* bene quadrare — *horum* enim cum *ratio est*, *illis* cum *similem* coniungendum est —, sed collata Apuleiana phrasi utique simili (de mag. 8) et Ennodiana (cf. ind. Hartelii p. 683)

nam quae, malum, ratio est, codicem G genuinam praebere lectionem puto. haec autem rarior elocutio sine dubio etiam codicis M interpolatori ante oculos uersabatur, quam ob ipsam raritatem immutauisse putandus est. — 183, 6 *quoniam uti agitatis retro disputationibus edocuimus nimis late patet in* (M, *in* om. rell.) *huiusce⟨modi⟩* (scripsi, om. libri) *quaestionibus inmensum*: uoculam *in* apertae interpolationis indicia prae se ferre sponte intellegitur, sed neque *quaestionibus* recte traditum est, quod si cum DEFGS² facili correctione in *quaestionis* rescribimus, omnia sana sunt neque additamento nostro *modi* opus est (contra 20, 16 libri praeter GM *uiris* pro *uiribus* praebent). legatur itaque: *nimis late patet huiusce quaestionis inmensum.* — 187, 21 *quod ita erit ingloriosum* (M, *inglorium* rell.), *ut inlaboriosum*: *inglorium* recte se habet et M eodem hic mendo laborat, quo 45, 16. sequens enim *inlaboriosum* in causa erat, ut eandem terminationem librarius etiam in antecedente uoce *ingloriosum* exararet.

Hi loci mihi retractandi esse uidebantur, nec puto quemquam me esse uituperaturum, quod temere a codicis M lectionibus recesserim. sed iam ad reliquos codices aestimandos accedamus.

Inter reliquos codices in primis nominandi sunt G, praeterea liber ille, ex quo codicis E manus altera correctiones suas hausit, et C. qui libri saepissime cum M aut omnes aut singuli in exhibenda genuina lectione consentiunt, ut ex optimae notae exemplaribus descendere eos negari non possit. nec tamen codicem M bonitate exsuperant, cum habeant menda, quibus M uacat, grauiora et ad emendandum difficiliora cum reliquis libris, et quamuis nonnullis locis, quibus uel M eandem quam reliqui libri habet corruptelam, rectam ac genuinam exhibeant scripturam, tamen accuratius examinatis illis locis facile appareat genuinam lectionem ita esse comparatam, ut ex deprauata quam exhibent reliqui libri scriptura facili negotio a librario uel paululum docto elici potuerit, non ex fontis, ex quo fluxerunt illi libri sane meliores, praestantia sit explicanda. sunt praeterea aliquot mendorum genera et codici M et deterioribus libris communia tam facilia ad com-

mittendum, ut ex iis solis nullum prorsus de codicum pretio ferri possit iudicium. an quisquam est qui, quod CG 136, 20 recte exhibeant *rabularum*, reliqui autem *fabularum*, inde iam, quae sit codicum inter se cognatio, audeat discernere? his praemissis ea, quae de singulis dicenda esse uidentur, iam exponimus.

Ad M proxime accedit G, id quod ex his lectionibus utrique communibus atque iis genuinis apparet: 18, 10 *id spernere*, 19, 4 *spectat* G, *espectat* M, *expectat* rell., 20, 16 *uiribus* (*uiris* rell.), 25, 17 *plurimos* (*plurimorum* rell.), 29, 24 *sollerter* (*sollicite* rell.), 34, 22 *flagris* (*flagellis* rell.), 34, 23 *eodemque* (*eodem* rell.), 35, 11 *inpassibilitatis* (cum A², *passibilitatis* rell.), 42, 2 *ualuit* (*eualuit* rell.), 42, 20 *conpactis* (cum D²EF², *conpectis* uel *conspectis* rell.), 47, 18 *perinde* (*proinde* rell.), 48, 3 *aestimandae* (*existimandae* rell.), 48, 4 *omissis [ommissis]* (*missis* rell.), 53, 20 *habilitate sui* (*humilitate sui* C, *habitate sui* HLRS, *habitante sui* AB, *habitante ui* DEFP); cf. praeterea 65, 19. 23. 67, 7. 10. 73, 2. 79, 11. 80, 2. 89, 21. 93, 3. 95, 14. 104, 9. 113, 10. 19. 115, 17. 116, 14. 119, 20. 133, 9. 134, 4. 139, 11. 142, 21. 146, 19. 173, 8. 181, 3. 189, 17.

Etiam falsas lectiones soli GM communes habent has: 75, 13 *digerendum*] *dirigendum* GM, 98, 17 *in* om. GM, 66, 20 *ut* om. GM¹, ib. *moueri*] *emouere* G, *mouere* M, ib. *pro parte*] *partem* M, *per partem* G.

Genuinas lectiones G solus (uel certe solus inter libros melioris notae) praebet: 23, 22 *ulloque* (*illoque* rell.), 28, 7 *infiacis ierit* (cum A², *inficiasserit* etc. rell.), 35, 2 *interspergat* (*inter adspergat* M, *in te respergat* rell.), 35, 22 *alterutro utrumque* (*altero utrumque* M in marg., *alterutrumque* rell.), 45, 21 *flato* (cum L²S², *flatu* rell.), 67, 11 *spheroidis* (*spheroides* etc. rell.), 88, 7 *quia* (cum DE, om. rell.), 96, 17 *cognosces* (*cognoscis* rell.), 108, 4 [*ob hoc*] (cum DEF, add. rell.), 111, 17 *non* (cum DE, om. rell.), 121, 14 *hippon metapontinus*] *hyppon metapontinus* G (*yponme tarentinus* etc. rell.), 130, 12 *crispi* (cum S², *crisippi* rell.), 133, 17 *etsi* (cum DEF, *et* rell.), 163, 1 *spectat* (cum DEF,

expectat rell.), 166, 14 *uiuente* (*uiuenti* rell.), 172, 20 *iudicari* (*indicari* rell.), 173, 10 *istoc* (*istuc* rell.), 175, 1 *tortuosae* (cum DEF, *tortuosa* etc. rell.), 175, 1 *botulorum* (*batulorum* rell.), 181, 3 *cassatur* (cum LS, *causatur* rell.), 183, 7 *quaestionis* (cum DEF, cf. pag. XXVII, *quaestionibus* rell.), 184, 8 *corpore* (cum DEF, *corpori* rell.), 184, 12 *suapte* (*subapta* M, *subapte* rell.), 184, 18 *plusculum* (cum DEF, *flosculum* rell.).

Quos locos, si accuratius inspexeris, ita comparatos esse, ut recta quae exstat in G lectio facili negotio a librario ipso inueniri potuerit, omnes puto concedent. unde etiam DEF, libros deteriores et interpolatos, saepissime cum G eandem praebere scripturam mirandum non est. ipsum autem codicis G librarium correctoris munere functum esse multo melius, quam ex illis locis bene sanatis, ex magno earum lectionum numero cognoscitur, quibus iste sanandi studio pessime textum Claudiani corrupit, ueluti ut pauca pro multis proferam exempla: 18, 11 (*quamquam*) — *fuerit*] *fuit* G, 19, 11 *sui* (*primordio*)] *suo* G, 21, 11 *puerascunt*] *qui scilicet* add. G, 22, 2 (*inludunt*) *inperitos*] *inperitis* G, 22, 15 *istoc*] *istinc* G, 22, 16 *quamquam*] *tam* G, 23, 1 *periculosius*] *pericliosius* G, 23, 24 *et* add. G, 25, 21 *excludentes* add. G, 25, 22 *fallacium* — (*figmenta*)] *fallatia* G, 27, 24 *inter illud, de quo facta, et illud, a quo facta est, media*] *inter hoc et illud de quo facta est media* G, 29, 10 *aiat*] *dicat* G, 29, 20 *nec eum*] *et eum non* G, 30, 4 *deus* add. G, 30, 25 *sempiternitas*] *sempiterna trinitas* G, 32, 2 *sit*] *est* G, 33, 8 *illi* — (*arbitror*)] *illum* G, 33, 20 *tu*] *tute* G et alia permulta. sed haec sufficiant, quibus librarium audacissime uel constructiones rariores immutasse uel etiam rariores declinationis et coniugationis formas (ut abl. sing. *qui*, cf. 134, 14, *tute* pro *tu*, 2 sing. pass. in — *re* pro — *ris*, cf. 86, 19. 158, 3. 175, 11 etc.) inculcasse uel sententiarum conexui ex sua sententia turbato succurrisse demonstretur.

Inter codices meliores tertium locum obtinet E^2 uel liber, ex quo E plurimis locis correctus est. manum enim alteram codicis E altero libro manuscripto usam esse iis locis euincitur,

quibus lectiones uariantes adiecta nota '*alius codex*' afferuntur (cf. 46, 1. 72, 2. 73, 4. 5. 75, 18. 163, 10). fuisse autem illum codicem optimae notae statim demonstrabimus. contra codex, ex quo E descriptus est, inter deteriores est referendus et simillimus erat librorum DF. itaque omnibus fere locis, quibus ab his differt et cum optimis libris consentit, manu altera correctus esse putandus est, sed saepe ita, ut priore scriptura abluta ne minimum quidem correctionis uestigium supersit. itaque pauci quidam adnotationis criticae nostrae loci corrigantur necesse est, quippe quibus de E referamus, quae potius de E^2 dicenda erant.

Ac genuinas lectiones solus E^2 praebet has: 93, 7 *multi* (cum L^2, *multis* rell.), 114, 6 *eorundem* (*earundem* rell.), 117, 23 *alia* (cum Schotti T (?), *aliam* rell.), 134, 18 *pictauum* (*pictauium* rell.), 148, 18 *de sex* (cum A, *adę ex* G, *dies ex* rell.), 158, 15 *quicque* (*quisque* uel *quicque non* [DF] etc. rell.), 189, 13 *lanx* (*lancx* C, *lanxe* uel *lance* rell.). fortasse etiam 141, 4 recte exhibet E^2 *rogares* pro *rogaret*: *ac uelut rogares geminanti..iterat propheta responsum*, cum praecedat *tamquam diceres*.

Haud raro E^2 cum G in exhibenda bona lectione consentit, uelut 35, 12 *inmodice repugnat* (cum F^2, *immodico impugnat* M, *immo dicere inpugnat* etc. rell.), 52, 3 *sequare* (*sequere* rell.), 73, 5 *tubulorum* E^2 (*tabul$\overset{a}{o}$rum* G, *tuborum* uel *tubarum* rell.), 74, 4 *eiusdemque* (*eiusdem* rell.), 83, 15 *intellegat* (cum S, *non int.* rell.), 101, 21 *emirata*] *se mirata* E^2 (*se miriata* G, *semerita* rell.), 110, 7 *trifariam* (*trifaria* rell.), 118, 1 *amat anima* E^2 (*amat animam* G, *amat* MT, *animam* rell.), 124, 9 ⟨*est*⟩ (om. rell.), 130, 7 *aeternae* (cum S^2, *aeternis* rell.), 138, 5 *plerisque* (*plurimisque* B, *plurisque* rell.), 147, 11 *istic* (*istinc* rell.), 149, 12 *numerose choris* E^2 (*numero choris* G, *numeris et horis* rell.), 149, 14 *spectamini* (*aspectui* M, *expectamini* rell.), 154, 8 ⟨*corpore contineri*⟩ (om. rell.), 159, 6 ⟨*ut anima*⟩ (om. rell.), 162, 5 ⟨*in*⟩ (om. rell.), 162, 7 ⟨*sic*⟩ (om. rell.), 167, 14 *haudquaquam* (*hautquam* uel *autquam* rell.), 171. 6 *spectat* (*espectat* M, *expectat* rell.), 174, 18 ⟨*in*⟩ (om. rell.)

praeterea recte exhibent 60, 23 *illud etiam nec te arbitror diffiteri quamlibet multas animas perfecte sapientes non plus sapere* *u n a* *i t i d e m* *anima perfecte sapiente*, nam quod ego scripsi collata reliquorum librorum scriptura (*idem* omisso *una*) *idem una* ferri nequit, quoniam non agitur, num multae animae perfecte sapientes de una eademque certa re plus (= magis) sapiant, quam una anima perfecte sapiens, sed num omnino multae animae plus sapiant, quam una. nullum autem mendum frequentius reperitur in codicibus Claudiani, quam *idem* pro *itidem* scriptum. — 125, 11 *deinde si qui morbi ingruerunt, impedimento sunt*: E^2G (cum B) exhibent *ingruerint* (*ingruer̃* M), et recte quidem, ut mihi nunc uidetur, collato textu graeco — uerba enim e Platonis Phaedone p. 66 C deprompta sunt —: ἄν τινες νόσοι προς-πέσωσι, ἐμποδίζουσιν ἡμᾶν κτλ.

Etiam in falsis scripturis exhibendis E^2 et G consentiunt, ex quibus praeter 95, 16 *introspice* pro *intro inspice* uel maxime insignes sunt 163, 10 *adspiciens respicere non potest nisi partem. uidet igitur locum, qui localiter uidet*: ubi, quod *nisi* in libris praeter M deest, loco laboranti E^2G sic succurrunt, ut exhibeant: *a. r. non potest. partem igitur uidet locorum, qui localiter uidet,* et 72, 17 *quia perspicuum est aeri similem illi inesse naturam,* ubi ex codicum plurimorum scriptura *simili* uel *similem* recte scripsisse mihi uideor *similem illi*, cum G *illi* et E^2 *illi similem* — uidetur autem E^2 *similem* de suo addidisse et codicis G lectionem tantum ante oculos habuisse, unde uerborum falsa collocatio explicanda est — praebeant. quibus locis arta amborum librorum cognatio optime perspicitur.

Cum GM consentit E^2: 26, 14 *sit* (om. rell.), 49, 6 *accidat* (*accedat* rell.), 61, 19 ⟨*si*⟩ (om. rell.), 97, 14 *magnitudine* (*magnitudine magnitudines* rell.), 103, 19 *incorpoream* (*incorporea* rell.), 113, 19 *fore* (*forte* rell.), 120, 10 *gnarus* (*ignarus* rell.), 182, 24 *renui* (*renuit* rell.).

Sed neque in E^2 arbitrariae recensionis uestigia desunt, uelut 17, 15 *materia materiale*] *materia* E^2 (*materiale* rell.), 31, 6 *mouetur* add. E^2, ib. *istinc*] *istec*, 160, 1 *et suprema*

add. E^2, 119, 9 *trifarium*] *trifariam*, 119, 19 *sui* add. E^2, 120, 16 *inmortalem*] *inmortalitatem*.

Optimorum codicum agmen claudit C, qui solus cum M has genuinas exhibet lectiones: 33, 11 *gloriam* (cum R, *gloria* rell.), 53, 5 *corporeos* (cum $D^2E^2F^2$, *concorporeos* rell.), 56, 15 *forsan* (*forsitan* rell.), 75, 11 *et* (*nec* rell.), 82, 17 *loca* (*loco* uel *locos* etc. rell.), 86, 12 *est* (om. rell.), 124, 17 *idem* (*item* rell.), 188, 18 *aliasque* (*aliusque* uel *aliosque* rell.). falsam cum M scripturam C praebet: 20, 5 *felicitatem*] *felicitate*, 20, 6 *credendae*] *credendi*, 30, 9 *obserauerit*] *obseruauerit*, 37, 18 *perceptu*] *preceptu*, 38, 3 *potens*] *potest*, 54, 15 *sunt*] *sint*, 93, 21 *ordiamur*] *ordinamus* (cum L^1), 132, 17 *conparationibus*] *conparationẽ*.

Rectam cum G lectionem C habet: 50, 3 *uiderant* (*uiderunt* rell.), 136, 20 *rabularum* (*fabularum* rell.), 187, 21 *ut inlaboriosum* G, *et inlaboriosum* C (*ut laboriosum* rell.; quamquam de hoc loco dubitari potest). eandem falsam scripturam uterque codex habet: 24, 15 *opelli*] *opelle*, 32, 21 *ut*] *et*, 52, 1 *qui si*] *quasi*, 68, 19 *homini*] *hominibus*, 75, 18 *coniuentium*] *conuentium*, 111, 20 *hoc* om., 136, 13 *praeeligere*] *praelegere*, 138, 1 *praeelegerim*] *praelegerem*, 178, 24 *etenim*] *enim*, 187, 17 *in* om.

Magnus autem eorum locorum numerus est, quibus in conseruandis genuinis lectionibus omnes quos adhuc tractauimus codices consentiunt: reputandum autem est codicem E non omnibus quibus debebat locis ex bono illo libro correctum esse, quod si factum esset, ubicumque CGM eandem habent lectionem, cum iis etiam E^2 fuisse conspiraturum pro certo habeo. ac CGM recte exhibent: [9, 8 *et* om., 9, 13 *aestimandus*] *extimandus* M, *existimandus* C (*dicendus* rell.), 9, 13 ⟨*haec*⟩ (om. rell.), 10, 12 *obicis* (*opponis obicis* rell.), 11, 1 *etiam* (*et* rell.), 12, 22 *uitae* (*uitam* rell.), 17, 16 *coaeternus* M, *quoaeternus* C (*quia aeternus* rell.), 17, 16 *filius patri* (*patri filius* rell.). — hi loci cum sint ex Fausti epistula deprompti, in G non exstant: qui si exstarent, certe eodem modo, quo in CM, traditi essent], 19, 4 *quam* (*cum*

rell.), 19, 13 *abhinc* (*ad hanc* rell.), 24, 11 *oberrans* (*aberrans* rell.), 25, 21 *nouerant* (*nouerunt* rell.), 33, 21 *haud* (*aut* rell.), 34, 4 *contagione* (cum R, *cogitatione* rell.), 34, 9 *ut* (cum H, om. rell.), 53, 17 *de* (cum H²LS², om. rell.), 54, 17 *suscipit* (cum S², *suscepit* rell.), 63, 5 *ut* (cum S², *et* rell.), 63, 23 *diuelli* (*diuidere illi* AB, *diuidi* DEFLR², *diuidere a parte illi* HS¹), 70, 10 *esse* om. (cum L), 71, 14 *reuisunt* (*reuersi* uel *reuerse sunt* rell.) et praeter hos plus triginta locis.

Libris CGM consentientibus nullo loco codex E, si quidem a manu altera correctus est, ab illis dissentit. itaque omnibus locis modo allatis E non correctum esse tenendum est. accedit autem libri E² testimonium: 25, 1 *quae* (*qua* rell.), 26, 11 ⟨*uideamus*⟩ (om. rell.), 85, 21 *corporis* (*corporeis* rell.), 117, 17 *intellectualiter* (*intellectuabiliter* rell.), 122, 9 *credendi* (*credentibus* rell.), 145, 15 *creato* (*creata* rell.), 146, 3 *ex his duobus quod* om. (add. rell.), 172, 7 *argumentum* (*argumentis* rell.), 177, 11 *istos* (*istuc* uel *istius* rell.), 177, 12 *hominem* (*hominum* rell.), cf. 86, 13. 93, 2. 124, 9. 138, 11. 150, 1. 170, 19.

Paucissimis tantum locis ab optimi illius libri scriptura, qui consensu codicum CGM(E²) repraesentatur, recedendum esse putaui. 26, 2 enim *occultatur* pro *occulitur* (CGM) et 26, 3 *occultari* pro *occuli* (CGM) scribendum esse uidebatur propter occultandi uerbum etiam 25, 14 adhibitum neque uerbum frequentatiuum optime quadrare negari potest. adde quod priore loco proxime antecedit *propalatur*, unde per *ὁμοιοτέλευτον* *occultatur* Claudianum scripsisse facile conicias. ceteri loci, quibus contra CGM reliquorum codicum lectiones recepimus, multo minoris momenti sunt, uelut 26, 21 ubi CGMR *istic* pro *ista*, 27, 2 ubi *quae ipse* pro *ipse quae*, 59, 9 et 97, 21 ubi *quia* pro *qua* praebent.

Iam uero si ea, quae huc usque disputauimus, consideramus, de optimis Claudiani libris haec redundare uidentur. praestantissimus est codex M, cui bonitate proxime accedunt G, cum quo E² arte cohaeret, et C. sed et M et G arbitrariae

recensionis certissima uestigia prae se ferunt permulta, quam ob rem ne temere in alterutrius solius lectione acquiescamus uidendum est. alterius uel melioris codicum familiae memoria primo obtutu in G uel GE² uel CE²G nonnullis locis superesse uidetur, cum M in exhibendis falsis lectionibus cum deterioribus libris consentiat: sed plerumque in illis rectae eius, qui archetypum librorum CE²G exarauit, emendationes, non genuinae libri, ex quo ipse archetypus descriptus est, lectiones agnosci possunt, quamquam hic illic etiam alias posse inuenire quempiam causas bene scio. quod inprimis ualet de una alteraue codicibus GE² peculiari bona lectione, quae in amborum horum librorum archetypo aliunde (i. e. ex optimo quodam libro) deprompta inter uersus adscripta fuisse uidetur. sed longum est de hac re multas proferre suspiciones uel coniecturas. quoquo modo autem res se habet, stemma, quod supra proposuimus, talibus coniecturis non posse rescindi omni pignore contenderim.

Inter reliquos libros R in primis commemorandus est, qui haud raro cum optimi libri M scriptura consentit, uelut 33, 4 *mundo* (*modo* rell.), 67, 3 *animo* MR²T (*animum* rell.), 75, 18 *coniuentium* (cum E², *conuenientium* etc. rell.), 102, 1 *incorporali* (quod in textum recipere debebam, *inconparabili* rell.), 118, 18 *incorporaliter* (*inconparabiliter* rell.). etiam in falsa lectione exhibenda ambo consentiunt: 8, 20 *quo*] *quod*, 29, 21 *per* om. (cum A), 73, 10 *uitam*] *uita* (cf. pag. XXII), 73, 16 *corpus*] *corpori* MR² (cf. pag. XXII), 73, 18 *animaduertas*] *animaduertis* MR², 104, 17 *ex abundanti*] *ex abundantia*, cf. 108, 15. 113, 15. 122, 16. 139, 9. 163, 1. ceterum R neglegentissime scriptus et interpolatus est (cf. 10, 14. 26, 5. 31, 8. 56, 25 etc.).

Codicis autem R simillimos esse HLS quamquam bonitate paulo inferiores ex eis locis apparet, quibus partim HLRS (cf. 24, 15. 50, 16. 52, 19. 53, 20. 74, 4. 80, 10. 84, 20. 114, 19. 121, 14. 126, 1. 130, 8), partim HRS (cf. 24, 1. 39, 18. 40, 5. 71, 12. 72, 9. 95, 2), partim HLS (cf. 28, 7. 13 et plus uiginti locis; praeterea bini codices HS aut LS aut HL saepissime eandem praebent lectionem), partim LRS

(cf. 32, 6. 43, 17. 78, 17) uel HLR (cf. 138, 15. 147, 4) consentiunt. sed haec sufficiant, quibus arta codicum HLRS cognatio demonstretur.

Restat autem, ut de AB et DEF(P) disputemus. atque inter hos A, ut par est, principem obtinet locum, quin solus ex omnibus libris 134, 16 recte *tamen segnem* (*tam insigne* fere rell.) et 148, 18 cum E^2 *de sex* (*dies ex* fere rell.) habet, praeterea A^2 solus recte, ut puto, 48, 8 *sin ut est et* (*si nutes* fere rell.) exhibet. cohaerere autem AB arte inter se his locis euincitur: 58, 5 *uniuersalem*] *uniuersaliter*, 70, 6 *perexigui*] *perexigua*, 77, 1 *conplexu*] *conplexus*, 86, 8 *substantia*] *substantiae*, 95, 2 *permeat*] *permeatur*, 98, 8 *seiuncti*] *seiungi*, cf. 109, 12. 110, 4. 117, 20. 143, 16. 146, 19. 152, 17. 172, 18. 173, 13. 178, 12.

Praeterea AB cum DEF consentiunt: 24, 16 *crederetur*] *credatur*, 28, 7 *infitias ierit*] *inficiasserit*, 29, 11 *confirmat*] *conprobatur*, 30, 20 *in*] *ab*, 30, 22 *et* om., 32, 15 *uide*] *unde*, 36, 5 *aio*] *at*, 41, 1 *si* add., 48, 5 *aut* om., 49, 10 *igitur* om., 54, 5 *discernit*] *discerni*, 58, 15 *illi*] *ille*, 60, 15 *maior —molem* om., et praeter hos quadraginta fere locis.

Sed DEF ex B uel eius simili codice descendere, non ex A, eis locis apparet, quibus soli BDEF consentiunt: 18, 11 *uel*] *sed*, 32, 9 *fugit*] *fuit*, 35, 16 *iste*] *ille*, 44, 11 *tuam* om., 46, 1 *quibus inesse — sentitur* om., 48, 4 *eo*] *et*, 54, 4 *dicit*] *dixit*, 60, 11 *ulla*] *illa*, 62, 2 *consultori*] *consultorio*, 62, 15 *officinam*] *officium*, 70, 15 *quod*] *si*, 93, 21 *numeremus*] *numeros. numeros*, 94, 6 *quaerimus*] *credimus*, 97, 5. 102, 21. 156, 23. 170, 24 *quoniam*] *quod* etc.

Ceterum etiam ubi alias quam AB lectiones praebent DEF, hos ex illis descendere facili negotio perspicitur: 23, 5 *audaciae culpam*] *audaciãe culpae* B, *audaciam culpae* DEF, 23, 15 *propter*] om. B, *inter* DEF, 38, 6 *rosae flosculus*] *fore fl.* AB^1, *flore fl.* DEFP, 41, 12 *corporeo*] *corpore* AB, *corpori* DEFP, 51, 25 *dubitare*] *multare* AB, *nutare* DEFP, 53, 20 *habilitate sui*] *habitante sui* AB, *habitante ui* DEFP, 58, 15 *illi*] *ille* AB, *illud* DEF, 66, 1 *aliorsum mentem*]

aliorum sumentem B, *alio rursum mentem* DE¹FP et aliis locis haud paucis.

His ipsis, quas modo proposuimus, lectionibus DEF interpolatos et corruptas fontis lectiones immutatas esse a librariis apparet. quod emendandi munus hic illic correctoribus bene cessisse non est quod miremur. ubicumque autem DEF soli genuinam lectionem praebent omnium librorum archetypum fuisse corruptum et ueram scripturam coniectando assecutum esse librarium eius libri, ex quo descenderunt DEF, tenendum est. sunt autem loci hi: 10, 5 *subsistunt* (*subsistant* rell.), 13, 1 *interioris* (*nitrioris* uel *nutrioris* rell.), 46, 14 *ad sentienda* (DEF², *assentienda* G, *sentienda* rell.), 51, 21 *probaris* (cum H², *probaberis* uel *probaueris* rell.), 101, 6 *ametur* (D²EF², *amaretur* rell.), 102, 5 *suspiciens* (cum R, *suscipiens* rell.), cf. 122, 1. 127, 5. 141, 12. 16. 144, 18. 148, 6. 157, 16. 174, 24. 181, 17. 189, 15.

Multo pluribus autem locis falsis emendationibus DEF referti sunt, quamquam id inprimis earum auctorem egisse dicendum est, ut scripturae quam repperit traditam uestigia religiosissime premeret [1]).

Haec hactenus de DEF. si autem quam rationem habeant AB ad HLRS quaeratur, primum R saepius cum AB consentire dicendum est, uelut 10, 15 *demonstrabitur*] *demonstratur*, 23, 22 *quis ferat*] *qui sperat*, 24, 16 *percontor*] *percunctor*, cf. 39, 1. 67, 13. 89, 9. 110, 3. 141, 9. deinde BH¹R conspirant: 35, 7 *tute*] *tote*, 82, 17 *loca*] *loco*, 87, 17 *temet*] *timet*, 94, 24 *insonet*] *insonat*, 95, 9 *tenderes*] *tenderis*, 97, 18 *iacteris*] *iacterius*, cf. 102, 3. 104, 22. 105, 13. 107, 11. 114, 20. 115, 10. 118, 5. 14. 121, 1. 9 et praeter hos plus uiginti locis.

Praeterea etiam C compluribus locis alterius familiae lectiones exhibere commemorandum uidetur atque B in primis cum eo conspirare, uelut 36, 2 *si non adficitur* — *ad-*

[1]) cf. locos supra allatos et praeterea 9, 13. 10, 3. 19, 10. 22, 16. 23, 11. 24, 2. 6. 42, 1. 70, 10. 73, 6. 86, 13. 87, 17. 88, 15. 89, 21 etc.

fectu om., 38, 3 *bonitatis*] *bonitas*, 41, 7 *a*] *an*, 65, 17 *conspicatur*] *conspiciatur*, 122, 13 *puerperium*] *puerperum*, 132, 19 *corpore secerni*] *corporis aeterni*.

Vt iam ex eis, quae modo disputauimus, de alterius familiae codicibus iudicium feramus, eos haud ita multum conferre ad textus emendationem dicendum est: a melioris notae libris propius absunt RHLS, quam A et B, ex cuius simillimo libro descendunt DEF, qui textum grauiter interpolatum praebent.

Haec de codicum aestimatione sufficiant. accedimus autem ad omnium librorum archetypum describendum, cuius naturam uel certe menda ex iis locis, quibus omnes libri uel plerique — nam ubi DEF uel G uel E² soli genuinam lectionem praebent non ex ipso archetypo, sed ex emendatione eam fluxisse supra docuimus — falsa praebent, dispicere licet. ac primum Fausti epistulae priorem partem archetypus non habebat, et in extrema fere epistula magna lacuna laborabat, qua de re supra disputauimus. praeterea haec uaria mendorum genera in illo fuisse uerisimile est:

I. Falso singulae litterae syllabae uoces additae erant, uelut 9, 1 ubi geminata *e* littera ex *atque regere* ortum est *atque erigere*, 86, 14 *laudabilis*[*q*]*ue*, 122, 10 *te*[*m*]*pore*, 124, 20 *phaed*[*r*]*one*, 144, 9. 146, 6 *qui*[*p*]*piam*, 175, 2 *arbitro*[*r*], 12, 2 *com*[*me*]*morante*; 101, 6 *am*[*ar*]*etur*, 122, 1 *qui*[*i*]*n*, 189, 15 *sin*[*t*] (DEF corr.); 130, 12 *cris*[*ip*]*pi*, 183, 7 *quaestioni*[*bu*]*s*, 184, 12 *su*[*b*]*apte* (G corr.); 134, 18 *pictau*[*i*]*um* (E² corr.); 147, 11 *isti*[*n*]*c*, 171, 6 [*e*]*spectat*, cf. 149, 14. 163, 1 (E²G corr.), 181, 3 *ca*[*u*]*ssatur* (GLS corr.). itaque etiam 48, 9 *pro*[*pe*]*ratae ueritatis iure* rectius scripsisse mihi uideor, quam *probatae*, quod proposuit Hartelius, et 160, 14 *aequaberis* (*aequaueris*) originem debuit uoci antecedenti *fateberis*, cum *aequabis*, quod scripsi, sequente futuro *concedes* optime commendetur et simili utique modo 51, 21 *probaberis* libri praeter DEF praebeant pro *probaris*. 134, 11 *uti quam callide non aduersarius, uerum praeuaricator subordinatus esse uidearis* Schotti coniecturam *subor*[*di*]*natus* sine dubi-

tatione in textum recipere debebam. quamquam enim exstare potuisse uerbum *subordinare*, in quo *ordinare* eandem habuerit significationem, quam saepius apud Suetonium aliosque posterioris aetatis scriptores (cf. *o. magistratus* = *creare*, *o. aliquem* = *munus alicui mandare uel deferre*), ita ut *subordinatus* idem ualeat ac *subornatus*, negari non potest, tamen *subornatus* ut nunc scribam commoueor loco simili Apulei de mag. c. 67, ubi *subornatum accusatorem* exstat (cf. etiam Sidon. Apoll. epist. I 11). 101, 20 *transcensisque corporeis omnibus emirata illum uidelicet uniuersitatis uidit esse creatorem* repetita ex *omnibus* littera *s* ortum est in E^2 *se mirata* (cf. G) et in reliquis libris uocalibus inter se confusis *semerita*. de 95, 17 *intro inspice te de te ipsa, o humana anima, et te memine*[*re*] cf. pag. XXIII. — Singulae uoces falso additae sunt 14, 21 *sub dominicae* [*praeceptione ordinationis*] *oculis genitricis* (uerba uncis inclusa et in Fausti codice et ubi locus a Mamerto laudatur desunt), 115, 6 *metiri posse mundum, cuius aer tertia pars est,* [*quarto*] *iam constitit,* ubi *quarto* (*quarta* DEFG) deleui, nam quomodo irrepserit etiam nunc facile dispicitur, cum *tertia* a libris praeter M absit. — 121, 18 *unde autem,* [*si*] *hoc est, quo principio nescire se dicit* restituendam esse phrasin Claudiano usitatissimam *hoc est* ideoque *si* expungendum certissimum mihi est. — 123, 7 *mendacio semet scientiae fallunt, alios docendo decipiunt* [*alios*] *Lysiae similes* alterum *alios* per dittographiam ortum esse neque cum Barthio in *illius* corrigendum esse iam Schottus uidit. — 141, 5 *ac uelut rogaret* (uel *rogares*, cf. praef. pag. XXX) *geminanti* [*et*] *quid in hoc ueritas claudat . . iterat propheta responsum* non uideo, quo pacto *et* ferri possit, nisi grauiorem adhuc latere corruptelam statuimus. simili modo iudicandum est de 108, 4 [*ob hoc*] et 83, 15 [*non*], quae uerba iam G deleuit.

II. Falso singulae litterae syllabae uoces omissae erant in archetypo: 11, 8 ⟨*aut*⟩, 11, 11 ⟨*ei*⟩, 11, 13 ⟨*iam*⟩, 13, 5 ⟨*sensus suos uelut*⟩, 13, 7 ⟨*sui*⟩, 15, 12 ⟨*non habet*⟩, qui loci integri exstant in Fausti codice Z. praeterea sagaciter Hartelius 17, 15 *ex nullius enim facturae corporeae materia*

⟨materia⟩le sumpsit exordium scripsit, ubi uel Z corruptus est. neque minus recte idem Hartelius 31, 5 *quod et per tempus et locum ab illa mouetur ⟨ne⟩que solo tantum tempore* emendauit, nam quod praebent libri *quae* ex antecedente *ab illa* facile explicatur. — 42, 2 *quiddam tamen cogitare uoluit, sed ⟨e⟩loqui non ualuit* scripsi praeeunte Schotto coll. 92, 25 *quis non dicam eloqui, sed cogitare digne ualeat* et quod plurimorum librorum scriptura *loqui non eualuit* apertae praepositionis *e* transpositioni debetur, nam *ualuit* non *eualuit* scribendum esse propter manifestam cum *uoluit* adnominationem constat. — 46, 5 *de tactu uero dubitari non aestimo ⟨imo⟩ elementorum, hoc est terrae esse simillimum* recte puto me scripsisse coll. 114, 7 *imum certe elementorum omnium terra est.* — 48, 10 *omnis omnino anima non solum non ex aere, sed ex nullo prorsus ⟨constare⟩ corpore ratiocinando probabitur* rectius me *constare,* quam Barthium *orta* addidisse putauerim. — 79, 12 *istud ergo quod uel esui aut potui necessario in salutem corporis opus ⟨est, si plus quam opus⟩ inpenditur uel superflue uoluptatum nugis animus occupatur* palmaria haec Hartelii emendatio est. — 100, 3 *quia ⟨omnia⟩ contrariorum conparatione facilius dinoscuntur*: inserui *omnia* ex lin. 8 et simili modo 97, 11 ut seruetur codicum lectio *carum suum*, quam immutauimus in *caro suo*, fortasse *quod anima carum suum ⟨absentem semper uidet et⟩ absente etiam corpore spiritu praesens poterit esse* uel simile quid scribendum est. — 130, 3 *quid in musicis, quid ⟨in arithmeticis⟩, quid in geometricis, quid in philosophomenon libris.. contendit*: lacunae indicium solus M praebet, qui *quid* exhibet, et illam recte in editione principe statutam et suppletam esse hanc ob rem puto, quod semper Claudianus praeter geometricam etiam arithmeticam affert, cf. 19, 15 *quippiam ex geometricis et arithmeticis atque etiam ex dialecticis et nonnullis .. philosophomenon regulis,* 105, 10 (*Philolaus*) *iuxta geometricam musicam atque arithmeticam mirifice disputat,* cf. etiam 81, 6 sq. — 130, 11 *Anacharsid⟨is⟩ e Scythia* e librorum scriptura *Anacharsi de Sc.* melius me, quam *Anacharsis e* Schottum scripsisse puto. — 136, 13 *prae⟨e⟩ligere* pro *praeligere* (cf.

138, 1) scripsi, cum etiam *praeeminere*, non *praeminere* optimi Claudiani libri praebeant. — 166, 8 *intellege nunc angelis sanctis corpora tribuere ⟨esse⟩ uitam negare*: facile post *tribuere esse* per compendium scriptum intercidere potuisse in propatulo est et enuntiati sensum quadrare ad scriptoris sententiam uerba sequentia docent: *ac per hoc . . . melior uermiculus angelo, quia etsi habet angelus corporis formam, non habet uel sicut uermiculus uitam.* — 180, 5 *pro elementorum, quae sibi in illud conci⟨n⟩uerant, diuersitate* (*conciuerant* CME^{2}G^2, *concitauerant* rell.) optime comprobatur loco 73, 10 *ex his elementis quattuor, quae . . in arboris uitam* (non *uita*) *sibi concinunt.* — 189, 15 *sin, quod ego nolim nec faxis persuasu istuc, uti⟨que⟩ obstinatio est, edito pro sententia tua aliquid*: bonam recuperari sententiam *utique*, quam uocem ualde adamauit Claudianus (cf. indicem), pro *uti* restituto nemo puto negabit. praeter hos locos archetypi menda in uno alteroue codice iam correcta leguntur 127, 5. 157, 16 *corpor⟨al⟩ibus* (DEF); 35, 22 *alter⟨utro⟩ utrumque*, 46, 14 *aut⟨ad⟩*, 88, 7 *⟨quia⟩*, 111, 17 *⟨non⟩*, 133, 17 *et⟨si⟩* (G); 73, 5 *tub⟨ul⟩orum*, 74, 4 *eiusdem⟨que⟩*, 124, 9 *⟨est⟩*, 154, 8 *⟨corpore contineri⟩*, 159, 6 *⟨ut anima⟩*, 162, 5 *⟨in⟩*, 162, 7 *⟨sic⟩*, 167, 14 *haud⟨qua⟩quam*, 174, 18 *⟨in⟩*, 60, 23 *⟨una it⟩idem* (cf. pag. XXXI; E^{2}G).

III. Interpolatum iam fuisse archetypum uel fortasse ex exemplari glossis referto descriptum duobus Fausti epistulae locis, quibus genuinam lectionem Fausti codex suppeditat, cognoscitur: 12, 7 *motus*] *ritus* et 17, 18 *figulo*] *factori*. quodsi in Prudentii uersu 32, 8 *nox* pro *lux* libri praebent, fortasse non cogitatae interpolationi, sed errori eius, qui archetypum scripsit et uocem *nox* quae sequitur etiam hoc loco per calami lapsum exarauit, tribuendum est [1]).

IIII. Saepius siue casu siue consulto in archetypo nominum terminationes falsae erant, quippe quae ad falsam uocem

---

[1]) Vocem *nox* genuinam esse apud Claudianum (*lux* apud Prudentium) haud recte indicat Luc. Mueller in Annal. Fleckeis. LXXXXIII (1866) p. 391.

referrentur: 15, 9 *qui secum tertiam partem stellarum ex alto proturbatus abstraxit* (*proturbatam* Mamerti libri), 74, 11 *ex his indefessim multiplicandorum semina* (*indefessim* recte Barthius, cf. 43, 23. 45, 7, *indefessis* libri), 93, 15 *eidem infinito semper aequalia* (corr. editio Paris., *eodem* libri). itaque rectius me scripsisse 60, 3 *in dei uero ipsa trinitate* (*deo* libri) putauerim, quam Hartelium *in deo uero* ⟨*·i·*⟩ (= *id est*) *ipsa trinitate,* quae coniectura, quod ad rem palaeographicam attinet, elegantissima est, sed sensu minus commendatur. praeterea cf. 130, 7 *miris aeternae artis modis* (*aeternis* libri, corr. E^{2}G S^2) et 174, 24 *quae pulmonum caua, quae tortuosae botulorum ... inflexiones* (corr. DEFG, *tortuosa* rell.).

V. Compendiis usum esse archetypi librarium ex certis quibusdam mendis codicibus omnibus uel optimis communibus intellegitur, quae ex compendiosa archetypi scriptura facillime explicantur: 19, 18 *congressione*] *congressio* libri (de nominatiuo enim absoluto nolo cogitare, cum simile exemplum non reperiatur apud Claudianum), 25, 9 *tertius*] *tritus* libri (corr. Hartelius), 48, 8 *sin ut est et*] *si nutes* (corr. A^2), 76, 4 *dissidere*] *dissidentem* (corr. Barthius) [1]), 103, 2 *quia*] *qua* uel *que* uel *qui* (corr. E^{2}G), 141, 12 *uiderit*] *uiderim* uel *uiderem* (corr. DEF), 141, 16 *aut*] *at, ac* uel *ad* (corr. DEF), 165, 5 *differat*] *differt* (corr. Galland.), 187, 10 *quod*] *quae* (corr. Schottus). quae cum ita sint, etiam 69, 20 *flauus est ille, coloratus est, pallet ille uel niger est,* quod conieci *coloratus* facillime ex librorum scriptura *oculatus*, quae omnino ferri nequit, expiscamur, si utriusque uocis compendia *oclatus* et *colatus* quantulum differant reputamus. uocem autem *oculatus*, qua Claudianus etiam 43, 18. 174, 7 utitur, hic suo iure adhibitam esse contenderim, modo quid significet *flauus* recte intellegas. nam cum de qualitate corporis indicanda dicat Claudianus, non de crinibus accipienda est uox *flauus*, sed de oris colore. apte

---

[1]) *dissidentem* non corrigeremus et adiectiui (participii) formam masculinam ad subiecti accusatiuum substantiui gen. neutr. referri (cf. *Petschenig, die handschriftliche Ueberlieferung des Victor von Vita* [*Sitzungsberichte der kais. Akademie der Wissenschaften in Wien, phil. hist. Classe tom. XCVI*] 677) statueremus, nisi *torpens* antecederet.

autem opponitur flauus oris color (*gelbe, bleiche Gesichtsfarbe*) ori colorato (*gebräunte G.*). quae uero sequuntur uerba *pallet ille uel niger est* non noui quicquam continent, sed eandem fere rem mutatis uerbis significant, id quod asyndeto optime comprobatur. — 82, 18 *illud tamen liquet animam sine corpore incorporaliter per adfectus proprie uel mulceri uel adfligi posse* scripsi, cum librorum scriptura *pie* nihili sit, quae tamen facile ex *proprie* per compendium scripto oriri potuit. *proprie* autem Claudianus scripsit, quo magis illud *animam sine corpore* propter sequentia uerba his opposita *corpus sine anima* efferret. — 89, 2 *sed non idcirco tardioribus desperandum est, modo ut auctoritati cedamus, qui rationem forte non capimus*: ego *ut* pro *uel*, quod libri habent, scripsi, cum *uel* compendiose scriptum ab *ut* uix differat et tamen *uel* ferri non possit. licet enim concedatur saepius *uel* pro *saltem* usurpari, tamen ne hanc quidem significationem hoc loco aptam esse mihi persuasi.

VI. Archetypum litteris uncialibus scriptum non fuisse cum ex frequenti compendiorum usu tum ex singulis uerbis in omnibus libris eodem modo falso distinctis collegerim, quo mendo perspecto facili negotio complures loci emendari et sanari possunt. sic 24, 11 *perincatholicam* pro *per incatholicam*, 33, 1 *aude sis* pro *audes is* (*audes his*), 42, 20 *pro portione* pro *proportione* (cf. 162, 17) recte me scripsisse omnes puto concedent, eodemque leni remedio feliciter usi sunt Barthius 82, 6 *ininitiato* pro *in initiato*, Schottus 137, 1 *ex olenticetis* pro *ex olenti cetis*, Hartelius 137, 7 *quidum* pro *qui dum* scribentes. praeterea 144, 18 pro *sideris citimum* in libris praeter DEF² legitur *siderescit imum*, 148, 18 *dies ex* pro *de sex* (corr. AE²), 121, 14 *hipponme tarentinus* uel simile quid pro *hippon metapontinus* (G corr.), 149, 12 *numeris et horis* pro *numerose choris* (corr. E²). neque dubito, quin genuinam restituerim lectionem 134, 2 *en tibi duos praeclarissimos . . . . sentire nobiscum inermemque te auctoritatis pondere et rationis uiribus prosternitare*[1]) *disparatosque cor-*

[1]) Ex errore typographi in textu et adnotatione critica *prosternidare* exaratum est.

poribus unitate sapientiae duas animas unam facere. prosternidaretis paratosque (*paratisque*) libri optimi praebent aperto et simplici errore, nam si singulas uoces recte distinxeris et litteras *d* et *t* inuicem permutaueris, omnia sana erunt. neque uero esse uidetur, cur uocem *prosternitare* genuinam esse negemus. nam eodem modo, quo ex *defendere* et *defensare* et *defensitare* formabantur, etiam ex *prosternere* et *prosternare* (cf. *consternare*) et *prosternitare* quin formari potuerint, non dubitamus. — 189, 15 *quod ego nolim nec faxis persuasu istuc* olim scripsi (libri optimi *per suasu* uel *pro suasu*) et unam uocem (non duas cum libris) restituendam esse etiamnunc mihi certissimum est. sed praestat fortasse *persuasus* scribere coll. 85, 10 (*ut anima*) *persuasa patiatur illud intra semet ipsam iuste.* — 145, 21 *qua uidelicet auctoritate uerum illud unum ante temporaneum caelum credere sinimur*: mihi nunc dubium non est, quin *antetemporaneum* per unam uocem sit scribendum, quamuis alibi hoc adiectiuum exstare non meminerim.

VII. Restat ut de singularum litterarum permutatione, quae in archetypo codicum nostrorum grassata est, disputemus. atque uocales *i* et *e* permutatae erant his locis: 43, 21 *iuge namque* (Schottus, *iuginamque* libri), 124, 21 *cebete* (*cibete* sim. libri), 132, 19 *corpore* (corr. DEFH²LS, *corpori* etc. rell.), 135, 11 *pendet* (corr. AG²H²LS, *pendit* rell.), 155, 23 *accedet* (ed. Paris., *accedit* libri), 189, 13 *adhibetoque* (Barthius, *adhibitoque* libri), cf. praeterea 67, 11. 96, 17. 148, 6. 166, 14. 176, 8. 184, 8. ego correxi 138, 1 *ego uero praeelegerim ab istis cum Eucherio reici*, ubi *praeeligerem* editores iniuria scribunt cum M (*praelegerem* CG, *perlegerem* rell.), nam uocalem *e* in syllaba antepaenultima genuinam esse librorum praeter M, in cuius ipsius fonte sine dubio *praelegerem* exstabat, quod tamen suo Marte correxit, consensu euincitur, unde iam nihil aliud relinquitur, quam ut *praeelegerim* scribamus, inprimis cum perfectum tempus fere necessario requiratur. — 141, 3 *respondet* pro *respondit* scripsi, cum praesens (140, 24 *subiungit*) praecedat et praesens tempus subsequatur (141, 6 *iterat responsum*). — 149, 3 *dicemus* pro *dicimus*

restituimus coll. 150, 1 [1]. — 23, 14 *adiciunt auctoritati potius oportere concedi neque naufragiosum ... pelagus disputationis intrare*: recte iam G correxisse uidetur propter antecedentem passiuam formam *concedi intrare* in *intrari*, quod piget me in textum non recepisse. contra 70, 13. 107, 20. 112, 23 non erat, cur nominatiuum *molis* optimis libris traditum archetypi mendo tribuerem, immo haec nominatiui forma aliunde nota etiam in Claudiano retineri debebat. uocales *o* et *u* permutantur 129, 21 *lectulis oscitantes* (corr. ed. princ., *lectulis suscitantes* libri), 137, 12 *compotoribus* (cf. pag. XXV, *conputoribus* libri), 152, 3 *istoc* (Barthius, *istuc* libri), cf. 45, 21. 173, 10. 184, 18. *e* et *a* confusae erant 11, 10 *occupetur* (Fausti codex, *occupatur* Mamerti libri), itemque 33, 20 *argumentere* pro *argumentare* scripsi, cf. 52, 3. sine ulla autem necessitate 78, 13 *peregrinatur* immutaui in *peregrinetur*, cum indicatiuus in interrogatione obliqua nullum habeat offensionem. apud Claudianum (cf. indicem). aliae uocales inter se permutatae erant: 12, 8 *commercia* (*commercio*), 10, 5 *subsistunt* (*subsistant*), 23, 22 *ulloque* (*illoque*), 114, 6 *eorundem* (*earundem*), 138, 5 *plerisque* (*plurisque*), 174, 24 *conpactio* (*conpictio*) etc. peccaui autem, cum e uocalium in archetypo confusione ortas esse lectiones 162, 6 *Gabrielum*, 163, 6. 164, 18. 166, 21 *Gabrielo* opinarer. nam quae optimis libris traduntur, recte se habent et nomen illud etiam secundum stirpes in *-o* exeuntes declinatum esse statuendum est. consonantium permutationes insigniores hae fuisse uidentur in archetypo: 23, 11 *delerando* pro *deierando*, 93, 17 *perfigentia* pro *perficientia*, 130, 10 *zoroadhi* pro *zoroastri*, 28, 7 *inficiasserit* pro *inficias ierit*, 172, 20 *indicari* pro *iudicari*, 181, 17 *uis* (*uir*) pro *uix*, 184, 18 *flosculum* pro *plusculum*. — 125, 3 (*animae*) *quae tam remota persecutae sunt, tam clausa adierunt, tam operta uiderunt*: Barthium secutus *operta* pro librorum scriptura *perita* edidi. sed praesto est correctio multo lenior, cum pro *perita* unius litterae mutatione *penita* scribendum sit.

[1]) Fortasse etiam 98, 19 *recognoscet* pro *recognoscit* scribendum erat, quod antecedit *qui — cognouerit*.

Restant pauci loci, quibus archetypum mendosum fuisse arbitrati ab omnium uel optimorum codicum scriptura recessimus, nec tamen ullum mendum inesse nunc nobis persuasimus. 24, 6 *hoc idem mihi acsi cognitu necessarium ultro ingerentibus inspicere plane non abnui*: quod omnes libri praebent *cognitum* genuinum esse uidetur, cum etiam 70, 10 et 131, 4 *facile* (*facillimum*) *factum* reperiatur. nimirum Claudiani temporibus usum supini in *-u* iam oblitteratum fuisse putauerim ita, ut supinum in *-um* eius uice adhiberetur. — 32, 15 *uide ne forsitan iste sit*, *quem nobis adprobandum rere, alti prolapsus erroris* cum G scripsi, rell. *opprobandum* praebent. totius quaestionis cardo uertitur in uoce *prolapsus erroris*, quam duplici modo explicare licet, ita ut aut participium uerbi *prolabi* aut substantiuum agnoscamus. ac participium quidem *prolapsus* cum genetiuo coniunctum non magis offendit, quam 19, 3 *fraudatus temporis et occupatus animi*, sed exstabat etiam substantiuum *prolapsus*, quamquam non legitur in Georgesii lexico (cf. *Paucker*, *spicilegium* etc. p. 133 et *id.*, *de latinitate Hieronymi* p. 25). significauit autem Claudianus his uerbis locum Fausti (pag. 16, 16): *uide quo adsertores suos ducat alti prolapsus erroris*, ubi *prolapsus* substantiuum esse mihi quidem ueri similius est. quae si recte disputata sunt, etiam Claudiani loco substantiuum exstare euincitur et codicum lectio teneri potest, cum sit enuntiati sensus: 'uide ne iste (= istud, quod tu ipse dicis) sit alti prolapsus erroris (= altus error, cf. 122, 22 *lapsus praeceps stultitiae*), quem nobis opprobandum rere.' male autem egerunt editores *opprobandum* in *opprobrandum* immutantes, nam non uideo, cur uerbum *opprobare* (= *improbare*) exstitisse negemus. — 40, 16 *nam illic, ubi de creatione hominis Moyses loquitur, sic ait: et dixit deus* etc. quodsi libri praeter DG(B^2C^2) omnes *Moysi* praebent, non casui id tribuerim, quam ob rem potius explicanda, quam emendanda est haec lectio. ac nominatiuus *Moyses*, si traditus esset omnibus libris, nullam offensionem haberet, quoniam sequitur locus e principio geneseos depromptus. sed etiam datiuus traditus *Moysi* tolerari potest, dummodo *deus* subiectum enuntiati esse

statuas, quod ex uerbis *et dixit deus* apte huc quoque referri licet. datiuus *Moysi* autem pendet e *loquitur* (94, 19 *loquitur mihi ueritas*, cf. 62, 2. 95, 2). egregie uero commendatur haec explicatio sequentibus uerbis *diuinae istud auctoritatis eloquium*, ad quae melius quadrat praecedentis enuntiati subiectum *deus*, quam *Moyses*. — 106, 6 *sin autem istius modi praepositione simpliciter usus es*: accusatiuum *praepositionem*, quem praeter FMS omnes libri (man. prim.) praebent, nunc in textum recipiendum puto, cum constructionum obsoletiorum amantem fuisse Claudianum e 65, 15 *adtentiorem mihi lectorem opus est* appareat. — 137, 4 *qui stipem suam uariis conlurcinationibus dilapidauit* cum Schotto scripsimus, cum plane idem legatur apud Apuleium de mag. 75: *omnimodis collurcinationibus dilapidauit*. sed iam uereor, ne recte Barthius codicum omnium scripturam *conlucernationibus* defenderit dicens: *conlucernationes egregie dicuntur comissationes nocturnae ad lucernas saepius instauratas* uel *mutua libidinosorum hominum peruigilia*.

His locis addere placet emendationum (in epilogum librorum de statu animae, quem unum codicem M nobis seruasse iam diximus) seriem, quam G. Hartelio debemus. 191, 10 ille proponit *phorum* (= *philosophorum*) pro *eorum*, quae coniectura elegantissima etiam maiorem habet uerisimilitudinem, si in codice, ex quo M descriptus est, fuisse scriptum FORUM sumimus. qua emendatione recepta lin. 11 *inde* pro *unde* (*undeunde*) scribatur necesse est. — 192, 1 Hartelius sic scribendum esse censet: *quod ipsius rei imagines tamquam per sensus corporis in auribus intromittit atque* d i g e r i t *memoriae, ac sicut loquentibus nobis intellegimus, et* a b s e n t i a *rerum* p e r *imagines* m e m o r i a *retentas . . cogitamus* sic sensum explicans: '*der Name bringt die Vorstellungen durch die körperliche Empfindung in das Ohr und verbucht sie dem Gedächtnis* (*digerit*), *und wie wir uns verstehen beim Reden* (*durch die nomina*), *so vermögen wir abwesende Dinge durch die Erinnerung zu denken*'. attamen in scriptura, quam dedimus in textu, nobis acquiescendum esse putauerim, nisi quod 192, 1 *quos* pro *quod* scribendum est, cum sensus loci

ita fere uernacule reddi possit: '*der Name eines Gegenstandes bringt sein Bild gleichsam durch die menschlichen Sinne, welche das Gedächtnis leitet, in das Ohr, und wie wir uns beim Reden durch die Nomina verstehen, so vermögen wir uns auch* (*wieder durch das entsprechende Nomen*) *abwesende Dinge und Bilder, die das Gedächtnis behalten hat* (*memoriae* est datiuus qui dicitur graecus pro *a memoria* uel potius *per memoriam*), *vorzustellen*'. — 192, 9 Hartelius proponit *quodsi ergo* [*quod*] *dicitur* satis probabiliter. prorsus autem necessaria est correctio Hartelii 195, 26 *uoluntatique* pro *uoluptatique* scribentis.

Haec de codicum aestimatione sufficiant. nunc pauca de huius editionis ratione addenda esse uidentur. ac primum in rebus orthographicis scripturam codicum omnium consensu confirmatam semper religiose retinuimus [1]), sed cum mira sit librorum manuscriptorum Claudiani condicio neque unus saeculum nonum superet, is ipse inter deteriores sit referendus, optimi libri saeculo demum undecimo sint attribuendi, mirandum non est, si in leuioris plerumque momenti rebus orthographicis libri ualde inter se discrepent. talibus igitur locis, nisi meliores uel certe uetustiores codices forte fortuna reperiantur, orthographiam a Claudiano ipso profectam nos posse recuperare desperandum est. quam ob rem ne hariolari uideremur aequabilitati studentes cum alia ad certam quandam normam exegimus, tum assimilationem consonarum fere ubique neglеximus. neque uero quae ad consonarum assimilationem pertinent lectiones uariantes ut in adnotationem criticam reciperem a me impetraui et uetustiores Claudiani libros (A B G H L R S) eam ubique fere neglegere, reliquos (inprimis C M) constanter fere exhibere hic adnotauisse satis habeo.

Capitulorum titulos ex optimi codicis M auctoritate dedimus, quod in uno M capitulorum index Claudiani de statu animae libris praefixus accuratissime fere ubique conspirat cum singu-

---

[1]) 22, 16 *excillius* pro *exilius* (D E F G^2) scribendum erat, id quod optime codicis M scriptura *ex illis* comprobatur; 66, 19. 98, 9. 132, 5 *dissici*, non *disici* scripsit Claudianus.

lorum capitulorum praescriptionibus, id quod non cadit in reliquos libros, cum index et singulae praescriptiones haud raro inter se et a codicis M lectionibus mirum quantum differant. itaque paucis locis, quibus ABERS inprimis lectiones (in DFG praescriptiones non exstant, CHL cum ceteris consentiunt) ob hanc illamue causam attulimus, exceptis reliquorum praeter M librorum lectiones etiam in adnotatione critica prorsus neglexinus, ne nimis eam rebus futtilibus augeremus. ne uero quisquam aegre id ferat nonnihil forte redundare posse ex eius modi uariis lectionibus de codicum aestimatione arbitratus, codicum praeter M (G nihil habet, quod ualde dolemus) lectiones et in indice et in praescriptionibus inter se maioris momenti discrepantias fere nullas prae se ferre commemoramus.

Restat ut paucis, quare carmina a nonnullis Claudiano Mamerto assignata in hanc editionem non receperim, exponam. ac quae in collectione Pisaurensi Claudiano Mamerto tribuuntur carmina iam dudum ei abiudicata sunt (cf. e. g. *histoire littér. de la France II 453*), cum in omnibus codicibus aliis ascribantur, uelut *carmen contra poetas uanos* Paulino Nolano (ed. Veron. 1736 pag. 551), *carmen paschale* Damaso (Migne XIII 376), *laus Christi* Merobaudi (Migne LXI 971). unus hymnus '*pange lingua gloriosi proelium certaminis*' a recentioribus editoribus Claudiano tribuitur, cum Sidonius in epistula ad Claudianum Mamertum hymni ab illo confecti mentionem faciat (cf. edit. pag. 201, 32) et Sirmondus ad hunc Sidonii locum ex scholiastae cuiusdam testimonio hymnum significari, cuius initium sit *pange lingua gloriosi proelium certaminis*, adnotet. idem Sirmondus testimonium ad comprobandam sententiam suam e Gennadio (*de scriptor. ecclesiast. cap. LXXXIII*) profert, e cuius codice, qui fuit coenobii S. Michaelis de Tumba apud Britones Aremoricos, haec uerba, quae in uulgatis exemplaribus non exstant, subiungit: '*scripsit Claudianus et alia nonnulla, inter quae et hymnum de passione domini, cuius initium est: pange lingua gloriosi. fuit autem frater Mamerti Viennensis episcopi*'. iam ueteris illius scholiastae testimonium non fictum

esse a Sirmondo codice Claudiani D confirmatur, in quo fol. 103[u] idem traditur (cf. pag. II). sed neque hoc neque Gennadii, si genuinum est, testimonium sufficere uidetur, ut hymnum illum Mamerto tribuamus, quem et ueteres scriptores et codices omnes Venantio Fortunato (II 2) ascribant. itaque consulto eum omisimus, praesertim cum in Venantii Fortunati editione, quam curauit Fr. Leo in Monumentis Germaniae, optime iam exstet recensitus.

Haec mihi praemonenda esse uidebantur: reliqua in peculiari commentatione, quam de Claudiani Mamerti latinitate propediem publicaturus sum, expediam. sed antequam praefandi finem faciam, cum summa grati animi testificatione nominandus est Guilelmus Hartelius, uir doctissimus mihique gratae uoluntatis uinculo coniunctissimus, qui studia mea in hac editione paranda collocata consilio et exemplo subleuare non destitit et non solum quidquid usui mihi esse poterat undeunde congessit et librorum manuscriptorum copiam intercedente caes. academia Vindobonensi officiose mihi fecit, uerum etiam multas et egregias emendationes liberaliter mihi suppeditauit.

Vindobonae m. Decembri a. 1884.

A. G. Engelbrecht.

CLAVDIANI

MAMERTI DE STATV ANIMAE

LIBRI TRES.

PRAECEDIT FAVSTI EPISTVLA

CONTRA QVAM TRES HOS LIBROS CLAVDIANVS

CONSCRIPSIT.

A = codex Parisinus n. 16340 saec. VIIII.
B = codex Parisinus n. 2779 saec. X.
C = codex Parisinus n. 2164 saec. XI.
D = codex Montepessulanus H n. 145 saec. XII.
E = codex Parisinus n. 2165 saec. XIII.
F = codex Parisinus n. 18080 saec. XII.
G = codex Vindobonensis n. 1030 saec. XI ineuntis.
H = codex Einsidlensis n. 318 saec. X.
L = codex Sangallensis n. 846 saec. X.
M = codex Lipsiensis-Paulinus n. 286 saec. XI exeuntis.
P = codex Schotti Plantinianus.
R = codex Vaticanus-Reginensis n. 201 saec. X.
S = codex Palatinus n. 240 saec. XI.
T = codex Schotti Tornacensis (Martinianus).
b = editio princeps Petri Mosellani Basileae 1520.
p = editio Parisiensis 1576 (bibliotheca patrum V).
p^2 = editio Parisiensis 1589 (bibliotheca patrum IIII).
Schottus (*Sch.*) = editio Schotti (bibliotheca patrum Coloniensis tom.
Barthius = editio Barthii Cygneae 1655.
Galland. = editio Gallandii Venetiis 1774 (bibliotheca ueteri patrum tom. X).
rell. = reliqui codices.

EPISTVLA FAVSTI.

Quaeris a me, reuerendissime sacerdotum, quo modo Arianis respondendum sit, qui blasphemo ore conantur adserere: non potest, inquiunt, fieri, nisi ut iunior sit genitus ab ingenito. iuxta quae totum silentium quasi iussus absoluere non tam pro rei instructione quam pro fidei confessione praesumam id primitus obseruans, ne res per se obscuras studio conpositi sermonis inuoluam, sed quaedam pauperis sensus indicia, quae non tam ornatui quam intellectui uideantur seruire, depromam. respondeo ergo sicut respondere discipuli magistris interrogantibus solent. itaque ad praeceptum beatitudinis uestrae loquor, ut discutias inperitiam, contestor ut doceas. nam apud eruditissimum si reticeam, uix possum scire quid nesciam.

De ingenito locuturi scire debemus aliud esse rerum substantias, aliud rerum nomina, sicut uerbi gratia cum aurum

Integra haec epistula in uno codice Sangallensi (*Z*) *n. 190 membr. 8° saec. VIIII* (*pag. 92—110*), *qui continet inter alia collectionem epistularum a Fausto Reiensi scriptarum, seruata est. codices Claudiani Mamerti posteriorem tantum epistulae partem inde a uerbis pag. 8 lin. 15*: praecipis ut respondeam (*sic!*) *continent. ex codice Sangallensi epistulam primus edidit Henricus Canisius*, *Antiquae lectionis tom. V 444 sqq.*, *ut ipse testatur* (*ib. p. 425*). *ex Canisio autem ceteri editores*, *uelut in bibliotheca patrum maxima Lugdunensi tom. VIII 548 sqq.*, *eam desumpserunt; lectiones illorum uariantes compendio l comprehendi* 1 INCIPIT EPISTOLA SANCTI FAVSTI *Z Canisius* 2 ·queris *Z* reuerentissime *Z Canisius* 3 arrianis *Z Canisius* 4 inquid *Z* 6 praesummam *Z* 8 sermones *Z* seu *Z* 9 inditia *Z* 11 preceptum *Z* 13 reticiam *Z* 15 loquuturi *Z Canisius*

atque argentum dixeris, non statim metallum ipsum, sed metalli uocabula protulisti. etenim aurum aliud est in proprietate generis, aliud in adpellatione sermonis, aliud est cum illud nominamus, aliud cum tenemus.

Genitus et ingenitus significatio est deitatis, non ipsa deitas, naturae est adpellatio, non natura. ingeniti et geniti nuncupatio ad hoc ualet, ut quis ex quo subsistat intellegas et non patrem ex filio, sed filium ex patre esse cognoscas. principium ex principio et unum est et initio caret, quo modo si dicas: deus ex deo, non tamen duo dii, sed unus dicitur. genitus ergo, ingenitus et ex utroque procedens personas indigitat, non naturas. maiestas enim, quae patri est indiscreta cum filio et spiritu sancto, distingui nominibus potest, ordinari gradibus non potest.

Hoc loco praescius oportet intentionem mentis admoueas. dicis forsitan: quia ex illo est, posterior illo est. age ad haec intellectum nostrum aliquibus conparationibus nutriamus. uideamus si aliqua res ex alia exsistat, quae tamen illa ex qua exsistit non sit aetate posterior. uerbi gratia hoc ipsum filii nomen ex patris deriuari nomine creditur, nec tamen posterius inuenitur, quia nisi iste nasceretur, pater ille non diceretur. ecce nomen, quod absolute coaeuum illi est a quo est, et cum filius ex patre sit, patri nomen filius facit: adquirit genitori uocabulum pietatis persona nascentis. cum hoc ex illo sit, nec hoc posterius nec aliud probatur antiquius, et cum brachii nomine filius ex operum uirtutibus nuncupetur, ecce brachium procedit ex corpore, et tamen brachii aetas corporis non praecedit. uerbum ex uoce profertur, et tamen cum ex

2 etenim *Canisius*, enim *Z* 3 apellatione *Z* 6 naturae *scripsi*, natura *Z Canisius*; *correxit interpunctionem in editionibus pessime perturbatam Hartelius* 8 patrem *Z* 11 ingenitus et ex utroque *scripsi*, et ingenitus et ex utroque *Canisius*, et ıngenitus ex utraque *Z*, ingenitus, ex utroque *mauult Hartelius* 15 oportit *Z* 16 aege *Z* 18 ex alia] exilia *Z* que *Z* illi *Z* 20 fili// *Z* diriuari *Z* 24 personae *l* 27 corpus *Canisius* 28 precedit *Z*

ore nascatur, uoce esse posterius non probatur. ignis et caloris indiuisa societas: sed cum calor indubitanter ex igne esse intellegatur, tamen ignis nequaquam calore suo prior esse dinoscitur. ecce rem, quae exsistere uidetur ex illa, et tamen ei, de qua exsistit, sine ulla temporis intercessione coniuncta est.

Cum autem ad deum uenimus, hoc est genitus, quod iustus et iustitia, sapiens et sapientia, misericors et misericordia. absolute ex deo iusto atque sapiente secundum apostolum oriri intellegimus iustitiam atque sapientiam, et sicut numquam iustus sine iustitia, numquam sapiens sine sapientia fuit, ita filius ex patre, sed numquam ⟨pater⟩ potuit esse sine filio.

Absque dubio Ariani saluatorem nostrum negare non audent, sed dum minorem dicunt, deum adserere non possunt. deus enim naturaliter plenitudinis dignitate subsistit, et eorum inpietas unum se deum colere prima confessione testatur. sed quia iuniorem, per eum, qui putatur senior, duos facit et soliditatem unitatis intersecat. nam ipsum nomen minoris alterum, qui illo sit maior, ostendit. quis illo antiquior, qui de se ipse pronuntiat: ego sum *A* et *Ω*, primus et nouissimus, qui a Iudaeis quis esset interrogatus ita respondit: principium quod et loquor uobis, qui ueridica per prophetam uoce confirmat: ante me non fuit deus et post me non erit? si pater hoc dicit, inferiorem post se non coepisse confirmat, si filius, ante se penitus non fuisse pronuntiat. de hoc propheticus sermo euidenter insinuat: hic est

19 Esai. 44, 6; Apoc. 1, 8 21 Ioann. 8, 25 22 Esai. 43, 10 25 Bar. 3, 36

1 nascatur *scripsi*, nascitur *Z* caloris *scripsi*, calor *Z* 4 ex illa] exilia *Z* 11 pater *addidi*, *om. Z* 12 arriani *Z* 16 quia *Hartelius*, qui *Z* *post* iuniorem *uox* adserit *uel simile quid excidisse uidetur*, *nisi forte ex antecedentibus* dicit *uel* testatur *repetere probabilius est* 19 se *ex* esse *Z* ipso *Canisius* alfa et o *Z*, alpha et omega *Canisius* 20 a *scripsi*, cum *Z Canisius* iudeis *Z* quis *scripsi*, qui *Z Canisius* esse *Z* (*uidetur librarius coniuncta uoce antecedente* quiesse *intellexisse*) 21 uiridica *Z* 24 pęnitus *Z* fuisset *Canisius*

deus noster, et non reputabitur alius ad eum, et post haec: inter homines uisus est et cum hominibus conuersatus est. secundum haec ergo inter genitum et ingenitum nec ordo est, quia unus est, nec tempus interest, quia primus est, nec postponendus est, quia solus est, nec minor dicendus est, quia plenus est. ergo dicitur perfectus simplicisque naturae, inaestimabilis et inpassibilis, etsi eum secundum carnem passum esse pro nobis ueraciter et salubriter confitemur.

Post haec sequenti loco quaeris a me, quo modo iuxta substantiam dei in epistula quadam scriptum sit: nihil sensit patientis sensu, sed sensit conpatientis adfectu.

Primo hoc, quod nec philosophos latuit, scire promptissimum, ⟨quia⟩ in homine diuersae adfectiones, id est, iustitia, misericordia, sanctitas, beneuolentia, pietas res accedentes sunt et ideo adfectus uocantur. deus uero his non passibiliter adficitur, quia ei inesse iugiter et naturaliter dinoscuntur. ergo quod in homine adfectus et gratia, in deo uirtus est et natura. nam quod dictum est: nihil sensit patientis sensu, sed sensit conpatientis adfectu, cur quisquam illo sensu dicere non praesumat, quod etiam propheticum commemorat: domine, ne in ira tua arguas me neque in furore tuo corripias me, et: iurauit dominus, nec paenitebit eum, et iterum: iratus est dominus populo suo et abominatus est hereditatem suam, et item

2 Bar. 3, 38   11 uide Fausti epistulam ad Gratum apud Migne LVIII 854 C   23 Psalm. 6, 2; 37, 2   24 Psalm. 109, 4   25 Psalm. 105, 40

10 queris *Z*   12 patientis *scripsi*, *cf. infra lin. 20*, pacientes (s *in ras.*) *Z*, patiente *Canisius*   conpatientis *scripsi*, compacientes *Z*, compatiente *Canisius*   14 prumptissimum *Z*   15 quia *inserui ex Claud. Mam. libr. I cap. III*, *om. Z Canisius*   affectionis *Z*   16 accedentes] *cf. indicem s. u.*   17 possibiliter *Canisius*   19 et] ex *Canisius utroque loco, sed cf. Claud. Mam. l. c.*   20 pacientis *Z*   21 conpacientis *Z*   25 penitebit *Z*

diuerso adfectu Iacob dilexisse et Esau odio habuisse describitur. contristari in peccatis nostris et laetari dicitur in operibus suis et adfectibus subiacens de se ipse dicit: paenitet me fecisse hominem, et de summa caeli sede pronuntiat: Saule, Saule, quid me persequeris? iam et conpatientis ostendere adfectum uidetur, cum dicit: esuriui et dedistis mihi manducare, sitiui et dedistis mihi bibere, et reliqua huius modi, quae memoriae abundanter occurrunt.

Quo modo ergo, si quisquam sacerdos multiplici linguarum scientia praeditus et in medio diuersarum gentium constitutus Hebraeum Hebraeo, Graecum Graeco, Romanum Romano instructurus adloquio secundum singulorum intellectum uerba conformet et iuxta unius cuiusque sensum oris sui coaptet adloquium et dissonas unius cordis et [peccatoris] pectoris uoces in uarios dispenset auditus, ita et deus cum homine locuturus adsumere dignatur hominis linguam, formam etiam suscepturus humanam per intellectuum nostrorum sonos ordinationum nostrarum contestatur adfectus. nam dum quinque humanorum sensuum officia describens ita dicit: oculi domini super iustos et aures eius ad preces eorum, et iterum: os domini locutum est, item: et odoratus est odorem suauitatis, et: manus mea fecit haec omnia. caelum mihi thronus est, terra autem scabel-

1 Malach. 1, 2 sq.; Rom. 9, 13   4 Gen. 6, 7   5 Act. 9, 4   6 Matth. 25, 35   20 Psalm. 33, 16   22 Esai. 1, 20; Gen. 8, 21   23 Esai. 66, 1

1 diuersu *Z*   //odio (= hodio) *Z*   //abuisse *Z*   4 penitet *Z*   5 iam *scripsi*, nam *Z Canisius*   6 compacientis *Z*   11 preditus *Z*   12 hebreum *Z*   hebreo *Z*   graegum *Z*   graego *Z*   14 conformet *Hartelius*, confirmet *Z Canisius*   15 dissonas *Hartelius*, dissonis *Z Canisius*   et peccatoris] exspectatus *Canisius*, *uocem* peccatoris *delet utpote per dittographiam ortam Hartelius*   17 loquuturus *Z*   homines *Z*   *ante* formam *fortasse* et *inserendum est*   18 intellectum nostrum *l*   sonus *Z*   19 testatur *Canisius*   20 offitia *Z*   describens *Canisius*, discribẽs *Z*, *an* discribens *scribendum*?   24 scabillum *Z*

lum pedum meorum, cordibus nostris efficientias insinuat rerum sub significatione membrorum, unde pro ineffabili eius circa humanum genus dignatione, quae seruos amicos ac filios nominare et conpellare non despicit, ut homo cum eodem uicissim humano ore et more conloquitur.

Ceterum dei ira iustitia est, dei furor seueritatis uigor est, dei iurasse definisse est, dei paenituisse sententia tamen saepe mutata, et cum se persequente aliquo laedi dicit, crimen laedentis ostendit. intercluditur nobis omnimodis orationis ministerium omnisque ratio, qua deus uel intellegitur uel praedicatur, si haec humani sermonis commercia subtrahuntur. cur ergo dici inter ista non possit: sed sensit conpatientis adfectu?

Si ergo discutienti magistro simplex et aperta responsio satisfecit, transeamus ad tertiam quaestionem, qua ut respondeam praecipis, quae in rebus humanis corporea, quaeue incorporea sentienda sint. ad haec aliqua non pro sensus mei praesumptione depromam, sed pro sanctorum opinione seniorum, praesertim cum haec animum laedere non possint et ad fidem nutrire possint et usque ad id, quo patri filius

2 pro] ꝑ *Z* efficiabili *l* 3 quae] que *Z*, *om. Canisius* 4 et *om. Z*, *add. Canisius* conpellere *Z* dispicit *Z* ut *Canisius*, et *Z* 5 conloquutus *Canisius* 7 penituisse *Z* *uox* tamen *Hartelio suspecta uidetur*, *fortasse* tantum *scribendum est* 8 mutata *corr. Canisius*, muta *Z* ledi *Z* 9 ledentis *Z* 10 d̃s *Z*, dicitur *Canisius* 11 predicatur *Z* sermones *Z* 15 questionem *Z* *a uerbis* ut respondeam praecipis, *quae tamen inuerso ordine in iis exstant:* praecipis ut respondeam, *incipiunt codices Mamerti his usi praescriptionibus:* HVIVS OPERIS AVCTOR IGNORATVR QVIA TACITO NOMINE ISTA CONSCRIPSIT CONTRA QVAE CLAVDIANVS TRES HOS LIBROS DISSERVIT *ABC* (huius auctor est Faustus Rhegiensis *add. C*[2]) *EFHM* (edidit *pro* disseruit) *RS*, IGNOTI HERETICI TRACTATVS INCIPIT CONTRA QVEM DISPVTAT CLAVDIANVS MAMERTVS *D* *codicis D collatio huius epistulae mihi praesto non est, in codicibus GL epistula omnino non exstat; consensum codicum Claudiani Mamerti omnium compendio* (*Ma*) *significaui* 17 ad haec — pro] nec hic aliqua pro *Schottus* non *om. libri praeter MZ* sensos *Z* 18 promam *Z Canisius* oppinione *Z* 19 animam *Ma* 20 nutrire ad fidem *Ma* possent *Z* quod *MRb*

aequalis adpareat, contra Arianas armare atque regere ualeant prauitates. ergo quando de tractatu altiori conlatio est, ad subtiliorem intellectum sensus et animus praeparandus est. nonnulli eruditissimi patrum alia adserunt esse inuisibilia, alia uero incorporea. quidquid creatum est, materiam uideri et factori suo conprehensibile et corporeum esse definiunt. nam et animarum et angelorum naturam adserunt esse corpoream pro eo, quod initio circumscribantur et spatio. nam sicut in quodam S. Hieronymi tractatu legimus: globos, inquit, siderum corporatos esse spiritus arbitrantur, et item: si angeli, inquit, caelestia etiam corpora ad conparationem dei inmunda esse dicuntur, quid putas homo aestimandus est? sed inter haec ideo tu animam negas esse corpoream, quia iuxta aliquorum opinionem nec localis sit, nec qualitate aut quantitate subsistat, quod de sola dei maiestate credi debere manifestum est. legimus enim in quodam receptissimo patrum tractatu: ingredi, inquit, et inplere omnia soli est possibile trinitati, quae sic uniuersae intellectualis naturae efficitur penetratrix, ut non solum circumplecti eam atque ambire, sed etiam inlabi ei et uelut incorporea corpori possit infundi. licet enim pronuntiemus

9 Hieron. comment. in libr. Iob 25 17 Cassian. collat. VII 13

1 appereat *Z* arrianas *CMS*, arrianos *b*, arrian' *R* armari *Mb Schottus* regere *Z*, erigi *Mb Schottus*, erigere *rell. codices*, erigere exigi p^2 2 quando] qm̃ *E* altiore *libri praeter MZ* 4 nonnulli] non aliqui nulli *Mb* 5 materia *Z Canisius* 6 comprehensibilem *Canisius*, inconprehensibile p^2 incorporeum p^2 8 quod] et *add. libri praeter CMZ* circumscribatur *libri praeter EFZ* 9 globus *Z* 10 corporatus *R* arbitratur *BEF* 11 etiam *om. Z Canisius* corporea *R* 13 extimandus *M*, existimandus *C*, dicendus *ABEFHRS* est *om. Z Canisius* interim *EF*, inter̃^{e} *HS* haec *om. libri praeter CMZb* 14 aliorum *HS* 15 qualitati *ABEF* aut — maiestate *om. Z Canisius* quantitati *ABEF* subsistit *R* 16 cedi *E* credi^{be}dere *H* 17 enim *om. Ma* 19 sicut *Z Canisius* 20 ea $ABCE^1FH^1R$ 22 licet] hic //// (*erat* et *in ras.*) *M*

nonnullas spirituales esse naturas, ut sunt angeli, archangeli ceteraeque uirtutes, ipsa quoque anima nostra uel certe aer iste subtilis, tamen incorporeae nullatenus aestimandae sunt. habent enim secundum se corpus, quo subsistunt, licet multo et inconparabiliter tenuius, quam nostra sunt corpora secundum apostoli sententiam dicentis: et corpora caelestia et corpora terrestria. quibus pro manifesto conligitur nihil esse incorporeum, nisi solum deum, et idcirco ipsi tantummodo posse penetrabiles omnes ⟨spirituales⟩ atque intellectuales esse substantias. quae cum ita sint, obicis mihi ideo animam non esse corpoream, quia, ut dictum est, nec localis sit nec qualitate aut quantitate subsistat. quod cuius periculi sit ita credere in subsequentibus demonstrabitur: nunc uero in hoc tractatus nostri statu habita discussione pendebit, ut si nec localis sit nec quantitati subiaceat, esse eam haud dubie incorpoream concedamus, si uero eam demonstrauerimus

8 I Corinth. 15, 40

1 esse spirit. *Ma* 2 ceterique *R* 3 incorporea *EF* 4 aestimandae *RZ*, existimanda *EF*, existimandae *rell.* 5 secundum — corpora *om.* M^1 corpora M^3b quod *B*, quibus M^3b subsistant $ABCHM^3RSb$ 6 tenuis *R*, tenuiis *S*, tenuia *b* 7 dicentes *Z* 9 p̱ manifesto *Z*, p°nifesto *M*, profecto manifesto p^2 10 solum deum *Ma* posse] per se *Canisius et Schottus additis uncis* 11 spirituales *addidi ex Cassiano*, *om. libri* atque *Z Canisius*, *om. Ma* 12 opponis obicis *ABEFHRS*, opponis et obicis *Schottus*, obicis (supra: ⁒ opponis) *M* (opponis *glossa est man. recent.*), obicit *Canisius* 13 incorpoream *Canisius* 14 qualitati *BEF* aut] nec *R* quantitati *BEF* subsistatur BF^1R cui'// (*i. e.* cuius *ex* cum) *M*, cuius modi *b* periculū *Mb* 15 ita *om. Mb* credere — uero *om. Z Canisius* credere] dicere *b* demonstratur AB^1R 16 hac *Canisius*, huius *Mb* tractatu *Mb*, status *Z Canisius* nostri *om. Mb* statu *ABF*, *om. MZb*, status *CEHRS Sch.* discursione *Mb* 17 quantitate *HRSZ*, qualitati *Canisius* subiaceat] anima *add. Mb* 18 concedamus] credas *Schottus* demonstrare eam *Z*, demonstraro eam *Canisius*

quantitate determinari locoue concludi, consequenter eam etiam corpore contineri nec ipse iam dubites. quo modo non localis est, quae inserta membris et inligata uisceribus solis motibus uaga condicione substantiae tenetur inclusa? quod si localem non esse animam ideo adserendum putes, quod per diuersa sensibus euagetur et cogitationibus differatur, primum intellegendum est, quod aliud sit animae status, aliud is qui de anima nascitur cogitationis adfectus. quam ob rem aut hoc potius aestimandum est, quod si quando sibi aliquid imaginatur, magis cum suis intra semet ipsam motibus occupetur, et si quid aliud est, quod adspicere uidetur, magis ei in recordationis speculo describatur. nam quando absentem carum suum cogitat, numquid iam uelut ipso conspecto desiderio satisfecit? aut cum uerbi gratia Petri aut Pauli speciem intra mentis arcana depingit, numquid statim intimas paradisi sedes, ubi eos esse nouimus, penetrauit? aut cum sibi in corde diuitis illius flammas ex lectione proposuit, numquid iam ad tormentorum eius loca ac uiuis inaccessibilia inferi profunda descendit? haec omnia procul dubio aut secum intra pectoris arcana per uarias similitudines fingit aut certe si extra animae sedem instabilis cogitatio lubrico motu agitata discurrit,

1 loco uel *A* etiam] et *ABEFHRS* etiam] credi debemus *add. Mb* 2 dubitis *Z*, dubitas *Mb* non *om. Mb* 4 uacans *Mb* 5 adsumendum *Canisius* putas *Mb* 6 deferatur *MZ*^{2}*b Canisius* 7 his *AH* (*in ras.*) *Z*, hic *Canisius* 8 effectus *p*^{2} aut *Z*, ut *Canisius*, *om. Ma*, *sed cf. Claud. Mam. libr. I cap. XXIIII* 9 extimandum *M*, existimandum *ABCEFHSb Sch.* aliquod *Mb* intra] in *add. p*^{2} 10 occupetur *Z*, occupatur *Canisius et Ma* 11 illud *Z Canisius* ei *om. Ma* 12 cordationis *Z Canisius* discribatur *Z*, disscribatur *R* 13 cogitauit *Mb* iam *om. Ma* conspectu *M*^{1}*Z Canisius* desiderii *Z* desiderio] suo *add. Mb* 15 archana *ABHRS* 16 nouimus *ex* nouissimos *Z* 17 ad *om. Mb* 18 ac uiuis] uiuis *b*, cuius *Z*, cuiuis *B*^{2} *Canisius, Schottus*, ui (locaui) *M*, ac uiuis *S* inferri *Z*, inferni *Canisius* discendit *RZ* 19 inter *Z* 20 archana *ABHRS* fingitur *R* 21 instabili *Z* mutu *AB*^{1}*Z*

hoc ipsud localiter agit, et siue urbem siue quamcumque regionem cogitet, ibi tantum sensu commorante defigitur, quo animi intentione raptatur. imaginari sibi aliqua potest, conplecti omnia simul non potest. cum ergo anima Alexandriam uel Hierosolymam cogitauit, si uere illic tota sui praesentia, ut arbitraris, interfuit, referat nobis situs locorum, uultus hominum, motus actusque populorum. sed hoc ipsud quod nunc inter nos commercia sermonum mutua spiritus actione miscemus, loqui me uobiscum, sed apud conscientiam meam, sentio, ad uos uero me accessisse non sentio. nam si uere anima cum suis ferri sensibus creditur, et his quorum reminiscitur ipsa per se suis cogitationibus praesentatur. ecce per haec praesentis temporis momenta uos cogito et animo reminiscente uos uideo, sed omnimodis quid geratis et utrum quieti an lectioni uel orationi uacetis ignoro. sed hoc ideo euenit, quia ad uos cordis adfectu, non ipsa substantiae meae ueritate peruenio. neque enim in suis motibus quos nunc optimos, nunc pessimos esse sentimus, animae nostrae natura consistit. nam si per cogitationes suas constare credenda est, cur eis interdum euanescentibus atque pereuntibus ipsa in sui uigore atque alacritate perdurat? quantae ergo in nobis frequentissimae cogitationes et curae etiam salubriter moriuntur et uitae

1 ipsut *CHR*, ipsum *EFMS Sch.* agit et] agitet *Z* et si urbem *S* 2 commemorante *Ma et Schottus* 3 intentione] simul *add.* p^2 rapiatur ABH^1S^1 4 omnia simul] sibi omnia *Mb*, simul omnia *R* ergo] uero *Ma et Schottus* 5 si uere] siue *Z Canisius*, si uerȯ *S* 7 motus] ritus *Ma et Schottus* actisque *A* ipsut *CHR*, ipsum *BEFMSZ Sch.* 8 commercio *Ma* actionē *Z* 9 miscimus C^1H^1R, scimus *Z Canisius*, miscemur *b* conscientia *C* meam *om. Ma et Schottus* 10 uero *om. Z Canisius* 11 ferre $ABCH^1R$, se ferre *Schottus* reminiscimur *Ma et Schottus* 13 temporib. *R* reminiscentes *Z* 14 sed *scripsi*, et *libri*, quorum *add. Z Canisius*, *quod*, *si Hartelium secutus addideris* memini, *commode retinere poteris* omnis modis *M*, omnibus modis *b* quieti an] q̇ etiā *M* 15 oratione *R* 18 consistit] consentit *Mb* 21 ergo *om. Ma* 22 cogitationis *Z* uitam *ABEFHRS Sch.*

magis libertati interioris operantur! si ipsis anima constaret, absque dubio ipsis pereuntibus superesse non posset. unde hoc magis ipsa conscientiis nostris ratio loquitur, quod unaquaeque anima aut multiplicia cogitata rerum causis intra se concepta parturiat aut sensus suos uelut quaedam officia aut ministeria diuersis necessitatibus occupanda dispergat, ipsa uero in conclaui corporis sui semel de eo exitura requiescat. quam ob rem localem esse ipsam, ut denuo sufficiens proferamus exemplum: nonne anima Lazari manente uita intra corpus fuit, recedente autem uita de habitaculo corporis exulauit et rursum intra exanimum refusa corpus illo unde absentauerat euocata remeauit? tunc eam tamquam et hospitii habitatione depulsam et rursum intra hospitium, unde absentauerat, restitutam uides et localem non esse contendis? sed quid ego haec de corruptibili homine loquar, cum ille cuius caro non uidit corruptionem inmaculatam quidem animam possederit, sed localem, quam utique intra se habuit, quando adfixus est in patibulo, extra se procul dubio emisit, quando

15 Act. 2, 31

1 libertati *Canisius*, liberati *Z*, libertatis *ABCEFHRS Sch.*, libertatem *Mb* interioris *om. Mb*, nitrioris *BCHRS*, nutrioris *A* 2 pereuntibus ipsis *et add.* per euum *M* possit *Z* unde] ut de *Mb* 3 nos *Z* 5 conceptis *Mb* sensus suos uelut *om. Ma et Schottus* quadam *Z* aut] ac *Ma et Schottus* 6 occupata *Mb* 7 claui *Z* sui *om. Ma et Schottus* de eo] deo *Mb* 8 esse] constat *add. S* illam *Ma et Schottus* ut *om. HMSb* de uno *ABCEFMb Schottus*, unde uno *HS* 9 manente] morante *Z* (an *man. sec.*) 10 secedente *Canisius* exiliuit *R* 11 rursum] iterum *Ma* intra *om. Z*, in *Canisius* exanimum] extra animam *Z*, exanime *b* illuc *Ma et Schottus* se *post* unde *add. libri praeter Z et Schottus* 12 *fortasse* reuocata *uel* uocata *scribendum* tamquam] quam *Z* et] ex *Mb Canisius* 13 depulsam] depositam *Mb Schottus*, deposita *ABCEFHRS* inter *Canisius* unde] se *add. libri praeter MZ et Schottus* 14 restitutum *AB¹H¹R* uidis *Z* et *om. Z* non *om. R* contendisse *Z* ergo *RZ* ego haec] haec ego et *S*, ego et *Mb* 16 quidest *A* 18 erat *M¹b*, *om. S* in *om. ABEF* intra *Z*

iacuit in sepulcro: quo modo non est localis, quam caro continet, uita coniungit, mors separat? quod si, ut dicis, localem necessitatem animarum natura non recipit, non desunt ergo et de regione paradisi illae, quae carcere clauduntur inferni? dic, quaeso, si locales non sunt, quo modo peccatores a coetibus consortiisque iustorum uastum illud chaos tristi interiectione discriminat, ut neque hinc illo possint accedere neque inde huc transmeare? iam illud manifestissimum est, ut quantitate circumscribantur, quae spatiis continentur. si agnouisti animam localem, concede corpoream. dic mihi anne ipsa gloriosi anima redemptoris nostri reliquit mundum, quando consurrexit ad caelum?

Ego autem ne angelos quidem locales esse dubitauerim, quos certum est nunc in caelestibus contineri, nunc per aeris uacua ferri, nunc ad terrena dimitti, quos sermo diuinus ascendentes et descendentes in patriarchae uisione describit, qui utique si locales non essent et ubique essent, adesse atque discedere ascensu descensuque non possent. ipse beatissimus Gabriel, qui se ante deum adstare testatur, cum caelorum dominum Mariae infundendum uisceribus nuntiaret cumque sub dominicae [praeceptione ordinationis] oculis genitricis adsisteret, sine dubio caelo deerat, maria non superuo-

7 Luc. 16, 26 16 Gen. 28, 12 19 Luc. 1, 19

1 localis non est *A* 2 coniungit uita *Z Canisius* separatur *R* si ut] sicut *M*¹*Z* 3 recepit *Z*¹ *Canisius*, respicit *Mb* 4 illa *ABCEFHRS* 6 uastum] iustum *Canisius* fuit *ante* illud *inserit H* cahos *MRb* 7 illud *Z* possit *Z* 9 ut] quod *Mb Canisius* 11 anima gloriosi *Ma* 12 consurgit *S*, surrexit *Mb*, conscendit *Z Canisius* 13 nec *Mb* 14 est *om. Z Canisius* nunc in] nec in *b* 15 uacuum *Z Canisius* 17 descripsit *Mb*, discribit *R* qui *om. Z Canisius* 18 discendere *Z* discensoque *Z* possint *MRSZ* ipseque *ABEF HR Sch.* 19 gabrihel *ABHSZ* dominum *Z Canisius* stare *Ma et Schottus* 21 praeceptione ordinationis] *om. Z Canisius* precepcionis ordinacione *M*, *deest apud Claud. Mamert. libr. III cap. VI* 22 adsist& *M*, assistat *b* deerat] erat *Z Canisius* marie *C*

labat, uacua atque diffusa uasti aeris non inplebat, sed illum tantum modo locum in quo erat occupabat. quae cum ita sint, quidquid locum occupat, corpus est, et nescio quo modo locali lege non teneatur, qui de loco ad locum mittitur, et uelut corpus motu accessuque transfertur, mole descendit, mobilitate discurrit, uadit, redit, absentat, ascendit. uel ille, credo, localis est, qui ex eo in caelo non est, ex quo est eiectus e caelo, nec se solum localem esse prodidit, qui secum tertiam partem stellarum ex alto proturbatus abstraxit. dic mihi si corpus non habet, in illa deiectione quid decidit? quid illi negas corporalem naturam, cuius negare non audes ruinam? et si, ut dicis, corpus non habet, non ardebit: ubi autem, nisi in corpore, sentiet ignem illum, qui paratus est diabolo et angelis eius? iam illud dici superfluum puto illum de aeris istius conuersatione quandam crassitudinem de elementorum concretione traxisse. dic mihi, si corpus non habuit, ubinam in aere concretio, ubi sese haec ipsa nescio quae colligere potuit crassitudo, si secum aliquid corporale de illa caelesti arce non detulit? alienum, ut uideo, corpus ad tormenta portabit. corpus itaque esse etiam ex tua adsertione recognosce. corpus est quod inficitur, quod maculatur, quod

13 Matth. 25, 41

1 uasti] uenti *Z* placebat *Z*, implebit *R* 2 modo *om. Z Canisius* ista *Z* 3 et *om. Z Canisius* 6 absentatur *Ma et Schottus* descendit *Z Canisius*, ascendet *R* illo *Z* 7 qui — eiectus e caelo *om. Z Canisius* 9 proturbatam *Ma* 10 non habet *om. H*, *inserit post* deiectione *S* quid decidit *Schottus*, qui decidit *Z Canisius*, quid cecidit *Ma* 11 audis *RZ* 12 si ut] sicut *Z* corpus] ipse *Mb* non habet *om. Ma et Schottus* 13 qui paratus — illum *om.* Z^1 15 de] in *Canisius* quendam *Z* 16 concretione] non creatione *R* habet *ABEF Schottus*, *Canisius* 17 ubi *Canisius* in aere] inhaerere *Z Canisius* concretione *Mb* se *Z* qua *ABCEFR Sch.*, quā *HMSb* 19 archę *RZ*, arc//e *CH*, archa *ABEF* ut] et *Z* tormentum *Canisius* 20 portauit *Mb Schottus*, portabis *Canisius* sua *Canisius* 21 cognoscere *M*, cognosce *rell. libri Mamerti et Schottus* infinitur *Z*

quacumque ex accedenti adiectione uertitur. hic ergo dudum primogenitus angelorum, nunc princeps factus est tenebrarum et quasi corporeus pulcher ante, nunc degener, dudum caelesti splendore conspicuus, nunc taetro infernalis peccati horrore foedatus. corpus, inquam, est quod ⟨locum⟩ habet, actione depellitur, quantitate circumscribitur, qualitate mutatur, dolore conficitur. quae cum ita sese habeant, qui incorporeum dicunt animum, uide in quam profundum se crimen inmergant. iam primum cum auctor uniuersitatis deus omnia in numero et pondere fecisse referatur, ergo anima a materia uniuersae creaturae excepta esse creditur, quae non est corporea nec localis est, si loco non continetur, ergo ubique diffunditur, omnia intrare, inplere et ubique praesens esse dicitur, ac si creatori suo creatura sociaretur et fragilitas auctori suo, non iam res dei, sed pars dei aestimanda iungitur. uide quo adsertores suos ducat alti prolapsus erroris. equidem nobis ea quae supra nos sunt, inuisibilia sunt: sed omnia illi sicut conprehensibilia, ita et corporea sunt, qui ex nihilo fecit omnia, quae sicut opere instituit, ita et materia incorporauit, et rebus omnibus, inter quas et anima censetur, sicut distribuit pondus, numerum ⟨atque mensuram⟩, ita et posuit quantitatem. inter haec si forte, ut dictum est, adserendum aliquis putet, quod illa angelicae subtilitate naturae quaedam contagio

9 Sap. 11, 21

1 quecūque *Z*, quaq; *Mb* accidenti *ABEFH²S¹* uitiatur *Ma et Sch.* 2 princeps] primus *Z* tenebrorum *Z* 3 et quasi—*pag. 17, 13* habere naturam *om. Ma* 5 locum *add. Hartelius*, *om. Z*; *ceterum addita uoce* locum *opus non esse, si traditam uoculam* est *deleas, monet idem Hartelius* 7 sese *scripsi*, esse *Z*, *om. Canisius* habeat *Z* quin corporeum *Z¹ Canisius*, qui in corporeum *Z²* *post* animum *interrogationis signum a Canisio adiectum sustuli* 8 inquam *Z* 12 ego *Z* 13 si *Schottus*, sic *Z* 16 prolapsus *scripsi*, pro lapsos *Z*, per lapsos *Canisius*, per lapsus *l* errores *Z Canisius* equidem *Canisius*, s; quidem *Z* 17 illa *Canisius* 19 incorporauit *scripsi coll. Mam. libr. II cap. III*, corporauit *Z* 21 atque mensuram *addidi ex Mam. l. c.*, *om. Z* quantitatem *scripsi coll. Mam. l. c.*, qualitates *Z* 22 hac *Z* 23 subtilitas *l* quedam *Z*, quadam *l Hartelius* contagione *l Hartelius*

aeris huius admixtione collecta flammis inueniatur obnoxia, ergo in aere solo (prout ait, si aereum est, quod ardebit), non in illo, sed extra illum poena desaeuiet. sed absque dubio non aliud est, quam substantia corporis, ubi dominari poterit uis doloris. uide quo tendat inprudens et inperita persuasio, qui incorporeum cum loquitur, etiam inconprehensibilem confitetur, ac sic condito adscribit operi, quod soli conpetit conditori, ac rebus creatis communicat priuilegia maiestatis et indebitam facturae potentiam usque ad factoris extendit iniuriam. si bene requiramus ad quos rerum exitus animum referas, haec uel maxime diabolum credulitas ex illa beatae sedis statione deuoluit, et propter hoc angeli perdidit dignitatem, dum se dei praesumit habere naturam.

Vnus ergo deus incorporeus, quia et inconprehensibilis et ubique diffusus: ex nullius enim facturae corporeae materia ⟨materia⟩le sumpsit exordium, et ideo coaeternus filius patri, quia ex nullo opere conditus nullisque initiis circumscriptus super omnia, quae figulo suo conprehensibilia atque corporea intra mundi corpus operatus est, incorporea maiestate diffunditur, ex ingenito genitus id est ex patre, sed semper cum patre his quae excitauit ex nihilo indiscreta sancti spiritus societate dominatur.

1 inueniatur *Canisius*, inuenietur *Z* 2 *pro* aere *uidetur* deo *exstare in Z* 3 ex *Z* desaeuiet *Hartelius*, desaeuiret *Canisius*, desatui et *Z* 6 incorporeum cum *scripsi*, incorporecum *Z*, incorporeum *Canisius* et iam *Canisius* 8 communicant *Z* 9 facturae *scripsi*, futurae *Z*, creaturae *Canisius*, *an* feturae *scribendum ?* 11 crudelitas *Canisius* 14 et *post* quia *om. Ma et Schottus* 15 nulla enim factura *Mb* corporea *Mb Sch.*, corpore *Canisius* corporeae] subsistentia *add. S* materia materiale *Hartelius*, materia ille *ipse olim conieceram*, materiale *libri praeter E, qui* materia *habet* 16 quoaeternus *CZ*, q aeternus *R*, quia aeternus *ABEFH*, quia coaeternus *S* patri filius *ABEFHRS* 17 circumscribtus *Z*, circumscribitur *Canisius* factori *Ma et Sch.* 19 mundum *Z Canisius* operatur *b* est *om. Mb* 20 a patre *C* 21 qui *Z* nihilo] et *add. Z* 22 dominatur] amen *add. Z Canisius*

CLAVDIANI MAMERTI DE STATV ANIMAE LIBRI TRES.

PRAEFATIO.

PRAEFECTORIO PATRICIO DOCTISSIMO ET OPTIMO VIRO SOLLIO SIDONIO CLAVDIANVS.

Editionem libellorum mihi quos de animae statu condidi reticendi cautus et loquendi pensus arbiter imperasti. fas fuit memet doctissimi atque amantissimi uel peritiae cedere uel credere amicitiae. sed ut tute egregie conpertum tenes, multi hoc idem mihi et idem ipsi tecum magni admodum uiri negotium dedere, quod egomet haud temere suscepissem, nisi id spernere periculosius quam agere laboriosius iudicassem, quamquam pro uirili parte meum quoque fuerit uel non admonitum, prout posse subest, adserere ueritatem. scripsi igitur pauca haec ueluti quaedam rationum semina, quae studiosus quisque si non otiose capessat, ut ego arbitror,

1 INCIPIT PRAEFATIO LIBRORVM CLAVDIANI *ABCDEFHMRS* 2 et obtimo *supercr.* M^2 soli *M* 3 claudianus] salutem *add. Schottus* 4 mihi *om. p, inserit autem post* arbiter 7 tute] te *B*, tu *add. in marg.* B^2, tu tae *H* aegri//e *H*, aegre^{le} *S* 8 idem] idest *A* 9 aut *HRS* haud temere suscepissem] adgressus cepissem M^1, *unde* aegre suscepissem *conicias* 10 spernerem *ABCR*, *H in ras.* spernere id *DEF* 11 fuit *G* uel] sed B^1DEF admonitum *p Sch.*, ammonit' *M*, admonitus *b*, admonito *rell.*

multa exinde deriuare poterit, quae etsi angustis emanantia uenulis in magnos tamen amnes longiore procursu exuberabunt. ego uero et fraudatus temporis et occupatus animi satis habui, quantum ad negotii praeeminentiam spectat, quam succinctim atque uti digito uel denotare uitanda uel ostendere sequenda. sane opusculum illud sine auctore proditum et usquequaque proquiritatum, toto agmine sui in acie eductum et conserta nobis manu congressum uiceritne cesseritne, tu, potissime disertorum, ferto sententiam.

Sed ut quisque lecturus e praefato percipiat stili nostri seriem: primus liber in sui primordio breuiter adstruit inpassibilem diuinitatem nulli prorsus adfectui subiacere. post de animae statu uarium cum aduersario luctamen alternat. abhinc itidem ad erudiendum in ea quae sunt obscuriora lectorem quippiam ex geometricis et arithmeticis atque etiam ex dialecticis et nonnullis, prout interfuit usui, philosophomenon regulis modeste ac moderate et quam potuit parciter praelibauit habita identidem cum aduersa parte congressione, sicque adiectis nostris aliquot sine alienorum interpolamento finem liber accepit.

1 exinde *DM*, exhinc *rell.* 2 amnes] *om.* M^1, ōms *G*, omnes *R* longiorem *R*, largiore p^2 3 tempore *Mb* • animo *Mb* non *ante* satis *addit b* 4 preminentiam *BHRS* spectat *G*, espectat *M*, //spectat *B*, expectat *rell. cum PT* quam] cum AB^1 *EFHRS*, tum *D*, *uocem del.* B^3 5 uti] ueluti *mauult Hartelius* 7 perquiritatum *p* tota *R* sui *post* acie *collocant HS* atię *R*, aciem *Galland.* aeductum *RS* 8 nobiscum *editores* manu] magnum *M* uicerit// *C* cesseritue *Sch.* an *ante* cesseritne *add. G* tu] tuam *B* 9 et dissertorum *B*, dissertorum *RS* uerto B^1R, expecto B^3 *in marg.*, uerte *HS* 10 e praefato HM^2, e priuato M^1, praefato *ABCRS*, praefatu *G*, praefationem *DEFP Sch.*, e praefatione *b*, praefati *Hartelius* (*iungit cum* stili = operis, *cf. pag. 26, 10*) precipiat *BCR*, A^2 *in marg.* stilo *R* ^{riem}sententiam *S* 11 suo *G* inpossibilem *R* 13 abhinc] ad hanc *libri praeter* CGM^2 14 obscuriosa *R* 16 *pro* nonnullis—usui *Barthius coniecit*: nonnihil—musicae filosofe me nō *M*, philosophiae nec non *b* 18 aduersa *M*, diuersa *rell.* 18 congressio *codices omnes* 19 aliquod *ABCGR*, aliquo *S*, aliquo// *H*

Secundus post principium de mensura, numero et pondere non otiose et uti autumo non infructuose dissertat, ubi si cognitor adsit intentus, sub adminiculo pietatis per differentium creaturarum gradus ad usque nonnullam creatricis omnium trinitatis si non iam felicitatem contemplandae, certe robustius credendae perueniet firmitatem. posthinc totus usque ad metam sui liber testibus utitur.

Tertius aliquantulum in sui primordio argumentatur, post saucios ex aduersa acie palantes insequitur, demum uero nec aspernatur pacem, nec conflictum metuit aduersantis ignoti.

En legisti, eruditissime uirorum, quod lectitabis: tu modo faxis uti memineris non absque cura tui prodi oportere, quod publicari iubes. neque ego de negotii pondere, sed de actionis leuitate dubitauerim. proinde consilium tuum adserito et defensitato: quoniam, si in his secus aliquid, ego conscriptionis periclitabor, sed tu editionis. uale et uige bonis uiribus, ueteris reparator eloquentiae.

2 ut *CM* disceptat *p*² ubi] uti *Schottus* si// *S* 3 differentiam *b* 5 felicitate *CMb*, felicitatis *R* contemplandi *Mb* robustus *B* 6 credendi *CMb* post hunc *HS* 8 primordia *AB¹HRS Sch.*, primordiis *G* 9 sautios *RS* palentes *R* 10 aduersantis *om. G* 11 lectitabas *B*, lectui dabis *coni. Barthius* 12 fasis *R* faxis uti] fac sicuti *Mb* prodire *p* 13 publicare *ABC¹DEF* 15 conscriptione— editione *b* 16 periclitabero (u *suprascr.*) *M*, periclitauero *b* sed *libri*, *om. editores* tuae ditionis *R* uiribus *GM*, uiris *rell. cum PT et Sch.* 17 eloquentiae] EXPLICIT PROLOGVS *add. CHRS*

CLAVDIANI MAMERTI DE STATV ANIMAE

LIBER PRIMVS.

I.

DE OPINIONIBVS INPERITORVM ET PERVICACIIS IN DEFENDENDA SVPERBIA.

Magnum in genere humano, Solli Sidoni, frater amantissime, multorum uitium est adrogans inperitia et peruicax in defendendis perperam praesumptis opinionibus pertinacia. nam plerique mortalium aut per sensus corporis corporearum rerum haustis imaginibus ueluti quibusdam rerum umbris obtutu mentis inluduntur, aut tenellis adhuc infantiae quondam suae persuasionibus in senectute puerascunt. si qua illis dicendi copia est, neglectis rerum causis rationis animam spernunt et uerborum corpora diligunt, cumque duplici ad ueritatem ueniatur uia, ut aut praeiudicatae auctoritati credulitate subdamur aut ad scientiam ratiocinatione tendamus,

1 INCIPIT LIBER DE STATV ANIMAE PRIMVS *ABCDEFHMRS* 5 soli *MR* solli sidoni] sollidini *A* 7 perpere *Mb* opinio monibus *R* 9 austis *R* rerum] uerarum *coni. Barthius* 10 obtutum *DEFP Sch.* mentis *om. Schottus membranas secutus*, mentes *coni. Barthius* inludunt *DEG* tenendis *coni. Barthius* condam *R* 11 puerescunt *ABDFHMRS* qui scilicet *ante* si qua *addit G* 14 aut//// *S* preiudicata *B²DEG HM* auctoritate *ABF*, auctoritat// *R* credulitati *ET*, credulitatem *Mb* 15 subdamus *Mb*, subdantur *R*

nihil quod uel auctoritas iubeat uel ratio suadeat potissimum dicentes, spreta paucitate doctorum inludunt inperitos, q u a e m a x i m a t u r b a e s t. sed et ipsi ab eisdem quos fallunt, reciproca inlusione falluntur. laudantur namque falsoque laudantur et credunt, quo mentis sanitas maxime periclitatur. accedit ad hoc etiam acescentis semper liuoris intentio, inuidentis animi crimen et poena. nam si quid ab his, quos iniquo lacessunt odio, ad utilitatem publicam ueri prodatur, diuersum protinus adstruunt, etsi idem sentiant, ac sic inexhausto firmatoque odio cum his, quos sibi odisse institutum est, nequaquam metuunt ueritatis fecisse iacturam. oderunt igitur proximum, oderunt et deum. atque in his duobus praeceptorum omnium totiusque legis spreta plenitudine non mirandum est, si uel de deo uel de homine probe non sentiant, qui utrumque a se odio mediante longinquant. sed istoc eorundem quamquam plectibili uitio moueor exilius, quia etsi maliuolentiae in alios tela moliuntur, ipsi magis propriis transfixi ictibus uulnera quae inferre conantur excipiunt: namque odiorum stimulis eorundem prius puniuntur auctores. illud

2 ? ?

1 uel quod *ABDF* ratione *G* 2 ducentes *DEFG Sch.* inperitis *G* *uerba* quae maxima turba est *hexametri clausula esse uidentur* 4 reci$\overset{r}{p}$oc//a *R*, recepta *b*, *scil. quod in M superscripta est glossa*: reddito mendacio laudantur et] laudantibus *Schottus* 6 accidit *M* adhuc *ABHRS* aciscentis $ABCRS^1$, acessentis *G*, adcrescentis *M*, lacessentis M^2 *in marg., ubi* lacessentis semper intentio *omissa uoce* liuoris *exstat*, macescentis *coni. Schottus in notis* liuoris] libros *M*, laboris *R* 7 animi] et *add. R* 8 iniquos $AB^1C^1R^1$ 9 sentiant *Mb*, sentiunt *rell. et Sch.* inexhaustro *A* 10 offirmatoque *coni. Barthius* 12 et *ante* deum *om. libri praeter M et Schottus* 13 s$\overset{r}{p}$eta *S*, summa *b* 15 istoc $DEFH^2S$ (*cf. indicem*), istuc *CMR Sch.*, ista *AB*, istinc *G* 16 quamquam] tam *G* exillius $ABCG^1H$ *RS*, ex illis *Mb* exilius] tamen *add. DEF* maliuolentiae *om. G* 17 alio tela *b*, alios stela *M* 18 hictibus *R* namque] nam nequam *T*, nam neq. *R* 19 earundem $AB^1H^1RS^1$ prius *om. S*

multo maximum longeque periculosius crimen est, quod catholicae sanitati opiniones inimicas stulte concipiunt, uane proferunt, superbe adstruunt, cum temeritate scribunt, cum intentione defendunt, et quoniam humanitus per inprudentiam lapsi sunt, eligunt audaciae culpam suae peruicaci obstinatione defendere, ne uideantur potuisse peccare. ita enim palam sententias suas adstruunt, ut clam nihilo minus mussitantes blandimentis lenocinantibus ignaros rerum sedulo precentur, ut suae potissimum sententiae adquiescant, sibimet adsentiantur: illud ueri plenum, illud esse salutiferum, quod ipsi doceant, etiam deierando confirmant. si auctoritatem quaeras, subiciunt istius modi causarum secreta adiri nequaquam posse, nisi subtilissima rerum indagatrice ratione. si eandem in articulo reposcas, adiciunt auctoritati potius oportere concedi, neque naufragiosum propter argumentorum latentes quosdam scopulos pelagus disputationis intrare. ita auctoritate rationem, ut auctoritatem obiectu rationis eludunt et utroque horum ad id utuntur, ut neutro utantur. at si eosdem paulo strictius artum disputationis includat, aiunt quosdam esse sanctorum, quibus huiusce modi sit facillimum soluere quaestiones, se ab aliena magis auctoritate pendere, illud se maxime, quod alius sanxerit, esse secuturos. haec quis ferat ulloque ferri pacto posse iudicet, hominum quempiam et infitiari scientiam et uindicare doctrinam, cogitata sua, si discussor absit, adstruere,

1 maximum] et *add.* *b* longe *M* pericliosius *G* 4 praua *ante* intentione *inserit* *p* 5 audaciam *DEFP*, audaciãe *B* culpae *BDEFP* suae peruicaci] superuicaci *Mb* 7 nihil hominus *R* musitantes *ABGHMR*, musitates (n *supra*) *S* 11 deierando *Barthius*, delerando *ABCH*[1]*MR*, delirando *DEFGH*[2]*S Sch.* 15 naufragosum *p*[2], naufragiosum *S* propter] inter *DEFP*, *om.* *B* latantes *R* 16 intrari *G* auctoritate// *C* 17 obiectum *C*[2], abiectu *R* 18 ad *R* paulus *B*, *om.* *HS* 19 artos disputaciones includant *Mb*, *corr.* *M*[2] *in marg.* 22 esse *om.* *b* consecuturos *b* qui sperat *ABR* illoque *libri praeter* *G et b* *Sch.*, ulloue *Hartelius* 23 indicet] uidelicet *G*[1] inficiare *M* 24 uendicare *S* discursor *R* adstruere] et *add.* *G*

si adsit, operire? at, inquis, quorsum sermo progreditur? ego uero longiuscule quam uolui praefatus sum, dum praesentium piget taedetque. nuper etenim offendi in quosdam, qui chartulam quandam oppido studiose lectitabant, et quia mortalium generi mos est, noui operis agnitione pellecti ad id percipiendum sedulo animo intenderant: hoc idem mihi acsi cognitu necessarium ultro ingerentibus inspicere plane non abnui.

II.

VBI LIBRVM SINE AVCTORE INCVRRISSE SE MEMINIT.

Prima opusculi facies de genito ingenitoque deo sublimissimae quaestionis uix foribus oberrans non perincatholicam praeferebat etsi longe inpari disputatione sententiam: ita penes me ratiocinandi leuitatem grauis causa pensauit. ubi legendi progressu reliquum lectionis accessi, animaduerti quibusdam circumlocutionibus id inpensius molientem opelli ipsius auctorem, ut diuinitas passibilis crederetur. percontor de nomine: nec responso nec scripto proditur. coepi, fateor, talis equidem paginae stilum oppido ferre suspectum, et ut

1 ad *ABHR* iniquis ABC^1DFH^1S, iniquus *M* corsuum *M*, quorum *HRS*, quonam *T* 2 praesumentium *DEFP* 3 defendi G^1 in *om. T Sch.* quosdam *om. R* in quosdam offendi *S* cartolam *R* 4 stodiose *S* quia] qui *Hartelius* 5 pellecti *codices cum PT*, pellici *editores* 6 animum *DEFP Sch.*, animos *Barthius* cognitum *libri* 7 *a uerbis* |cere plane non abnui *codex L incipit* aspicere *Mb* 10 de genitoque (ingenito *supra*) *M*, *unde* de ingenito genitoque *editores* 11 foris p^2 aberrans $ABD^1EFHLRS$ perincatholicam *scripsi*, *om. G*, parem catholicam *M*, per incatholicam *rell. cum PT*, parum catholicam *editores* 12 prae se ferebat *editores* 14 progressum *S* animaduerti *Mb*, animaduertendo *G*, animaduerto *rell. et Sch.* 15 circumloquitionibus *R* inpensius *Mb*, inpendio *rell. et Sch.* molientem] adserere *add.* p^2 opelli *HLRS Sch.*, oppelli *AB* (opusculi *in marg.*) *DEFM*, opelle *CG* 16 credatur *ABDEF Sch.* percunctor *ABR Sch.* 18 et *om. Schottus*

in eis solemus locis, quae uel humoris adsidui subterluuione cedentia uel leui prono lubrica uel cauo pendula uel sudibus aspera sunt, suspenso uestigio iter incognitum potius tentare quam currere, donec tertiae, ut illic est, partem quaestionis ingredior. hinc iam non exploranda, sed explodenda sententia nequaquam pensi sermonis adparuit satis sedulo efficere cupiens, si quo pacto queat, ut anima corpus esse uideatur. nulla igitur argumentandi uirtute, nulla iubente lege, nulla persuadente ratione in hoc nequiquam uidelicet negotio tertius sermo finitur.

Ac mihi primum quaerere cordi est, quidnam rationis exstiterit, ut tantas initurus causas deque tam sublimibus locuturus sciri uitauerit. si bene conscius disputas, cur nomen occultas? si agnosci metuis, cur opus prodis, ne dicam, cur ista conscribis? an maiorum super hoc forsitan exempla sectaris? sed uideo prophetas, euangelistas, apostolos, post etiam authenticorum plurimos tractatores sua propriis uoluminibus nomina praenotasse, alios etiam operum suorum propriis uocabulis inchoasse principia, ut est illud: Petrus apostolus Christi, et Paulus, nec non alii atque alii fundatores ecclesiae atque eruditores: uidelicet praecauenda fore nouerant apocryphorum uana uel noxia. sed ne sic quidem fallacium temerariorum uitari figmenta potuerunt. hinc est quod pleraque Pauli multorumque sanctorum uocabulis praenotata sanitas catholicae nostrae non recipit, quia non lenocinio nominis operis meritum pensat, sed auctorem sibi stili ueritate con-

1 qua *AB*^{1}*DFHLRS* 3 asperata *G* inter *GR* temptare *BLRS* 5 hinc *Mb*, hic *rell. et Sch.* 6 sedule *L* 8 iuuante *Mb* 9 nequiquam *AB*^{1}*CE*^{1}*GL*, nec quiquam *S*, nequicquam *DE*^{2}*FG*^{2}*H* (c *in ras.*) *R*, nequam *B*^{2}*Mb* tertius *Hartelius*, tritus *libri et editores* 12 deque] de qua *R* 13 disputatas *S* 14 nec *Mb* 15 ita *Mb* scribis *Mb* fonsitan *R* 16 euuangelistas *S* 17 plurimos *GMb*, plurimorum *rell. et Sch.* 18 in *ante* propriis *add. Mb* 21 eruditores] excludentes *add. G* nouer̃ *ABL*, nouerunt *DEFHRS* 22 nec *HLMb* fallatia *G* 23 temerarium *C* uitare *H*^{1} 25 catholicae] ecclesiae *uel* fidei *add. editores* 26 istili *R*

ciliat. enimuero illud, quod ista pagina propalatur eiusdemque auctor occultatur, euidens facit indicium eandem scilicet, a quo sit conposita, fuisse damnatam. nemo enim studet occultari, nisi qui formidat agnosci. ego tamen satis mirari nequeo, cur in eodem uitandae noxae non fuerit studium, in quo subprimendi nominis potuit esse iudicium.

III.

QVOD DIVINITAS INPASSIBILIS NVLLI PRORSVS ADFECTVI SVBIACEAT.

Sed ad propositum reuertentes ipsa praefati operis uerba uideamus: ad illum uidelicet cui talia destinat, quem perinde atque se celatum studuit, sic ait: *quaeris a me quo modo iuxta substantiam dei in epistula quadam dictum sit, et hic, nec quae, nec cuius, nec ad quem, nec de quo epistula foret indicatum uoluit.* continuatque de deo: *nil sensit patientis sensu, sed sensit conpatientis adfectu.* subiungit istud nec philosophos ignorasse: *quia, inquit, in homine diuersae adfectiones, id est, iustitia, misericordia, sanctitas res accidentes sunt et ideo adfectus uocantur. deus uero his non passibiliter adficitur.* o non passibiliter! o adficitur! quo

12 cf. pag. 6, 10 15 cf. pag. 6, 11 17 cf. pag. 6, 15

1 istic *CGMRb* 2 occulitur *CGMb* eundem B^3H^2LMSb 3 damnatum B^3H^2LMRSb occuli *CGMb* 4 formidet *G* mirari nequeo] miror *Mb* 5 in] me *R* 6 inditium *S* 11 uideamus] *om. ABDFHLRS*, ponamus *Schottus* quem perinde atque se] quemq secum *Mb* 12 ṡcel//atum *S* celatum] *libri cum PT*, esse *add. Schottus* 13 dictum] scriptum *est apud Faustum* 14 sit *om. libri praeter EGM* necquę nec $ABCD^1EGM$, neque nec *FHRS*, *L in ras.*, nec *omisso* nec quae *Schottus* quo] qua *A* 15 in *ante* epistula *add. R* indicare *Mb* 16 patienti *M* sensit *om. b*, sicut *Schottus* 17 subiunxit *Mb* 18 actiones *Galland.* 19 sanctitas] beneuolentia, pietas *add. Faustus* accedentes *Faustus* 21 quod *M*, quid *b*

adficitur, si non patitur? cur tam celer est memoria tua ad obliuionem eorum etiam ipse quae protuleris? iustitiam et misericordiam, quia in homine accidentiae sint, adfectus esse dixisti. igitur si in homine, quia accidentiae sunt, adfectus sunt, in deo quia accidentiae non sunt, adfectus non sunt. non ergo sensit conpatientis adfectu, in quo quia accidentia non fuit, adfectus esse non potuit. sed adicis: ergo quod in homine adfectus et gratia, in deo uirtus est et natura. at quae in deo uirtus est, cum data fuerit homini, non est uirtus? deus enim procul dubio uirtus est, qui si inmutabilis est, etiam cum se homini dederit, uirtus in homine est. ergo quod in deo uirtus est, et in homine uirtus est hoc tantum differens, quod illic substantialiter, hic accessibiliter. unde dominus ad apostolos: sedete, inquit, in ciuitate, quoad usque induamini uirtute ex alto, et propheta: diligam te, domine, uirtus mea. tu uero deum in se uirtutem esse et in homine dicis non esse. sed talis sententiae causa luce liquidior est: sequitur scilicet, ut quem dicis adfici, adstruas commutari.

Ac mihi primum proprietas huius nominis maxime discutienda est. adfectus nempe ab eo dicitur quod aliquid adficiat, quidquid autem adficitur, patitur. pati uero non est nisi passibilis creataeque substantiae, quae quoniam a summa essentia, quae deus est, ut exsisteret, uocata de nihilo est inter illud, de quo facta, et illud, a quo facta est, media: ita superi-

7 cf. pag. 6, 18   14 Luc. 24, 49   16 Psalm. 17, 2

1 tamen *ABCH*[1]*R*   2 quae ipse *CGMb Sch.*   iustiam *S*   3 nomine *G*[1]   accidentiae—in deo quia *om. M*[1], accidentiae *om. b*   sunt *b*   4 igitur] ergo *Mb*, *fortasse* ergo igitur *scribendum, cf. lib. II cap. IIII*   quia — in deo *om. A*   5 quia] cui *b*   6 accidentiae *B*   7 fuit] sunt *b*   possunt *b*   9 at *scripsi*, et *libri*   10 *post* uirtus *interrogationis signum posui*   11 incommutabilis *L*   12 quid *R*   15 uirtutem *GHRS*[1]   17 se] uirtutem *add. M*, *om. rell.*, *inserunt autem post* non esse   18 causam *R*   20 mihi *om. p*   23 creaturaeque *S*   quoniam] quem ad modum *Schottus*   24 inter illud—media] inter hoc et illud de quo facta est media *G*   25 ad quod *p*[2]   a quo] facta *om. b*

oribus adfici potest ut proficiat, sicut inferioribus ut deficiat. de anima quippe loquor humana. igitur nec nihilum adfici aliquo pacto potest, quia substantiam non habet, nec deus, quia detrimenta non sentit augmentaue non recipit. adficiuntur autem media, sicut supra dictum est, uel profectu uel defectu. enim uero quidquid adficitur patitur, et quidquid patitur non esse deum nemo sanorum infitias ierit, quia utrumque mutuo reciprocat, ut nec mutabile nisi passibile, nec passibile possit esse nisi mutabile. quod autem philosophorum testimonio misericordiam atque iustitiam et istius modi bona adfectiones passibilis dicit esse creaturae easdemque in deo essentialiter, non accessibiliter, haud intendit animo sibi semet aduersa proferre, quia adfectio accessio est. non autem aliquid deo accidit: igitur adfectioni non subiacet. nam quidquid adficitur, contrariis congruentibusque pariter obnoxium ambifariae subditur passioni. quocirca si summa diuinitas sensit conpatientis adfectu, etiam malae passionis subiacet stimulo. sensit dicis: utique sentire accidens eius est, qui ante non sensit. aeternitati autem, quia passionem Christi sempiterne sciuit, ut pote quam ipsa disposuit, passionis tempore noui nihil, quod nosset, ne dicam quod sentiret, accessit.

1 sicut] sic *A*, item *b* ut *om.* M^1 3 substantia *R* 4 augmentanaue *B* recepit ABH^1R 5 profectu] pro affectu *Schottus* 6 uerum *ante* enim uero *add. G* 7 saniorum *S* inficias ierit A^2G, inficiasserit A^1BDEF, inficiauerit *HL*, infitiauerit *S*, inficias iuerit *PT Sch.*, inficians erit *C*, insiti adserit *R*, dubitarit inficiens est *M*, *unde* dubitarit insufficiens est *b* quia] cui *Mb* 8 motuo *S* reciprocatur *Mb* 11 bonas *G man. rec.* affectionis *EF* passibiles *G* easdemque *Mb*, eademque *rell. et Sch.* 12 aut ABH^1R, haut *LS* 13 sibi semet] sibimet *HLS* aduerso *b* quia] enim *add. Schottus* affecio *R* 14 accedit *libri praeter CGM* ideo *C* 16 ambifarie *DEFMR editores*, ambifariā *G* 17 sentit B^2 affectum *AB* 18 stimulo] cumulo *M* (*corr. in marg.*) *b*, stimulos *G* dicit *R* accedens *ABHRS* 19 quia] quae *M* (*corr. in marg.*) *b* 20 ut pute *R* ipse *R* passionem *G*

Sed quid nunc ego de adfectu disseram eundemque inpassibilem fore disputando conuincam, cum is ipse cui contradicimus, haud dubie fassus sit crucifixo homini deum fuisse conpassum? quidnam, quaeso, istud est: non sensit patientis sensu, sed sensit conpatientis adfectu? quid est sensit, quidue non sensit? aut quo modo passus est, si non sensit? numquid si quispiam dicat: ambulat ille, et ille coambulat, aut: loquitur ille, et ille conloquitur, nonne et conloquentem loqui et coambulantem ambulare significat? aut si quis aiat: mortuus ille est, et ille commortuus, nonne utrumque mortuum fuisse confirmat? nam qui commoritur, utique moritur. ergo et qui conpatitur, utique patitur. passa est igitur, si conpassa diuinitas, ergo fortassis et mortua, aut si istud etiam cogitatu nefas est: non ergo passus est deus, igitur nec adfectus. ubi est nunc conpatientis adfectus?

Post subicit, quid prophetico spiritu ueterum quique sanctorum proterrendis coercendisque carnaliter humanitusque sapientibus tropice prophetauerint, inquiens scriptum: domine, ne in ira tua arguas me, et: iurauit dominus, nec eum paenitebit. abhinc superius etiam per philosophos accidentias deo non obicit et hic per prophetas etiam uitiorum necessitates inponit, quia res, quae figuraliter accipiendae sunt, nisi sollerter intro inspiciantur, non ad uiuificantem spiritum peruenitur, sed in occidente littera remanetur. sequi-

19 Psalm. 6, 2; 37, 2 20 Psalm. 109, 4

2 i his *R* quem *G* 3 aut *R*, haut *S* 4 conpassum// *R* 5 conpatientis—sensit *om. Mb* 6 quiue *C* compassus *G* 8 ∞ambulat *S* 10 aiat *S*, agat *M*, ait *LRb*, dicat *G* 11 confirmat] conprobatur *ABDEFP* 13 patimur *M* 14 et fortassis *editores* at *pro* aut *Schottus* 18 proterendis *M* (*corr. in marg.*) *Sch.* cohercendisque *LS* 19 prophetauerunt *Schottus* 20 nec eum] et eum non *G* 21 ad hinc *R* per] *om. AMR*, pro *BH*, pro *C* philosophus *A* 22 accedentias *H* 23 quia] per *L* 24 sollicite *libri praeter GM et Sch.* inspiciuntur *G* inspiciantur] his *add.* S^2 25 manebitur *G*

tur scilicet, ut incontaminabilem praecelsae diuinitatis essentiam passibilem fore credamus, si uaticinia prophetarum allegoricis animata secretis in litterae tantum corpore cogitemus. quia cum propheticis oraculis uel irasci uel paenitere memoratur, effectus harum uidelicet passionum considerandi sunt, non adfectus. porro qui neotericus scriptor iuxta propheticae locutionis exemplum meditatiunculas suas autumat debere pensari, non tractatorem profitetur se iste, sed uatem, cum uirginis partus ora uatum obserauerit, ut uaticinia reseraret. secus igitur est ac ratio postulat, mystico prophetarum stilo texere periodos oratorias, quo fit ut ille qui aliena expositurum se spondet, non possit exponi. igitur aut uatum uerbis non utere aut uaticinare. nequaquam profecto conducit uel praesenti uaticinium tempori uel prophetica locutio tractatori. quocirca quidquid in defensionem tui ex prophetico sermone mutuatus es, aduersatur tibi potius quam opitulatur, quia uel quaesita defensio fatetur inbecillitatem uel incongruens patrocinium non purgat errorem.

Intemerabilis ergo diuinitas haudquaquam recte adfici dicitur, quia effectus est ab opifice, adfectus in opere. quando enim deus quempiam temporaliter punit, aeterno consilio ille utique patitur qui punitur. pateretur aliquid et deus, si uel temporaliter cuiuspiam peccata cognosceret uel eundem ad exercendam iustitiam iracundia commoueret. omne etenim temporaneum mobile atque mutabile inmutabilis et stans sempiternitas

1 inconta//minabilem *R* procelse *R* 4 irasci] deus *add.* *G* 6 quia H^1LMb, *om.* *S* neutericus *ABCDEFRS* 8 profitemur *B* se *om. libri praeter Mb et Sch.* 9 ore p^2 obserauerit *ABHLPRST*, obserauit *G*, obseruauerit *CDEFM editores* reserarit *libri praeter CGM et Sch.* 11 periodas LS^1 oratorios *M* 12 spondit MRS^1, spopondit p^2 13 uaticinabere *G* condecet *MPb* 14 praesente AB^1 uel — tractatori *om.* *C* lucutio RS^1 15 sermonem *R* 16 mutatus *S* 19 aut nequaquam *R* 20 in] ab *ABDEF Sch.* 22 pateretur] autem *add.* *G* et] *om.* *ABDEF*, det *G* 24 enim *Schottus* temperamentum *p* 25 sempiterna trinitas *G*

includit adficiens salubriter aliqua, iudicialiter aliqua adfici sinens, ipsa ab omni adfectu uel motu temporis et loci satis aliena, praedita illo tantum motu qui stabilis dicitur, ex qua et per quam et in qua est omne quod solo tempore et ab ipsa tantum mouetur, et omne quod et per tempus et locum ab illa mouetur neque solo tantum tempore. sed istinc alias. nunc autem missa facientes, quae talia profecto sunt merito uel uiribus, ut eadem inprobari sit iustum, inpugnari non necessarium, ad testimonia illa ueniamus, quae ex apostolo in patrocinium sui mutuatus est. ait enim, cur dici non possit: sensit conpatientis adfectu, quando apostolus dicendum putauit: numquam dominum gloriae crucifixissent, cum, sicut lux nullam sentire possit plagam uulneris, ita et auctor lucis nullam poenam senserit passionis. potest ergo dici: sed sensit conpatientis adfectu. potest quidem, quia omnia licent, sed non debet, quia non omnia aedificant.

Risum tamen in isto conparationum ac prolocutionum tuarum genere tenere uix possum. paulo prius adstruxeras deum desinere esse uirtutem idcircoque mutari, nunc itidem sententia flaccente declamas quod sicut lux nullam sentire possit plagam uulneris, ita et auctor lucis nullam poenam senserit passionis. ergo plagam lux sola sentit. numquidnam

10 eius modi nihil in Fausti epistula hodie legitur 12 I Cor. 2, 8 16 I Cor. 6, 12; 10, 23

1 adficiens] aliqua *add.* *M editores* iudicaliter *S*, iudicabitur *R* 2 omini *M* 3 praeditam A^1B, predicta *M* 4 solum *A* 6 illo *GMb* illa] tantum *add.* p^2 neque *Hartelius*, non *coni.* *Schottus*, quod *Mb*, quae *rell.* sola *LS* tempore] mouetur *add.* *E*, non mouetur *add.* *S* istud *B man. rec.*, istec *E*, istaec *editores* 8 eandem *ABCHRS* inpugnari] inprobari *R* 11 sentit *G* 12 nequaquam *G* 15 sed *om.* *p* 16 debent *libri praeter* B^2Mb *et Sch.* omnia non *B* 18 insto *R* corporationum ABD^1F^1 19 astrueras B^1, astruebas *B man. rec.*, astr$\overset{x}{u}$eras *G* 20 idcirco quem $ABCH^1MRb$, idcirco quia *coni.* *Barthius* idcircoque] tūc *add.* *Mb* itidem] id est *R* 21 nullam — lucis *om.* M^1

terra aut aqua aut aer cuiuspiam uulneris plagam sentit, aut lux fortassis animata sit, aut quodlibet corpus inanimum sentire potest, aut corpus est ullum, quod etsi uulnus non sentit, uulnerari non possit? uulnerari igitur lux potest, etsi sentire non potest, quia sicut nox inmissu luminis rumpitur, ita lux tenebris uulneratur. unde iucundissimis Asclepiadeis lusit poeta notissimus dicens:

absentemque diem lux agit aemula,
quam nox cum lacero uicta fugit peplo.

quid dicis, ut lux plagam non sentit, ita diuinitas uulnus in passione non sensit? si ita est, uulnerari ergo potuit, etsi sentire non potuit, unumque fuit insensibilitatis, aliud corruptibilitatis. non enim pro incorruptibilitate non doluit, si uulnerari potuit, quia lux et insensibilis est pariter et uulnerabilis. uide ne forsitan iste sit quem nobis adprobandum rere alti prolapsus erroris. tu dicis lucem corpoream homini communem simul et pecori eatenus, ut deum non sentire uulnus inflictum et quamlibet pulchrum corpus, corpus tamen summo incorporeo non adsimilas, sed exaequas, et in tam plectibili sententia non innocentiae tantum priuilegium tibi, sed laudis adrogas et nos, quia similitudinem dei, ut eius

8 Prudent. Cathem. V 27 sq. 15 cf. pag. 16, 16

2 ad lux *R* est *G* inanimatum *S* 4 uulnerare *utroque loco HR* etsi] et *Mb* 6 iocundissimis *CG*¹*H*, iocundissimus *ABDEFG*², iucundissimus *LRS*, iucundissime *M editores* Asclepiadeis *scripsi*, asclepiades (asclipiades) *libri*, asclipiadis *L*, asclipiadis *R*, asclepiadeo *Schottus* 8 lux *restitui ex Prudentii libris*, nox *codices Mamerti* 9 nox] lux *coni. Schottus*, mox *tentabat amicus Schotti* fuit *BDF*, finit *ex* fuit *E* pleplo *G* 11 passionem *R* sentit *L* si ita — non potuit *om. M*¹ 13 incurruptibilitate *R* uulnerari] non *add. Mb*, *uncis inclusit Schottus* 15 unde *A*¹*BDEF* adprobandum *G*, opprob//andum *L*², obprobandum *rell.*, opprobrandum *editores*, *quos si sequi uis*, *certe* sis *pro* sit *scribendum est* reere *A*¹*BH*¹*MR*, re//re *S* alto pr. errore *M*, altiore pr. errore *b* 17 commune *R* 18 quōlibet *b*, quomodo libet *p* 19 adsimulas *G* in amplectibili *S* 21 laudes *A* arrogans *Mb* ut] et *CG*

sicuti est similitudo sit. incorpoream dicamus, extra fidem fore pronuntias. sed hinc postmodum. de adfectu interim disseramus. ergone si sic crucifixus est Christus, ut summae diuinitatis uniuerso mundo intemerabilis incorruptibilitas crucifixa credatur. dicas uelim, nisi iniuriosum est, quem post humilitatem mortis a summo deo, id est ipsa trinitate exaltatum esse credi sit licitum, cui nomen, quod supra omne sit nomen, fuisse conlatum? illi nempe arbitror, qui oboediens factus usque ad mortem propter ineffabilis humilitatis oboedientiam ineffabiliter sublimatus in gloriam est dei patris. aude sis non fateri eundem gloriae dominum quem fateris hominis filium. uerum tu illo, quo dictum est: numquam dominum gloriae crucifixissent, in id uti uoles, ut haud dubie credatur, quod ipsa diuinitas queat adfici, si potuit crucifigi. igitur aperto proloquio manifestasti sententiam tuam. nam cum idcirco adfici deum inreprehensibiliter te dixisse arbitreris, quoniam gloriae dominum crucifixum apostolus dicit, et crucifixum gloriae dominum sic accipi ueritas suadeat, ne diuinitas crucifixa credatur, tu uero adfici diuinitatem obnixius argumentere, defensitandi erroris studio haud animaduertis poenale illud, quod in homine Christo persequentium scelus exercuit, ipsi inuiolabili diuinitati inflictum fuisse te dicere. quod si

7 Philipp. 2, 9 9 Philipp. 2, 8 13 I Cor. 2, 8

1 secuti *BR*, sicuta *C* sit] sic *p* 2 hinc *libri*, haec *editores* 3 ergo nec *R* si *om. libri praeter Mb et Sch.* summa diuinitas *b* 4 mundo *MRb Sch.*, modo *rell.* incorruptibilitatis *M*, incorruptibilis *b* 5 uelum *BR* 6 mortus *S* 8 nomen sit *Sch.* ille *CS*, illum *G* 11 gloria *ABDEFGH*[1]*LSb* aude sis *scripsi sublato interrogationis post* filium *signo*, audes is *M*, audes hic *A*[2], *om. G*, audes his *rell.*, audes igitur *b*, audebis *Sch.* 13 quod *CR*, q *G* 15 queat] quo *M* 18 quem ad modum *Sch.* dominum gloriae *ABDEF* 20 tute *G* obnoxius *ACDE*[1]*HLMRSb*, obnixus *G* argumentere *scripsi deleto post* studio *puncto*, argumentaris *Mb Hartelius enuntiatum* tu — argumentaris *per parenthesin dictum esse statuens*, argumentare *rell. et Sch.* 21 aut *ABC*[1]*DEFHLRS* anim// aduertis *S*

ita est, pati pro hominibus deus et non adsumpto potuit homine, quia si in homine passibilis, et extra hominem potuit esse passibilis. sed eundem forte contendas substantiae humanae contagione mutatum idcircoque post adsumptum hominem factum fuisse passibilem. non igitur incorruptibilis deus, quia quidquid deteriorari potest et corrumpi profecto potest. sed corrumpi diuinitas non potest nec commutari, igitur nec pati potest.

Nunc porro superest, ut quoniam Christus homo uerus et deus uerus ex duplici substantia una persona et deus homo et homo deus est, idem gloriae dominus et non sit crucifixus pro inuiolabili diuinitate et crucifixus sit in homine pro unitate personae. itaque miro atque incogitabili modo passus est [homo] deus, et non est passa diuinitas. cerne nunc igitur in id tantum temet apostoli testimonium uindicasse, non ut ex eodem robur sententia tua capesseret, sed ut scaeuae sententiae prauitas non lateret. tu scilicet uelut stipulante tibi per apostolum ueritate adfici diuinitatem dicis, sed apostolus crucifixum gloriae dominum in ea sui parte cogit intellegi, qua potuit crucifigi. tibi igitur, tibi admodum soli haec relicta sententia est, ut intemerabilis atque inaestimata diuinitas flagris caesa, clauis transfixa, lancea transfossa, doloribus adfecta, morte consumpta sit, quia in uno eodemque Christo credi renuis aliud subditum morti, aliud passioni. sed premente ueritate uerba commutas inquiens, quod quibus

1 patri *B* deum *p* 2 quasi *S* 4 cogitatione A^1BDEF *HLPS*, cognatione A^2 5 corruptibilis LS^1 incorruptibilis] est *add. Sch.* 6 deteriorare *R*, deinteriori *G* 7 sed (si *superscr.*) *B* 9 nec $ABEFH^1R$, n (c *superscr.*) *G* ut *om. ABDEFLRS Sch.* quem ad modum *Sch.* 12 uiolabili *M* 14 homo *om. libri praeter M* 15 uendicasse *S* 16 robor *R* sceuę *LMRS*, saeuae *rell. et b* 17 stimulante *C* 20 quia B^1C^1 21 relicta est sententia *S* sencia *M* inestimata *S*, inexistimata *C*, instimata *FR* 22 flagris *GM*, flagellis *rell. et Sch.* 23 eodem *libri praeter GM et Sch.* 24 credi renuis *M*, credi rennuit *ABCGHLR*, credi renuit *DEFS Sch.*, credi remur *PT*, *quod falso Schottus pro* credi renuis *uidetur legisse*, crederemus *b*

adficitur creata substantia substantialiter in deo sint, non accessibiliter. perge sic dicere, non interspergat sinceritati ueritatis ignorantia praesumptiosa mendacium. humanum est nempe delinquere: humanum est pro delicto paenitere. nemo periculosius peccauerit, quam qui peccata defendit. namque inpassibilem nullique adfectui subiacentem summae diuinitatis essentiam, ut tute pronuntias, cum philosophis non recusas. proinde intestinum bellum pelle animo. certum tibi sit ueritatem falso, sicut essentiam nihilo, haudquaquam posse misceri. tu autem dicis adfici, quem negas pati. si enim adfectu non caret, inpassibilitatis de eodem fallax professio est. alterum alteri inmodice repugnat: qui ait, sensit conpatientis adfectu, non ait, quod in passione nihil senserit. porro tu dicis, quod deus non adficitur passibiliter, ergo adficitur non passibiliter. quod ita est ac si quispiam dicat: stat iste currens, dormit ille uigilans, quod utique non sinit contrariorum discrepantia. quo igitur proficit quod adicis passibiliter, cum dici uerissime plenissimeque possit non adficitur deus? non caret naeuo suspicionis biceps ista prolocutio. deum non dicis pati, quem dicis adfici. adfectio et passio unum idemque significat: aut utrumque sustuleris aut in alterutro utrumque seruaueris. non igitur

1 creatura *S* 2 interspergat *G*, inter adspergat *M*, in te respergat *rell. et M in marg.* sinceritate *H²LS*, sinceritatem *Mb* 3 praesumptiosā *G¹*, praesumptiosū *G²*, p̄sumptuo *S*, praesumptio et *b* praesumptiosa mendacium *om. C¹*, *add. C² in marg.* 4 humanum — delinquere *om. M¹b* derelinquere *H* 5 peccauerit *B* 6 affectu *H¹* summae] sub me *R* 7 tote *B¹H¹R* 8 pelle] ab *add. Mb* 9 autquaquam *R* 11 affectū *R* inpassibilitatis *A²GMb*, passibilitatis *rell. et Sch.* 12 immodice repugnat *EF²G*, immodico impugnat *Mb*, immo dicere inpugnat *ABCF¹HLRS*, immodice impugnat *D Sch.*, alterum altero immodice impugnat, qui ait *coni. Barthius* 13 nil *libri praeter CM* 15 dicam *A* //stat (= istat) *R* 16 iste] ille *BDEF*, ste *C* 17 quo] quid *Mb* 20 ista] ta *A¹B¹*, tua *B²*, sta *R* prolucutio *R* prolocutio] si *add. G* quo *CHL²S Sch.*, quod *AB¹F¹L¹R* 21 significant *G* 22 in *om. D* alterutro utrumque *G*, altero utrumque *M in marg. b Sch.*, alterutrumque *rell.* seruabis *M¹*

dicendum est: non adficitur passibiliter deus, sed: non adficitur deus. si non adficitur, non sensit conpatientis adfectu. si sensit conpatientis adfectu, consequenter adficitur.

Aio ego: nullis adficitur diuina substantia, inquis tu: deus non adficitur. redeamus in gratiam. pessumdetur e medio, qui te fortassis ignarum, quod certe patet, incautum respergit infamia. sed superadicis et apostolum dixisse pronuntias de Christo iam in caelis posito: habemus talem pontificem, qui possit conpati infirmitatibus nostris, et tamquam nihil hic sit pertractandum discutiendumque, satisfecisse te proposito gloriaris transiturus ad tertiam quaestionem. igitur ut quam breuissime responsum referam, pontifex ille, credo, est qui principaliter apud diuinitatem summae trinitatis humani generis oblata sacrificat, peccata expiat, uota commendat. ipse ergo uerus sacerdos est, quia si filius dei secundum id quod aequalis est patri, non tam preces fundit, quam precantes exaudit, homo potius hic intellegendus est, quem pontificem apostolus dicens nostrisque infirmitatibus conpati pronuntians de ipso itidem dicit: Christus Iesus, qui mortuus est, immo etiam qui et resurrexit, qui est in dextera dei, qui etiam interpellat pro nobis. ille ergo pontifex conpatitur nobis, qui et interpellat pro nobis. ille uero qui interpellanti adnuit, ipsa trinitas non haberet utique quem sibi interpellare necessarium foret, si pati aut adfici ullatenus posset. iamne intellegis aduersum

9 Hebr. 4, 15 20 Rom. 8, 34

2 si—adfectu *om. BC* 5 aio] at *ABDEFP* ergo *RT Sch.* diuina—adficitur *om.* M^1 7 qui] quae *coni. Barthius* ingratum *coni. Barthius* patet] aut *add. Schottus* incautum] in quantum *M* (*corr. in marg.*), incantum *R*, incautis *b*, incautus *p* 8 supra dicis *G* 11 praetractandum *mauult Barthius* 14 est credo *S* 15 s͠cificat *M*, sanctificat *b* 16 quasi *C*, qui *R*, si *om. MRb* 18 quā *R* 22 $\overset{\cdot in}{ad}$ dexteram *C*, in dexteram *R* dextra *L* 24 cui *coni. Barthius* non *om. G* 25 habere *C*H^1*R*S^1 se ibi *coni. Barthius* 26 posset *G*S^3, possit *rell. et editores*

potius ueritatis testimonium in patrocinium falsitatis adsumi? quoniam si quid huius modi, sicut supra diximus, in diuinis uoluminibus inuenitur, ad unitatem personae referendum est, quia sicut anima et corpus ex diuersa substantia unus est homo, ita deus et homo ex diuersa substantia unus est Christus. ac per hoc cum sit unus ex diuersa substantia, ipse se quodam modo petit, ipse se quodam modo pro nobis exaudit. innumera sunt quae super hoc dici promptissimum sit, sed quoniam non inpendio emolienda sunt, quae per se labascunt, in praesentiarum de his ista sufficiant.

IIII.

ABHINC DE STATV ANIMAE DISPVTAT.

Status nunc animae humanae, hoc est imaginis diuinae uocatur in dubium. haec nempe est tertia illa quaestio, qua iste necessarius meus discernendarum naturarum causas ingressus spiritum uitae corpus esse pronuntiat adstruens se super hoc praeiudicatae auctoritatis patrum scita proferre, quos quidem non tam aliquid sibi perceptu mentis cognitum definisse, quam quaedam opinatos fuisse commemorat. et quia ipse, quantum loquitur, non tam probatae rationi aut intemerandae auctoritati, sed humanae magis opinioni concessit, id inpenso opere nititur, ut spreta auctoritate diuina, omissa quoque ratione perspicua, clausis ut aiunt oculis sibimet adsentiamur.

Quicumque de deo ueraciter ac pie sentiunt, nihil ab eo

1 potius *falso suspectum Barthio* patronicium *C* 3 inuenietur *Mb* perferendum *AB*[1]*F*, proferendum *DP* 4 unius *R* 7 se] ē *M*, *unde* est qui *b* quod admodo *R utroque loco* 9 demolienda *coni. Schottus* 10 his *om. Mb* sufficient *libri praeter B*[2]*E*[2]*M*, su//ficient *R* 14 quae *B*[1], quam *B*[2], que *EF*, quia *CMRb*, quod *D* 18 quidam *p*[2] preceptu *CM*[1] intemeratae *b* 21 in *ante* id *add. G* 23 p̄spicua *HL* 24 adsentiantur *Gb*, adsensiamur *S* 25 at *ante* quicumque *add. b* senciunt *M*, sensciunt *F*, sensi sunt *BCHLS*, sensi //unt *R*, senserunt *A Sch.*

non creatum, quod creari oportuerit, consequenter intellegunt. causa enim creandarum rerum bonitas creatoris est, qui creare potens uniuersa quae uelit ut nihil bonitatis exercuisset, si nihil creasset, ita semiplena benignitate usus esset, si semiplenum aliquid condidisset. mirum autem uidetur subplemento rerum defore aliquid, si rosae flosculus non exsisteret, et non defore si incorporea substantia non esset creata. ne ergo non minimum aliquid, sed uel potissimum deforet creaturae plenitudini, debuit incorporea quoque substantia creari. sed ad creatoris forte referatur iniuriam, si incorporeum aliquid ac sibi simile condidisse dicatur, quia simile deo nihil inuenitur in corpore. sed ab ipso deo similitudo dei anima dicitur humana, in corpore autem nulla esse potest similitudo diuina: incorporeum ergo erit, quod deo sit simile, humanus uero animus ad similitudinem dei factus est, incorporeus igitur est animus humanus.

V.

QVOD INCORPOREVM CORPOREO ET INLOCALE LOCALI DIGNITATE PRAEPONITVR.

Omne autem incorporeum corporeo et inlocale locali et insecabile secabili et uiuens non uiuenti in naturae dignitate praeponitur. enimuero creator omnipotentissimus idemque

1 creatori *S* 2 quae *B* 3 potest *CMb* uellit *BH*, uellet *LS* ut *om. Sch.* bonitas *BC* si nihil creasset *om.* *M*[1] 4 semiplena — si *om. G* est *BDEFHLS Sch.* 6 rerum] esse *add. Mb*, *quod transponi iubet post* uidetur *Barthius* defuturum *seruato* esse *p* ros eflosculus *M*, ros et flosculus *b*, rosa et flosculus *Barthius*, fore fl. *AB*[1], forte fl. *B man. rec.*, flore fl. *DEFP*, rore fl. *R* existaret *HR*, existerent *Barthius* 7 defuturum *p* in corpore *C*, corporea *p* 8 sed] ne *add. G* potissimum] non *add. MPb* 9 creari] creatori *BR* 12 ad *R* 18 incorporeum — inlocale *scripsi*, incorporeus — inlocalis *libri cum M in capitulorum indice, qui hoc loco* incorporeus — illocale illocali *praebet* 20 inlocalem *B* 21 in] secabile — naturae *om.* *M*[1] non *om. A* in *om. Gb* dignitati *R*

benignissimus substantiam omni corpore potiorem sibique similem si non creauit, quam creari debuisse iam constitit, aut noluit aut certe non potuit. si uoluit et non potuit, omnipotentia caruit. si potuit et noluit, quod etiam cogitatu est nefas, inuidit. non autem potest uel omnipotentia non posse uel bonitas inuidere. creare ergo incorporeum et potuit et uoluit, igitur et creauit. nisi forte dicas fieri non debuisse, quod ille potuit uelle, qui non potuit uelle, nisi quod debuit facere. quid mihi nunc creatum non esse contendas, quod creari debuisse non dubitas? creari certe debuisse, quia cum creator incorporeus maximum bonum sit, et creatum incorporeum magnum bonum sit, et creatum corpus, quod nisi creatum non est, aliquod bonum sit, a summo deo qui est maximum bonum, sicut creatum est corpus aliquod bonum, ita creari debuit incorporeum magnum bonum, quia non conueniret omnipotenti bono, qui fecit omnia bona ualde, perfectionem plenitudinis rerum uel in minimis truncam facere, non dicam potissima non creare. sed fortassis adstruetur aut incorpoream creaturam bonum non esse aut bonum creari non oportuisse aut quod oportuerit fieri nequiuisse. sed summum bonum incorporeus creator, magnum bonum incorporea crea-

16 Gen. 1, 31

1 benignissimus] si *add. libri praeter Mb* porionem (t r *supra*) *A*, portionem *B*, portiorem *G*, potionem *R* 2 si *om. libri praeter Mb* creauit] creatum *G* constat M^2 *in marg. b* 3 aut *corr. in* et *H* 4 omnipotentiam R^1 cogitatum *Mb* 5 autem] adē A^1B, adeo *E*, adest *F*, aest *R* 9 esse] fuisse *G* 10 creare *ABCDEF*H^1 *R*S^1 creare *ABDEF* certe] constat *add. Sch.* 11 et creatum — sit *om. ABDF* 12 maximum H^1 quod — non est *om.* M^1*b* 13 ēē *B* aliquid *S* 14 si *R* aliquid *S*, aliquid *Sch.* 15 incorporeum] aliquod *add. Sch.* 16 quod *mauult Barthius, sed cf. pag. 40, 2* perfectione *B* 17 in *Mb*, *om. rell.* minimis] rerum *add. S* 18 potissimam *HRS Sch.*, potissimum *Mb* asstruitur *G*, adstruetur *M*, adstruatur *b* 19 bonam *b Barthius* 20 potuisse *HMSb* oportuit *R* 21 creator] est *add. editores*

tura: oportuit igitur a summo bono fieri magnum bonum, et potuit omnipotens facere, quod debuit bonus uelle. creauit ergo incorpoream substantiam, qui non facere non potuit quod fieri debuit, nisi forte dicatur aliquid debuisse fieri, quod ille non fecerit: consequens ergo erit aliquid illum fecisse, quod non debuerit.

Sed dices mihi: si aliquod incorporeum creatum est, aequiperat ergo creatorem. de uero homine, hoc est de hominis anima quaerimus. non est haec aequalis deo, sed similis: similis utique quantum incorporea incorporeo, inferior quantum creata creatori, similis quantum intellectualis lux luci intellegibili: quantum mutabilis creatura inmutabili creatori dissimilis. aliud namque est ueritas, aliud imago ueritatis. sed sicut rei corporeae nulla imago esse potest nisi corpus, ita nequaquam imago incorporei inuenitur in corpore. nam illic ubi de creatione hominis Moyses loquitur, sic ait: et dixit deus: faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram. et fecit hominem ad imaginem et similitudinem suam. ad imaginem dei creauit eum, masculum et feminam. diuinae istud auctoritatis oraculum nec eloquio eludi potest nec argumento falli nec uirtute uinci nec arte uitiari. si imago dei est humana anima, incorporei uidelicet imago est, si incorporei imago est, incorporea utique ipsa est. at si incorporea non

16 Gen. 1, 26 et 27

3 ergo] igitur *L* 4 ne si *G* aliquod *AB^1CE^1FR* decuisse *p* 5 cumsequens *HR*, c̄sequens *S* ergo *Mb*, *om. rell. et Sch.* 7 dicis *libri praeter Mb et Sch.* aliquid *ABD^2 EFG Sch.* 8 equiperat (aequiperat) *libri*, aequiparat *editores* 10 itaque *D* utique similis *Mb*, itaque similis *Sch.* similis utique—*lin. 13* dissimilis *add. L in marg.* incorporeo *del. B man. rec.* 11 creata] creatura *C man. rec.* 12 intellegibili] dissimilis *add. Galland.* 14 corporis *G* 15 imago] nisi *add. G* incorporea *G* 16 moysi *$AB^1C^1EFHLMRS$ Sch.* 18 $\overset{\text{nram}}{\text{suam}}$ *S* et fecit—suam *om. S* 20 diuinae istud auctoritatis] diuinitatis *G* 21 auctoris *B^1* 22 uitari *p et Barthius, qui male* uitiari *scribi dicit* 24 aut *p^2*

est, incorporei prorsus imago non est. sed incorporei imago est, incorporea igitur est: nam quia creata est, non est deus, quia imago dei est, non est corpus.

VI.

QVOD CVM OMNE INCORPOREVM INVISIBILE SIT, NON AVTEM OMNE CORPOREVM VISIBILE EST.

Sed subicis a nescio quibus, quorum tamen nominum nobis notitiam subripis, sic doceri, ut alia dicant esse incorporea, alia inuisibilia. tremendae scilicet peritiae tractatores, qui usque ad hoc penetrauere secretum: si alia incorporea sunt, alia inuisibilia, ergo incorporea non sunt inuisibilia. postponendum est igitur incorporeum omni corporeo, quia dicit per apostolum ueritas: quae uidentur, temporalia sunt, quae autem non uidentur, aeterna sunt. uerum tu creatricem creatamque substantiam ita discernis, ut alia sint incorporea, alia inuisibilia. inuisibile igitur omne corporeum, et incorporeum omne uisibile. istic egomet audeo sciscitari, inuisibilisne sit deus anne uisibilis? si corporeum negas, uisibilem non recusas. si inuisibilem dicis, corporeum confiteris. secundum hanc ergo sententiam, quae tibi nobisque sit procul, aeternus inuisibilis incorporeus deus aut incorpo-

13 II Cor. 4, 18

1 in corpore *G* sed] si *G*, sed si *ABDEF* 2 in corpore *G* igitur] non *add. R* *hanc periodum sic scribendam censet Barthius:* si imago dei est humana anima, incorporei est uidelicet imago. si incorporei est imago, incorporea utique et ipsa est 7 an *BC in ras.*, ā *M* nominum *uncis inclusit Schottus* nominum tamen *S* 8 subrepis *ABCMRb*, surripis *S* 9 coactores *L²S* 10 usque ad *om. G* penetrabere *R* 12 corpore *AB*, corpori *DEFP* 13 uidetur *R* 15 creatumque *R* 17 inuisibile *p* ista *ABDFP* ergomet *R* suscitari *b* 18 an *p* in corporeum *B* 19 uisibilem *G* incorporeum *G* 20 sententiam] tuam *add. Schottus*

reus non erit, aut uisibilis erit et aeternus non erit. quiddam tamen cogitare uoluit, sed eloqui non ualuit patentium nempe causarum doctor ignarus, quem dicere uisum reor esse quaedam corporea quae uideri nequeant, cum sit uniuerso incorporeo proprium non uideri, ac per hoc corporea quaepiam inuisibilia esse posse, porro incorporea nisi inuisibilia esse non posse. nam cum omne incorporeum inuisibile sit, non omne inuisibile incorporeum est. uox enim non uidetur et corpus est. quamquam propter eminentiam uisus etiam quae ad reliquos pertinent sensus uideri dicamus, sicut saepe dicimus: uide quid sonat, cum sonus ad auditum pertineat, non ad uisum, nec tamen ita dicimus: audi quid lucet, quia praeeminentior ceteris sensibus uisus quae inferiorum sunt abusiue sibi uindicat, cum potestatibus eorum potentiam suam non misceat. quocirca et uisibilia sunt omnia quae sentiri quocumque sensu corporis possunt, si ad uisum cuncta referamus, et non omnia uisibilia sunt, si unicuique sensui quod sibi est speciale reddamus. hinc omnia scilicet principalia corpora quae dicuntur elementa procul dubio uisibilia sunt, sicut experimur. ex quorum metrico pro portione conuentu, conpactis rate dimensionibus, uegetante anima uiuens corpus

1 non *om.* *DEFP Sch.* aut] et *DEFP Sch.* ////uisibilis *R* et] *M*, *cf. pag. 41, 14, itaque falso* aut *ABCGHLRS*, aut corporeus erit et *DEF Sch.* quiddam $CEGH^2S$ *Sch.*, quadam *L*, quidam *rell.* 2 ualuit *Sch.* eloqui *scripsi praeeunte Schotto, coll. libr. I cap. XXV*, loqui *libri* ualuit *GMb Sch.*, eualuit *rell.* nempe] quippe p^2 4 corporea quaedam *S* qua *R* nequeunt *b* 6 non *om.* R^1 10 uidere *Schottus* 11 pertineat ad auditum *S* 12 praeminentior *BRS* 13 sensibus *om.* M^1 14 uendicat H^2Lb sunt *ex* sicut *B* 17 *ante* et *grauem interpunctionem sustuli, quare Barthii coniectura* at *non opus est* 18 hinc *om. libri praeter M et Schottum* 19 quae *om.* *R* dicat M^1 20 metrica $DEFH^2LPS^3T$ *Sch. in notis*, metricae *coni. Sch. in textu* pro portione *scripsi*, proportionis *G Sch.*, proportione *rell. et editores* pro portione] et *add.* *p* conuentu *om. Galland.* conpactis D^2EF^2GMb, conpectis CH^1R, conspectis $ABD^1F^1H^2LS$, confectis *Sch.* 21 rite *editores*, arte *coni. Hartelius* uegitante *R*

efficitur, quamquam multa sint, quae animata non sunt et uiuere negari non possunt. sed de eis loquimur, quae non solum uiuunt, sed etiam sentiunt, sicut sunt animata rationis expertia. de quibus paululum disputatione dilata de nobis loquimur.

Igitur cum ex anima simus et corpore atque, ut corpus animus esse non potest, sic animus corpus esse non possit, animus qui sentit in corpore, etsi per uisibile sentit, inuisibiliter sentit. aliud enim est uisus, aliud oculus, aliud aures, aliud auditus, et nares aliud, aliud odoratus, et os aliud, aliud gustus. nec hoc idem manus et tactus. igitur tactu calentia frigentiaque discernimus, ipsum uero sensum tangendi non tangimus. nec frigus illic namque nec calor est. et gustatu dulcia atque amara sentimus, sed gustatum gustare non possumus. nihil enim uel amarum in illo uel dulce est. naribus odores accipimus, olfactum tamen olfactu non capimus, quia nihil olet olfactus, et auribus uoces haurimus, sed cum nihil sonet auditus, ipsum non audimus auditum. coloratas oculis formas adspicimus et oculis quia coloratae formataeque sunt, cernimus, sed uisum, quia nec coloratus nec formatus est, non uidemus: iuge namque uideremus, si luceret uisus, et audiremus semper, si sonaret auditus, et perpetuo odoraremur, si fraglaret olfactus, et indefessim gustaremus, si saperet gustatus, aeternumque tangeremus, si se ipsum tangeret tactus.

2 negare *BR* his *AMb* quaeue *A* 3 ratione *Meditores* 4 experta *ABMb* paulum *CHLRS* 5 loquamur *B man. rec. EGH^2LSb*, loquemur *Sch.* 7 sic — possit *om. p, quibus suppletis Barthii commentis non opus est* potest *Mb* 9 aures] nares *A^1BHLR*, auris *G* 10 et *ante* nares *om. editores* 13 namque illic *Schottus* gustatu *B*, gustu *Mb* 14 amara] est *add. R* gustatum *B*, gustum *Mb* 16 olfactu *b*, olfatum *HMR* olfactu *om. b*, olfatu *HMR* 17 aurimus *S*, audimus *LR* 19 oculos quia colorati formatique sunt *G* quia] quę *B^2* 21 iugo namque *Schottus*, iugi$^{\tilde{t}}$ namqae *S*, iugiter namque *H^2L*, iuginamque *rell.* 22 odoremur *R* 23 fraglaret *EFH^2LM*, fl^{r}agr^{l}aret *S*, flagraret *rell.* 24 gustatus *B*, gustus *M passim*

atque ut de ceteris taceam, si gustari posset gustatus, nemo posset esse ieiunus, nec extrinsecus adhibenda forent in quae semet sensus exsereret, si se ipse sentiret. aliud est ergo membrum per quod sentimus, et sensus aliud quo sentimus, quia inter inuisibile incorporeum et corpus uisibile est illud inuisibile corporeum, quod in nobis uisus, auditus, odoratus, gustus et tactus est: quae quoniam non nisi in animato sunt corpore, ex utriusque diuersi commercio eadem et corporea sunt et inuisibilia trahentia de corpore uisibili ut corporea sint, de incorporeo animo ut sint inuisibilia. non igitur iuxta sententiam tuam illud erit inuisibile, quod incorporeum non erit, tamquam incorporeo uisibile et corporeo inuisibile esse sit proprium, quando quidem nihil inuisibile corporis foret, nisi inuisibile illud incorporei inuisibilitas faceret, quia in eodem, sicut supra diximus, homine et incorporeum inuisibile est anima et inuisibile corporeum, quod de corpore uisibili inuisibiliter agit anima.

VII.

QVOD EX QVATVOR ELEMENTIS CONSTENT QVINQVEPERTITI SENSVS CORPORIS.

Iam uero quaecumque corporis sensibus tangimus, ita ad quosque eorum quaeque ex illis speciatim pertinent, ut in

1 gustare *p* possit *ACHLMRS* 2 possit *ACHLRS* 3 exsereret *BCFR*, exereret *rell.*, exerceret *b* si se ipse] seseque ipse *Sch.* 4 per *om.* *A* quo *ex* quod A^2 quod *G* 5 uisibile $ACDFH^1PRS^1T$ *Sch.*, uisibilem *B* inuisibile] et *add.* *G* corporeum *BDFP* incorporeum] est *add.* $ACDE^1FH^1M$ *Rb Sch.*, est *B* et *om.* *G* est *om.* *ACDFGMRb*, *superscr.* *BH* illud est (est *punctis notatum*) *E* illud] aliud *R* 6 uisibile *RS* *Sch.* uisibile [est] illud *S* uisus *om.* *G* auditus *om.* M^1, *add.* M^2, *om.* *editores, inserunt autem post* gustus 7 animato] animatota *Mb* 8 et corporea — iuxta *om.* M^1, et corporea sunt et inuisibilia: non igitur iuxta *add.* M^2 *in marg.* 9 trahentia — inuisibilia *om.* *Mb* 11 tuam *om.* BDE^1F incorporeum *C* 12 esse *om.* *G* 13 [foret] erit *S* 14 nisi uisibile *Sch.* 15 hominem *R* 19 elementa quatuor quinque sensibus committit *ABRS*

communionem propriorum alios non admittant. est ergo inter uniuersa corporea solis lux sine dubitatione praestantior. haec ad illud supremum in uniuerso corporeo pertinet elementum, quod ignis dicitur. hinc est quod etiam in corpore humano principalem prae omnibus sensibus locum uisus accepit. ab interno scilicet calore cordis ac iecoris igniculi quidam indefessim scintillantes in cameram capitis quasi in caelum nostri corporis subuolant. ex quibus radii per oculorum media profusi ac lumini extero commixti corporum quae inciderint repercussu retrouersim cedentes eorundem colores ac formas hauriunt. animaduertis igitur summum in elementis ignem, pulcherrimam in coloribus lucem, praecipuum in sensibus uisum. hunc merito atque potentia auditus insequitur illi elemento compos, quod Graeci uocant aethera: qui licet aeris sit natura, tamen quia quasdam quasi faeculentias e supremis suis deorsum uersus uelut in fundum digerit, purior atque subtilior hunc procellosum aerem et naturaliter nubigenum et loco et dignitate supereminet. hinc est quod purissimus aer faciliorem et longius potentem facit auditum. nam sicut oculi sine formis corporum atque extrario lumine contemplari nequeunt, sic aures nisi aere aut percusso aut flato non sentiunt. ita et narium sensus, nam sicut aer sonis inficitur, ut in auribus operetur auditum, sic itidem hic ipse inficitur odoribus, ut in

1 proprium *A* 2 corpora *G* 5 uisus] unus *C* 9 corporum] in *add. p* corporumq̃// *S* 10 repercusso *AB¹DFL*, repercussim *Mb* 11 auriunt *R* animaduerte *G* 12 corporibus *G* in *ante* sensibus *om. C* 13 potentiam *B¹R* illę *S¹* 14 compos *libri cum PT, quod non mutandum, sed singulari significatione dictum esse censeo cum Barthio (cf. indicem)*, compar *p* licet] ex *add. Sch.* 15 feculentia se *R* e *om. S* 16 prior *Mb* 17 nubigosum *Mb, unde conicias exstitisse olim* nubilosum *coll. Apul. met. 11, 7* 18 supereminet *om. ABDF* 19 patentem *Sch.* 20 corporum formis *S* 21 flato *G*, flatů *LS*, flatu *rell. et b*, flante *Sch.*, inflato *Barthius*, *fortasse* aeris aut percussu aut flatu *scribendum est* 23 scididem *R* ididem *AFPT*, ïdidem *B* hic *om. M et editores, quamuis uoculam etiam in PT exstare Schottus testetur*

naribus faciat odoratum, quibus inesse naturaliter nisi adtracto aere non sentitur. gustandi uero sensus absque humoris adminiculo nequaquam agere se posse hinc euidens facit indicium, quod nihil sapidum, si accipitur lingua arente, sentitur. de tactu uero dubitari non aestimo ⟨imo⟩ elementorum, hoc est terrae esse simillimum.

Age nunc ut ad illud, propter quod ista tractauimus, reuertamur: en uisus et lucem et alia per eandem corpora contemplatur ac sentit. num quidnam sibi aliquid hinc usurpat auditus? rursum meatus aurium sonos et formatas accipiunt uoces. numquid hinc aliquid sibi uindicat uisus? per antra narium generis innumeri capimus odores, nihil certe de his sentire ualet auditus. forte in saporum exploratione odoratui communicat gustus, aut ad sentienda aspera uel lenia gustatui permittit aliquid tactus? ecce uox uisu sensu eminentiore non cernitur, lux perinde non auditur, uox naribus certe non capitur, gustu fraglantia non accipitur, sapor tantum in ore sentitur.

1 quibus—sentitur *om. BDF, in E haec uerba add. man. ant. in marg. adnotans:* 'alius codex' naturaliter] constat *add. M man. rec. in marg. et b* adtractato *M*, attrectato *M in marg. et b* 2 sentire *M*, sentiri *b* 3 ag//// *S*, uigere *G* 4 iudicium D^1Mb sic *R* 5 existimo *p* imo *scripsi coll. libr. II cap. IIII*, infimo uel faeci *b*, Ifimo uel faci *M superscr. man. rec.*, infimo faeci p^2, *om. rell. et Sch.*, *nisi quod* infimo *superscriptum exstat in S* elemento *E Sch.* 6 hoc est *om. Sch.* 7 ut *om. Sch.* 8 en] in *B* e^{n}adem *S*, eadem p^2 9 contemplatiua A^1BH^1LR, contemplatiua *S*, contemplata uidetur *Sch.* numquid *H* hunc *C* 10 sonus BF^1R, sonas A^1 11 uendicat H^2L^2Sb 13 ualeat *L* fortis *F* saporeum *F*, saporem $B^1CH^1L^1S^1$, saporis $B^2H^2L^2S^2$, saporemus *R* 14 ad *om.* $ABCF^1GHLMRSb$ assentienda *G*, sentianda H^1, sentiendo *B man. rec.* leuia *G falso, cf. libr. I cap. XVIII enuntiatum sic adornari*: aut sentiendo aspera uel lenia gustus permittit aliquid tactui *iubet Barthius* uisu] hoc ē *add. G* 15 uisus *Mb* 17 gustus *Mb*, gustat' *S* fraglantia $DEFH^2MS$, flagrantia *rell.* accipiuntur B^2

VIII.

QVOD OMNIS ANIMA EX NVLLO PRORSVS ELEMENTO AVT QVOLIBET CORPORE SIT FACTA.

Ecce habes omnigenum corpus ex omnibus elementis in fabricam corporis humani aeternae illius musicae uix cogitabilibus modis atque harmoniae ratione permixtum. elige nunc ex quo corporum genere anima sit, si corpus est anima. quia si non aut ex uno horum aut ex aliquibus aut ex omnibus corporibus est anima, non est corpus. sed quid nunc faciam? quo me uertam acutissimi et doctissimi disputatoris ingenio et arte praeuentus? qui scilicet intellegens nullum corpus esse posse, nisi aut principaliter ex nihilo creatum, sicut elementa sunt corporum, aut ex his analogica ratione formatum, animam corpus esse decernens maluit eandem ex uno principalium corporum fictam quam ex omnibus fuisse conpositam. callido uidelicet cautus ingenio noluit animae substantiam multorum corporum congregare mixtura, ne ex hisdem contracta principiis quibus corpus extrarium, si perinde diceretur potuisse formari, eatenus uideretur posse dissolui. quapropter aerem delegit, ex quo aut cui animam similem fore decernat adiciens testimonium sui nescio cuius auctoris, cuius haec uerba sunt: nonnullae sunt, inquit, spiritales naturae, ut angeli,

22 cf. pag. 10, 1

4 *inter hoc et superius caput quaedam excidisse arbitratur Barthius* 5 humanae *Mb*, humanam *coniecit uel potius omittendam esse uocem ut glossema censet Barthius* 7 sit anima *ABDEF* 8 non] est *b Sch.* 9 anima] aut *add. b Sch.* faciamus *R Sch.* 10 quo me] quoue *Sch.* uertamus *Sch.*, uertamur *R* 11 praeuenti *Sch.* 13 corporum sunt elementa *Sch.*, corpora sunt elementorum *Mb* anima in *R* 14 corporum] aestimare *add. Sch. e codice T* 15 factam *b* 16 noluit] in *add. G* 17 mixturam *A*[1]*B*[1]*DEFGH*[1]*R* isdem *BEFHR*, eisdem *DLS*, iisdem *Sch.* (*cf. indicem*) 18 quibus] cuius *C* perinde *GM*, proinde *rell.* 19 formari *om. HS* itatenus *coni. Barthius* 20 elegit *G et b ex glossa superscripta in M*, diligit *R* decernit *G* 22 spiritales] splendentis *C*

archangeli ceteraeque uirtutes: ipsa quoque anima nostra uel certe aer iste subtilis, tamen incorporeae nullatenus aestimandae. haeccine mandantur uerba membranis? eo istud agitur negotium, quod agimus? omissis omnibus hac tantum lance pendebit, ut si animam aut ex aere factam aut aeri similem ratio discussa patefecerit, nunc in aduersarii, tunc in magistri sententiam pedibus ut aiunt transeam ueniam deprecaturus erroris mei. sin, ut est et egomet pro ratae ueritatis iure mihi uindico, non humana tantum, sed omnis omnino anima non solum non ex aere, sed ex nullo prorsus ⟨constare⟩ corpore ratiocinando probabitur, fas erit ut nobis aut consentias aut ignoscas.

VIIII.

ARGVMENTVM QVOD ANIMA EX NVLLO PRORSVS CORPORE SIT CREATA.

Iam superius patuit ignis elementum elemento aeris sicut loco, ita etiam potentia praeeminere. quod euidenter ostendit ignis iste terrenus, qui mobilitate uix conprehensibili uelut in regionem suam sursum uersus naturali pondere rapitur.

2 incorporea *DF* 3 existimandae *ABCEHLS*, existimanda *DF*, extimandę *R* heccine *EG*, haecine *ABC*, hecine *HLS* haec in emandantur *R* 4 eo] et *BDEFP Sch.* eo istud *om. G* igitur Gp^2 egimus *G* omissis *Gb*, ommissis *M*, missis *rell. et Sch.* 5 etsi *R* aut *om. ABDEF* 6 aeris *AGR* 7 sentiā *S* 8 ueniam deprecaturus erroris *M*, nec deprecatus errorem *rell. cum PT* mei] *M*, *om. rell. cum P*, postponam *T* sin ut est et *scripsi cum* A^2, sint ut *G*, me nutes *M*, si nutes *rell.* 9 pro ratae *scripsi*, proparte *G*, properatae *rell.*, probatae *Hartelius*, pro speratae *Barthius* *uerba sic constituunt*: ueniam deprecaturus erroris mei egomet nuntius. sed si properatae ueritatis *b*, nec deprecatus errorem postponam. sin autem propalatae ueritatis *Sch.* uendico H^2S^2, uindicaro *Sch.* uindico] quod *add. editores* tantum—omnino *om.* M^1 11 constare *addidi*, *om. libri*, consistat *add. Sch.* corpore] orta *add. Barthius* rationando *R*, ratiotinandā *S* 17 loco] luto *R* preminere *BRS* quid B^1 19 rursus *Mb* naturali] natura sine *coni. Barthius*

quod si etiam ex hoc non daretur agnosci, uel hinc manifesto posset intellegi, quod omnis aer solis praesentia clarescit et tenebrescit absentia. sed et illud maximae rationis est, quod aer ignem patitur ut caleat, nec tamen ab aere aliquid patitur ignis ut frigeat. aer quibuslibet uasculis includi et contineri potest, cum hoc prorsus igni non accidat. est ergo ignis aere perspicua ratione praestantior, uisus uero nobis ex igne, qui utique sensus homini belluaeque communis est, sic tamen ut nonnullae inrationales animantes prae hominibus uigeant acumine uidendi. si ergo negari nequit uisus ex igne esse et secundum tuam rationem anima ex aere, eminentior ergo est dignitate substantiae oculus pecudis, quam anima hominis, quia ille ex igne et haec ex aere.

Non inmerito animam localem putat et claustro corporis confirmat includi qui eandem aeriam indicat. alterutrum nunc igitur eligas oportet: aut deteriorem uisu pecudis animam, si aeriam, aut non aeriam, si praestantiorem. cernis quam facile indoctae figmentum praesumptionis euanuit, praeterquam innumera super hoc argumentari promptissimum est. nempe si aeria est, ergo tenebrae illius corporei huius solis abscessus et lux eius huius ipsius itidem solis aduentus est. falsumque erit illud, quod euangelista pronuntiat dicens: **erat lux uera, quae inluminat omnem hominem uenientem in hunc mundum**, et illud quod propheta sub peccatorum persona

22 Ioann. 1, 9

1 etiamsi *G* 2 posset *GS*, possit *rell.* 3 maxime *HR* 4 ab aere] habere *A* 6 porsus *S* accidat *E*[2]*GM*, accedat *rell.* *cum PT* 7 praespicua (prespicua) *AB*[1]*CF*[1]*H*[1]*R* igni *G* igne] est *add. Sch.* 9 ut *Mb*, quod *rell. et Sch.* nullę *R* uigeant *Mb Sch.*, uigent *rell.* 10 ergo] ut *add. G* negare *A BF*[1] nequit] nequid *R*, quod *add. p*[2] *Sch.* igni *GH*[1]*MR* ēē *HMS*, est *rell. et Sch.* 12 oculis *C* 14 non] ergo *add. b* 15 quia *b* aerem *R Sch.* 16 igitur *om. ABDEF* 17 *post* cernis *interpungunt ABCDEFGH* facili *G* 18 praeterea quam *coni. Barthius*, praeter hoc quod *p*[2] 19 augmentari *B* 20 aerea *ABF passim* 21 ididem *R* 22 euuangelista *S*

loquitur: lumen ergo iustitiae non luxit nobis, et sol non est ortus nobis. numquid isti hunc corporeum solem uiuentes in hoc mundo non uiderant, sed incorporales oculi solem incorporeum requirebant? ualde autem mirum uidetur, si lux ista habeat oculos quos inluminet, illa autem uera non habeat: aut si habet, sicuti uere habet unde uideri incorporeum potest, non solum non aerium, sed arbitror non esse corporeum.

X.

QVOD IAM FORMATA SVBSTANTIA NON POTEST DICI MATERIA.

Illud iam quale est, quod in ipso disputationis tuae principio admonendum credidisti esse lectorem, ut ad subtiliora illa cogitanda animum praeparet? a summis ad ima, ab incorporeis ad corporea rationalem nostrum conaris abducere et quasi docens nos ad subtilia mentis oculum praeparare paulo post adicis et dicis: quidquid creatum est, materiam uideri, quam corpoream esse decernis. si adhuc creatura materia est, nondum ergo homo formatus est, quia dicitur deo: qui creasti hominem ex materia informi. formarum autem siue minus siue amplius pro qualitate uel genere speciosarum plenus est mundus, materia uero informis est mundusque formatus, non est ergo creatura materia.

1 Sap. 5, 6 16 cf. pag. 9, 5 19 Sap. 11, 18

1 loquitur] dicens *add.* p^2 2 ortus est *S* istic *b*, isti et *Barthius* hunc] et *add. Barthius* corpore cum *R* 3 uiderunt *libri praeter CG et editores* 6 aut si habeat *Mb* uera *LS* 7 aerium] animum *add. Barthius* 12 //lectorem *R* 13 illa *om. libri praeter M et Sch.* praepararet *G Sch.* praeparet] et nunc *add. Sch.* 14 adducere *AD* 15 ad *om. AB DEFR* 16 et] ac *HLRS* 17 qua A^2*BDEF Sch.*, qui A^1 corporeum *ABDEFR* 18 ergo *om. S* homo *Mb*, *om. rell. et Sch.* est *Mb*, es *rell. et Sch.* 21 mundus qui *b Barthius* 22 formandus *coni. Barthius* creatura] formata p^2

XI.

QVOD OMNE INCORPOREVM SIVE CORPOREVM QVIDQVID EST CREATVM EST.

Post haec argumentaris ac dicis, idcirco incorporeum creatum nil esse, quia quidquid factori suo conprehensibile sit incorporeum esse non possit. sub hac ergo ratione ipse sibi deus ignotus est: qui si idcirco incorporeum nihil creauit, ne aliquid creatum notitiam creatoris excederet, cum uel corporeum uel incorporeum nihil nisi praecedente scientia creantis exstiterit, uidelicet quia nihil nesciens fecit, se ipsum ergo prae omnibus nescit, qui incorporaliter antecellit omnem substantiam quam creauit, ac per hoc maior se ipso est, qui sui capax non est. quod quia dici ratione non sinitur, consequens est, ut ideo incorporeum quippiam non creauerit, ne sibi creatum aliquid inconprehensibile esse possit, cum ipse summus incorporeus sibi ignotus esse non possit. uide quam paruo negotio ueritatis calor frigentium uerborum pruinas liquefaciat. et cum discernere nequeas a creato materiam, ab informi formatum, ab aere spiritum, sic imaginem dei pronuntias tamquam potissimorum scitus, qui minimorum probaris ignarus. iam nunc testimoniorum uel maxime penuria coactus de quodam opere sancti Hieronymi capitulum quoddam, quod quidem te constat non intellexisse, subiungis, quo ait: globos siderum corporatos esse spiritus arbitrantur. omnem qui arbitratur dubitare non dubium est. beatum uero Hieronymum de spiritibus corporatis

4 cf. pag. 9, 6

4 ac] et *ABDEF* 5 nil *Mb Sch.*, nihil *rell.* 8 nec p^2 11 sed *Mb* qua *M*, quia *b* incorporabiliter *BE*[1]*FGPT Sch.*, incomparabiliter *E*[2] 15 non *om. Mb* 16 esse] non *add. C* 19 sic *Mb*, in *rell. et Sch.* 20 iscitus *BFR*, inscitus *D*, inscius *E*, scitor *Mb* 21 minorum *R Sch.* probaberis *AG*[1]*LM S*[2]*b*, probaueris *BCF*[1]*G*[2]*H*[1]*RS*[1] ignarus *om. D* 24 quę *B*, qui *DEFR Sch.* agit *F* globus *R* 25 omne quod *Mb* dubitare] multare *AB*, nutare *DEFP* 26 spiritalibus *LS*

quorundam referre dicis arbitrium: qui si arbitrantium, hoc est dubitantium sequitur forte sententiam; cum eiusdem ⟨quo⟩-que tu sequare, cumque non nisi ab ignorantia proficiscatur dubietas arbitrantis, agnosce te nobis quaerentibus ueritatem pro una quam polliceris scientia multorum nescientias adtulisse. nam cum quasi probatissimo testimonio eius utaris, qui de eis dubitans, quorum testimoniis utitur, eos dubitantes adfert, quos testes adhibet, quid te posse pronuntiare censendum est, qui ab auctoris tui dubitantis auctore dubio tertius ipse iam dubitas?

XII.

QVOD PHILOSOPHOS NON INTELLEGENS GLOBOS SIDERVM CORPORATOS SPIRITVS ARBITRATVS SIT ET ANGELOS CORPORA ESSE DECERNAT.

Istud ego tamen philosophos reperio dicere, qui nonnullis disputationibus adstruunt et ipsos lunae uel solis globos incorporeis uidelicet spiritibus sub diuina quadam mente uegetari. sed oportet agnoscas hoc idem testimonium non solum pro sententia tua contra nos nihil, sed aduersus eandem pro nobis ualere plurimum. quod eo tibi accidit, quia philosophicam non intellegendo sententiam illud pro tua uidelicet parte posuisti, quod probe intellectum non nisi nostris tantum possit partibus suffragari. si enim corporeos spiritus esse dixissent,

1 quasi *CG* 2 cum *om. A* eiusdem quoque *scripsi*, eiusdem quē *LS*, eodemque *M*, eodem quoque *b*, eisdem quoque *D*, eiusdemque *rell.*, eidem quoque *Sch.*, eodem ne quoque *uel* eodem neque *mauult Hartelius* 3 sequare E^2G, sequere *rell. et editores* 4 agnoscente *B*, agnoscente *H*, agnoscis te *Sch.*, agnoscite RS^1 5 qua *BCD RS* 6 utare *G* 7 dubitat *G* utitur] et *add. libri praeter Mb et Sch.*, ut *add. R* 8 pronuntiari *S* 9 quia *Mb* 15 stud *R* philosophus CG^1 repperio *RS* 16 globus *R* in corporeis *b* 17 u&igari *R* 18 oportet] ut *add. b*, oport^{ut}et *M* pro sententia] p̄sentia *R* 19 sed] etiam *add.* p^2 aduersum *HLRS* 20 accedit *ABDEFPR* 23 partibus] par *R* esse] philosophi *add. b*, *uncis incl. Schottus*

in eorundem non definientium, sed arbitrantium potius auctoritate totus nihilominus argumentationis tuae cardo titubaret. cum uero illi non dubitanter, sed scienter, non corporeos, sed corporatos spiritus dixerint, nonne dinoscitur quodcumque est corporatum non esse corporeum? alioquin corporeos, non corporatos spiritus esse dixissent, quia illud est corporeum, quod incorporeus spiritus animat, illud autem incorporeum, quo corpus animatur. quapropter cum dilucide uiuificatum corpus ab incorporeo uiuificante discreuerint, uidetur mihi quod iste corporis aduocatus aut philosophicam de substantia incorporali sententiam non intellexerit aut nequaquam pro se obiectare debuerit sub ipso sancti Hieronymi nomine.

Sequitur, et adiungit: si angeli, inquit, caelestia etiam corpora ad conparationem dei inmunda esse dicuntur, quid putas homo aestimandus est? quantum uideo, uiolentissimus disputator nec istud intellegit. angelos enim unius credit esse substantiae, ut melius de sideribus sentiat, quae corporatos spiritus iudicat. nam quid hic aliud uir doctus Hieronymus dixisse censebitur, nisi angelorum corpora habilitate sui atque potentia humanis longe praestare corporibus? pariter cum dixit: si angeli, et adiecit: caelestia etiam corpora, duo quaedam intellegi uoluit, angelos et caelestia corpora, quia cum angeli spiritus corporati sint,

13 cf. pag. 9, 11

1 auctoritatem *Mb* 2 totius p^2 3 corporeus *R* 4 spiritus] esse *add.* S^2p^2 5 corporeos] concorporeos ABF^1GHLPS, concorporeus *R*, incorporeos *D* non corporatos, sed corporeos E^2 6 quo *C* 7 qui *A* 9 uiuificato *S* quodsi *R* 10 philosophica me *BF*, philosophicam e *ADE* 11 sententia *AB* F^1RS 13 *num* persequitur *scribendum ?* 15 aestimandus *scripsi collato Fausti loco*, existimandus *codices* 16 angelus *R* 17 credidit *p* de *om.* $ABDEFH^1S^1$ de sideribus *om.* *R* siderius A^1 18 indicat *ABP Sch.* numquid *M editores*, nam *omisso* quid p^2 20 habilitate sui *GMTb*, humilitate sui *C*, habitate sui *HLRS*, habitante sui *AB*, habitante ui *DEFP*, ab insita ui *coni. Sch.* ad *C* 22 uoluit *ex* uolunt *S* angelus *R* 23 angelici *editores*

sunt in caelo quaedam quae sola sunt corpora. igitur euidenter ostendit nullum corpus quamlibet supremum loco, quamlibet potens motu incorporeis posse praeponi. rursum in conparatione gradum faciens dicit: adeo diuinis hominem conparari non posse, ut nec angelus possit. discernit praeterea corpus et carnem, quia cum omnis caro etiam corpus sit, non omne corpus est caro. unde apostolus: alia caro uolucrum, alia caro piscium, alia autem hominum. et corpora caelestia et corpora terrestria, euidenter ostendens terrenum corpus etiam carnem fore, caeleste uero non etiam carnem. ne forte hic aptari conueniat illud quod eundem Hieronymum dicere meminit: globos siderum corporatos esse spiritus arbitrantur, ut ipsa sidera siue angelorum corpora corpora utique caelestia sint, cum illi spiritus qui istis corporati sunt corporei non sint, sicut et deum dicimus incarnatum, et sicut ipsa anima humana incarnatur utique, cum administrandam suscipit carnem. cui quamlibet illud accidat, quod scriptura testatur dicens: corpus quod corrumpitur, adgrauat animam, non tamen eandem in corpus conuerti credendum est, quamlibet pondere carnis oneretur, quia nec corpus unquam in animae naturam commutabitur, quamlibet eadem uegetante moueatur, alioquin non erit corpus. unde

7 I Cor. 15, 39 sq. 18 Sap. 9, 15

1 sola] damla *B* *uerba* quae sola sunt corpora *Barthio suspecta et 'transpositiuncula' sananda uidentur* 2 nulli *Mb*, nullibi *coni. Barthius* 3 nutu *Mb* praeponi *Mb Sch.*, conponi *rell.* in *Mb*, ex *rell. et Sch.* 4 dixit *BDEF* 5 angelos *ABHLR S*, ag̃ls *DE*, angelis *M editores* discerni *ABDEF*, *quod cum enuntiato praecedente coniungunt* praeterea] hęc *add. HLS* 9 ostende^{n}s *S* 10 caelestem *CM*^{1} etiam] esse *b* 11 illud hic a. c. q. *S* 13 arbitratur *Mb* si angelorum *b*, si euangeliorum *M* 15 sint *CMb* sunt *R* dñm *A* incarnata *B*^{2} 17 suscepit *ABDEFHLRS*^{1} accedat *libri praeter ÇGM et Sch.* 19 eandem *om. Sch.* 20 honeretur *ABC*^{1} *D*^{1}*FL*^{1} 21 corpus *om. p*^{2} in *om. A* natura *A*^{2}*C* 22 eandem *R* uegetate *H*, uegitate *R*, uegetata *ABE*^{1}*F*, uegetatum *E*^{2}

illud quod apostolus dixit: et corpora caelestia et corpora terrestria, utrumnam de angelis an de sideribus an ⟨de⟩ terrenis quibusque corporibus, de quibus non est quaestio, intellegi uoluerit, ex consequentibus adparebit. indisiunctim namque mox adicit ac dicit: alia caelestium gloria, alia autem terrestrium. et quae ista caelestia essent corpora, ut euidenter ostenderet: alia, inquit, claritas solis et alia claritas lunae et alia claritas stellarum. stella enim ab stella differt in gloria. ita et resurrectio mortuorum, eandem scilicet docens, quae est in siderum qualitate discrepantia, resuscitatorum corporum fore pro meritorum diuersitate distantiam. hic utique absque ambiguo doctor gentium de sola resurrectione humanorum corporum disputans huius modi conparationibus usus est. nam sic causam loci huius ingreditur: dicit aliquis, quo modo resurgent mortui? quali autem corpore uenient? et ab hoc loco usque ad istam de sideribus conparationem id ipsum sine alterius cuiusquam causae interiectione persequitur nullam faciens de anima mentionem, ne scilicet illud, quod de solis lunaeue stellarumque, corporum profecto caelestium, differentiis disseruit, scaeuo forte iudicio de animabus dictum quisque sentiret.

1 I Cor. 15, 40 5 ibidem 7 I Cor. 15, 41 sq. 15 I Cor. 15, 35

2 de *ante* sideribus *om.* *S* 3 de *ante* terrenis *add.* *Hartelius*, *om.* *libri* corporis *R* 4 ex] et *R* indisiunctum *G* 6 illa *Sch.* 7 alia — stellarum *om.* *R* 9 a *G* gloriam *Sch.*, gloria// *R* 11 discrepantiam *Mb* resuscitantorum *M*, resuscitandorum *b* 12 utrique *ABHL*, utrimque *DEFP* 15 dicet *D*¹ 16 quali// *R* 17 loco] ideo *add.* *G* 20 lunae uel *FMR*¹*b*, lunae *omisso* ue *Galland.* stellarum quae *b* de *ante* corporum *add.* *p*² corporum *om.* *R* profecto] scilicet *Sch.* 21 differentis *R* sceuo *GHLMRS*, saeuo *rell.*, laeuo *coni.* *Barthius* 22 quisquam *coni.* *Barthius*, *cf.* *lin.* 3 sentiret] putet *p*²

XIII.

DE RESVRRECTIONE.

Nunc ergo si humanum corpus, terrenum scilicet atque moribundum, in id gloriae transformabitur, ut fiat de carnali spiritale secundum apostolum, qui ait: seminatur corpus animale, resurget corpus spiritale, et anima humana sic nunc spiritalis est, ut tamen corpus sit, ergo humana caro transferetur in animae dignitatem, cum facta fuerit corpus spiritale, et anima quae corpori iuste dominata, quae domino pie iusteque famulata est, quae deum fideliter credidit aut fortassis et sciuit, exaequata sibi carne sua ipsa quoque nihil pro substantiae qualitate promouebitur. et ubi est illud, non qui oculum carnis, sed qui oculum cordis mundauerit, deum uidebit? nam beati mundo corde, quoniam ipsi deum uidebunt. ergo forsan beatificabitur corpus pro modo suo et anima itidem pro modo suo. illud inmutabitur, ut spiritui per omnia ad nutum seruiat, cui contumax saepe restitit, et haec inmutabitur, ut deum uideat, quem flagrantia castae caritatis inhiauit. et quoniam apostolus spiritum, animam corpusque discreuit inquiens: ut integer spiritus uester et anima et corpus, quia post resurrectionem non animaliter uiuendum est, scilicet ubi non edendum uel bibendum, ubi non dormiendum neque coeundum est, transibit totum animale corpus in spiritale corpus, quia et anima tota transibit in spiritum, et erit totum spiritale corpus propter inhabitan-

5 I Cor. 15, 44 14 Matth. 5, 8 20 I Thess. 5, 23

3 nunc—corpus *om.* *p*[2] 4 id gloriae] gloriam *Mb* carnale *MRb* 6 resurgit *CH*[1]*MS*[1] 8 transferetur *Mb*, transfertur *rell. et Sch.* fact$\overset{u}{a}$ *G* 10 iusteque *Mb*, *om. rell. et Sch.* 11 et] se *add. Barthius* coaequata *b ex glossa in M superscripta* 15 forsitan *libri praeter CM* 16 modulo *priore loco Mb*, *fortasse recte*, *cf. libr. II cap. IIII* 17 resistit *ABCGHLRS* 19 animam *om. A* 21 et *ante* anima *om. Mb* 22 uel bibendum *om. R* 23 neque] uel *Barthius* tansibit *R* 24 et *om. C* 25 inhabitationem spiritus *R*

tem spiritum. qui utique spiritus si in hac uita concupiuit aduersus carnem et concupiscenti aduersum se carni non cessit, iure in aeternum nihil illo difficultatis sentiet, cuius difficultates caelestis auxilii uirtute superauit, nec par erit ut exaequetur domino, qui eidem cessit inuitus, et in serui statu remaneat, qui uicit uoluntarius. quocirca datur intellegi, quod sicut in hac uita animae humanae substantia incorporaliter dignitate sui anteit corpus animale, ita post resurrectionem remunerationemque anteibit corpus spiritale. omne autem quod spiritali corpore potius est, corpus ut arbitror non est: ergo iuxta huius necessarii mei tractatum, qui angelos sola esse tantum corpora decernit, humanae substantiae angelica natura erit inferior. certum namque diuina auctoritate retinemus sanctorum corpora, quae inmutari merebuntur in gloriam, angelicis exaequanda corporibus dicente domino: et erunt sicut angeli in caelo. si igitur angeli spiritalia tantum corpora sunt uniusque substantiae et prouehetur corpus humanum ad angelici corporis dignitatem, homo angelo qualitate corporis exaequabitur, dignitate spiritus praeeminebit. quod si, ut est utique, uidetur absurdum, duplex ergo est angelica sicuti est humana substantia: habens corpus totius facilitatis maximaeque pulchritudinis, quod hominibus cum iubetur adpareat, habens incorporeum, quo deum semper uideat iuxta illud euangelicum quo dictum est: quia angeli eorum semper uident faciem patris mei.

15 Matth. 22, 30 24 Matth. 18, 10

3 illo *Mb*, in illo *G*, illud *rell. et Sch.*, ex illo *Barthius*, illic *p* sentiat *HLS* 4 caelestes *R* 7 humana *ABF*[1]*HLRS* incorporabiliter *ABEFGHR*, inconparabiliter *CLS* 9 remuneratione que (quae *b*) *Mb*, remuneratione quoque *Barthius* 10 corporeum *p*[2] 11 tantum *om. p*[2] 12 discernit *S* humana substantia *p* humanae substantia angelica naturae *Mb* 15 exsequenda *G*, coaequanda *b ex glossa in M superscripta* 16 tamen *Sch.* 18 et *ante* homo *add. p* 19 coaequabitur *Mb*, exequabat' *S* si ut] sicut *LS*, si ita *A* 20 est *post* ergo *M*, *om. rell.* 22 uideatur apparens *M* (*corr. in marg.*) 23 quod *p*[2] 24 euuangeliū *S* quod *Mb* 25 uideant *AG*

XIIII.

NVLLATENVS SPIRITVALIA CORPOREIS OCVLIS VIDERI POSSE.

Valde autem stupeo quo modo quispiam Christianus doctoris praesertim loco definiat cuilibet pulchro, cuilibet sublimi corpori, corpori tamen contemplabilem deum fore et uniuersalem uideri localiter posse, cum deum uidere hoc sit intellegere. intellectum uero localem non esse uel intellegendo cognoscimus, quia si intellectus localis est, locale erit et quod intellegitur. nihil enim locale est, quod non et ipsum locus est. at si intellectus localis et in hoc deus, quia hoc intellegitur deus, ergo localis est deus. quod quia repugnat, intellegere nos oportet, constare hominem ex corporeo et incorporeo, utroque in melius reformando, constare angelum et corpore et spiritu praecipua inter creaturas dignitate formato. spiritus illi namque est omni spiritu creato potentior, corpus illi de potissimo omnium elemento sublimius secundum illud propheticum, ubi angelica substantia duplex sine dubitatione perhibetur, quo dictum est: *qui facit angelos suos spiritus et ministros suos ignem urentem.* ignem uero non esse spiritum et spiritum perinde ignem non esse manifestum est, quia non istic allegorice aliquid accipiendum est, sicut illud ubi ait dominus: *ignem ueni mittere in terram,* cum de sancto spiritu diceret. non enim credi fas est animas humanas ad amorem diuinum participatione angelici spiritus inflammari, quia eodem dono bonus est homo, quo bonus est

18 Psalm. 103, 4   22 Luc. 12, 49

5 uniuersaliter *AB*   8 quod si *b*, quasi *BG*[1]   9 quod non — est *om. C*   10 hoc] idē p̱ hoc *G*   13 cumstare *R*   et corpore] ex corpore *D*[2] *Sch.*   15 ille *ABDEF Sch.*   spiritui *AB*[1]*CHLS*   ille *AB*, illud *DEF Sch.*   de *om. Galland.* 16 omnium *om. S*   elementorum *Mb*   sublime *ex* sublimis *R* 17 p̱hibetur *C*   18 quod *CDMR*   21 ista (ic *superscr.*) *S*, ista *ABDG*[1]*HL*, ista *F*   alligorice *R*   aliquid *om. BDFp*[2]   23 fas est credi *S*   24 partitipatione *S*   25 dono] bono *E*   quia *A*

angelus, et eodem dono uterque beatus est. ambo id ipsum eadem uoluntate, eodem scilicet spiritu cupiunt, ambo hoc idem incorporea capacitate percipiunt, et fit homo, angelus et deus unus spiritus iuxta apostolum dicentem: qui adhaeret domino, unus spiritus est. non autem uideo quo pacto corpus incorporeo contemperari queat, ut unus spiritus iure dicatur. si enim corpus est anima, inmutabitur ergo corporeum, ut esse cum incorporeo unum possit, atque ita ad illam rationem necessario reditur, qua incorporeum aliquid creari potuisse dicitur. nam si potest aliquid ex corporeo incorporeum fieri, potuit et ex nihilo creari, nisi forte dicatur inmutabilis deus ueluti corporascere, ut unum possit esse cum corpore. sed hoc perditorum quorumpiam fides habeat, quia si uel angelo uel homini adhaerere deo bonum est, non ad creaturam deteriorabitur creator incommutabilis, sed ad creatorem mutabilis creatura proficiet, unde in euangelio dominus dicit: pater, sint isti in nobis unum, sicut et nos sumus unum.

XV.

QVOD CORPOREA OMNIA ADIVNCTIONE SVI MAIORA FIANT ET MVLTA QVAM PAVCA, INCORPOREA VERO OMNIA NEC AVGEANTVR IN MVLTIS, NEC MINVANTVR IN SINGVLIS.

Nec uero credi licet quorumque coniunctionem corporum unitatem trinitatis imitari aut eidem inconfusibiliter posse misceri. patet enim liquido quodlibet unum corpus paris corporis

4 I Cor. 6, 17 17 Ioann. 17, 22

1 dono *Mb*, bono *rell.* 2 eandem *AH*¹ capiunt *p*² 5 deo *editores* 7 si enim] sin *p*² corporeum] in incorporeum *G* 9 quia *CGMR*, quod *b* aliquid *Mb*, *om. rell. et Sch.* 11 incorporeo *B*¹*H*¹ et *om. Mb* 12 incommutabilis *PT Sch.* ueluti] ē *add. G*, uoluit *A* 13 quasi *B* 14 donum *coni. Barthius* 15 inmutabilis *Mb* 16 proficiat *H LS*¹ euuanglo *S* 23 credo *A*, *om. HLS* coniunccione *M*, coniunctione *b Barthius* 24 initiari *coni. Barthius* idem *p*² 25 pari *G*

adiunctione duplicari, esse illic sursum deorsum, dextrum sinistrum, anterius atque posterius, esse illic pro modo magnitudinis longitudinem, latitudinem, altitudinem. in dei uero ipsa trinitate huius secabilitatis et localitatis partes et spatia esse non dicimus, ad cuius similitudinem unum nos esse secumque uniri nos posse dicit ipse qui fecit, sicut in apostolicis actis legimus, quod unus credentium unusque uolentium erat animus et cor unum. non tamen reor multas animas ita sibi fuisse coniunctas, ut maior quaedam ex multis animabus anima fieret, quia trinitas, per quam et cum qua omnes bonae animae fiunt unum, nec in ulla ex eadem trinitate persona minor est quam in tribus, nec in tribus maior est quam in singulis. sic et animae humanae substantia ad eius imitationem, cuius imago est, nec in multis secundum aliquam molem maior est nec in singulis secundum aliquam molem minor, quia uidelicet potentiae sunt illae, non corpora. creatas autem potentias creatrix utique potentia iure supereminet eo ipso uel maxime quo creauit. nam et animam anima praestantiorem saepe et experimur et didicimus, nec tamen eandem, quam secundum potentiam praestantiorem didicimus, secundum molem, quae nulla illi est, credimus esse maiorem. illud etiam nec te arbitror diffiteri quamlibet multas animas perfecte sapientes non plus sapere idem una anima

7 Act. 4, 32

1 adiunctionē *B*$H^1$$R^1$, adiun͑tione *S* 3 dei *scripsi*, deo *libri* uero] et *add. Barthius* in deo uero ⟨·i·⟩ (= id est) ipsa trinitate *coni. Hartelius* 5 esse nos *S* 6 nos posse] non posse A^1 7 actibus D^1*M editores* unus *Mb*, unum *rell.* unusque *Mb*, unumque *rell.* 8 animus *Mb*, anima *rell.* 10 anima *om. S* 11 bene *R* in ulla] nulla *b*, in illa *BD*E^1*F Sch.*, enim ulla *Barthius* 15 maior—molem *om. AB*C^1*DEF* 16 corporā̄ *G* 18 quo *om.* C^1 19 animae *A*B^1*C*D^1*GHLRS* didicimus *Mb*, dicimus *rell. et Sch.* 20 didicimus *Mb*, dicimus *rell. et Sch.* 21 illic *G* 23 non—sapiente *om.* $C^1$$F^1$ idem una *scripsi*, una itidem E^2*G*, idem *omisso* una *rell. et editores* (eidem *ex* ididem *R*)

perfecte sapiente, nec quod una omnimodis uolet anima, multas id omnimodis uolendo plus uelle, nec quod quaecumque optime meminerit, multas melius memoriae tenacitate meminisse. corpus uero et plus habet ponderis magnum quam paruum, et ualidior corporum multitudo quam paucitas, et fortius quippiam manus multae, quam singulae uel retinent uel sustinent uel propellunt. nunc consequentia disquiramus.

XVI.

QVOD ANIMAE INCORPOREAE SINT.

Habent, inquis, animae secundum se corpus quo subsistunt, licet multum et inconparabiliter tenuius quam nostra sunt corpora. accipiatur ita, si ita est. illud respondeas uelim, quis est iste qui dicit: habet anima corpus inconparabiliter tenuius, quam nostra sunt corpora? si animae uerba ista sunt, quod corpus esse suum dicit, quod ipsa est, aut istud quod sentificat uegetatque carnale? ipsa enim dicit anima: tenuius est corpus animae, quam corpus meum. quod est corpus quod suum dicat anima, nisi illud quod ipsa est, si corpus est anima? aut igitur anima corpus est nec recte corpus istud carneum suum dicit, quia potius illud est suum quod ipsa est, aut si istud corpus ani-

10 cf. pag. 10, 4

1 perfectae sapientiae *ABDF²PT*, perfecte (*E²*) sapientiae *E* sapiente// *R* ne *B* omnismodis *M*, omnibus modis *b utroque loco* 2 uelle// *R* ne *BHL*, ne^c *S* quod quaecumque] quodque cumque *R*, quodcumque *Mb* 6 uel *ante* retinent *om. B DEF* 7 nunc *Mb*, sed *rell.* disqueramus *S* 10 quod *AB¹R¹* 11 multo *G* tenuis *BH¹*, tenue *ex* tenuis *R* 12 sint *ABCDEFR* 14 incō//porabiliter *R* tenuis *B*, tenuus *H*, tenue *ex* temuis (*sic!*) *R* sint *ABCDEFH¹R* 15 esse *om. Mb* 16 dicat (dicit *S²*) suum *S* aut] si *add. Mb*, se *add. Barthius* istud *om. R* sc̃ificat *R* uegeatque *S* 17 tenuis *BR*, tenuus *H* 18 quid *S* est *om. B* 19 si *E²GMb Sch.*, *om. rell.*

mae corpus est, ipsa, ut datur intellegi, non est corpus. post hinc itidem consultori suo sic loquitur: obicis mihi ideo animam non esse corpoream, quia nec localis sit nec qualitate aut quantitate subsistat: quod cuius periculi sit ita credere, in consequentibus demonstrabimus. nunc uero in hoc tractatus nostri statu habita discussione pendebit, ut si nec localis sit nec quantitati subiaceat, esse eam indubie incorpoream credas. si uero eam demonstrauerimus quantitate determinari locoue concludi, consequenter eam etiam corpore contineri nec ipse iam dubites. statum nempe tractatus tui in articuli istius condicione posuisti, ut si localis et quantitati subiacens anima probari possit, consequenter etiam corporea crederetur, quam tamen paulo post intra pectoris officinam uarietates cogitationum suarum fingere et motus agitare pronuntias.

XVII.

DE VITA QVOD ANIMA INLOCALITER VIVIFICET CORPVS.

Ac primum quaeso respondeas, ipsa anima quo in loco sit corporis: in toto est an in parte? si in parte est, quem ad modum uniuersum ubique corpus mouet atque sentificat? si in toto est, quo modo intra solius pectoris officinam cogitationes suas fingit et motus exercet? an forsitan non solum in pectore est, sed etiam in capite, nec in capite tantum, sed in planta

2 cf. pag. 10, 12

1 post hunc *R*, post *omisso* hinc *Mb* 2 consultorio *BDEF*, consultatori *G* 4 cuius modi *b* 5 ita *om. Galland.* subsequentibus *legitur apud Faustum* demonstrabitur *Faustus* 6 hac *R* status *RS Sch.* 8 quantitate R^1 haud dubie *Faustus* 9 eam] iam *G* 11 ipsi *A* 12 istius] tui LS^2 13 subiac$\overset{n}{e}$s *R* 14 *num* posset *scribendum?* 15 officium BD^1 *EFP* 16 fringere *G* 19 hac *HR* in quo *Mb* 21 moueat *p* sanctificat *R* 23 corpore *R*

atque in ossibus? et ubicumque animam localiter esse credis, illic etiam localiter sapere et localiter cogitare fateberis, et quoniam, si corporea est, eatenus inest corpori, ut, sicut aqua utrem, minore sui parte minores partes eius inpleat et maiore maiores, necessario sequitur, ut maior illi cogitatio in pectore sit et minor in digito. atque ita quotam partem quisque corporis uiuentis absciderit, totam quoque partem animae uegetantis abscidit, ac per hoc non tanta erit in anima utique debili uel cogitandi uis uel potentia reminiscendi. aerem namque, ex quo aut cui similem animam esse pronuntias, diuiduum secabilemque nemo dubitat. nam et cum flamus et reflamus, particulas eius haurimus et reddimus, quas in pastum totius corporis uenae illae capiunt, quas ἀρτηρίας Graeci uocant, per quas idem aer in temperamentum trium elementorum pulmonum quoque indefessa agitatione dispergitur. sed si haustus aer iuxta sententiam tuam ad animae pertinet pastum, quia scilicet res aeria conuenienter alitur aere, ergo sicut supra dictum est cum corpore quod uegetat recipit sectionem. uis certe memoriae ad totam sine quaestione pertinet animam. omne porro corpus quamlibet magnum, quamlibet paruum secari profecto potest, quod idcirco illi accidit, quia partibus constat. nam quidquid partem habet, potest utique diuidi, quia pars potest a parte diuelli. quapropter si corpus est ani-

2 illa *A*, illam *BDEFP* fateueris *R*[1] 3 quoniam si] quem ad modum *Mb* inest] idē *ABH*[1], id est *C*, idem *R*, idē *S* inest corpori] in corpore diffunditur *Mb* 4 minori *ABHLS*, minoris *R* 5 ut] et *ABDEFHLR*, ēt (u suprascr.) *S*, ut et *Sch.* 7 uegitantis *R* 8 abscidiat *A*, abscidat *G* tantanta *S* 10 cuius *ABGHLR*[1]*T* 11 dubitet *H*[1] et *ante* cum *om.* *ABDEFS*[1] et reflamus *Mb Sch.*, aerem flamus et *G*, ac reflamus *rell.* 13 arterias *ELM*, artyrias *ABCD*[1]*HRS*, artirias *FG* 17 aerea *B* //g// (*erat* ego) *R* 19 totum *R* quaestionem *HR*[1]*S*[1] animam (animum *R*) pertinet *libri praeter Mb* 21 accedit *ABCH* 23 a parte *om.* *L* diuelli] diuidere illi *AB*, diuidi *DEFLPR* (*qui post hanc uocem plurium literarum rasuram habet*) diuidere a parte illi *H*, diuidere a parte illi *S* qu//a//propter *R*

ma, recipit utique sectionem: si recipit sectionem, recipit imminutionem: si inminutionem recipit, perdita quisque uiui corporis parte animae quoque perdit partem. cum parte uero animae perit pars memoriae, anima ergo, cuius inminuta substantia est, minus debet utique meminisse. ac per hoc si localis est anima, multimoda potest sectione comminui et frequentia comminutionis aboleri. sed quia istud mens sana, ne dicam docta, non recipit, ut inlocalitas animae, quantum per nos sub ope diuina proferri potuerit, magis adpareat, de motibus disseramus, quia dubium non erit, sicut corpus est quod mouetur localiter, ita non esse corpus quod localiter non mouetur.

XVIII.

TRES ESSE MOTVS.

Tres ergo esse motus, stabilem, inlocalem localemque iam notum est. stabilis motus dei est, inlocalis animae, localis corporis. stabilis motus est quod deus creaturam non semper fecit, sed tamen eandem non noua uoluntate tunc creare uoluit cum creauit, quia semper tunc uoluit creare cum fecit. tunc temporis significatio est, semper non ad tempus pertinet. tunc ergo istud ad principium temporis pertinet, non ad tempus, quia temporaneum motum stabilitas sempiternae uoluntatis includit, ac per hoc semper tunc uelle stabilis motus est. hic oportet accipias nihil moueri posse nisi ab inmoto, atque ut id doceamus exemplo, digitum certe nisi stante manu

1 inmutationem *ABD^{2}EF utroque*, *R priore loco* 3 perdit *Mb*, perdidit *rell. et Sch.* 6 multimodo *S*, multimodo *C* sectione// *R* comminui] diuidi *ABDEFPp^2* 10 qd mouetur localiter *S* 14 motus esse *editores* inlocabilem *S* que iam — est *om. G* 16 quo *p* 17 sed *Mb*, et *rell. et Sch.* tum *Mb* 18 tunc semper *B* tum *p^2* creare uoluit *ABDEFp^2* 19 significatio est temporis *S* non *om. R* 21 temporaneorum motus *G* 22 semper *om. p* 23 inmotu *R* 24 id *om. ABDEF Sch.* istante *H^1*, instante *CLRS*

mouere non possumus, motus autem brachii ab humeri stabilitate est. et ut non diutius inmoremur, in gradiendo utique pes unus figendus est, ut alter promoueri queat. tene istud cum paulisper animi motum a corporis motu discernimus. nam sicut, ut supra dictum est, deus stabiliter mouetur, sic anima temporaliter. temporale est autem, quod paulo ante superba, nunc humilis, prius laeta, nunc tristis, dilexit ante, nunc odit, prius aliquid oblita, nunc meminit. huius modi autem motibus animae non communicat corpus, quibus inmoto nihilominus corpore mouetur, unde datur intellegi animam per tempus inlocaliter moueri atque ab eadem corpus et temporaliter et localiter moueri, eandem uero a corpore localiter non moueri.

Atque ut hoc ipsum, si quo modo queam, uerbis planum faciam, adtentiorem mihi lectorem opus est. ecce ad aliquid scribendum uel fabrefaciendum ut manus moueatur animae nutus intenditur. anima conspicatur incorporeas inlocaliter formas, quibus indissociabiliter iuncta siue superiecta subiectis siue subiecta superiectis et membrum tota mouet et formarum ueritatem tota conspicit et totum praeter hoc corpus ubique tota sentificat. cum ergo, ut dictum est, aeternis illis hisdemque semper formis intenta ad exempla earundem formarum tetragonum siue hexagonum uel rotundum corporeum

1 possumus] manum n stante bracchio non mouemus *add. G* humeri// *R* 3 illud *B* 4 cum *E*² *in marg. GHMRS*, *om. rell. et Sch.* totum *B* 5 ut *om. Schottus*, *inserit autem post* est 9 animae *Mb*, anima *rell. et Sch.* corpus *Mb*, corpori *rell. et Sch.* 14 quaeam *AB* 15 adtentiorem — lectorem *A*¹*B C*¹*H*¹*R*¹*M* (*qui* sic Plautus *literis rubris exaratum habet in marg.*), adtentiore — lectore *rell. et editores* 17 nutu *Mb* conspiciatur *BC*¹*p*² 18 subiectis] superiectis *b* 19 subiectis superiecta *AB CFHLRS*, superiectis subiecta *DE* 20 uarietatem *PT Sch.*, *sed cf. pag. 66, 7* 21 sanctificat *p* aeternis] et ternis *p*² 22 hisdemque *Mb* (*cf. indicem*), isdemque *ABCGHLRS*, eisdemque *DEF*¹ *Sch.*, iisdem *p* 23 hexagonum *b*, exagonum *DEFGM*, sexagonum *rell.*

per corpus efficere molitur, certe si aliorsum mentem oculum scilicet suum uerterit, ut puta uolens quadrum facere rotundum cogitet aut uolens scribere Pauli nomen cogitet nomen Simonis: nonne protinus ad id exprimendum siue figurandum agitur motus membri, ad quod cogitandum transiit nutus animi? stabit ergo anima in contemplatione formarum ut moueat corpus in figuratione formabilium, quae formarum ueritas nisi rationali conspicabilis non est. stat enim omnis anima in adpetitu rationalis et in consilio. non autem credibile est quod, cum nutu animae scriptoris manus ad scribendum mouetur, anima quoque manus agitatione moueatur, quae nisi literarum formas inmobiliter atque inlocaliter adspiceret, easdem motu digitorum localiter formare non posset.

Sed forsitan dicis: illa pars animae, quae in scribentis digitis est mouetur, et reliqua non mouetur. hoc illi porro contendunt qui animam partilem putant, quamquam indissociabili consequentia, si corporea foret, partilis foret, quia et partile quod corporeum et corporeum omne quod partile. inquiramus igitur disicine in partes animus queat, ut moueri parte sui pro corporis parte possit necne

1 moliuntur *ABCHS*, moliuntur *R* aliorsum mentem] aliorum sumentem *B*, alio rursum mentem *DE¹FP*, aliudl rursum cogitans mente alio *Mb*, *quod si tenere uis, scribendum erit*: aliud rursum cogitans alio mentem mentū *S* 2 pute *G* 3 cogitat *AB F¹HLRS* nomen pauli *S* 4 symeonis *S* 6 anima] humana *add. G* mouat *BC¹R¹* 7 figurationē *G* 8 rationali *E Schottus 'e uetere scriptura'* 10 nutus *M²b*, natus *M¹* 11 mouet *Mb*, moueatur *p²* animam *Mb* manuum *p* moueat *Mb* 13 possit *ABCG¹H¹R* 14 sed] si *add. LS* 15 reriqua *S* mouentur *p²* 16 partibilem *ABDEFMPb* 17 partibilis *ABDEFP* 18 partibile *DEFP* 19 partibile *DEFP* an *ante* inquiramus *add. G* igitur] si *add. Mb* disi cine *A*, discsicine *M*, discindi *b*, dissici an secari ne *G*, dissicine *rell. et Sch.* (dissico *i. q.* seco ac diuido, *cf. indicem*) 20 ut *om. GM¹*, et aut *uel* et an *Schottus in notis*, et *idem in textu* emouere *G*, mouere *Mb*, amoueri *Sch.* pro *om. Mb*, per *G* partem *GHMR¹b* nec *ABDFP*

uideamus. ac primum illud excutiendae quaestionis huius potissimumque sit nobis, ut, si habet partes animus, secari possit in partes. aduertamus ergo animo, quod nullum corpus aut tangi simul totum aut simul tangere totum potest, et anima in suis quibusque motibus uel actibus tota simul est. nam, ut supra disputauimus, omne corpus quamlibet maximum quamlibet minimum habet longitudinem latitudinem et altitudinem. subiacet autem pro numero partium sex utique motibus. mouetur autem omne corpus sursum deorsum, in dextrum ac sinistrum, priorsus et retrorsus. mouetur autem etiam motu septimo, sicut est rotae et sphaeroidis, qui perfectus motus ad aeternitatis indicium a se et per se et in se peragitur. omne igitur corpus, ut diximus, sex partes habens, sex motibus subiacens habet utique pro crassitudine sui aliquid etiam medium. exteriora namque in corporibus omnino nulla essent, si interna quoque non essent. quodlibet ergo corpus etiamsi clausum manu in exterioribus suis per totum tangatur, in interioribus certe non tangitur. hinc patet omne corpus totum simul tangi non posse, nec uno in loco esse quamlibet minimum totum posse, ut puta granum papaueris aut quotalibet pars grani ipsius quod illic non habet inferiora sua ubi superiora, nec illic dextra ubi sinistra, nec anteriora illic ubi posteriora certum est. anima uero et tota per cor-

1 uidebimus *ABDF* uideamus //// primum *R* $\overset{ad}{\text{e}}$xcutiendam *R* 2 potissimumque sit] potissimum quaesitu *coni. Barthius* 3 posset *C* animo *M*R^2*Tb Sch.*, animum *rell.* 6 maximum *Mb*, magnum *rell. et Sch.* 7 et *om. libri praeter GM* 10 ac *om. ABDF*, a *C* retrorsus G^2*Mb*, retrocessus *rell. cum PT et Sch.* 11 est] et *p* spheroidis *G*, spheroides *AHLRS*, speroides *BDEF*, sphaereides *Sch.*, sfere id ē *M*, sphaerae id est *b* profecto p^2 12 modus *S* 13 sex partes habens *om.* A^1*BR* 14 subiacet R^2 gr$\overset{o}{\text{a}}$ssitudine *M*, grossitudine *b* 17 clauium *C*, plausu *b* manu *om.* M^1, manuum *b* 18 tangitur *C* *uerbis* patet omne *finitur pag. 40 codicis L, sequens folium deest* 19 posset S^1 uno *om. ABDEFP*p^2 loco] eodem *add. DP*p^2 21 quod] non *G* illa *A* habet] in *add. R* 22 superiora] sua *add. Mb* illa *A* dextera *BDFL* 23 certum est *Mb*, *om. rell. cum PT et Sch.*

pus uidet et tota uisorum recolit et tota audit et tota sonorum reminiscitur et tota odoratur et tota odorum meminit et tota per linguam atque, ut uolunt alii, per palatum sapores sentit eosdemque discernit et tota tangit lenia quaeque et aspera, tota probat atque inprobat. mirum autem uidetur iuxta necessitatem localitatis temporum, sicut supra disserui, quod anima totum corpus tota uegetat et toto nihilominus uiuente corpore totoque sentiente per minimam partem corporis, quod est uisus, tota simul accipit formas et per eiusdem corporis partem, quod est auditus, tota simul accipit uoces et per exiguum narium membrum sentit tota fraglantias et per gustandi sensum tota diiudicat saporum differentias et calida uel frigida summo tantum digiti tota discernit. si ergo localiter tota adest oculo ut uideat, quo modo omnibus simul sensibus tota non deest, ut ubique tota sentiat et singulas corporis partes non partibus suis, sed tota se uegetet et per diuersum simul tota sentificet? cum ergo haec animam localiter actitare persuaseris, tunc localem mihi eandem uel partilem persuadebis. et tamen haec adhuc omnia homini belluaeque communia sunt.

XVIIII.

DE ANIMA QVIA QVANTITATI NON SVBIACET.

Igitur si inlocalitas animae uel aliquatenus adparuit, cum nondum de principali, hoc est de rationali nostro disputauerim, in quo utique incorporalitas atque inlocalitas clarius elucebit:

1 recolet *BCHR*¹ 2 adoratur *C* 3 saporis *R*¹ 4 lenia quaeque *Mb*, lenaque *HS*, leniaque *rell. et Sch.*, leuia quaeque *p*² 7 toto] tota *CDEF* 9 accepit *R* corporis] formae *add. R* 10 totum *ABCHR* 11 fraglantias *DEF*²*MS*², flagrantias *rell.*, fragrantias *editores* 13 digiti *Mb*, *cf. pag. 73, 6,* digito *rell.* 16 se *om. Sch.* 17 sentificat *BDF* ergo *om. S* accitare *R* 18 ////suadebis (*erat* uel *in rasura*) *R* 19 hominibus *CG* 23 aliquatinus *S* 24 de *ante* principali *om. Mb*

quatenus anima nec quantitati subiacet disseramus, quamlibet, ubi localitas non est, quantitas esse non possit, quia sibi ita mutuo haec eadem nexa sunt, ut aut utrumque in aliquo esse possit aut neutrum. ex illis Aristotelicis categoriis nulli prorsus subiacet essentia diuina, rursus anima humana non omnibus subiacet, porro corpus quodlibet subiacet omnibus. nam de deo non dicimus qualis est, quia non potest conparari quasi ad aliud, ut dicatur: talis est. nec dicimus quantus est, quia non mole magnus est, nec quid habet, quia nihil non habet, nec quo modo est, quia ipse modus est, nec habitum eius inquirimus, quia continet omnia, nec locum, quia non nisi corpus in loco est, nec tempus, quia sempiternitas est, nec actum, quoniam quietus agit, nec passionem, quia non patitur. iam decima, immo prima est ipsa substantia, de qua haec praedicamenta texuntur.

XX.

QVOD ANIMA QVALITATEM RECIPIAT.

Humana uero anima sicut quantitatem non recipit, ita subiacet qualitati. nam si de quopiam quale sit corpus eius inquirimus, sic uidelicet qualitas corporis indicatur: flauus est ille, coloratus est, pallet ille uel niger est. sin uero de anima consulamus, ita nobis qualitas eius ostenditur: superba est, humilis est, iracunda, tranquilla est, ualde meminit aut celeriter obliuiscitur. quantitas itidem corporis si quaeratur, iure

1 ne *Mb* quantitatis *R*, quantitat^{i}e *S* quamlibet] licet et p^2, licet *PT Sch. in notis* 3 adnexa *Barthius* esse] non *add. A* 4 catagoriis *R* 6 quodlibet corpus *S* 8 nec] non *ABDEF* 11 quia continet omnia *om. R* 14 decimam R^1
17 recipiat] quantitatem non *cum ABR add. M*, *qui praeterea adicit* claudiani *capituli initium a uoce demum lin. 23* quantitas *sumit M*
18 ista *M* 19 si *Mb*, *om. G*, sicut *rell.* 21 coloratus *scripsi*, oculatus *libri et Sch.*, aquilus *Barthius* pallidus *b* 23 est *post* tranquilla *om. b* 24 quan^{ti}tas *S* quantitatisit idem *R* itidem] siquidem *Mb* corpus R^2

nobis dicitur: illius in pedes quinque protenditur longitudo, latus est duobus itidem pedibus, habet in crasso tantundem. num quantitas animae istis signatur indiciis, aut in illa longum uel latum uel spissum aliquid inuenitur? quod si ita est, tanto quisque maioris erit animae, quanto corporis capacioris, nec umquam perexigui corporis hominem magnanimem uere diceremus, cum ingentis corpulentiae pusillanimes plerumque dicamus. sicut dicimus 'magnanimus Moyses', cum rubri maris uias intrepidus ductor intrauit, et 'parui animi populus', qui hoc ipsum facillimum factum fore deo promittente non credidit. ecce populi totius animo unius hominis animum sine ambiguitate maiorem uidelicet uirtute, non mole, quoniam si mole, maior moles esset uel duarum animarum quam unius, non dico multarum. est ergo in anima qualitas, sed quantitas non est, quoniam quod adfectuum mutabilitati subiacet qualitatem recipit, quod uero non habet molem, non habet quantitatem. hinc est quod emoriens omne corpus animatum non amittit animam, sed dimittit, quia non egreditur quod non includitur, nec amittitur quod non tenetur. si enim tenetur, non amittitur, et si non amitteretur, non moreretur, unde non poetice, sed philosophice Papinius ait:

2 in crasso] ingressu *R* 3 nam *Mb*, iam *Barthius* animae] non *add. Mb* 4 nisi *Barthius* 5 erit] est *HS* capacior erit *Mb* 6 perexigua *AB* magnanimum *Gp* 7 corpulentae *B*, co^r^pulentiae *S* pusillanimos *libri praeter Mb et Schottum* 8 magnanimus *b*, magnianimus *M*, magnus animus *rell. cum PT* moyses *Mb Sch.*, moysei *CHRS*, moysi *rell. cum PT* 9 populos *ABCH*[1]*R* 10 factum *F*[1]*GHMRSb*, *quod defendit etiam Schottus in notis*, factu *rell.* factum] esse *add. ABDEFHRS* fore *om. DEF* 10 pmittente *Mb* 11 tocius *GM* animo^u^ *S* animo *S* 12 maiorem] dicimus *add. Sch.* 13 molis *ABCG*[1]*H*[1]*MRb* esset *om. libri praeter Mb et Sch.* 15 quod] si *BDEF* mutabilitate *AB* 17 demoriens (ri *in rasura*) *R* 19 teneretur *G* 20 dimittitur—dimitteretur *p*[2] non amittitur—amitteretur *om. G* *uerba* et si non—moreretur *ut spuria exturbanda olim censuit Barthius, postea* et si amitteretur, moreretur *scribi iussit: utrumque falsissime* non *Mb*, nemo *rell. et Sch.*

...odi artus fragilemque hunc corporis usum desertorem animi.

Quod ut magis pateat, hoc ipsum diligentius uentilemus atque ab extremo uiuentium genere ad rationalem quoque uitam ordinatim gradatimque ueniamus, ut tria illa, memoriam consilium uoluntatem, quibus humanae animae confit unitas, uidere possimus, quamlibet rationali atque inrationali meminisse commune sit.

XXI.

QVOD MEMORIA RATIONALI ET INRATIONALI ANIMAE COMMVNIS SIT ET OMNIS CREATVRA SIT HOMO.

Vnde non absque uero dicitur in memoria esse hominis pecudisque confinium. nam et nidos ciconiae atque hirundines post annum reuisunt, et equi stabula repetunt, et canes dominos recognoscunt. sed quoniam animae belluarum etsi imagines locorum naturaliter retinent, ipsius tamen substantiae suae scientiam non habent, in recordatione corporalium rerum, quas per corporis sensus hauserunt, necessario remanent et ratiocinandi non habentes oculum, non dicam supra se aliquid, sed se ipsas uidere non possunt. gratias ergo, si non quantas debet, at quantas potest, creatori suo totus homo referat, qui illi ineffabilis benignitatis largitate essentiam cum lapidibus, uitam seminalem cum herbis et arboribus, uitam sensualem

1 Stat. Theb. 8, 738

1 usus *B* 3 mage *G* 5 gradiatimque *R* 6 cumfit *DR*, conficitur *Mb*, constat p^2 7 *uerba inde a* quamlibet *cum sequenti capite coniuncta leguntur in Mb* 12 *initio huius capitis quaedam uerba excidisse opinatur Barthius* non] nunc *HS*, ñunc *R* 13 et] ad *ADEFP*, et ad *Sch.*, *om. S* irundinis *B*, irundines *S* 14 reuersi sunt *ABHPRS*, reuerse sunt *DEF*, reuersae sunt *Sch.* 17 recordationē *Mb* 20 ipsa *C*, ipsis *ex* ipsas *R* si] etsi *b*, et *ante* si *add. M man. rec.*, aut p^2 21 aut BD^1EF^2, uel *Mb* 22 benignitates M^1, *om. B* largitate *add.* M^2 *in marg.*

eandemque animalem cum pecudibus, uitam rationalem cum angelis dedit. igitur ut herbarum quoque et fruticum uitam incorpoream esse pateat eandemque non amitti a corpore, sed dimitti, quaero a te herbas et arbusta utrumne neges uiuere, an forsan dicas his ipsis uiuentibus aliquibus ut uiuant animas inesse. sed animata si essent, motu proprio non carerent, quia sunt quae mouentur motu non proprio. sentirent etiam uulnus inflictum. sed haec talibus non inesse uel de ossuum sectione et capillorum atque unguium praecisione cognoscimus, quae sine ullo sensu doloris abscidimus. est ergo etiam ibi uita, ubi non est anima.

Adspice nunc ad conficiendam hanc ipsam arboris uitam omnium elementorum particulatim semina conuenisse. est illi uidelicet terra in crassitudine, aqua in humore, aer in progressione, ignis in germine. si autem de aere est anima aut aeri similis, ut tu pronuntias, ergo arborem non negabis animatam, quia perspicuum est aeri similem illi inesse naturam. inferiora nempe rato rerum ordine a superioribus adficiuntur: transacto scilicet frigore brumali per conuersionem caeli recursu siderum calor superne ueniens aerem sibi et loco et natura proximum prius adficit. qui quoniam tanto gradu igni cedit, quanto ipse aquis eminet, per radices arborum uel quorumpiam germinum de terrae intimis aquas adtrahit eo quod ignis elementum omnia naturaliter rapiens tepefactum aerem ad se cogit, perque arboris medullam sicut ipse haurit

2 *ad* herbarum *E in marg.*: alius codex 'beluarum quoque et hñtiũ' *adnotat* 3 corpoream *GR* 4 utrumnam *G* 5 forsitan *libri praeter CGM et Sch.* aliquibus *om. Mb*, aliquas *G* 7 sentiret *S* 9 ossuum *HR*, ossum *Mb*, ossũ *S*, ossium *rell. et editores* 10 agnoscimus *HS* abscindimus *M editores* 11 *a uerbis* ibi uita *incipit pag. 41 codicis L* animata *HLS* 15 autem *D*, aut *BCEFHLMRb* 16 arborem] aerem *R* 17 animatum *R* aeris *G* similem illi *scripsi*, simili *ABCH¹MSb*, similem *DFH²LR Sch.*, illi *G*, illi similem *E*, simili similem *mauult Hartelius* 18 nempe rato] temperato *DF Sch.* rat//o *S* a *om. libri praeter Mb et Sch.* efficiuntur *C* 20 superueniens *editores praeter p²* 21 loca *B* 23 adtrait *R* 25 sicut] sic *Sch.*

aerem, sic aer aquam, sic aqua terram. unde est quod etiam nos per fistulam uel cuiusce modi tibiam adtracto aere aquas indifficulter haurimus, et e puteorum profundis artificiose conpacto machinamento quodam sursum uersus unda grauior ob naturam cogitur et aeris adminiculo in angustos tubulorum meatus ui conpulsa labrum tenus supra summum putei expressa prolabitur. haec ergo dissonantia contrariorum sibi corporum, ut quodlibet uiuens corpus exsistat, in quandam concinentiam cogitur nutu creatoris. ex his autem elementis quattuor, quae moderate musiceque in arboris uita sibi concinunt, si quid contra mensuram uel superfuit forte uel defuit, aegrescit arbor ipsa primum, dehinc emoritur ueluti uicta languore. cernis istic dissonantibus ab unitatis concinentia corporis partibus uitam potius a corpore deseri, quam corpus a uita dimitti. constat igitur omnem uitam nec localiter abscedere a corpore nec in corpore uelut in loco esse nec localiter corpori accedere.

Hic si causalium rationum secreta rimare, animaduertas licet

2 fistulam *GM*, fistucam *BCH*^{1}*R*, festucam *rell.* huiusce modi *Gp* 4 sursus uerso *ABDE* (*in marg.*: alius codex 'sursum uersus') *FP* 5 angustiis *G* tubulorum *E in marg.* alius codex *addens*, tabulorum *G*, tu//barum *D*, tubarum *E in contextu*, tuborum *rell. et Sch.*, tumorum *Barthius* 6 metus *D* ui] aut *p* labrorum *C*, labro *DEFP Sch.* puteis *Mb* 7 probabitur *R* 8 existit *A* continentiam *ACR*^{1}*p* 9 nuto *S* qui *ABCF*^{1} *GHLRS*^{1} 19 moderāt' *M*^{1}; *corr. M*^{2} *in marg.*, moderantur *b Barthius* musice quae *MRb*, musice quibus *uel* musicae qua *coni. Barthius* uita *MRb*, uitam *rell. et Sch.* ibi *ABHLS*, mihi *R* 11 supfuit *R* arescit *b*, *quod suprascr. man. rec. in M* 12 et moritur *G* uita *p*^{2} langore *ACM* 13 istis *Mb Sch. in textu*, ista *ABE*^{1}*FP Sch. in notis* continentia *A* *totum enuntiatum sic exaratum est in M, ut literis rubris unicuique uoci superscriptis hanc uerborum collocationem esse librarius uoluerit*: a m n p r q s o c f d e b g i k l h 16 esse nec] esse non *C* corpori *Mb*, corp' *R*, ad corpus *Gp*^{2}, corpus *rell.* 18 hoc *M* se *b* causalibus *p* rimere *G*, rimares *R* animaduertis *M R*^{2}*b* liquet *suadet Barthius*

defore fixis uiuentibus animam, sed non defore incorpoream uitam. atque ut unum aliquod ex omni seminum genere deligamus, granum certe tritici quantae sit magnitudinis scimus eiusdemque capacitate sui admodum molem metimur. cuius si quid internum corporeum uidere uelimus, scisso eodem nihil nisi tantum candentis farris adspicimus, quantum breuis capacitas tenuissimae cutis includit. ecce tibi in spatio corporali summam grani triticei. da tu nunc in hoc eodem granulo corporaliter mihi tumores germinum, herbarum uirentia, calamos stipularum, spicarum hispida, leuia palearum, pinguia frugum atque ex his indefessim multiplicandorum semina seminum, quae omnia in illo sunt granulo causalibus reposita secretis. nunc igitur aut cuncta quae de seminibus prodeunt intra eadem semina corporaliter ostende aut herbarum quoque uitam incorpoream confitere et pronuntia, si placet, corpoream hominis animam et corpoream fruticis uitam. quod quia nemo hominum incolumi potest ferre iudicio, transeamus ad animata uiuentia, quae non solum uiuunt, sed etiam sentiunt.

Est ergo in pecude corruptibile corpus et mortalis anima, quae uitam corporis nec anticipat nec posticipat. uides ergo uitae seminali, quam in herbis arbustisque repperimus, in corpore pecudis per adpetitus animae sensum motumque tribui,

1 fixis] uix his *Mb*, mox his *Barthius*, terrae fixis *G* 2 aliquid *R* diligamus ABH^1R^2, delegamus LR^1S, eligamus *G* 4 eiusdemque *EG*, eiusdem *rell. et Sch.*, et eiusdem *b* capacitatis *G*, capacitatem *HLRS* ammodum $ABCFH^1MR$, modum *G Sch.*, modi *b* molem *Mb*, mole *rell. et Sch.* mettimur LR^2, metitur *D*, mittimur BCH^1R^1, mittimus *M* 5 uolumus *Mb* isciso *R* 8 granum tritici *M*, grani tritici *b* 9 calamostipularum *R* 10 stimularum *C* hispida] spida *CMR*, spicula *b* 11 indefessim *Barthius coll. pag. 45, 7*, indefessis *libri et editores* 12 causalib; *M*, causalibet *b*, causaliter *Barthius* posita secretim *coni. Barthius* 14 ostendere BCH^1R 15 incorpoream H^2 Sp^2 17 incolomi *RS* 20 postificat *R* ergo] quod *add. Sch.* 21 reperimus *EM editores*, inuenimus (l reperimus) *D* 22 anima *Sch.* totumque *C* tribuit BH^1MR, tribuat *Sch.*

sic tamen, si ipsum corpus conuenienter elementis analogice concinentibus probe ualeat, ut nutibus animae consentaneo motionis concordet obsequio. quo modo autem fit ut anima eodem nutu sanum infirmumque membrum dispariliter moueat? ecce ille laeuae manus uigore ualet, usum dexterae ictu ut adsolet humoris amisit: manus reliquo adhaerens corpori, etsi non in eodem uigore, in eadem permanet specie, nec tamen seruit nutibus animae. quid dicemus, pulsa exinde localiter cessit anima? et quo abiit, quo inde discessit? sed forte ad reliquam partem sui se contulit: sed iam totum corpus inplebat anima, et potest adici pleno quippiam quin superfluat? ergo fortassis exhalandum est aliquid animae uel eructuandum aut quoquo modo digerendum eo quod non integrum corpus non integram capiat animam. haec certe absque ambiguo consequi necesse est, si corpus est anima. quod quoniam fieri nequaquam potest, illud potius intuere quod non anima imperandi uim perdidit, sed uires seruiendi manus amisit. illo enim ut puta sanguinis inpetu coniuentium elementorum harmonia turbata corpori adimitur seruiendi possibilitas, et animo dominandi accidit difficultas et incipit esse oneri quod erat usui. non tamen anima mouendi uim perdidit, sed membrum conuenienter se necessariae motioni non praebuit, et in quolibet oculis capto, quantum ad animam spectat, remanet uis uidendi corporalia per corpus, sed organi membra defici-

2 continentibus *A* ut] et *R Sch.* motibus *R* 3 quo modo] qui *G* sit ut *R*, sicut *p* 5 dextrae *editores* hictu *CHR*, iactu *A* 6 humeris *R* aliquo *G* aderens *R* 7 non in *om. p* 8 dicimus *G* 9 quod inde *Mb* 11 et *CM*, nec *rell. et b Sch.*, non *p*[2] qui in *R* 12 superefluat *p*[2] 13 eructandum *A editores* quo modo *BCDE*[1]*FR* dirigendum *GM* 17 prodidit *BCHLRS* 18 coniuentium *MR*, conniuentium (l coniuentium) *Sch.*, conuenientium *E*, conuentium *CG*, conuiuentium *HLS*, conuenientium *ABDFb* 19 adimittitur *R*, admittitur *p*[2] 20 accidit *GM*, accipit (d) *C*, accedit *rell. et Sch.* 21 sed *Mb*, si *rell. et Sch.* 23 expectat *R* 24 uiuendi *A* organa *AD EFP Sch.*, organis *G* membra *Mb*, membrorum *rell. et Sch.* deficitur *G*, defitiunt (e) *S*

unt, quibus potentias suas exserat ad sentienda corporea. sicut ergo ratione perspicua claret liquido non animam membro debili localiter pulsam, sed ab animae intentione uiuaci membrum languore torpens uelut quadam mortis uicinia dissidere: ita cum animalis cuiuspiam corpus dissonantia sui dissederit, recurrentibus ad regiones suas elementorum particulis anima non habens quo intentiones suas explicet pecudis deperit, humana requiescit ab his tamen tantum motibus, quibus corpus mouebat per loca ipsa per tempus inlocaliter mota.

Non se nunc aliqua ueluti corpuscula oculis mentis obiectent, ut animas positis corporibus quaedam loca aeris aut cuiuslibet elementi occupare credamus. intellectum tuum, si potes, intellege, cui soli cum angelo haec uidere concessum est. num quippiam in intellectu tuo longum, latum aut altum uides? num splendor ullius corporeae lucis ibi rutilat? num aliquis cantilenae modificatus et per tempus fluens canor illic insonat aut euanescentis fraglantiae suauitas halat aut aliquid istic corpulentum sapit aut aliquid molle uel durum localiter tangit? uisus illius clarescit prudentia, tenebrescit insipientia. auditus illius fallacia offenditur, ueritate mulcetur. inlocaliter illi fraglat aequitas, foetet iniquitas, uanitate tabescit, uirtute pinguescit. miser est contubernio stultitiae,

2 prespicua *C* anima *R* 3 uicaci *C* 4 dissidere *Barthius*, dissidens *M superscr. man. rec. et b*, dissidentem *libri et Sch.* 5 dissederit *scripsi*, desiderit *Mb*, disciuerit *rell. et Sch.*, desierit *p* 6 recorrentibus *R* 8 tamen *om.* S^1 9 mouetur *Mb* 10 mentes ABF^1H^1R 11 animus *R* corporibus positis *R* 13 potest CS^1 solo *HS* ficessum *A* 14 in *om. S* 15 illius *p* 16 aliqui *CHLRS*, aliquid *Mb* fruens *Mb* candor *L* 17 fraglantiae $DEFMS^1$, flagrantiae *rell.*, fragrantiae *editores* alat *MRb*, halatur $ABDE^1FGP$ 18 ista $ABDE^1F$ *Sch. in notis*, stic *M* corpulentia *BDEF Sch. in notis*, corpulentium *A*, corpolentum *R* mole *R* 19 tangit *Mb*, tangitur *rell. et Sch.* prudentia] sapientia Cp^2 20 offunditur *LS* unitatem *R* mulcitur *CHLRS* 21 illic *M editores* fraglat *DEFM*, flagrat *rell.*

beatus conplexu sapientiae. totus igitur oculus est, quia totus uidet et totum quod inspicit uidet, quodlibet autem corpus nec totum uidetur nec totum uidet. totus auditus est, quia totum quod audit totus audit, corpus autem nihil totum au- dit. et totus odoratur, gustat ac tangit, cum huius modi unitas et potentia in corpore esse non possit. hoc autem idcirco illi suapte natura est, quia ibi hoc est uidere quod audire, hoc audire quod olfacere, hoc olfacere quod gustare, hoc gustare quod tangere. sed occurrunt animae phantasiae corporum, quibus per sensus corporis adfecta non locis, sed fallaciis circumscribitur, et quia illorum tantum meminit, quorum species per corpus accepit, nihil esse credit quidquid tale non fuerit, nec suspirare potest illi patriae, de qua in hanc peregrinationem merito praecipitata est, cum peregrinari se nesciat. peregrinam se uero in corpore scire non poterit, si corpus esse se credit, unde uir ille, quem sui iam substantia non latebat, sic ait: cum sumus in corpore, peregrinamur a domino. audemus autem et bonam uoluntatem habemus magis peregrinari a corpore et praesentes esse ad dominum. quid, quaeso, dici clarius potest? omnia corpora siue crassa uel grauia, ut est aqua uel terra, siue tenuia et leuia, ut est ignis et aer, siue illa quae ex his confiunt seminaliter coeuntibus corporis nomine includi non ambigitur. quidquid autem qualelibet corpus est, dici potest leuius corpus, tenuius corpus, habilius corpus, sublimius corpus, clarius corpus, non tamen potest dici nisi corpus. apostolus

17 II Cor. 5, 6 et 8

1 conplexus *AB* 3 nec totum uidet *add.* A^2 *in marg.* 5 cum huius modi] cuius $\overset{o}{m}$ *G* 6 uanitas BH^1 7 suaapte *BCHLM* RS^1 naturę *G* 8 olofacere *ABCHR*, olefacere *EF* hoc olfacere quod gustare *om. libri, add.* M^2 12 quidquid] quod *R* 13 suspirari *A*, suspicare BCH^1L^1R, suspicari M^1 14 nescit *Mb* 15 peregrinari *Sch.* 21 uel] et *b* $\overset{d}{\&}$ $\overset{e}{est}$ $\overset{c}{aqua}$ $\overset{a}{ut}$ (*ex* ul) $\overset{b}{terra}$ *M* 23 confinunt *F*, $\overset{ci}{confiunt}$ *B*, conficiunt *C*, conficiuntur D^2p^2 24 $qua\overset{le}{e}libet$ *S* 25 $\overset{h}{}$abilius *ex* aliilius *R*

autem qui dicit: cum sumus in corpore, peregrinamur a domino, uidetur mihi quod nequaquam peregrinari in corpore animam diceret, si eandem corpus esse censeret, quia si anima corpus est et peregrinatur in corpore, in sua ergo substantia peregrinatur, nec umquam poterit non peregrinari quae sine se esse non poterit. nulla autem res ipsam se ullatenus amittit, quia non potest quidquam esse post se. facilius enim est aliquid prorsus aboleri ne quidquam sit, quam se et amittere et sibi superesse. aut igitur anima corpus est et fefellit apostolus, aut si peregrinatur in corpore, anima non est corpus.

XXII.

INTERROGATIO ADHIBITA QVALITER ANIMA PEREGRINETVR IN CORPORE.

Subicias his fortassis ac dicas: quo modo hic tantum peregrinari dicitur anima eo quod sit in corpore? si resurrectionem probe credimus, in illa quoque aeterna patria non sine corporibus futuri simus. hic respondeas uelim, utrumnam idcirco nunc anima peregrina dicatur, quia in corpore, an quia in tali sit corpore? istud nempe corpus, ut supra memoraui, adgrauat animam non illo utique pondere quod pendi potest, quia si illo, eo quisque uiribus plus ualebit, quo magis corpus inedia uel aegritudo

21 Sap. 9, 15

1 quid *M editores* peregrinemur *A* 3 animum *p* eundem *p* esse corpus *R* 6 sine inse *S* se ipsam *Sch.* 8 nec *R* 10 anima] est *add. Barthius* anime *R* 13 peregrinetur *scripsi*, peregrinatur *M cum ABRS* 15 his *om. ABD EF*, hic *G* tantum *om. R* 17 credimus] an quia in tali sit corpore *add. LRS* 18 sumus *DEFM editores* 20 dicitur *AE*, dr̃ *BF* corpore] moratur *add. T Sch.* an — corpore *om. libri praeter CGM, uncis inclusit Sch.* 22 ł utique quoque *S* eo *om. HLS*, quo *BCFR*p^2 eo////quisque *E* quisque] corpori *add. R* 23 quo] eo p^2 mage *G*

tenuauerit. unde hoc quoque multum nostris adstipulatur rationibus, quod liquido claret secundum illam uitam, quae nobis cum pecudibus est, hominis animam exeso atque arido quam pasto ac succulento corpore magis onerari. quod eo fit, quia fessum corpus non ita ualet animi nutibus facili motu seruire et onerosa illi est non ponderis grauitas, sed agendi difficultas. ac perinde si belluinam uitam, quam nobis istic inesse manifestum est, cogitamus, corpus istud non adgrauat animam: si uero illam quae cum angelis erit adspicimus, adgrauat animam occupando eam atque inliciendo uel necessariis uel uoluptuosis defigendo eandem in pulchra corpora et a contemplatione summae pulchritudinis abducendo. istud ergo quod uel esui aut potui necessario in salutem corporis opus ⟨est, si plus quam opus⟩ inpenditur, uel superflue uoluptatum nugis animus occupatur uel plagis ac doloribus per corpus adfligitur, adgrauari eandem et pro multitudine ac difficultate actionis onerari perspicuum est. et haec est illa peregrinatio, de qua dicit apostolus: cum sumus in corpore, peregrinamur a domino. cum uero ad illam corporis permutationem peruenerit qui meruerit, de qua idem dicit: omnes resurgemus, sed non omnes inmutabimur, non obuiabit tunc nutibus animae corpus animale quod non erit, sed per omnia seruiet spiritale corpus quod erit. sed nec illud quippiam concupiscet indignum, nec haec aliquid imperabit

20 I Cor. 15, 51

1 tenuauerat *BF*[1], tenuerat *Sch.*, tentauerit *p*[2] astimulatur *C*, asstipulatur *S* 4 suculento *DFS*[2], succulendo *ABCHL*, suculendo *RS*[1] 7 ista *ABEF*, $\overset{ista}{\text{ita}}$ *D* 9 animam — adgrauat *om.* *M*[1] uero* *om. libri praeter M*[2] 10 illi$\overset{i}{\text{c}}$endo *S* innecessariis *Barthius* 11 corporea *libri praeter GMb et Schottum* 12 stud *HLR*, isto *editores* 13 opus] plus *Barthius*, si opulentius *et* necessarium *coni. Hartelius*, *sed magis speciosa altera Hartelii coniectura*: opus ⟨est, si plus quam opus⟩ *scribentis*; *uerba* est — opus *a libris absunt* 16 aggrauare *Sch.* eandem *Mb Sch.*, eundem *rell.* 17 honerari *D*, onerare *Sch.* 21 resurgimus *R* obuiauit *GH*[1] 24 concupiscit *BCEFGHLRS* imperauit *BCEFGH*[1]*R*

iniustum, et quoniam sancta anima adfectu casto in deum rapitur, animaduerte nec peregrinationem illi localem esse nec patriam. numquid in hac uita deus cum anima non est, etiam si ipsa cum deo non sit? aliud enim est esse cum deo, aliud non esse sine deo, quia non localiter ad illum uenitur nec localiter ab illo disceditur. proinde anima illa cum deo est, quae uidet, hoc est intellegit deum, et illa cum deo non est, quae utique non intellegit deum. deus autem et intellegenti et non intellegenti adest inlocaliter. sed in tantum istic peregrinatur, in quantum per uoluptatem ac dolores corporis per loca uel tempora, per phantasias et phantasmata a summi boni contemplatione reuocatur, quod tunc ad plene non erit, cum corruptibile hoc induerit incorruptibilitatem et mortale hoc induerit inmortalitatem.

Quae cum ita sint, peregrinatur anima in corpore, cuius corruptione, debilitate atque indigentia a patria, hoc est a deo separatur. puto autem substantiam, cuius peregrinatio locale est atque corporeum et cuius patria incorporeum et inlocale, non ueraciter dici uel corpoream uel localem. in illo autem peregrinatio non erit, cuius nullo adpetitu prolicietur, nullo renisu occupabitur, nullo pondere praepedietur. patet, ut arbitror, animam non in omni corpore, sed in carnali tantum corpore peregrinari, quia carnale corpus obuiat et spiritale proximat incorporeis. ergo, ut aliquando de nostra tantum, sicut praelocuti sumus, substantia disseramus, quis potest memoriae solius abyssos intueri et antra penetrare? in

13 I Cor. 15, 53 sq.

1 effectu *BDEFR* 2 locabilem *libri praeter GMb et Schottum* 4 si *om. ABH* est enim *S* 5 non *ante* esse *om. G* lacaliter *R* 9 ista *ABDEFp*^{2} 10 uoluntatem *HLRS*, uoluntates *G* hac *R* doloris *ABH*^{1}*R* 12 plenum *p*^{2} 13 incorruptionem *G* 14 hoc *Mb*, *om. rell. et Sch.* 15 quaecumque ita sit *RT* sit *H*^{1}*MRTb* 19 inlocale] est *add. M*^{2}*b* 20 illo] loco *G* 23 carnali *R* 24 in corporeis *b* 25 p̃rolocuti *D*, prolocuti *R editores* fuimus *G* 26 abyssos memoriae solius *b Sch.*

ista mihi est quidquid usquam colorum formarumque uidi, in hac quidquid uerborum uel sonorum per aures accepi, in hac quidquid odorum per nares adtraxi, in hac quidquid saporum diuersitate cognoui, in hac quidquid tactu nuntiante discreui, in hac mihi reposita quodam modo sunt et grammatica, cum de dialecticis dissero, et rhetorica, cum de geometricis, et astrologica, cum de musicis, et hae simul omnes, cum de arithmeticis: iuxta formas partium mundi, quas uideo, de his quas non uideo adminiculante ratione cognoscens incorporea mundum capacitate conplector.

XXIIII.

QVOD ANIMA INCORPOREA INCORPORALITER VIDEAT PER SE, CORPOREA VERO PER CORPVS.

Sed dicis mihi: non mundum memoria conplecteris, sed figuram mundi. uel ex hoc intellege animam non esse corpoream, quia uides eandem nec corporalia corporaliter posse conspicere. huic ergo superpositus est non loco, sed ui ac potentia oculus quidam, qui siue spiritus siue mens siue intellectus unum atque idem est, etsi diuerso nomine dicitur. ergo quod est lapis ad inanimum uiuens, hoc inanimum uiuens ad animatum uiuens, et quod est inanimum uiuens ad

1 unquam *Barthius* calorum *R* 4 nuntiate *R* 6 rethorica *RS* 7 astrologia *ABDEF*, astrologicam *R* hae *DG*, he *F*, haec *rell. et editores, quae nomin. plur. femin. forma nescio an retinenda sit* omnes (*sc.* ars grammatica, rhetorica, astrologica, *cf. pag. 87, 11*) *ABCDFGMRS*, om̃s *EHL*, omnia *editores* 8 patrum *M* 9 complector mundum capacitate incorporea M^2 *literis superscriptis et b* 10 conpector *H* 16 qua *ABCR*, $\overset{o}{q}$ *M*, quo *b*, quod *p* nec corporalia] incorporea *G* corporalia] nec *add. p* 18 quidem *S* 19 unus *Barthius* uerso *Mb* 20 ad animum $ABC^1F^1HLR^1S$, ad inanimatum DR^2 hoc] est *add. B Galland.* 21 est *om. libri praeter CGM et Sch.* inanimum] inanimatum DR^2, animum *B*

animatum uiuens, hoc est animatum uiuens ad uiuentem et intellegentem. administrat inrationalis anima corpus animale in salutem scilicet eius, et administrat animam rationalem intellectus rationis capax in salutem uidelicet animae rationalis operante atque administrante deo principali potestate et stabili motione atque ininitiato substantiarum cardine primum ut sint, deinceps ut pro modo uel merito taliter sint qualiter esse debere ille constituit, qui non nisi iuste uniuersa disponit. nam sicut de corporibus ibi uel ibi esse propter localitatis necessitatem congrue dicitur, ita de animabus propter inlocalitatem uel qualitatem taliter esse uel taliter iure pronuntiatur, quia sicut uiuenti corpori iucundum est luculentus locus uel temperatus aer, ita uiuificanti animo tranquillitas in cogitatione et securitas a timore. itidem, sicut poenalia sunt corpori tenebrosus locus et asper adtactus, sic animo cogitandi instabilitas et angustiae formidandi. agitur ergo anima non per loca, sed pro adfectuum diuersitate et delectabiliter et poenaliter. illud tamen liquet animam sine corpore incorporaliter per adfectus p⟨ropr⟩ie uel mulceri uel adfligi posse, corpus sine anima uel suauia uel poenalia sentire non posse. animae igitur corporatae est per corpus sentire corporea eidemque sine corpore uidere incorporea. ergo ut corpus inanimum nihil sentit, ita animus sine corpore corporea uniuersa non sentit. hinc est quod etiam dum corpus administrat atque sentificat, si quando in summa eademque semper ad-

6 ininitiato *Barthius*, in initiato *CEGHLMSb*, initiato *rell. et Sch.* 7 primus *B* s//int *S* 11 uelut qualitatem *Barthius* talis esse *ABDF Sch.*, tales esse p^2 esse *om. b* taliter esse uel *om. p* 12 iucundus *p* 13 uiuificandi *p* anima p^2 14 id idem *R* 15 atta^{c}tus *S* animo// *R* 16 cogitanti *M editores* (cogitandi *Sch. in notis*) angustia p^2 formidanti *Barthius*, formidandae *Galland.* agit *p* 17 pro *HLSp*² loca *CMb*, loco *BH*¹*R*, locos *G*, locum *ADEF Sch.*, locorum *H*²*LSp*² pro] ipso *AB*, ipsa *DEF* 18 poenaliter] agit *add. p* licet *C* 19 incorporabiliter *AB Sch.* proprie *scripsi*, pie *E*, *om. G et Barthius*, pie *rell. et editores* 20 animae *BH*, animam *A* 22 eiusdemque *p*, eiusdem p^2

tollitur, ita quodam modo corporeos deserit sensus ab hisdemque inlocaliter abscedit, ut coram posita non uideat, ut iuxta sonantia non audiat, ut percursam legendo paginam non intellegat. adest anima ut per oculum literarum signa colligat eademque in syllabas sociata coniungat ac per uerba distinguat, et non adest ut quid per haec fecerit sciat. lego clare aliquid, pronuntiantem me alter intellegit, qui in id mentis oculum figit, ego uero ipse quid legerim nescio, quia in aliud anima inlocaliter intenta discessit. denique cum ad memet ipsum uel admonitus redeo, ego ipse sum, qui utique redeo, et ego ipse sum, ad quem redeo, et mecum non fui, quia ad me per interuallum non loci, sed temporis redii, et extra me non fui, quia sine me esse non potui. ipsa istic est anima, ut per oculum quae leguntur uideat, et ipsa istic non est, ut quae leguntur intellegat. aut non saepe usu euenit, ut siue cuiusce modi lectionibus adcommodantes uisum siue relationi cuiuspiam adhibentes auditum, cum haec eadem non minus intellegi quam uideri atque audiri facillimum sit, utroque tamen sensu sonos ac signa capiamus, cum quid haec eadem significent non intellegamus? et tamen rursum in id quod intellectum non erat animi referentes obtutum absque ulla hoc idem difficultate conprehendimus.

1 hisdemque *ACGHMRS* (*cf. indicem*), isdemque *BL*, eisdemque *DEF*, iisdemque *editores* 2 abscidit *BHLRS* ut] et p^2 4 ut] et p^2 collegat *R* 6 defecerit *p* 7 pronuntiante *p* intelleget *S* $\overset{\text{in}}{\text{quid}}$ *S*, in *om. HL* 8 legerem *A* 13 ista *ABDF*p^2 14 ista *ABDF*p^2 15 non *ante* intellegat *inserunt codices praeter GS et editores*, $\overset{\cdots}{\text{non}}$ *E* aut] ad *GHR*, at *S*, *fortasse an scribendum* saepius *Sch.* uso *CHLR*, $\overset{\text{o}}{\text{usu}}$ *S*, hoc *Sch.* uenit *p* 16 sibe *CHR* huiusce modi *Dp* dilectionibus *R* 17 cuiuspiam *Mb*, $\overset{\text{ɩ cui'}}{\text{cuipiam}}$ *D*, $\overset{\text{i}}{\text{cupiam}}$ *F*, cuipiam *rell. et Sch.* auditum *om. Mb* non minus] comminus *M in marg.*, cominus tam *b* 19 sonus *RS*

XXIIII.

QVIA NON EST ALIVD ANIMA ALIVD MEMORIA COGITATIO VEL VOLVNTAS, CVM HAEC EADEM VNA SIT ANIMA.

Sed subiungis ac dicis: aliud est animae status, aliud is qui de anima nascitur cogitationis adfectus. quam ob rem aut hoc potius aestimandum est, quod si quando sibi aliquid imaginatur, magis cum suis intra semet ipsam motibus occupetur, et si quid aliud est, quod adspicere uidetur, magis ei in recordationis speculo describatur. istud naturam tu putas eius esse, non poenam, idcircoque anima tua in recognitione sui fallitur, quia sibi aduersantia pro se amplectitur et per sensus corporis fallaciarum adfecta ludibriis eotenus inplicatur errore, ut tamquam absens sibi se quaerat, cum ipsa sit quaerens se. non enim illud est anima quod quaeritur, sed quo quaeritur: quidquid enim quaerit, extra se est, nec quaerere illi opus est, nisi quod secum non est. ipsa autem secum est, quia sine se nihil est, quaerere se ergo non debuit, quae sine se esse non potuit. quapropter cum se non sine se quaerit, necessario in aliud incurrit, quia non potest se inuenire sine se. haec est illa inlusio, quam qui intellegit dolet ac dolens gemit et cum propheta plangit ac dicit: tota die contristatus ingredior, quoniam anima mea conpleta est inlusionibus. sed istius modi

4 cf. pag. 11, 7 23 Psalm. 37, 7 sq.

2 memoria *om. M in capitulorum indice cum ABRS* 3 cum — anima] sed utrumque uita est et anima *M in capit. indice,* sed utrumque una est anima *ABRS* 5 his CH^1R 6 haud *Mb* 8 ipsum *ABDFGHR Sch.* 9 magis uidetur *G* 10 ei] et *G* discribatur H^1R 11 idcirco quae *R*, idcirco quia *S*, idcirco *p* 12 recognatione (i *supra* a) *S*, recordatione *G* 14 eatenus DEF^2p 16 quo quaeritur] quod quaerit *PT Sch.* quic quaerit *A*, quid quaerit *B*, quod quaerit *DEF* 17 nec] non p^2 19 quae] quia *Sch.* se *om. A* 20 incurrat *HLRS Sch.* 21 se inuenire] in se uenire *Mb* 23 ingrediebar *Sch.*

inlusiones in memoria patitur anima, ex qua nihil phantasiarum reuentilare ac proferre posset, nisi easdem a formis corporum per corporeos sensus hausisset. siue enim eadem quae per corpus adtraxit sibimet imaginatur siue ex his quae uidit illa quae non uidit coniectat atque confingit, certum tamen est imaginari illam intra quendam uentrem memoriae nequaquam posse nisi ea, quae per corpus accepit. et haec illi non naturalia, sed poenalia sunt, ut, quoniam a summo bono quod ei deus est inlecebris pellecta corporeis defluxit in corpus, persuasa patiatur illud intra semet ipsam iuste, quod extra se dilexit iniuste. non ergo mihi tu illud esse animam persuadere uelis, quo perturbari potius eandem uides. illa namque si in status pristini sublimitate mansisset, a quo sponte dilapsa est, numquam contra spiritum caro, nec contra carnem spiritus concupisset, et si homo uerus, hoc est anima rationalis honorem suum, imaginem scilicet dei intellexisset, numquam insipientibus fuisset conparata iumentis, uidelicet ut animaliter uiueret. hinc est ille prae oculis eius imaginum corporearum tumultus se semper obiectans, ut si quando uel ad se uel ad deum suum ratiocinando nititur, semper ad corporea phantasiis corporis auocetur.

Tu enim cum dicis aliud esse animam, aliud animae cogitationem, melius fortasse dixisses illa, de quibus cogitat, cum de se non cogitat, non esse animam, ipsam uero cogitationem non esse nisi animam, quia illud, quod subiciendum esse dixisti, eatenus animam solere requiescere, ut prorsus cogitet

17 Psalm. 48, 13 et 21

2 posset H^1LS, possit *rell. et editores* 3 ausisset *R*, habuisset *G* 4 per *om. A* 10 persuasa *Mb*, *om. rell. et Sch.* ipsum $A^1BF^1H^1R$ *Sch.* quod — iniuste *om.* M^1b 12 quod $ABDE^1F$ eadem *Mb* illam *R* 15 concupiscet *Gb*, concupisceret *p*, concupiscere p^2 16 suum//// *R* dei *om. G* 17 fecisset *p* 18 imaginem *BFP* 19 se *om. G* 20 nutritur *R* 21 corporeis *libri praeter* CE^2GM *et Sch.* euocetur *Mb*, seuocetur *Barthius* 23 anima *ante* cum *inserit Sch.* 25 quia illud [aũ] quod *S* duxisti *ACHLR* 26 adsolere *G* quiescere *G* cogitat ABL^1RS^1

nihil, caret uero. anima nempe uariare cogitata potest, non cogitare non potest. quid autem illud est quod somniare dicimus, nisi quod ne defesso quidem corpore in somnosque resoluto animae uis a cogitationibus uacat? tota uero ibi est ubi cogitat, quia tota cogitat. uerum tu idcirco uel maxime de animae statu falleris, quia aliud animam, aliud esse animae potentias credis. quod enim cogitat accidens eius est, substantia uero qua cogitat. hoc equidem de uoluntate oportet agnoscas. nam sicut tota anima cogitatio est, ita anima tota uoluntas est et quae perfecte uult tota uult, et ut supra dictum est, quaecumque illi uelle accidentia est, ipsum uero uelle substantia est. hinc etiam in sacris literis uoluntatis perfectae definitio, prout illud est, quod ita uel ita uoluit, damnabilis laudabilisue censetur. sic in euangelio dominus: qui uiderit, inquit, mulierem ad concupiscendum eam, iam moechatus est eam in corde suo. et in bonam partem loco alio angelorum uocibus dicitur: gloria in excelsis deo et in terra pax hominibus bonae uoluntatis. ecce dilectio, ut tu arbitraris, animi quaedam portio est, ut ratio docet, animus totus est. si quid ergo toto amore amo, non id ipsum toto animo diligo? et ubi uacat illud quod dicitur: diliges dominum deum tuum ex toto corde tuo et ex tota anima tua, si animae pars putatur esse dilectio? si enim parte sui diligit anima, non utique tota diligit. sin uero tota diligit, tota absque

15 Matth. 5, 28 18 Luc. 2, 14 22 Matth. 22, 37

1 anime *R* non *om. Mb* 2 gitare *A* 3 dicimur *CRS editores* nec *Mb* fesso *libri praeter CGM et Sch.* sonosque *p*[2] 6 anime de *R* animam] et *add. R* esse *om. Mb* 8 substantiae *AB* quae *BDF Sch.*, quo *E* 12 uere *S* est *CM, om. rell. et Sch.* 13 pro ut illud est quod (c̃ ut put illud est) ita uelit uoluit *S* uel ita *CGMb Sch.*, uelit *ABLRS*, uellit *H*, uelit uel *DE*[1]*Fp*[2], uelit uel ita *E*[2], uelit aut *P* 14 laudabilisue *scripsi*, laudabilisque *libri* si[c] *M*, sicut *b* 19 arbitrare *G* 22 diligis *CH*[1]*MR* 24 dilig&(i) *S* 25 si *Mb*

ambiguitate dilectio est. dicitur enim uereque dicitur, quoniam deus dilectio est. sed dilectio illa talis est, ut nec ipsa diligere nisi bonum nec per eam diligi possit nisi bene. haec autem dilectio, quod est anima humana, propter adfectuum mutabilitatem potest et in superiora, quod ei solus deus est, caelesti caritate flagrare et in inferiora damnabili amore diffluere. quodlibet tamen diligat, si toto amore diligit, tota diligit et, cum tota diligit, tota dilectio est, quae unitas in corpore scilicet non est.

XXV.

EXEMPLVM DE GEOMETRICA ARITHMETICA ATQVE DIALECTICA AD ERVDIENDVM LECTOREM IN EA QVAE OBSCVRA SVNT, QVID VIDEAT ANIMA PER SE, QVID PER CORPVS.

Sed dicis: quando absentem carum suum cogitat, numquid uelut ipso conspecto desideriis satisfecit? ista, ut ego conicio atque ut plane probo, potissima admodum causa est, quae temet ignarum perpulit animam referre corpoream. a sensibus quaeso corporis paulisper adtollere ac si uales perspice, quae uel quanta uis uidendi sit animo, et si quid potes animi uisum corporisque discerne. corpus certe

2 I Ioann. 4, 8 14 cf. pag. 11, 12

3 ipse *p*² posset *ACH*¹*R*, posse *Mb* 4 ppt̃ *H*, pro *LS* affectum *BM* 5 mutabilitate *BCHLRS* 6 claritate *R* in *om. R* damnabilia *Galland.* deffluere *S*, defluere *p* 8 tota diligit *om. p* 11 hic diligenter uisionem animi lector adtende *M pro titulo et hic et in capitul. indice habet, ea quae exarauimus M praebet in marg.*, exemplum de geometrica quo facilius lector intellegat, quid uideat anima pro se, quid pro corpus *ABR* 15 numquid] iam *add. Faustus* desiderio *Faustus* 16 coniceo *HLMR* autque *R* 17 timet *BH*¹*R*, te tuimet *DEF Sch.* pepulit *D EF* perpulit] ut *add. DEFG* referre *Mb*, reari *L*³, reare *rell.*, reri esse *Sch.* localem uel *ante* corpoream *add. p*² 18 corporeis *b* 19 ualis *H*¹, uelis *R* perspicere *BF*¹, percipe *D* 20 potest *ACMb*, potis es *G* discernere *C*

nihil uidet, quia nihil utique sentit absque anima, ac per hoc animus corporea per corpus uidet, incorporea per se. haec ipsa nunc, quantum in praesentiarum res postulat, sequestremus, ut quae sint animi uisa per corpus, quae sine corpore euidenter adpareat. nam qui uel aliquid eruditus est, credo nouerit in geometrica disciplina quid sit punctum quidue linea, sed quia inter eos, qui ista dignabuntur legere, potest esse qui nesciat, de hoc ipso paululum dissertando quaeramus. linea est, ut doctissimi atque excellentes uiri non dixere solum, sed ratiocinando probauere, longitudo simplex, quae in corpore prorsus nequeat inueniri eo quod omne corpus longitudine longum sit, non tamen ipsa sit longitudo neque possit sic esse longum, ut non latum simul altumque sit. quocirca sicut aiunt etiam si araneae filum cogitaueris, quia utique corpus est, non solum longitudinem cogitasti, habet enim pro modo suo indissociabilem longitudinis suae latitudinem atque altitudinem. igitur si, ut fateri ueritas cogit, aliud est longitudo quam latitudo, seposita latitudine solam longitudinem cogitemus. scio autem hanc eandem liquido conspici non esse multorum, quam cum Marcius quoque philosophus negaret mathematico Adrasto se uidere, cum lineas fabrorum nimie uideret: utique non mirum est, inquit Adrastus, quod habes

3 sequestramus *ABDE^{1}FH^{1}R* 4 sunt *S* 5 adpareant *libri praeter EM et p^2 Sch.* qui uel *GLS^{2}T*, qui uelut *ABCDFMR RS^1*, qui uel//// *EH*, uelut qui *p Sch.*, uelut qui uel *p^2* aliqui *b*, alioqui *p* 6 geometria *Sch.* quid uel *S* 7 quia *om. libri praeter DEG et Sch.* isti *A* 8 esse *om. M*, esse potest *editores* quis *ABCH^{1}MR^{1}S^1* nec sciat *R* hoc ipsa *Mb*, *corr. M^2 in marg.*, hac ipsa re *p* disserando *BHLS^1*, disserendo *ADEFRS^2 Sch.* 9 excellectes *R* 10 rationando *R*, ratio^{ci}nando *S* 11 corpore] sola *add. b* 15 solam *DEF Sch.* 16 modo suae longitudinis indissociabilem latitudinem *Barthius* indissonabilem *M corr. in marg.* 18 altitudo *M editores praeter p^2* 20 marc^{i}us *S*, *nomen genuinum esse negat Barthius* 21 se] posse *M man. rec. superscr. et b* nimie (= optime) *Hartelius*, minime *Mb*, *om. rell. et Sch.*, maxime *Barthius*, *ipse olim* minimas *conieceram*

oculos similes fabrorum, ingenium dissimile Pythagorae. sed non idcirco tardioribus desperandum est, modo ut auctoritati cedamus qui rationem forte non capimus.

Haec ergo de qua loqui institueram longitudo cum fuerit puncto inchoata punctoque finita, a Graecis γραμμή, a nostris linea dicitur. iam nunc si quid sit longitudo sine latitudine cognoscere ualuisti et lineam longitudine finita formasti, duas aequales lineas sibimet ἀντιστάτας e regione constitue, quod cum feceris, intellege te figuram duabus lineis paribus non fecisse. figura enim dicitur, cum paribus inparibusue lineis capitibus sese contingentibus locus ambitur. duabus ergo paribus lineis siue auersim positis siue capite contingentibus figura non clauditur, tribus uero aequalibus lineis figura fit trigona, et hoc aeterna atque indemutabilis ratio est omni humanae menti uel non admonitae clarens liquido. numquid ergo tribus lineis paribus quae semet mutuo capitibus tangunt fieri umquam nisi trigona poterit? aut istud magis nunc uerum est, quam fuit, aut esse hoc uerum aliquando coepit aut aliquando desinet, aut non est facilius corporeum interire mundum, cuius utique tumidae localesque formae istarum inlocalium incorporaliumque sunt imago formarum, quam ut aliquid ex his uel uariari specie uel transmoueri loco uel senio ueterescere uel quoquo pacto mutari queat? ne ergo per omnes te disci-

1 dissimile] simile *ABE*^{1}*FP*, non simile *D* 2 disperandum *R* 3 ut *scripsi*, uel *libri et editores* auctoritate *ABHLRS*^{1} 5 grama *M*, gramma *rell.* 6 lineis *A* latitudine] longitudine *Galland.* 7 uoluisti *R* finitam *Mb Schottus in textu*, finita *idem in notis* 8 antistatas *libri* e *om.* *p*^{2} 9 intellegite *R* partibus *ABR*^{1} 11 sese] esse *BCR*, ē se *G* ambitus *B* 12 auersim *Mb*, aduersim *rell. et Sch.* siue] se *add.* *G* a *ante* capite *add. libri praeter Mb et Sch.* 14 haec *p* indemutalibis *S*^{1}, immutabilis *Mb* 15 ammonite *E*, admonito *C* 16 tangant *DGHLRS* 17 umquam] figura *add. Sch.* stud *R* mage *G* 19 desinet *DEFGP*, desiit *Mb Sch.*, desinit *rell.* 20 starum *H*^{1} incorporaliumq//// *S* 21 sunt] et *add. M editores*, ut *add.* *Barthius* aliquid *GMb Sch.*, aliqui *ABCHLRS*, aliqua *DEF* 22 ueterascere *DEF Sch.* 23 non *Mb*

plinae istius minutias traham neue intentionem tuam in adspectandis planarum figurarum uel cuborum uel pyramidarum rationibus teneam, propter circuli perfectionem de una tantum figura, ut adhuc fecimus, breuiter conloquamur.

Circulus fit ex una linea. sed iure nunc illud admoneberis, quod linea sine latitudine atque altitudine perfectior est, quae tamen habet aliquid se ipsa perfectius. punctum nempe principaliter est origo lineae, ab ipso incipitur ipsoque finitur, cum punctum nec oriri a quoquam pateat nec finiri. hoc namque continet in figuris punctum, quod unus in numeris. ista ergo linea, quae transuersim secari potest, scindi per longum non potest, quia utique si scinditur, habet latitudinem, cum secanda est, puncto caeditur, cum punctum scilicet non caedatur. perfectior ergo longitudo latitudine, quia latitudo et transuersim et directim recipit sectionem. perfectior latitudo altitudine, quia altitudo non solum findi ac secari, uerum et a latere caedi potest. ergo altitudo sine latitudine et longitudine esse non potest, et ubi haec tria sunt, haud dubie corpus est. latitudo sine longitudine esse non potest, longitudo sine his omnibus esse potest, sed sine puncto esse non potest. sine his uero punctum semper est nec cuiuspiam ut sit indiget, quia unius nullum potest esse principium. circulus igitur una eademque circumflexa fit linea, sed sicut in

2 ciborum *GLS*[1], cimborum *M*, cymborum *BC*, cy//borum *AHR*, cyborum *S*[2] pedamidarum *M*, pamidarum *R* 3 teneamus *S* perfectionem] et *add.* *R* 4 figurarum *G* collocamur *M* 5 ex *om.* *p* 6 quo (d *superscr.*) *R* sine] sic *G* altitudine atque latitudine *editores*, altitudine atque altitudine *M* quae *Mb Sch.*, quod (quot *A*) *rell.* 7 tamen] non *A* ipsa// *R* 8 ipsoque *Mb*, ipso *rell. et Sch.* 10 continent *B*, obtinet *G* 11 iscindi *CH*[1] 12 scinditur//// *S* 13 ceditur *et* cedatur *libri omnes, b et Sch.*, secatur *utroque loco* *p*[2] 15 direlictim *A* recepit *AHLRS*[1] perfectio *R* 16 altitudini *BCHLRS* altitudo] latitudo *ABDHLRS*, //ltitudo *C* scindi *ABDE*[1]*F*, scyndi *R* uerum] scindi etiam *add.* *p*[2] 17 cedi *libri et b* 18 aud *ABCH*[1], aut *R*, haut *S* 19 longitudone (i, sine *superscr.*) latitudo *S* 23 linea// *S*

trigonis et tetragonis per angulos puncta sunt, quibus figurarum ratio consistit, sic in circulo eius medium puncto possidebitur, ut circulus rata dimensione formetur. nam cum unum circini radium fixeris atque alium a centro extrinsecus circumduxeris, adtende quantum potes centri potentiam ab stabili radio illum qui circumagitur radium regere et illic, ubi localiter non est, potentialiter circulum figurare.

Hic si purgata mentis intendas acie, subrutilare tibi iam debet quid sit anima. illud etiam quale est quod, si sensum corporis consulamus, per medium circulum duae pares lineae iuxtim duci posse credantur, cum ratio manifesta conuincat nequaquam per eundem medium duci duas posse nisi una sit breuior? uidetur mihi, sicut superius de trigona patuit, istic quoque circuli ratio insolubilibus atque aeternis manere legibus stabilis. tu mihi nunc dicas uelim, si ista localiter conspicit anima, quid causae est, ut mihi aliquid rotundum, trigonum uel tetragonum in occidente de corporibus formare molienti eadem sine tumore uel motu ratio rotundi uel quadri non desit, cum eodem temporis puncto secundum eandem rotundi et quadrati legem in oriente alius paria de corporibus ualeat fabricare? uidesne uel de his, quae conspicatur anima, quid sit uisus animi? intellegisne intellegibile et intellegens nequaquam posse seiungi? animaduertisne etiam quid intersit inter illas formas, quas corpore cernimus, et istas, quas mente conspicimus? istas esse sempiternum mundum, cuius hic mundus imago sit, unde diuinitus dictum est:

2 constitit *Mb*   5 potis es *G*   ad *A*, ab *rell.*, a *p*   6 radio] radiū *M*   ullum *R*   8 aciue *S*   9 si *om.* *H*   10 consolamus *BCH*^{1}*R*   11 non *ante* iuxtim *inserit* *Mb*   iunctim *D*^{1}*E* *Sch.*, iu^{n}xtim *F*   creduntur *G*   12 eundem] fundum *coni.* *Barthius*   13 trigono *p*   14 isti *AB*   15 illocaliter *Mb*   16 aliquod *editores*   18 eodem *S*^{1} rotundi] uel trigoni *add.* *G*   19 dedit *B*, dederit *DEF*   punctu *ACH*^{1}, punctum *R*   20 paries *G*   21 ualeat] uoluerit *male suadet Barthius*   iis *b*   22 uis^{us} *C*, uis *A*   intellegesne *ABF*^{1}*H*^{1}*R*   23 iungi *G*, se subiungi *R*   animaduirtisne *S*   24 illa *R*

praeterit enim figura huius mundi. uides etiam quod cum longitudines, latitudines et altitudines corporum scire nullius propemodum sit momenti, satis esse aliud, unde dicit apostolus oportere nos nosse quid sit latitudo et longitudo, sublimitas et profundum? quid enim mihi proderit uspiam altitudinem corporei caeli quaerere, planorum siderum diastemata uel circulorum uias uel singulorum interualla rimari, quid spatia terrae cognoscere uel abyssi profunda penetrare? non de his me, ut reor, apostolus commonitum uoluit, quae non solum laboriosa sunt, sed etiam noxia si, cum per haec ad aeterna semperque manentia transeundum sit, in his haereatur atque remaneatur.

Reuertere nunc atque intuere omne longum longitudine longum fieri, ipsam uero longitudinem longam dici non posse, ut omne castum castitate castum fieri, ipsam uero castam non dici ullatenus castitatem. cum ergo meram longitudinem contemplari cupis aut cum in trigonum uel hexagonum mentis oculum figis, proice quantum uales ac refuge non solum omne corporeum, sed quidquid simile potest esse corporeo, et cum trigonam uel tribus punctis ac tribus lineis uel rotundam puncto uel linea conformari incorporaliter atque inlocaliter uideris, uim quoque ac supereminentiam conspice numerorum et intellege uniuersum corporeum numerabile per numeros fieri, ipsos uero numeros non posse numerari. nam quis non dicam eloqui, sed cogitare digne ualeat, quod numerus, cum ex uno et per unum et in uno sit, principium

1 I Cor. 7, 31 4 Ephes. 3, 18

1 enim *om. libri praeter M et Sch.* 2 et *om. R* 3 sati[illegible] *coni. Barthius* aliud unde *DEFMb Sch.*, aliunde *rell.* 4 oportet *p* et *om. R* 5 sublimitas *om. B* 6 pla[illegible] tarum (*uel* planorum) et siderum *Barthius* διαστήματος *b* 7 interualli mari (a ri *suprascr.*) *S* 9 commoratum *R* 11 pro *C* 12 [illegible] hęreatur *HLS* atque *M editores*, ac *rell.* 15 omnem *S* ipsum *AH²LS* castum *AH²LS* 17 exagonum *EG*, sexagon[illegible] *ABCHLMRS Sch.* 18 refugere *M* 19 esse potest *editores* 21 conformare *p*, confortare *p²* 26 in unum *ABDE¹FH¹R*

tamen ac finis illius non sit? si enim dixerimus unum numeri esse principium, ipsius unius quod dicemus esse principium? ecce habes principium numeri in principio, ut ex ipso sit numerus. iam uero si numerare uelimus, adicimus unum uni ut fiant duo, et unum duobus ut fiant tria, et unum tribus ut fiant quattuor, et deinceps quotiens unum multiplicauerimus, totiens quasi multi singuli in summa ducuntur, ut decies ducti decem et uicies uiginti et centies centum et millies mille nominentur, ut agnoscas omnem numerum ita per unum esse, sicut ex uno procedere. illud uero patet ad finem numeri, qui nullus est prorsus, ueniri non posse, quia trans omnem numerum, qui ex uno et per unum et in uno est, semper est unus. tria tamen ista sunt, cum dicimus ex uno et per unum et in uno, pariter aeterna, perinde inlocalia ubique tota, eidem infinito semper aequalia, quia nullum uere unum maius unumue minus est. haec sunt numerorum inchoantia ducentia perficientia: ipsa nec inchoata nec numerata nec finita, credo, quia sapientiae dei non est numerus. nam cum ex uno et per unum et in uno sit numerus, nec numerari nisi trifariam possit, ut per eundem numerum ordiamur numeremus finiamus, ipse est ternarius totus, per quem omnis est numerus. ecce quod habitat in

18 Psalm. 146, 5

2 dicimus *libri praeter CE²GMb et Sch.* 3 numeri in *GL²Mb Sch.*, numeri sine *DEFp² Barthius*, numeris ẽe in *R*, numeris in *rell.* 4 numer^u^os *S* ueros innumerare *R* adicimus *b*, ac dicimus *M*, adicis *rell. et Sch.* 6 fiant *ante* quattuor *om. libri praeter M* quotiens *om. ABDF* 7 quasi] quia si *F*, quia uel sic *D* multi *scripsi cum EL, qui* multi// *habent*, multis *rell. et editores* singuli// *F*, singulis *Mb* dicuntur *R* 8 uices *M*, utties *R* uigintim *M* 10 producere *p²* 11 inueniri *b*, inde ueniri *Barthius* 13 est semper — et in uno *om. R* 14 proinde *p² Sch.* 15 eidem *p*, eodem *libri et b*, eadem *Hartelius* 16 unumue] uno ł *G* 17 perficientia *b*, pfigentia *M*, pfigentia *rell. et Sch.* 18 sapientia *Mb* 21 ordinamus *CL¹Mb*, ordinem *G* numeremus *GMb*, numeremus et *C*, numeros *AS*, numerus *HLR*, numer^i^os. numeros *BDEF*, numeros et *PT Sch.* 22 quid *CM editores*, qdẽ *G*

anima humana: ecce quod oculo cordis uidere concessum est. quo diffugimus, quo distrahimur, cur in nobismet ipsis extra nos sumus? cur patriam nostram localiter quaerimus, de qua utique non ambulando, sed peccando discessimus? cur tenebras splendere credimus, quas uidere ipsum est utique non uidere? ueritatem certe quaerimus: non illam per spatia locorum oportere quaeri, non per corporeum aliquid aestimes inueniri. satis ex corpore non solum tangendo, sed etiam cogitando se separabit qui huic adhaerebit. inlocale certe quaerimus, non illud quaeso per locale quaeramus. fecit sibi ipsa ueritas sui compotem similitudinem. hoc in nobis adferamus illi quod fecit, non conuiciemur deum nostrum dicentes illi: non potuisti facere aliquid simile tui, quia, si corpus sum, similis tui non sum, quia de nobismet ipsis nos ille conuincet.

XXVI.

SECRETA DEI LOCVTIO AD ANIMAM, QVALITER SE DEBEAT SCISCITARI.

Loquitur enim silentio mihi ueritas et dicit mihi: tu certe qui corpus esse te credis, unde incorporeo uerbo uteris? aliud credo est uerbum tuum, id est consilium tuum, aliud uox uerbi, aliud quod sonat, aliud quod intellegitur. nam sicut uox potest esse sine uerbo, ita est uerbum sine uoce. utitur tamen quodam indumento uocis uerbum tuum, ut insonet auribus, sicut ego indumento carnis, ut uiderer hominibus, et

1 quo] quod *C* 2 diffugimus (u *sup.*) *R* quod *R* quur *H saepius* uobismet *R* 5 uideri *b* ipsud *R* 6 quaerimus] credimus *BDE*[1]*FP Sch.*, quaeramus *b* 7 oportet *Mb* exestimes *C*, estimemus *E* 8 ex] se a *G* 9 se *om. G* 11 in *ante* similitudinem *add. p*[2] offeramus *Sch.* 12 conuincemur *M*, conuincemus *b*, conueniemur *A*, conuiemur (ci *sup.*) *B*, conuiemur *R* dnm *R* 14 conuincit *ERS*[1] 19 enim] in *add. libri praeter Mb* mihi] ipsa *p*[2] 24 insonat *BH*[1]*R* 25 ego *om. p*[2], ergo *p* uidear *b*

cum loqueris, obsequium uocis aurem tenus meat, uerbum uero inlocaliter ad animam permeat, quia, sicut ad illum cui loqueris accedit, ita a te utique non recedit, et si loquentem te unus audierit, totum uerbum tuum penes te est, totum penes illum, et si duo audierint, totum audiunt, et si multi, totum, et omnibus totum et singulis totum et tibi totum est. noli in te perdere tam magnum munus meum, similitudinem meam, quam tibi benignissime tribui, ut qualiter ad me tenderes, non extra te quaereres. nemo uenit ad patrem, nisi per me, et nemo ad me, nisi quem pater meus adtraxerit, et nemo ad me uel ad patrem uenit, nisi caritas diffundatur in corde eius per spiritum sanctum, qui non nisi bene credenti, bene speranti et bene quaerenti dabitur. ad istam, quod unus deus sumus, tu homo factus es trinitatem, cum dictum est: faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram. introinspice te de te ipsa, o humana anima, et te memineris. uide mentem tuam, uide uerbum tuum, uide uoluntatem tuam. nam totum est in mente quod cogitas, et quod totum simul meministi, totum simul cogitas et uis cogitare atque meminisse, hoc est, amas habere mentem et cogitationem. cogitationem ergo tuam cum mente conplecteris, hoc est, cum cogitare te memineris, totam certe

9 Io. 14, 6 10 Io. 6, 44 15 Gen. 1, 26

1 aure *A²DEFMb* 2 permeatur *AB*, promeat *D²HRS*, permereat *F* sicut *Mb*, sic *rell. et Sch.* cui] qui *p²* 3 ita *Mb*, quod *rell. et Sch.* ita — recedit *bis exstat in M* 4 adierit *R* 5 duo si *S* 6 singuli• *R* 7 est *om. R* 9 tenderis *BHR* quereris *R* 12 cor *p* 13 nisi *om. R* 14 qua *p²* deus] est *add. DEFp*, *post* sumus *add. G* summus *libri praeter GMb et Schottum*, *cf. pag. 96, 20* es] ad *add. p²* 16 introspice *E²G Sch.*, introspicite *R* te de *delet Barthius* 17 anima humana *S* te *Mb et Sch. in textu*, de te *Barthius*, tui *p*, *om. rell.* memineris *p*, meminere *Mb*, *quae imperatiui forma nescio an a scriptore ipso profecta sit et a uerbo* * meminor *deriuanda*, ad me nitere *rell. et Sch.* 19 mente] me *HL* 20 amas *om. R*, *post* meminisse *transponendum censet Barthius* 22 memineris *DEF² Sch.*, *cf. lin. 17*, meminis *ABCF¹HLMPRSTb Sch. in notis*, meministi *Gp*

cogitationem tuam tota mente conprehendis et totum amorem tuum uel mentem tuam tota cogitatione tua cogitas, cum amare uel meminisse te cogitas, et toto amore tuo eandem totam mentem atque eandem totam cogitationem tuam diligis, cum meminisse et cogitare te diligis. nullus est tamen, qui meminisse et cogitare et hoc ipsum amare non diligat: cum autem tibi in mente est cogitationis et amoris tui, si tanta illa meministi quanta sunt, tanta est mens tua quanta sunt illa, et cum dilectionem uel mentem tuam cogitas, si tanta ea quanta sunt cogitas, tanta est cogitatio tua quanta illa sunt, et si mentem uel cogitationem tuam pro sui modo diligis, haec et amor tuus aequalia certe sunt, et si se singula tota simul uel ament uel cogitent uel meminerint, non maiora erunt tota simul tria, quam uel mens tota pariter recolens uel cogitatio tota cognoscens uel amor tota diligens. haec et in te esse ac potius ista te esse me tibi radiante cognosces, si illos mihi oculos quibus me uideri dignor adtuleris. nequaquam me uel incorporeus nisi purgatus uidet, quo minus uideri me a te putes posse, si corpus es? ego et pater et caritas nostra unus deus sumus: tu, mens rationalis et uerbum uel dilectio tua unus es homo ad similitudinem auctoris tui factus, non ad aequalitatem, creatus nempe, non genitus, formatus es ipse, non formator. recede ab his quae infra te sunt minus utique formata, hoc est minus formosa quam tu es, accede formatrici formae, quo possis esse formo-

1 tuam *Mb*, *om. rell. et Sch.* 2 uel] et *R* 3 amare] te *add. RS Sch.* $\overset{\text{co}}{\text{te}}$gitas *R* 4 totam *ante* mentem *om. Mb* 7 es *G* est] memoria *add.* *DEF*p^1 *Sch.* 10 quanta] quae tanta *R* 12 amor//// *S* certe *om. Mb* 13 uel *post* simul *om. Mb* non *om. R* 15 et cogitatio *Mb* agnoscens *LS* totus *post* amor G^2p^2 16 et *om. libri praeter M* ita *Mb* radiente *B*F^1*R*, irradiante *coni. Barthius* 17 cognosces *G*, cognoscis *rell. et editores* dignos *R* 19 a te *om. Mb* posse *delet Barthius* es *om. Mb*, sis *Barthius* 20 rationabilis *ABHLRS* 21 uel] et *coni. Barthius falso, potius* et *post* tu *inserendum erat* delectatio *B* est *ABDFHLRS*p^2, ẽ es *E* 23 formator] formatur *A*, forma *G* 24 intra *Mb* formosam *R*

sior, eidemque semper adiungere, quia tanto ab illa speciei amplius capies, quanto te illi caritatis pondere magis inpresseris: ab illa scilicet obtinebis imaginis huius indemutabilem statum, a qua sumpsisti principium. haec et talia loquitur ueritas ad aurem cordis intrinsecus admonens nos, ut quoniam ad similitudinem incorporei dei, non ad similitudinem corporei mundi facti sumus, incorporeos nos esse noscamus non solum quia deo incorporeo similes sumus, sed etiam quia corporeo mundo dissimiles.

XXVII.

QVOD ANIMA CARO SVO ABSENTE ETIAM CORPORE SPIRITV PRAESENS POTERIT ESSE.

Ecce de statu uel uisione rationalis animae infinitarum pro quaestionis magnitudine rationum tactis breuiter potius causis quam satis usque discussis arbitror me de inlocalitate atque incorporalitate animae sufficiens dedisse responsum. tu nunc ita longe disparilem infraque positam euidenter intellegens corpoream uisionem non ulterius isto iacteris incerto, ut si carum tuum, sicut ipse dicis, absentem cogitas, idcirco eundem quia tibi corporaliter non adparet credas absentem, quia si tibi in illa sui parte carus est, qua uterque homines estis et qua uosmet uicario amore diligitis, ita tibi ille praesens est, ut tu ipse tibi. quidquid enim tu es substantialiter, hoc

1 specie *Rp* 2 capias *ABDE¹FH¹R* illa *B* 4 a *om. HLS* quia *H* talia *M editores*, alia *rell.* 5 arem *R* quod *BDEF Sch.* 7 cognoscamus *Sch.* 8 incorporeos *R* 11 caro suo *scripsi*, carum suum *libri* 13 uel] et *Barthius* 14 quaestiones *BH¹R* magnitudine] magnitudinis *add. F¹ Sch.*, magnitudine magnitudine// *E*, magnitudines *add. rell. praeter GM* potius] pro tuis *R* 16 res possum *R* 17 positum *ABH¹R* 18 alterius *p²* iacterius *BH¹R* 19 suum *R* 20 adpareret *ABDE¹F* 21 si tibi] sibi *CH*, tibi *omisso* si *LS* quia *ante* uterque *CGMb* 22 quia *Rb* 23 tu// ipse *S* hoc] et *add. G*

ille est. uisio uero intellectus est animae: si te uides, illum uides qui nihil est aliud quam tu, qui si corporaliter adsisteret, per signa certe corporis agnitionem sui tibi faceret. per quae si illud forte cepisses indicium, quo eundem tibi inimicum potius esse cognosceres, reuerberata utique adfectuum disparilitate anima tua ab eius anima quodam modo resiliret, et in uno corporaliter loco atque in eodem, si potest dici, uestigio satis scilicet essetis uoluntatum diuersitate seiuncti. quod cum ita sit, non arbitror animos sequestratione disici, quos uidemus iunctis corporibus posse separari. ac perinde parum est, quod officiunt corpora mutuis animorum repraesentationibus, si non aut per eadem in se imago dei quaeratur aut ipsa quaerantur. miserum namque est multumque uero contrarium, ut imago dei, id est uerus homo per corpus potius quam per se quaeratur. per se autem quaeritur atque agnoscitur, si per imaginem dei quaeritur, imago autem dei omnis anima rationalis est, proinde qui in se imaginem dei quaerit, tam se quam proximum quaerit, et qui illam in se quaerendo cognouerit, in omni eandem homine recognoscit. tu autem non inmerito carum tuum absentem te habere causaris, in quo corpus diligis, nec aliud quam corpus diligere in illo potes, quem non credis esse nisi corpus. dilige deum tuum, dilige in deo tuo carum tuum, imaginem dei tui. ille te perinde diligendo deum in deo diligat. si uterque unum quaeritis, ad unum tenditis, semper apud inuicem eritis, quia in uno consistitis. non autem uideo quod fieri queat, ut cor-

2 quia *Mb* 5 cognosceris *ABH¹RS¹* 6 disparilitatem *AB H¹* 8 uolumptatum *M*, uoluptatum *b* seiungi *AB*, seiun^{c}ti *R* 9 disici *AG²*, dissici *rell. cum PT et Sch.*, *cf. pag. 66, 19* 10 proinde *Barthius* 11 efficiunt *B Sch.* mo^{u}rtuis *S* 12 easdem *G* in se — quaeratur *om. libri praeter M*, quaeratur *scripsi*, quaeritur *M* 14 ut] aut *R* dei *om. Mb* 15 quam pro se *R* atque aut *HLS* 16 cognoscitur *G Sch.*, ignoscitur *HLS¹* imago — quaerit *om. R*, *uncis inclusit Sch.* 17 in *om. GMb Sch.* 19 hominem *Mb* 25 apud] ad *S* 26 qui *G*, qui id *Barthius*

pora in unum posita praesentia sibi esse possint et animi in uno praesentes sibi esse non possint. sed quoniam liber iste finem flagitat eo quod aliquibus superficie tenus adtactis, quamlibet multa breuitatis studio omissa fecerim, non tamen omnibus pro causae excellentia supersedi, quae post hinc disputanda sunt, principio secundi uoluminis ordiamur.

1 sibi—praesentes *add.* C^2 *in marg.* et animi—possint *om.* M^1 2 praesentis BH^1R 3 sub efficie *M* 4 ommissa *R*, missa *Sch.* 5 haec p^2 6 principia S^2

CLAVDIANI MAMERTI DE STATV ANIMAE

LIBER SECVNDVS.

I.

QVIA ⟨OMNIA⟩ CONTRARIORVM CONPARATIONE FACILIVS DINOSCVNTVR.

Saepenumero mecum reputanti mihi, quonam pacto excellentissima ueritas tantum inimicorum semet habere siuerit, post multum de hac eadem quaestione tractatum non inprobabilis ratio, sicuti reor, adparuit: omnia scilicet dinoscuntur melius contrariorum conparatione. sic equidem lumen tenebris, sic uita morti, sic ueritas falsitati conposita plus delectat. oportuit igitur hasce distantias pro suis qualitatibus sibi compotes sortiri patronos, ut nec falsi lateret defensor nec ueri uacaret adsertor itaque fieret, ut nec ille magis noceret occultus, nec otiosus iste torperet.

1 INCIPIT LIBER SECVNDVS CVIVS SVPRA *ABM*, FINIT LIBER PRIMVS INCIPIT LIBER SECVNDVS CVIVS SVPRA *C*, CVI SVPRA FINIT LIBER PRIMVS INCIPIT SECVND *R*, EXPLICIT LIBER PRIMVS INCIPIT LIBER SECVNDVS *FHL*, INCIPIT LIBER SECVNDVS *DE* 3 omnia *addidi coll. lin. 8, om. libri* 5 saepe numerum *R* 6 tatum *S* sciuerit *Galland.* 7 inproba^{ll}bis *S* 8 sicut *R* dignoscuntur *Sch.* 11 asce *R* 12 nec] si *add. A* 14 otiis *ex* otius *L*, ocius *S* torqueret p^2

II.

QVO MODO PHILOSOPHI MVNDI INDAGAVERINT VERITATEM GRADATIMQVE AD DEVM VSQVE PERVENERINT.

Et quoniam mortalium generi natura datum est ut abstrusa fortius quaerat, ut negata magis ambiat, ut tardius adepta plus diligat, eo flagrantius ametur ueritas quo uel diutius desideratur uel laboriosius quaeritur uel tardius inuenitur, hinc factum est ut philosophi quoque excellentibus ingeniis, multimodis doctrinis, pugnantibus sententiis, longis saeculis de eadem ueritate quaerentes ab usque Pythagora Italico uel Ionico Thalete semper exstiterint, qui dissidentibus aliis uel in parte operis aliquid dignum tanta indage sentirent. unde etiam doctor gentium non tam ignaros ueri philosophos iudicat, quam cogniti contemptores accusat inquiens: inuisibilia dei a creatura mundi per ea quae facta sunt intellecta conspiciuntur,. sempiterna quoque uirtus eius et diuinitas, ut sint inexcusabiles, quoniam cum cognouissent deum, non sicut deum magnificauerunt. ergo cognouerunt, et ingressa est diuinitatis abditae mens humana secretum transcensisque corporeis omnibus emirata illum uidelicet uniuersitatis uidit esse creatorem, qui non solum corporea uniuersa praeiret sicut inrationalis anima, neque hanc etiam sicut rationalis antecelleret, sed qui his

14 Rom. 1, 20 sq.

5 ambigat *G* 6 diligat] et *add. p Sch.* ametur *E*, amaretur *DF*, amaretur *rell. et b* quod *Mb* 7 laboriosus *S* 9 sententiis] doctrinis *S* 11 iunico *R* exstiterit *B* 12 indagine p^2 13 ductor *G* 15 creatore $ABCE^1FH^1P$ 17 quod *BDF Sch.*, q E^2 18 cum *om. R* deum *post* sicut *om. R* glorificauerunt p^2 19 ergo] cum *add. R* 20 transcenssisque *S* omnibus corporeis *libri praeter CGM* 21 emirata *scripsi*, se mirata E^2, se miriata *G*, semerita *S*, semerita *rell.*, semet et ita *b*, et semet et ita *Barthius*, se metita *Sch.*, emetita ita *Galland.* 23 nec que *S*

simul omnibus longe inconparabili potentia praestaret. uidebat enim moueri corpus per loca et tempora, cum uel loco in locum cederet uel aetatem temporis transcursione mutaret. apud se itaque paululum constitit potentiamque sui non sine horrore suspiciens quaerendumne supra se aliquid, an in se esset consistendum sibi dubitauit. sed dubitantem se non esse deum dubitare non potuit, quia causa dubietatis ignoratio esset, non autem nisi ignarus ambigeret, deus uero nihil ignoraret ac per hoc dubitare non posset.

Porro autem se animaduertebat et ignorare necessario et consequenter ambigere adiecto eo quod, etsi non subderetur motioni per locum, moueretur tempore per adfectum, nec principale rerum stabilimentum foret, quod uel loco uel tempore moueri posset, quia nisi per aliud moueri nihil posset, in quo autem uniuersum staret, id in se ipso consisteret. sic in auctore suo altius ratiocinata cognouit illud, quod in superiore libro memoraui, uiditque nisi ab inmoto moueri nihil posse, itaque necessario stare animam ut corpus moueat per tempus et locum, stare uero in se ipso deum, qui moueat animam per tempus, corpus uero per locum pariter et per tempus. et quoniam principio nullum potest esse principium, quod iuxta de inmensitate ac sempiternitate cogitandum est, quia sicut a nullo coepit, ita in nullo consistit, non sine quodam medio ab imis, quod omne corpus est, ad summa, quod deus est, trans-

1 incorporali *MRb Sch.* 2 loca *CGMb*, locus *R*, locos *rell. et Sch.* de *ante* loco *inserit Sch.*, e *add. p* 3 cederit *BH¹R* transcussione *ABCE¹FGL* 5 suscipiens *ABCHLMSb* 6 esse *om. p* 7 quia *H²MSb*, qua *L*, qui *ABCGH¹R*, cui *DEF Sch.* non *ante* causa *inserit G* ignorantia *R* 8 est *Mb* aūm si *M*, autem si *b* 9 hac *B* possit *ABCH¹MRb* 10 se] si *G* anım se aduertebat *R* 11 si *in marg. add. S²* superetur *p* 12 motione *p²* 14 moueri *om. Galland.* possit *ABCH¹MRb* nisi *et* nihil *inuicem transponit R* possit *libri praeter D¹E²H²LS* 15 qua *ABCHLRS*, quod *p* id *om. Mb* 16 sua *p* alterius *p* libro superiore *ABCDGHLRS* 19 et] ad *Mb*, *fortasse* ac *scribendum* istare *R* deum in se ipso *S* 21 quod *BDEFPp²* principio] principii *Gp* 24 omne] sine *R*

eundum rata se scilicet inter extrema mediam repperit eo quod nec cuiquam corporum similis exsisteret, quia similitudo dei esset, nec eidem aequari deo posset, quia etsi ab illo coepisset, de illo non esset.

Animaduertit etiam in rerum plenitudine aliud esse secundum ueritatem quod iudicaret nec iudicaretur, aliud quod iudicaret et iudicaretur, aliud quod iudicaretur nec iudicaret: secundum ueritatem deum iudicare de quo non iudicaretur, animam iudicare et iudicari, corpora iudicari nec iudicare. tunc autem minime falli iudicantem, cum adhaeret illi secundum quod iudicat, tunc maxime cum conlabitur ad illud de quo iudicat. intellexit quoque propter inmutabilem uim contrariorum sicut tenebras luci, sicut essentiae nihilum, ita incorporeo corpus esse contrarium et uidit similitudinem cuiusque rei in contrario esse non posse, quia uidelicet inmota rerum ratio non sinit, ut aliquid uiuat mortuum, uideat caecum, substantia sit simul et nihilum. hic igitur intellegens nonnihil in anima humana esse deo simile, quia sit ille lumen inluminans et haec lumen inluminabile, incorpoream non dubia decreuit illud adiciens, quod si anima corpus esset et haec eadem similitudo dei esset, corporeus ergo deus esset,

1 ratam *Mb* sed *BR* extrema] et suprema *add.* E^2 repperiit *M*, reperiit *b*, reperit *CHLS* 2 ne *HLS*^{1} cuiquam] nec *add. R* corporis *R* qua *LS*, quę *M*, qui *ABCDFH*^{1} *R* 3 eidem *Mb*, itidem *rell. et Sch.* posset *S*, possit *rell. et editores* 4 tamen *ante* non *inserit G* 5 plenitudinem *Mb* 6 ueritatem *Mb*, *om. rell. cum PT et Sch.* quod] iudicaretur et *add. omnes praeter M libri cum PT et Sch.* 8 ueritate *B*^{1} deum *Mb*, iudicantem *rell. cum PT et Sch.* iudicare *EM*, iudicari *rell. et Sch.*, uideri *S*^{1} quo *Mb Sch.*, qua *rell.* 9 nec] et non *ABDEF Sch.* 10 fallit *Mb* 11 quod *Mb*, quam *rell. et Sch.* collabitur *Mb*, labitur *rell. et Sch.* 13 essenciā et *G* nihilum] ministrum *p* 14 contraria *Sch.* 16 sinit *Mb*, sinat *rell. et Sch.* 17 simul] sicut *C* hoc *C* 18 in *om. p* 19 incorporea *libri praeter* E^2*GM* incorpoream] se *add. G Sch.* 20 dubie *Mb*, dubio E^2 credit *ex* decreuit *M*, credit *b* est *Mb* 21 ergo *om. ABDF*

iusteque maluit propter similitudinem creatoris sublimare creaturam, quam propter eandem similitudinem humiliare creatorem certo cognoscens indissolubiliter nexum, ut duo similia aut utraque incorporea sint aut utraque corporea. esse quoque in rebus substantiuis quaedam non solum specie dissimilia, sed etiam naturali uigore contraria, ut aqua uel flamma est, et haec tamen esse corporea atque hinc mirum fore, si duo dissimilia eademque contraria, ut est aqua uel flamma, corporea simul esse possint et duo similia eademque conuenientia, quod est deus et anima, incorporea simul esse non possint.

III.

PHILOSOPHIS GRAECIS VTITVR TESTIBVS DE CORPOREIS VEL INCORPOREIS EXEMPLVM CAMELI ET FORMICAE PROPONENS.

Huius modi igitur rationibus utentium philosophorum quoad potui uoluminibus perdagatis ignobilium plebe reiecta potiores quosque delegi, qui ueritati in praesentiarum testificarentur, quorum quidem ex abundanti est proferre sententias, non quo propriis deficiamur, sed quo magis mirum sit aduersum nos dimicare nostros et extraneos pugnare pro nobis. neque mihi profecto cordi foret mutuum ex his carpere quippiam, nisi iste corporis amicus sola philosophici nominis mentione terriculamenta quaedam nobis scientiae profundioris ostentauisset. ex

1 isteque *b* aliud *M in textu*, maluit M^2 *in marg.*, *utramque uocem exarauit b* 5 rerum *G* substantiis *G*, substancialibus *M corr. in marg.*, *b* speciem *ABH*^{1}, *om. R* 6 ut — contraria *om. G* ut] aut *R* flamma] flumina *R* 7 tamen] ñ *A* 8 flamma] flumina *R* 9 simul *om. libri praeter GM et Sch.* esse] non *add. A* possit *R*, possent *ABDEF Sch.* 12 corporea — incorporea *libri* 14 quad *M*, quo ut *b*, quod *p*^{2}, prout *Barthius* 15 peragratis *p*^{2} nobilium *p*^{2} reiecta] te iacta *R* 16 delege *R* 17 habundantia *M*, abundantia *Rb* quod *Mb* 18 deficiamus *D*^{1}*E*^{1}*G*^{1}*Mb Sch.* quod *M editores praeter p*^{2} 20 carpere *Mb*, capere *rell. et Sch.* 21 terriculameta *S* 22 profundiores *BH*^{1}*R*

his igitur, quos contra ueritatem uocat, uocem ueritatis accipiat et geminae primum Graeciae classicum multisona Pythagoreorum tuba et lituum Platonis exaudiat nec tumescat sola uanitate nominum, sed pinguescat multimoda ueritate rationum. Pythagorae igitur, quia nihil ipse scriptitauerit, a posteris quaerenda sententia est. in quibus uel potissimum floruisse Philolaum reperio Tarentinum, qui multis uoluminibus de intellegendis rebus et quid quaeque significent oppido obscure dissertans, priusquam de animae substantia decernat, de mensuris ponderibus et numeris iuxta geometricam musicam atque arithmeticam mirifice disputat per haec omne uniuersum exstitisse confirmans, illi uidelicet scripturae consentiens, qua deo dicitur: mensura pondere et numero omnia disposuisti, quam quidem ex diuina lectione sententiam nobis ab aduersario miror obiectam. dicit enim uerbis his: deus, qui ex nihilo fecit omnia, quae sicut opere instituit, ita materia incorporauit, rebus omnibus, inter quas et anima censetur, sicut distribuit pondus numerum atque mensuram, ita ⟨et⟩ posuit quantitatem.

Animaduerte, nostri bone cognitor, praesentis saeculi peritum facundumque doctorem: nihil incorporeum uult creatum et incorporatum dicit omne corporeum. cui incorporatur, quaeso, quod corpus est? si in pro non forte posuisti, ut incorporatum

13 Sap. 11, 21 16 cf. pag. 16, 18

1 quod p^2 2 multisonam *p Sch.* 3 tubam *M editores* lituo *G*, lituus *F* exaudiatur *AB²DEF* 4 unitate *L* pinguescit *S* 5 scriptitauerat *ABEF Sch. in notis*, scriptitaueret *H*, scriptitauer& *R*, scriptauerit *Sch. in textu* 7 repperio *RS* 9 disserans *LS¹*, disserens *S²* 10 geometrica *R* musicen *ACGHLRS* 11 omnia *Mb* 13 quo *S*, quam *BH¹R* 14 diuine *R* 16 qui] quidem *Sch.* quae *libri cum PT*, qui *editores* 17 materiam *Mb* et *post* incorporauit *additur illo Fausti loco* 19 et *addidi ex Fausto, om. libri* 21 bene *G* 22 nil *R* 23 dicit—incorporatum *om. ABDF* 24 non] aduerbio *add. Mb; haud scio an* aduerbio *tenendum sit coll. pag. 106, 6 et* non *delendum* ut *om.* p^2

pro non corporatum uelis intellegi, plus nobis quam uolumus sponte largiris, quia si auctor rerum quae fecit omnia non corporauit, sine corpore sunt ergo quaecumque sunt. enim uero quod est et absque corpore est incorporeum esse necesse est, quod Graeci elegantius ἀσώματον uocant. sin autem istius modi praepositione simpliciter usus es, incurristi nescius ueritatem, per eandem tamen ignorantiam uno tantum lapsus articulo, quod omnia incorporata dixisti, cum satis constet duplicis creaturae substantiam sic ordinatissima lege conpositam, ut omne creatum incorporeum et incorporatum sit, non autem omne corporeum sit et animatum. ac per hoc incorporatum corpus dici non potuit uelut in corpus missum, quia incorporatio ad illam pertinet absque ambiguitate naturam, quae et, priusquam incorporata est, non fuit corpus et, postquam incorporata est, non est corpus. si uero incorporata omnia eo forsitan sensu dixisti, quo dici plane potuit, etsi non debuit, omnia facta esse corporea, excidisti pariter et a proprietate uerbi et a ratione ueri, quia si omnis creatura corporea est, nihil incorporatum est: si autem incorporeum quid creatum est, non est omnis creatura corporea.

Sed una haec eademque causa est, quae te multiplici inuoluit errore: magna uidelicet rerum ignoratio et scientiae mira praesumptio. hinc quippe fit ut uel spiritus corporatos corpus esse credas uel item corpora incorporata definias. in istis tam dialecticis conclusionibus tuis semper tibi ueniat in mentem illius quam inurendam ducis aliis alti erroris infamiam. di-

1 pro *M et editores*, *om. rell.* corporato *editores* intellegi uolens *F*, uolens intellegi *p*² 2 quae] qui *b* 4 necessarium *R* 5 eligantius *RS* asomaton *libri* si *Galland.*, sint *A* 6 praepositione *D*²*E*²*FL*²*MS*, praepositionem *ABCD*¹*E*¹*GHL*¹*R*, propositione *editores* 8 satis] istis *G* 9 composita *b* 12 uel *p*² 14 incorpora *R* et] sed *Mb* 15 si *M editores*, sin *rell.* 16 dixisti sensu *S* quod *Barthius* 17 ad *R* 18 a ratione] oratione *R* 21 haec *om. S* 24 definas (i *supra*) *R* ista *p* tamen *p*², iam *G* 26 aliis *om. b* infamia *H*²*LS*, infamiae *Barthius* *uerba* illius—infamiam *sic collocari*: b e g f c d a *iubet S*²

uinus quoque temet sermo commoueat: oportere prius deponi trabem propriam, ut possit alienam quis auferre festucam. proinde quia non lacessis quasi dubios praelii, sed percellis quietos mucrone conuicii et cunctis creaturae partibus mensuram pondus et numerum indita esse dixisti, quoniam haec simul omnibus constat inesse corporibus et animam corpus esse decernis, quae huius mensura sit, qui numerus, quod pondus inquiro. si modum uegetanti animae uiuentis corporis modus facit, quia corpus extrarium quasi uas aliquod animam ueluti minus quoddam corpus includit, ergo animae, ut tu ais, quantitas pro corporis quantitate censenda est.

O si mihi de his loqui tecum comminus palamque proueniret, liberaliter uidelicet agerem, nonnulla tibi de meo iure concederem neque protinus de homine quaererem, sed prius precario poscerem, ut rerum callens euidenti faterere responso, formicae et cameli animas utrumnam prouidentia an mole censeres? si prouidentia, luce liquidius esset animae cameli sic animam praestare formicae, ut camelus tanto paene minor formicae sit animo, quanto maior est corpore. si moles tibi in istius modi conparatione placuisset, eadem nempe replicarem et nihilo setius quaererem, si modus animae corporis modus est, cur infra corporis modum camelus brutescat et supra corporis modum formica uigeat? sisterent uerba fortassis, quae tuto tibi magna uolant. ista haec ipsa duplici sorte proponerem, utrius malles tibi copiam facerem. si mo-

1 cf. Matth. 7, 3 sqq.; Luc. 6, 4 sq. 25 Verg. Aen. XI 381

1 commoneat *EF¹HLRSb* 8 uegitanti *R* 11 tute *G* tu ais] tua his *R* ahis *BH¹* 14 agere *ABDF* nulla *p* 15 prius *om. S* 16 fatere *BRS*, fatere rem *M*, faterem rem *b*, faterer rem *p* responsio *B* 18 si] sed *G* 19 ut—formicae *om. C¹* 20 molis *ABCG¹H¹MR* 21 comparationem *HR* eandem *ABDE¹FM*, edem *S* replicare *ABCR* 22 sitius *HR*, sicius *M*, serius *E*, ocius *B* quaerere *AB* 23 cuur *L saepius* camelus—modum *om. C* 24 uigeatur *R* si starent *LPS*, sic starent *coni. Sch.* 25 duplicia *p²* 26 sorto *A*, forte *p²* facere *B*

lem corporis elegisses, perexiguum formicae corpus obponerem, sin animi uigorem, hunc eundem nullum secundum molem fore conuincerem, cuius esse nihil in illa corporea cameli magnitudine conprobarem. hinc etiam tibi Maronianum illud obicerem, quod uerissime de apiculis dictum est:

ingentes animos angusto in pectore uersant.

Iam cum super statu hominis dissertare coepissem, a te scilicet nouo geometra, ut ingenia quorumcumque dinoscerem, decempedam, non iudicium flagitarem. ubi si illo forsitan uoluisses uti perfugio, ut diceres inuisibilia uisibilibus non posse metiri, e uestigio responderem ex magnitudine corporis quod animum includeret posse metiri animum qui corpus inpleret. si non posse dixisses, instantissime quaererem, cur fieri de corporis genere uno non posset, quod de omnibus posset? si adnuisses posse, dicerem tibi sermone prophetico: uade ad formicam, o piger, et aemulare uidendo uias eius, id est prouidentias eius, nisi forte credendum est ob id nos oraculo caelesti commonitos, ut gradiendi scientiam a formica quaereremus. non te in hac prolocutione sollicitet ambulandi cura, sed agendi sollertia, ut

6 Verg. Georg. IV 83 16 Prou. 6, 6

2 si *libri praeter M* 4 hic *libri praeter Mb et Sch.* illud] ob hoc *add. libri praeter DEFGPT et Schottum* 5 quo *S* uersissime HL^1R 6 uersantur *R* 7 disserta (diserta *b*) recepissem *Mb* 8 geometr$\overset{a}{o}$ *S*, geometrica *R* cognoscerem *Mb* 9 decempedam non] decempedanum p^2 *Schottus e codice T in notis, sed haec lectio errori typographi tribuenda uidetur pro* decempedam in, *quod Sch. habet in textu* non iudicium *codices quos uidimus omnes*, in iudicium *Sch.*, non indicum camelum *b* 10 pfugio Rp^2 11 meteri *CHLS* e uestigio — metiri *om.* G^1 magnitudinem *R* 12 animam *R* 13 implere *Mb* 14 c//ur (*erat* cuur) *L*, cum *R* 15 posset *GS*, possit *rell. et editores* tibi dicerem *editores* sermonem propheticum *Mb*, sermonem prophetico *R* 19 ad formicam *ABDF*, a//formic// *E*, a formicam *HR* 20 curā *R* sollertiam *R* ut *quod omnes libri praebent in* ac *immutauit et in prioris uersus initio collocauit Sch.*

ueluti ingentem formicae farris aceruum
conpopulant hiemis memores tutoque reponunt,

sic, homo hominis in conparationem inrationalium protoplasti lapse peccato, ne hieme fuga tua fiat, fidei calore et operis deuotione procures ac pariter intellegas formiculae et apiculae ingentes animos paruo corpore non includi. nihil enim magnum [locale] capitur exigua re locali, et paruum corpus atque ingens animus apiculae: non ergo capitur corpore, extra se igitur est. sed extra se nihil esse potest, est ergo totus in corpore, sed magnum corporeum corporeo paruo non capitur, quia tam magnum replet locum, quam magnum quidque locale est. aut igitur anima inlocalis et per hoc incorporea erit, aut secum tota non erit. sed nihil esse nisi secum potest, inlocaliter ergo in re parua res magna est. non igitur localis est animus et nihil inlocale corporeum: corporeus igitur non est. quidquid autem corporeum non est, non mole censendum est, non ergo ex magnitudine corporis animi magnitudo.

Quopiam nunc uideamus euadas: apicula tibi corporis, camelus animi magnitudinem negat. uideris ne istius modi rationibus sententia tibi placita labascat nec secundum corpo-

1 Verg. Aen. IV 402 sq. 4 Matth. 24, 20

1 uelut [illegible] M 2 conpopulant [illegible] S. [illegible] G Sch. [illegible] et Sch. [illegible] placiti [illegible] 6 [illegible] superius. M [illegible] [illegible]

reas quantitates numeris ponderibus et mensuris animi magnitudo subiaceat, qui et paruus in magno totum tenet et magnus in paruo non effluit. sed forte corporaliter metiri animus non potest et pendi potest. is dicere audeat scire se posse, quot animus secundum pondus possit esse librarum, qui conprehensum tenet, quot sit secundum longitudinem pedum. uestigia uero numerorum in corporibus trifariam dinoscuntur. loco etenim primo, ut sit corpus maximum uel minimum, unum id esse necesse est, quod scilicet a numero illi est. secundo, quod partibus constat, quae profecto partes, ut iam diximus, dextra et laeua, sursum ac deorsum, ultro et citro sunt. tertio, quod iuxta praefatam diuersitatem partium secari omne corpus in partes potest, quarum item pars qualibet partium corporis propter uim primigeniam numeri et unum corpus erit et totidem partibus constabit et perinde in partes secari poterit, modo tu uideris utrumnam, cum cuiuslibet animantis una sit anima, diuidi haec eadem possit, ut iterum quotalibet pars animae anima sit, sicut quotalibet pars corporis corpus est. quod quia sanorum neminem reor posse dicere, terendum tempus non est in harum discussione causarum, quae suapte natura tam clarae sunt, ut obscurari potius disputatione uideantur.

1 qualitates *b* 3 effluitur AB^2R animus metiri *CR* 4 pendi potestur *AB* his BCH^1R, est qui *G* quod $ABCDGH^1MRb$ 5 posset $ABDE^1FHR$ esse posset $ABDE^1F$ 6 quod $ABCH^1MRb$ magnitudinem *A* 7 uero] ergo *S* trifariam *EGb*, trifaria *rell. et Sch.* loca $ABCH^1L^1R$ 9 necessum *p* ille *p* 10 quot Sp^2 partibus *R* 11 dextera *Mb* et] ac *R* ultra MS^2b citra S^2b 12 quot p^2 13 iter *C* quelibet *ex* qualibet *ES*, quaelibet p^2 qualibet] a *add. Mb* 14 primigen//am *S* 16 cum *om. A* 17 quodalibet *R* 19 quod quia] quodq. *BDFR*, quodq H^1, quodque *A* tenendum *M* 20 harum *Mb*, earum *rell. et Sch.* causorumq. *R* sua apte $ABCDH^1MR$ 21 disputatione] minime *add. M*, minuta *add. b Sch.*, *fortasse* nimia *scribendum*, mihimet *coni. Hartelius*

IIII.

DE MENSVRA NVMERO ET PONDERE CORPORIS.

In illud nunc magis nisi contemnis aduertas animum, ut tibi, in quantum se uideri dignabitur, mensurae ponderis et numeri uis diuina pandatur. dici nempe deo legimus: mensura numero et pondere omnia disposuisti. quo potissimum testimonio in id scilicet usus es, ut exinde probatum uelis animabus quoque nostris corporeas quasdam inditas quantitates. uideamus ergo igitur mensura haec, pondus hoc, numerus hic ubinam loci fuerint quandoue esse coeperint, ut ad istorum quasi exemplar deus uniuersa formaret. si nihil increatum nisi creator est, haec ergo creata sunt. si creata sunt, non igitur omnia deus mensuris numeris ponderibusque disposuit, quando quidem haec ipsa non secundum ista formauit. sed auctoritati diuinae obuiare nefas est. numeris ergo ponderibus et mensuris uniuersa creata sunt. mensura ergo pondus et numerus creata non sunt: non enim secundum eadem creata sunt omnia, si et ipsa creata sunt. hic omnibus cogitandi uiribus enitendum est, ut quoquo modo possit agnosci non hoc esse pondus principale quod penditur, sed quo penditur, nec eundem esse numerum qui numeratur, sed quo numeratur, nec mensuram quae metitur, sed qua metitur. sicut item non hoc est magnitudo quod magnum, nec hoc aequale quod aequalitas, nec hoc pulchritudo quod pulchrum.

5 Sap. 11, 21

3 nisi contemnis] si contemnis *M*, si contendis *b* aduertas *Mb*, aduerte *G*, aduertes *rell. et Sch.* 4 si *G* 5 numeris *R* pendatur *p*² nempe] de *add. p*², *cf. pag. 105, 13* 7 exinde *Mb*, ex *C*, exin *rell. et Sch.* probare *Mb* 8 uellis *BCH*, uelles *DEF Sch.* 9 ergo *om. libri praeter M et editores* 10 ceperint *BCEL*¹*MR* 13 ponderibus *Rp*² 15 auctoritate *CHR* obuiari *b* 17 non *ante* sunt *DEG Sch.*, *om. rell. et b* non creata *Sch.* non enim *Mb Sch.*, quia non *rell. et p*² non enim—sunt *om. C* 18 eandem *ABG*¹*HR* omnia creata sunt *S* si *om. p* 19 cogitandum *b* quo *ABDFH*¹*R Sch.* 20 hoc *om. CG* 23 non] in *R* haec *b*

nihil enim creatum per se magnum est, sed ex minoris conparatione magnum aliquid dicitur. hinc est quod montem paruum dicimus et grande milium, grandem quoque muscam et bouem paruum. cum uero ad ipsam creatricem uenitur magnitudinem, quia conparari non potest, nec maior nec minor est. sic et in his principalibus formis ratio par est, quas Plato ideas nominat. nam secundum eandem quadrandi legem fabricamus et quadratam tabulam et forum quadratum, et cum forum maius quadratum sit, non tamen magis quadratum est. hinc capias oportet indicium illius non pensi ponderis et inmensurabilis mensurae et innumerabilis numeri, quae tria simul aequiterna semper indiuidua ubique et ubicumque tota unus deus sunt.

Omnia etenim corpora, quibus quidque uel numeramus uel pendimus uel metimur, et numerabilia sunt et ponderabilia et mensurabilia. nam et numeris in corporibus certus est modus et pondiculi trutinae certum est pondus et decempedae certa mensura est, a cuius magnitudine et citra recurri licet usque ad uncias et semuncias et usque ad minimum, citra quod nihil est, et ultra item progredi usque ad maxima et ipsius quoque mundi inaccessa nunc sensibus spatia. habet enim certum magnitudinis modum quidquid finale est. proinde mundi moles uniuersa, quoniam ex finitis est conpacta corporibus, quippe cum alterum corpus alteri finem faciat, procul

1 sup se *L* 6 in *om. R* pars *AB¹CGR* 7 quadrandi *Mb,* quadrati *rell. et Sch.* 9 forum] quadratum et cum forum *add. C* quadratum maius *ABDE¹F*, quadratum maius quadrum *R* quadrum *HLS* quadrum *Sch.* 14 quidquam *G² Sch.*, quanquam *b,* quicquid *p,* quicque *ex* quicquam *D* numeras *R* 15 et *ante* numerabilia *om. Galland.* numera (*omisso* bilia sunt) *A* 16 numeris *M,* numerus *b,* numeri *rell. et Sch.* 17 pendiculi *LSb,* pondiusculi *A* trucinae *A,* trotinae *CH¹R* pondus est *ABDEF* decempede (is *supra*) *S* 18 certo (a *supra*) *S* citro *HLMRSb* 19 semiuncias *M editores,* semiuntias *DR* 20 citro *Mb* 21 modi (un *supra*) *S* censibus *p²* 22 modum] pondum *R* 23 molis *ABCH¹MRb* comparata *C*

dubio ipsa finalis est propterque et mensurabilis. nam quam si quid quaeritur humana mens cogitat in ea certe ratione mensurae per corporales formas nihil posse non dubitat, quod quidem ita posse fieri in ueritate claret. si ullus extra mundum locus est. sed quoniam extra omnem locum locus esse non potest, localis mensura ubi locus nullus est non accedit. et cum desit quod metiri possit, qua possit metiri superest. quia finito mensurabili inmensurabilis mensura non deficit. eatenus equidem ratio ponderis eo quod pendi potest cessante non interit et numerus finito numerabili non finitur. igitur si inmensae lucis splendor aliquo nobis fulgore subrutilat, necessario scilicet istic admonebere, ut paululum seposita carnalium fallacia uisionum dicas nobis decempedae forma corporeae cui nostro uisibilis sit? sed quia hanc, nisi nimium fortasse suscenses, corpori contemplabilem non negabis, consequenter quaero illam inmensurabilem de qua supra sumus locuti mensuram animone an corpori dicas esse conspicuam? sed non ita quempiam ueritas deserat, ut diuina corpori uisibilia fore contendat, cum nec corpora uideri ab hoc nisi animato cognoscat aut, ut dicam uerius, animam potius per corpus quam quidquam per se sentire corpus intellegat. duplex ergo est uidendi uis: anima uidet mensuram pondus et nu-

1 propter quae *Rb*, proptereaque *Sch.*, *fortasse* eapropterque *scribendum* et *om. libri praeter M et Sch.* 3 mensurāe *M*, mensura *b* 4 in *om. libri praeter M et Sch.* ullius *R* 5 modum *Mb* 6 nullus *om. Galland.* 7 occidit p^2 8 superius est *M*, superius dictum est *b* quoniam p^2 mensurabilia *R* 9 eo quod] equod *R* 10 interit *GMb Sch.*, ///terit *A*, terit BC H^1R, deerit H^2LST, perit *DEFP* 11 aliquod *R* fulgore *om. ABDF* 12 isti *A*, istinc $DEFp^2$ ammoneberis *M* 13 sepossita *B* 14 formam *LS* nostro *om. H*, in se *LS*, non *Sch.*, nostrum *b* 15 suscesses *MR*, successes *A*, succenses *rell.*, succenseas *b* corporis B^1C^1 *post* corpori *interpungendum esse censet Barthius* 16 mensurabilem *R* sumus *om. B* 17 animene *C*, animoñe *S* 19 forte *libri praeter* E^2 F^2GM nec *GMb Sch.*, ne *rell.* hoc] ho^{mine} *B* 21 se sentire] tale p^2 22 est ergo *editores* animae (*cum enuntiato antecedente coniunctum*) *Schottus*

merum per se, uidet mensurabilia numerabilia et ponderabilia per corpus. ergo per corpus uidet quae sunt similia corpori, id est corporea, incorporea uero per se, quibus est ipsa similis.

Nunc si placet, quoniam mensuris ponderibus et numeris omnia disposita sunt, eorundem in creaturis signa quaeramus. imum certe elementorum omnium terra est. in rotundo scilicet illud imum constat esse, quod medium est, quia in rotundi extimis imum non est. quaelibet ergo terrae pars magna uel minima aut lapillus exiguus uel minutissimus puluisculus, qui puncto uisibili contingi nequeant, habent et mensuram pro modulo sui et numerum pro ratione partium, quibus distant superiora ab inferioribus, dextra a sinistris, a posterioribus priora, unde etiam quamlibet minimum diuidi in duo potest, quia corpus est. pondus uero illius hinc animaduertitur, quod hoc ipsum minimum ab origine sua sublatum et in aqua, superiore uidelicet elemento dimissum motu infatigabili non quiescit, donec naturali pondere ad solum terrae peruenerit. hunc ad modum rationis tramitem in reliquis tene corporibus, quia et aquae guttula, quam digito tincto sustuleris, habet scilicet pro magnitudinis modo mensuram, pro partium distantia numerum: lege ponderis si dimittas eam in aere, non residet nisi ad sua peruenerit. aeris quoque ratio par est, cuius

1 et *om. A* 2 per *post* ergo *om. Mb* uidit *R* 3 corporea *Mb*, corpora *rell. et Sch.* 5 ponderibus *om. C* 6 eorundem E^2 *Sch.*, earundem *rell. et b* 10 nimia H^1R aut] uel *D*, ut *editores praeter* p^2 11 uisibilia ABF^1H^1R contingi *supra rasuram scripsit* D^2, contigi *M* nequeāt *M*, nequeunt *b*, non queat *rell. et Sch.* habet *libri praeter M et Sch.* 13 sinixtris *M*

16 hoc *om. ABDEFR Sch.* origene *S* sui Rp^2 17 uelicet *A* 18 solium $ABCH^1R$, solidum *DEFGP* 19 hinc *C*, hanc *HLRS* reliquis] oportet *add. Sch.*, liquet *add. Barthius* tenere BCH^1MR *Sch. et Barthius*, teneri *b* 20 quo *G* aqua BH^1R guttulam *libri praeter M et Sch.* quanquam *p* habentem *libri praeter M et Sch.* 22 eam *om. libri praeter M et Sch.* aerem *DEFG Sch.*, *cf. lin. 16* resistit *G* 23 a *B* superuenerit *R* pars B^1G par est] parem *R* cui *BDF*

nihil uel sub aqua contineri uel supra ignem ferri potest, quod, si quo pacto fiat, necessitate ponderis uel hinc naturaliter erumpat uel inde sponte desidat. mensurabilem uero aerem et pro numero partium numerosum uel hinc, ut arbitror, liquet, quia corporeum metiri posse mundum, cuius aer tertia pars est, iam constitit. sic etiam ignis elementum et pro partibus suis, quia locale est, recipit numeros et pro spatio, quia finale, mensuris subditur. pondus autem ignis iste terrenus quasi quoddam semen ignium supremorum sursum uersus habet, qui quanto maiore fomento pastus maiorum fuerit uirium, uelut in patriam tendens subtilis natura magnas partes stipati aeris inrumpit et, nisi eundem elementi alterius profundum uinceret, quo per naturam rapitur perueniret.

V.

DE MENSVRA NVMERO ET PONDERE ANIMAE.

Ecce patuit nihil esse corporeum, cui non sit mensura pondus et numerus. nunc quoniam eorundem est et partilis unitas et locale pondus et magnitudo mensurabilis, utrum tria haec eatenus in anima, ut in corpore sint, quaeramus. magnum

1 sup *LS* 2 quo *om. C* 3 decidat *G*, discedat *Mb* 5 licet *C* quid *S*, quod *Sch.*, quae *B*, ꝗ *HLR* mundus *AR*, mundūs *F*, mund̄ *B* mundum] sciant *add. Sch.*, *qui totum hunc locum potissimum e codice T suffragante et codice P se constituisse affirmat, qua de re equidem ualde dubito* 6 tertia *M editores, om. rell.* est] quarta *add. DEFG*, quarto *add. rell.*, *uocem deleui,* sic etiam ignis elementum quarto *hic et* loco quod *post* constitit *inserit Sch.*, quarta *tenendum et post* constitit *inserendum censet Hartelius*: quarta (*scil.* pars) sic etiam ignis elementum *praeeunte Barthio, qui tamen* quarto *scribit* 7 quia locale est *om. Sch.* loca e *R* 8 finale] est *add.* Gp^2 *et Sch.* finiale *L saepius* mensura *p* 9 supernorum *coni. Barthius* 10 tanto p^1 eo *ante* maiorum *inserit p* maiorem BH^1R 11 subtilior *E*, subtili *Sch.* magna partes *M*, magnam partem *b* 12 idem *p* elementum *Mb* 17 quoniam] et *add. libri praeter GMb et Schottum* 18 et locale] edocale *B* 19 haec] et *add. BDEF Sch.* aut *ABCH Sch.* siͧnt *S*

certe corpus longitudine et latitudine et altitudine dicimus, cuius utique spatium grande uel paruum pro sui capacitate censemus. ergo tantum quidque corporis quodcumque corpus recipit, quantum pro amplitudine capax est. sic equidem transcenso inferioris creaturae gradu sublimiorem cerne creaturam et animi magnitudinem sui capacitate metire. ecce capax est anima humana sapientiae, capax namque est eius, quae intellegens eius est. ergo ut ante indeptam sapientiam sapientiae capax dici non potest, sic antequam particeps eius fiat, sapiens dici non potest. istic ego percontatum uenio, spatiumne loci se fore iudices an inlocale aliquid, quo capitur sapientia? ego sic censeo, quod si secundum spatium sapientiae capax est sapientis anima, ergo secundum molem magna est sapientia. quod quia non sinit dici ueritas, inlocale est quod capit, ut inlocale possit esse quod capitur. en tibi humani animi sine mole u magnitudinem, numeri nunc intuere rationem.

Animaduertisti, ut arbitror, haec esse in corporibus signa numerorum, quod scilicet numerosa sint corpora, quae sibi secundum praestantissimam numeri aequalitatem partium parilitate respondeant, ut quoniam unius ad unum et duorum ad duo et ad tria trium summa aequalitas est, sic itidem illud numerosum corpus esse dicamus, quod rata dimensione forma-

1 altitudine et latitudine *R* 3 qu//dq· *D*, quiq̧ *L*, quicquid *G*[2] *editores*, quicq̧ *S* 4 trauscensio *S* 5 creaturam cerne *M editores* 6 magnitudine *ABR* 7 humanę *R* capax] et pax *Mb* est *om.* *p*[2] eius] animae *b*, animae eius *p* quae] que uia *DE*[1]*FP*, unda (quia?) *T*, qui et (qui *supra rasuram*) *L*, quae et *S*, qua *Sch.*, qui *R*, quia *p*[2] 8 eius *om.* *p et Sch.* est *om.* *A* 9 non *inclusit Barthius* 10 isti *A* ergo *BD EFMS editores* perconatum *C*, percunctatum *ABDEF* 11 sapientiam *R* sic censeo] succenseo *R* 12 sapientis (sapienti *b*) anima sapientiae capax est *editores* sapientis — molem *add.* *M*[2] *in marg.* 14 non *om.* *Sch.* sinet *libri praeter AGM* in loca est *R* 15 quo *Mb* humana *BB* 18 quae] corpora *denuo add.* *ABD EF* 20 aduo *R* 21 est] sit *Barthius*, *qui lin. 20 post* unum *mente* est *supplendum censet* sic] sed *p* idem *Mb* 22 numerorum *ABC* dimessione *A*

tum, ut uerbo tenus humanum quae sunt bina sic habeat ex aduerso posita, ut sibi nec magnitudine nec specie nec loco dissentiant, ut sunt aures et oculi, quae item singula, ut nasus et os, medium locum teneant atque, ut esse pulchra possint, concinentiam summae aequalitatis imitentur. quatenus igitur numeri ueritatem in anima reperiamus humana, primum debet ipsa sibimet actitandi rationem pro uirtutum parilitate concinere, ut sapientiae iustitia, temperantiae fortitudo respondeat, quae parilitas utique numerosa est, quia tanto est numeris uicinius, quanto est quidque concinentius. sed illud in anima numerosum potius arbitror, quo eadem scientialiter compos est numeri, ut non partibus sicuti corpus numerosa sit, sed ipsum dinoscat et secundum eundem iudicet numerum. nam tria et quattuor septem fore et haec et tria decem, nulla praeter humanam animam uel potest scire uel poterit. sicut igitur de mensura claruit, ita et de numeris satis adparet esse hos in corpore uisibiliter, in anima intellectualiter.

Restat nunc ut de pondere disputemus. corporum pondus illud esse patuit, quo eadem in regiones suas, unde primordialiter exsistunt, naturaliter feruntur nec quiescunt, quoad usque transmisso elementi alterius spatio in sua perueniant. animae uero pondus uoluntas est eius, quae proprie magis amor dicitur, quo scilicet uel se ipsam uel alia quaelibet

1 humanum] exemplum *add.* *A* 2 spetie *D*, spatio *editores* 3 ut] et *R* 5 continentiam *ABE*[1] 6 repperiamus *DFS*, reperiemus *BCMb*, reperiemur *AH*[1], repperiemur *R*, reperimus *Sch.* (*an uoluit* repperimus?) 7 sibimet] simet *C*, et *add.* *b* concinere *ex* continere *E* 8 temperantia *R* 10 quicque *ex* quicquam *D*, quicquid *p*, quicquam *Sch.* 11 quod *G* 13 dignoscat *BDEFGH* 14 et haec tria et decem *AB*, et haec tria et septem decem *DF Sch.*, et hec tria et septem decem *E* trea *HS saepius* 15 humana anima *HL* 16 adpareat *ABDE*[1]*Fp*[2] 17 intellectuabiliter *ABDFHLRS Sch.* 18 restant *R* ut] et *R* disputamus *S* corpore *ABHR*, corpori *LST* 19 potuit *C* 20 fef *AB* 22 eius est *S* 23 alia *E*[2]*T Sch.*, aliam *rell.* *et* *b* alia quaelibet] aliquamlibet *S* quāelibet *H*, quamlibet *DFGLP*, quemlibet *b*

amat anima. siue enim sibi incorporea diligat, ut est uera sapientia, siue corpori corporea concupiscat, ut pulchra sunt corpora, inlocali amoris pondere rapitur, donec amatorum adeptione potiatur. igitur pondus corporis, quocumque corpus tulerit, mensuras eius et numeros indissociabiliter secum trahit. item pondus, hoc est amor animae in id quod diligit et memoriam et consilium secum cogit, quia nihil aliud uel meminisse uel cogitare ualet, nisi illud, cuius amore feruescit. unde diuinitus homini dicitur: diliges dominum deum tuum ex toto corde tuo et ex tota anima tua, uidelicet ut, sicut corpus pondere cogitur in propria, sic anima pondere referatur in patriam. hoc pondere suo tamen anima non solum aliis iungitur, sed ipsa quoque solidatur, quia consilii ac mentis amore medio et mens consilio et consilium mente diligitur.

VI.

DE MENSVRA NVMERO ET PONDERE DIVINAE TRINITATIS QVO MODO HAEC TRIA IPSA TRINITAS SIT.

Sic et incorporaliter cuncta supereminens unitas praecelsissimae trinitatis mensura est, ut aiunt, sine mensura et pondus sine pondere et numerus sine numero. pondus ergo, quo haec eadem secum ineffabiliter unum sunt, caritas est patris et filii, quoniam spiritum sanctum apostolus proprie insinuans:

9 Matth. 22, 37

1 amat anima E^2, amat animam *G*, amat *MT Sch.*, anima S^1, animam *rell.* (S^2 *praeterea* diligit *add. in marg.*) sibi] siue *A* 2 ĉcorporea S^2 4 quodcumque p^2 5 numerus BH^1R 7 scdm *B* cogit secum *D* uel *ante* meminisse *om. M editores* 8 ualeat *R* feruescit] se suescit *R* 9 diligis *CHR* deum *om. B* 10 ut] et *R* 11 feratur LPp^2 12 patrium AH^1, propria *BF* 14 consilium] consilio ABH^1R 18 sic et *Sch.*, sicut *libri et b* incorporaliter *MR editores*, incorporabiliter *C*, incōpaliter *F*, inconparabiliter *rell.* p̃cellissimę (sic) *S*, praecellentissimae *b* 20 ergo] uero *mauult Hartelius* 22 quoniam *b*, qñm *M*, quem *rell. et Sch.* insinuas (n) *R*

caritas, inquit, dei diffusa est in cordibus nostris per spiritum sanctum, qui datus est nobis, euidenter ostendens isto pondere, diuina scilicet caritate, illum ineffabilem numerum illamque mensuram illo stabiliter ferri, quo tale pondus accesserit. igitur tria haec inseparabilia sunt in corpore, sed multo magis in anima et indiuidua sunt in anima, sed multo magis in se, et sicut nihil sine uno creatore, hoc est ipsa trinitate exstitit, ita nihil omnino esse potest, quod non et trifarium subsistat et unum sit. omne scilicet corpus et unum erit et mensurabile erit et numerabile et ponderabile et omnis anima rationalis tribus indiuiduis, memoria consilio uoluntate subsistit, quibus capax est mensurae ponderis et numeri, secundum haec de mensurabilibus ponderabilibus et numerabilibus, hoc est de corporibus iudicans. quae si corpus esset, incorporea certe non caperet, sicut corpus etiam iudicari posset et de corporibus iudicare non posset. permanat ergo a summo, quod deus est, per medium, quod anima, ad imum, quod corpora, unitae specimen trinitatis corporibus signa sui inprimens, animabus etiam notitiam tribuens illa formans uisibiliter, has intellegibiliter. cum ergo nihil substantiam nisi essentia capiat et nihil nisi tribus, sicut supra disseruimus, unum fiat, quando tanta est unitas in corpore, hoc est in uestigio trinitatis, quanta est in anima, hoc est in imagine trinitatis, et item cum tanta sit in imagine, quanta est in ipsa trinitate?

1 Rom. 5, 5

1 caritas/// *R*   7 sine *om.* S^1 creaturae *A*   8 ipsa *om.* *AE*   omni *R*   9 trifariam E^2p^2 *Sch.*   11 memoriam *R*   13 haec] est *R*   mensurabilibus] quibus *add.* *R*, quibusque *add.* *Sch.*   14 indicans *R*   15 non *om.* *D*   careret *BDEF*, ///////ret *A*   indicari *R*   16 possit *utroque loco* $ABCDE^1FH^1$ *MRb*   permanat *B*, permanet *p*   18 quod] est *add.* Dp^2 corporea *ABER Sch.*, corporea *H*, corpus LSp^2, corpori *p*   unite *b*, initae ABF^1HLS, in te *R*, unita *p*   19 notitiae $ABCDFH^1$ *RT Sch.*, notitiam sui E^2 20 substantiam *GMb*, substantia *rell. et Sch.*, substantiae *suspicatur Galland.*   21 essentia *Mb*, absentia *rell. et Sch.*   dixerimus *C*   22 quando] liquido *coni. Barthius*   23 quanta—trinitatis *add.* C^2 *in marg.*

VII.

PAGANIS VTITVR TESTIBVS NVLLAS IN ANIMA CORPOREAS ESSE MENSVRAS VEL LOCALIA PONDERA.

Sed quoniam nunc tempus aliud est, quam ut de quaestionis huius praeeminentia copiosius disputemus, tantum scilicet in his moratus sum, quantum prudentibus satis arbitror, quo adplene cognoscant nullas in anima corporeas esse mensuras uel localia pondera uel partium spatia, sed illud ab ea percipi, quod nec locus capit nec pondus mouet nec diuisio minuit, modo tu, arbiter docte, probaueris iustam gnarus ferre sententiam, anne sit locus quod inlocale recipit, an partile quod secari nequit, an mensurabile quod infinitum capit. nunc ad Philolaum redeo, a quo dudum magno interuallo digressus sum, qui in tertio uoluminum, quae *περὶ ῥυθμῶν καὶ μέτρων* praenotat, de anima humana sic loquitur: anima inditur corpori per numerum et inmortalem eandemque incorporalem conuenientiam. item post alia: diligitur corpus ab anima, quia sine eo non potest uti sensibus. a quo postquam morte deducta est, agit in mundo incorporalem uitam. non ego nunc rationum tramitem et nexuosissimas quaestionum minutias reuoluo, quibus haec probabilia quo uoles aduersante Philolaus efficit. in quae si quis uel curiositate uel studio forte flagrauerit, de

5 preminentia *BS*, p̄minentiā *R* 6 quoad plene *plerique editores*, quo plene *p*, quod ad plene *BD* 10 probaberis *AMb* iusta *R Sch. in textu*, iustam *idem in notis* ignarus *libri praeter E²GM et Sch.* 11 an nescit *A* 14 quae *om. BDFHLMS*, quod *A* *ΠΕΡΙ ΡΥΤΜΟΝ ABCDEFHLRS*, *ΠΕΡΙ ΑΡΙΘΜΟΝ G*, epithmon *M*, *ῥυθμῶν* (*omisso περί*) *b* *ΚΑΗ ΜΗΤΡΟΝ ABDEF*, *ΚΑΕ ΜΕΤΡΟΝ CHLRS*, *ΚΑΙ ΜΕΤΡΟΥ G*, cametpon *M* 15 indi^gi^tur *C*, indigitur *R*, indutur *G*, in'duitur *p²* 16 inmortale *ABDFR*, immortalitatem *E²* 17 p aliam *R* 18 ea *B²*, eo *ex* eb *S* 20 uitam incorporalem *libri praeter M* 21 et] per *Galland.* 22 qui *A*, quod *Mb*, quoad *Barthius* uolet *Barthius* aduersanti *p Barthius* efficit *CGMR*, effecit *rell. et Sch.* 23 flagauerit *R*

ipso scilicet fonte hauriet. enimuero memet causa auctoritatis in eundem tanti testimonium philosophi iecisse sufficiet, sicuti ceterorum post hinc strictim proferre conueniet. iniuria nempe a quoquam poscitur et argumentum pariter et testimonium. Archytas perinde Tarentinus idemque Pythagoricus in eo opere, quod magnificum de rerum natura prodidit, post multam de numeris subtilissimamque disputationem: anima, inquit, ad exemplum unius conposita est, quae sic inlocaliter dominatur in corpore, sicut unus in numeris. quid, quaeso, praecelsius potest dici, quid uerius? ad unius uidelicet exemplum conposita, quia ad unius imaginem facta est. et idcirco unus est exemplum principale formarum, quoniam formabilia ab illo formas capiunt, qui non coepit. Hippon Metapontinus ex eadem schola Pythagorae praemissis pro statu sententiae suae insolubilibus argumentis de anima sic pronuntiat: longe aliud anima, aliud corpus est, quae corpore et torpente uiget et caeco uidet et mortuo uiuit, unde autem, [si] hoc est, quo principio nescire se dicit. sed non ita nunc omnium philosophorum Pythagoricae familiae sententias persequor, ut easdem copiosius aggerando de alienis admodum uoluminibus meum faciam satis arbitrans memet principium Pythagorici gymnasii de praesenti quaestione scita euidentia protulisse, certus scilicet neminem

1 auriet *CMR*, auriat *B*, hauriat *DEFp² Sch.* auctoritates *BH¹R* 2 eundem] medium *coni. Barthius* 4 quo *C* pascitur *CGR* 5 arcitas *ABCFHLMRS*, architas *E* itidemque *coni. Barthius* phytagoricus *S*, phitagoricus *R* 7 utilissimamque *Mb* 9 unius *BH¹RS¹* 10 pcellius *S* dici potest *G editores* ad] aut *A* 12 formatum *Sp²* 13 coepit *BHSp*, cępit *FL*, cepit *rell. et editores* 14 hippon metapontinus *scripsi*, hyppon mettapontinus *G*, ypomme (yponme *HLRS*, ipomme *M*, ypomne *C*, yponne *D*, hypomne *PT*) tarentinus *rell.*, hippomenes tarentinus *Sch.*, eromenes tarentinus *b* promissis *R* 15 scientiae *S* insulubilibus *S* 18 si *uncis inclusi et post* dicit *interrogationis signum, quod praebent editores, sustuli* 19 dicitur *ABD HLRSp²* non *om. S* 22 pythagoricae *ABHLRS¹* 23 scilicet] qui in hoc *add. Mb*

refutare doctorum, quin hoc idem senserint scriptoque prodiderint Archippus, Epaminondas, Aristeus, Gorgiades, Diodorus et omnes Pythagorae posteri, quorum uidelicet nominum, ne dicam sententiarum multitudine, si eadem prodita uelim, uolumen efficerem.

Igitur Platon procedat in medium, a quo uere claret quam magnum in semet bonum genus humanum neglegat nostro praesertim saeculo, quo dictis factisque caelitus editis eotenus religio conclamata est, ut paene iam credendi labore submoto tepore fidei scientiae fructum capessat laborisque mercedem opere non patrato percipiat. quo fit ut mirari admodum digne nequeam huius Platonis animum, qui tantis equidem saeculis ante puerperium uirginis, ante incarnationem dei, ante hominis resurrectionem, ante praedicatam summae trinitatis in gentibus unitatem ineffabilem una tres in diuinitate personas laudabili ausu, mirabili ingenio, inimitabili eloquio quaesiuit inuenit prodidit, patrem deum paternamque mentem, artem siue consilium et utriusque horum amorem mutuum unam summam aequiternam indiuisam diuinitatem non solum ita credi oportere docuit, sed ita esse conuicit. persuadere mihi non possum, quod philosophi huius anima corporea fuerit, ac si forsan praecipiti lapsu stultitiae ulla anima corpus esse iudicanda est, illas equidem corporeas iudicauerim, quae cor-

1 doctorum refutare *S* refutarim *b* quin] qui in *BCGH LRS*, quū *Mb* 2 gorgiadis *libri praeter G* didiodorus *B*, uiodores *R* 3 posteris *BH*[1]*R*, posteres *H*[2]*LS* 4 multitudinem *DEFM editores* uelin *B*, uel in *HR*, uelĩ in *S* 8 quod *B* eatenus *editores praeter b* 9 credendi *CE*[2]*GMb*, credentibus *rell. et Sch.* 10 tepore *Barthius*, tempore *libri et editores* capescat *ABF* 12 huius — saeculis *om. Mb* animam *Sch.* quantis *BG* 13 puerperum *BC* dñi *R* 15 una *Mb*, unum *rell. et Sch.* ineffabilem unitatem, ineffabile unum *suadet Sch.* 16 laudabilia usu *M*, laudabili usu *b* ingenio] studio *D*[2] imitabili *MRb* eloquio] ingenio *B* 17 arte siue consilio *Mb* 19 diuinitatem] aeternitatem *Mb* ita non solum *S* 20 sed] et *add. Barthius* conciuit *ABHRS*, consciuit *L*, concinit *Sch.*

pus esse se credunt, non per hoc animarum generi derogans, sed quosdam sententiae suae inprobitate, non mea sponte denotans. et quid hominibus fiat, quos cum eo usque inscitia teneat, ut indoctos se esse nesciant, scientiae nihilo minus priuilegium sibi uindicant, dumque in inperitas aures uerborum puerilium spumas exspuunt, uno eodemque mendacio semet scientiae fallunt, alios docendo decipiunt Lysiae similes, quem Platon idem cassa rerum uerba fundentem in Phaedro eatenus increpat, ut esse deterius adstruat gnarum uerborum, ignarum esse causarum, quam nescientem rerum uerba nescire, potius arbitrans inperitum silentium loquaci inperitia. unde etiam Tullius libro de oratore primo: eloquentia est, inquit, scientia conprehendendarum rerum plurimarum, sine qua uerborum uolubilitas inanis atque inridenda est, et paulo post: etenim ex rerum cognitione efflorescat et redundet oportet oratio, cui nisi subest res ab oratore percepta et cognita, inanem quandam habet locutionem et paene puerilem. sed hinc alias.

In Phaedro autem Platon de anima sic pronuntiat: anima, inquit, inmortalis est, quae semper a se ipsa mouetur et aliis causa motus est, corpus autem per se non mouetur. non ait tantum: mouet alia, sed: aliis causa

12 Cic. de orat. I 5, 17 15 Cic. de orat. I 6, 20 20 Plat. Phaedr. pag. 245 c

1 se *om.* *BEFHLRS*[1]*b* se corpus esse *Sch.* se esse *A* 2 scientiae *S* 3 de *ante* hominibus *add.* *Sch.* quos] cur *AB HLRS*[1], ut *DEF* quos cum conuiceris amentia ea teneat *coni.* *Barthius* inscientia *BDGMb*, insitia *R* 4 nihil hominibus *B* 5 uindicent *Barthius* in *om.* *Mb* 6 spuma spuunt *M*, spuma conspuunt *b* 7 alios *S* decipiunt] alios *add.* *libri*, *del.* *S*[2] *Sch.*, illius *pro* alios *scribi iubet* *Barthius* 8 plato *DEF HL* crassa *p* phedrone *D* 9 gnarum] ignarum *A*[1]*BCD*[1] *F*[1]*H*[1]*R*[1] uerborum ignarum *om.* *C*[1] 12 aratore *G* de oratore libro primo *R* scientia *om.* *Mb* 13 conprehendarum *CF GHLRS*, conprehensarum *A* 15 et florescat *R* 16 subest res] sub efores *R* 17 aratore *G* 18 haec *b* 20 phaedrone *DF* plato *DEFH* nunciat *Mb* 21 ipsa *om.* *ABDEF*

motus est, animaduertens equidem uir excellentis ingenii fore nonnulla quibus sit moueri proprium causa motus alieni. quidquid enim uoluntarie mouetur, ipsum fere sibi causa motus est, quod autem mouetur uel nesciens uel inuitum penes scientem uel cogentem causas motus habet. nec repugnat anterioribus nostris disputationibus, quod istic a se moueri animam dicimus, cum principalem motionum cardinem in deo esse dicamus, quoniam id ipsum fere a deo illi est, ut sponte moueatur, uidelicet ut, sicut causa motus animi uoluntas est eius, sic substantiae, quae utitur uoluntate, causa sit deus, quia, etsi posse uelle nobis ex deo est, non omnis uoluntatis nostrae motus erit ex deo. uel tunc reor, cum uoluntate peccamus, nostri causa motus ex nobis est, ne peccatorum deum faciamus auctorem. quocirca si corpus a se non mouetur et corpus non est quod sibi causa motus est, quia in se motus sui causas habet, anima non est corpus.

Idem Platon in libro, quem περὶ φυσικῆς scripsit: *anima, inquit, animantium omnium corporalis non est ipsaque se mouet aliorum quoque agitatrix, quae naturaliter mota sunt.* in Phaedone autem sic apud eundem Platonem cum Simmia et Cebete aliisque philosophis Socrates loquitur, ut cum uideamus illic ualde consentanea nostrisque oppido coniuentia pronuntiari, quae non solum prae-

17 cf. Apul. de dogm. Plat. I 9

2 proprium] ut sunt lapides et ligna ceteraque insensibilia *add. b ex glossa in M superscripta* 3 uoluntariū *A* 4 pene *Mb* 9 motus causa *libri praeter* $CE^{2}GM$ est *om. libri praeter* $E^{2}G$ *et b Sch.* 11 posse] p̓se *B*, posse et $DE^{1}FGp^{2}$, iusta *coni. Barthius* omnes uoluntates *R* 13 nec $AE^{1}MR$ 14 faciemus *A* 16 habeat *libri praeter CGM* 17 idem *CM editores*, item *rell.* plato *DEFLM* περὶ φυσικῆς *scripsi*, perifisicis (p̱ ifisicis) *BCDEGHLMS* (*in marg. man. rec.* περὶ φυσικῶν), pery fisicis *A*, peri fysicis *F*, p̱i sysicis *R*, περὶ φύσεως *editores* 18 amantium $ABH^{1}R$ 20 immota *G* phedrone *libri praeter L* 21 siminia *R*, symmia *S* cibete *ABCM*, cybete *rell.* 22 socratis $ABCH^{1}MRb$ 23 conuiuentia *AC*, conuentia *B*, conuen(i)tia *F*, conuenientia DEp^{2}, *quod Schottus 'mallet, fauerent modo libri'*

iudicio auctoritatis utuntur, sed uirtute rationis adminiculantur, animaduertamus praeter natiuum humanae mentis uigorem hasce uidelicet animas. quae tam remota persecutae sunt, tam clausa adierunt, tam operta uiderunt, idcirco scilicet lumine ueritatis adflatas, ut in salutem generis humani toto quandoque mundo diuinitus editum dogma apud rudes ueri gentium mentes gentilium testimoniis uteretur. quo magis ignorantiae nubilo caecata et infidelitatis frigore in quandam glaciem durata gentilitas euangelicae ueritatis calori cederet, si eadem ueritas aduersantium quoque sibimet ore sonuisset. aut cur non haec eadem per philosophos nobis in usum ueri caelitus procurata credamus, quae ad redarguendam nostrorum quoque inperitiam utilia fore cognoscimus? persuadens igitur in Phaedone Socrati sic ait uera ratio: donec corpus habeamus permixtusque sit tali malo noster animus, numquam nos id quod iam olim concupiscimus satis plene consecuturos. concupiscimus autem ueri scientiam. corpus enim nobis primum innumerabiles et infinitas occupationes infert, quibus conterimur ob necessarium uictum et alimenta cotidiana. deinde si qui morbi ingruerunt, inpedimento sunt, quominus inquirere et inuenire ueritatem

14 Plat. Phaed. pag. 66b — 67a

2 propter *A* 4 adiecerunt *R Sch.* operta *Barthius*, perita *libri et editores* uidelicet *b* 5 adflatus BH^1R toto *libri cum PT*, toti *b* 6 diuinitatis edituri (*scil.* philosophi) *coni. Barthius* editum] ederetur *p*, editum esset *Sch.* uer· *E*, uero *M*, uero *b* gentilium *Sch.* 7 uterentur *M editores* 8 nubilo] morbo *b* 9 calore *R* sic BH^1R 10 sonuissent BH^1R 11 per *om. b* 13 persuadet — socrates. ait uera ratio *G* phedrone *libri et b* 14 socrates sic ait. uera ratio est donec *p* 15 permixtūque *S* 16 satis *om. F* 17 plene *om. BDF*, plane *EL*, pleno *b* 18 nobis *om. BDEF* innumerales *p* 19 inferunt *R* 20 conuictum *p* alimentum quotidianum *libri praeter CGM et Sch.* 21 deinceps *Mb* ingruerint BE^2G, ingruer̃ *M*, ingruere *b* 22 cominus *Mb* inquiramus et sic uer. inu. non possumus *p* ueritatem] non *add. b*

possimus. nam cupiditatibus et cupidinibus et timoribus innumerabilibus, uariarum rerum adpetitionumque uisionibus et infinita quadam dementia corpus oneratur, ut prae illo ne sapere quidem ulla in re possimus. et si quando tempus aliquod ad philosophandum uacuum uel habuerimus uel fecerimus, tunc quoque in ipsis cogitationibus nostris corpus intercurrit turbam errorum inferens menti, ut obcaecante illo ueritatem peruidere non possimus. itaque unum hoc in omni quaestione nobis et id quidem euidentissime probatur, si quid umquam bona fide scire uolumus, recedendum esse a corpore et in ipso animo res considerandas. tunc enim uidemur consecuturi quod concupiscimus et cuius rei amatores nos profitemur, cum defuncti erimus, nam dum uiuimus, desperandum est. etenim si constat nihil sinceri mixtum corpori animum peruidere posse, sequitur alterutrum, aut nullo tempore nec usquam contingere homini ueram scientiam posse aut tunc demum, cum excesserimus e uita. defunctorum enim animus liber est et solutus a corpore. eo autem tempore quo uiuimus ita demum adpropinquabimus adplicabimurque scientiae, si nihil aut quam minimum corpore utamur neque in societate eius, nisi quatenus necesse est, animum dimittamus. ita enim minime replebimur uitiosa turbulentaque natura corporis, sed puri a contagione eius, in quantum facere possumus, erimus et, si ita fecerimus, incorrupti

1 possumus *M* iam *HLMRSp*[1] et cupidinibus *om. Galland.* cupidini^{b}mus *S* 4 oneretur *C*, honoratur *R* 5 illa *AG*[1] 6 a *BR* 10 possimus *Mb*, possit *rell. et Sch.* 12 bona *om. G* 17 si *om. Mb* siceri *B* commixtum *D* 19 usq· *A* 21 e] & *R* enim *om. B* 22 solus *p* 23 ait ppinquabimus *S* 24 nihil aut *om. B* aut] aliud *M* 25 societate *Mb*, societatem *rell. et Sch.*, *cf. pag. 114, 16 et 22* 29 pussumus *R*

sincerique digredientes ad omnia incorrupta sinceraque ueniemus.

Haec ad uerbum ex dialogo philosophi admodum principis excerpenda atque huic nostro inserenda uolumini ratus sum non arbitrans fore quempiam inlectamentis fallaciarum corporalibus obsistere solitum, qui hasce repugnantias in semet ipso sentiens disparium naturarum corporis atque animi teste se in hoc ipsum sibi non indiscussis equidem longe maximi inter philosophos uiri disputationibus adsentiatur interque animum corpusque suum praeside ratione disceptet, quidnam sit illud quod, ut aiunt, corporeus animus ab omni inuentione occursante sibi semper extrarii corporis praepediatur obstaculo aut cur extrarium corpus in reatum uocet, quod semet a contemplatione ueri deuocet, cum sibi ipse sit inpedimento, si corpus est. ·sed super his non argumentabor. ipsa per se nimirum ueritas claret nec ornamento aut adiumento extrinsecus indiget, quae et pulchrior et fortior nuda est.

Hinc egomet testium meorum indefensis hactenus mihi testimoniis utendum ratus sum, quia penes illos tantum, qui toto sui admodum corpus sunt, de hisce ueritatis uadibus dubitabimus. uerum quid hic idem Platon in Hipparcho, quid in Lachete, in Protagora, in Symposio, in Alcibiade, in Gorgia, in Critone,

3 philosophorum — principum p^2 4 excerpendam *R*, exerenda *G* 5 illecta mente *Mb* corporibus *libri praeter DEF et b,* corporis sui *Barthius* 7 testem p^2 *Barthius* 8 non *om. Galland.* indiscursis *S*, indicet discussisque *Barthius,* discussit p^2 9 assent^{i}antur *S* 10 prae consideratione p^2 suum//// ratione (praeside *add. man. sec. in marg.*) *S* 11 inuentione] ueri *add. G* 12 accursante *p* 13 extraneum *R* in^{c}reatum *S*, increatum p^2 quod — deuocet *om. ABDEF* 14 reuocet *Galland.* 15 super bis *R* non *om. Mb* de argumentabor *M*, deargumentabor *b* 16 ornamenta *BD¹H¹R* 18 eorum *Mb* indefessis *AE²Mb*, indefensus *Barthius* 19 utendis *Mb* 20 uatibus *Mb* dubitamus *Mb* 21 uerum] nunc *add. G* hic *om. S* idem] id est *R* ypparcho *RS*, ipparco *M* lacita *ABCMR*, lacyta *rell.* 22 simpotio *DEFR*, simpocio *M*, sympotio *rell.*

quid in Timaeo etiam arce quadam et quodam philosophiae uertice de anima pronuntiauerit, placitae breuitatis gratia missum facio. neque enim refert ad agnitionem ueri quid de eodem saepius quisque dixerit, quam quid senserit quaerere, quia in saepe dictis nec uberior est cognitio rerum, cum sit prolixitas onerosa uerborum. quapropter in adstructionem ueri magis considerandum est quid unum multi senserint, quam quid unus saepe dixerit. ego tamen Platonem, prout mea opinio est, philosophorum omnium merito principem in negotium praesens admiratione sui pellectus testem saepe uocitaui, quamlibet quae plura istic eiusdem legas innumeris conparata, quae super anima dissertauit, pauca admodum censeas. sed nec Porphyrius Platonicus multis post Platonem saeculis a magistro uspiam in hac eadem causa dissensit. inlustri quippe uoce genus humanum suae dignitatis admonuit: s i b e a t i, inquit, e s s e u o l u m u s, c o r p u s e s t o m n e f u g i e n d u m. est ergo incorporeum quiddam in nobis, cui aduersa corporis uniuersi contagio est, et quid istud erit, nisi imago dei, et quid imago dei, nisi humanus animus? qui si in corpore beatus esse non potest et incorporeus non est, numquam beatus erit, qui sine se non erit.

1 artae *G* et quodam *om.* M^1 2 bruitatis *S* 3 refert *om. ABDEF* ueri] tam *add. Barthius* 4 de(e)odem *S* quam qui *ABHLR*, (ł in quantum) quam qui *S* 5 cum] quam *M editores praeter Barthium* 6 quipropter *A* ad instructionem *B* 7 quod *A* senseri(n)t *S* 8 ergo p^2 9 oppinio//// phylosoforũ *S* 10 admirationi sui $ABHLRS^1$, admirationis ui *DEF* deceptus *M*, captus *b* 11 isti *A* leges *b* in numeris *Sch.* 12 super de *b*, super (de) *M* (de *man. sec.*), de *et sequens* anima *glossema esse censet Sch.* 13 porfiricus *ABCRL* (c *in ras.*), porfirius *EFHM*, porphyri(c)us *S* 14 sc͞lis *M*, secundis *b* 16 uolumus esse *R* est *om.* $ABDE^1F$ 17 corporeum A^1BCH^1R quidam *R* 18 cogita(g)cio *M*, cogitatio *b* illud p^2 19 in *om. b* 20 et incorporeus non est *om. BDEF*

VIII.

ROMANIS PAGANIS PHILOSOPHIS VTITVR TESTIBVS DE ANIMAE INCORPORALITATE.

Plurimorum in negotium praesens philosophorum plurimis testimoniis usi sumus multosque ex eadem Graecia, si uel causa posceret uel ratio sineret, proferre possemus. sed ne localiter ueritatem quaesisse uideamur, ut haec eadem ab una tantum uideri gente quiuerit et aliis ignorata sit, cum ueri compos humana substantia non sit regione, sed genere, Romanos etiam eosdemque philosophos testes citemus, apud quos Sextius pater Sextiusque filius propenso in exercitium sapientiae studio adprime philosophati sunt atque hanc super omni anima tulere sententiam: *incorporalis*, inquiunt, *omnis est anima et inlocalis atque indeprehensa uis quaedam, quae sine spatio capax corpus haurit et continet.* acrius isti, ni fallor, abstrusas rerum rationes ingressi sunt, quam nonnulli nostrates, qui cubiculariis disputationibus de sublimium indage causarum aliquid soporiferum in lectulis oscitantes perpellente copia tepentium naeniarum stolido laudatore ueternosas anilium opinionum suspiciones edormiunt innexamque uisceribus animam corporis claustris includi et contineri decernunt. sed istuc inperitiae ueri uacuae figmentum, prout locorum ratio poposcit, et superiore libro discussimus et prolatis nunc summorum magnis auctorum testimoniis

4 negotium *Mb Sch.*, negotio *rell.* praesenti *GS*² 5 siue *R* 6 possimus *A* nec *R* 8 ali^i^as *S* cum — substantia] quia uera indagacio humane substantię *M*¹*b*, *corr. M*² *in marg.* 9 insit *Barthius* 11 sextus *Mb*, exius *R* sexiusq· *R*, sextus *omisso* que *Mb Sch.* exercitu *p*, exercitio *Barthius* 12 adpm^i^ę *S* has *p*² omni anima] omnia *G* 13 atulere *AF*, attulere *DE*¹*R Sch.*, atre *B* sententias *ABHRp*² inquit *A* 14 indepreensa *R* 16 abstrusa *ABF*¹, abtrusas *R* ratione *A*, nationes *M* 18 sopori serum *R* 19 oscitantes *editores*, suscitantes *libri cum PT* copiam *RS* uenarum *D* stoli^d^o *R* 20 opiniorum *R*

in rem sui nobis opitulante ueritate rationis quoque uiribus refellimus. Marcus Varro, sui saeculi peritissimus et teste Tullio omnium sine dubitatione doctissimus, quid in musicis, quid ⟨in arithmeticis⟩, quid in geometricis, quid in philosophomenon libris diuina quadam disputatione contendit, nisi ut a uisibilibus ad inuisibilia, a localibus ad inlocalia, a corporeis ad incorporea miris aeternae artis modis abstrahat animum et in corpora, hoc est in aduersa sibi dilapsum sui compotem faciat? cui si corpus esset, corpus aduersum esse non posset. quid ego nunc Zoroastri, quid Brachmanum ex India, quid Anacharsidis e Scythia, quid uero Catonum, quid M. Ciceronis, quid Crispi, qui ab ipso paene principio sui operis animo dominandi ius tribuit, corpori legem seruitutis inponit, in defensionem ueri sententias adferam, quid orbis uniuersi de animae statu nobis concrepare iudicium in his dumtaxat qui merito enituere conuincam?

3 cf. August. de ciu. dei VI 2   12 cf. Sallust. Catil. 1, 2

1 re *S*   ueribus *coni. Sch.*   2 marcis *AH*[1]*R*   saeculi sui *R*   3 qui in musicis *R*   4 quid in arithmeticis *b*, quid *M*, *om. rell.*, *uncis inclusit Sch.*   in *ante* geometricis *et ante* philosophomenon *om. b Sch.*   φιλοσοφομένων (φιλοσοφουμένων *Galland.*) *editores*, *cf. pag. 19, 16*   5 contendunt (i *superscr.*) *R*   7 aeternae *E*[2]*GS*[2] *Sch. in notis*, aeternis *rell. et b*, et arcanis *Barthius*   aeternae artis] aeternitatis *coni. Sch.*   abstrahebat *AB*[1], abstrabat *HL*   8 incorporea *p*[2]   delapsum *HLRSp*[2]   9 qui *S*   10 zoroadhis *G*, zoroadhi *rell.*   bragmarum (na *superscr.*) *A*, bragmanum *rell. et b*   11 anacharsidis e *scripsi*, anatarsi de *G*, anacharsi ex *R*, anacharsi de *rell.*, anacharses e *b*, anacharsis e *Sch.*   sitia *R*   catone *A*   12 crispi *GS*[2], chrys////i (salusti *superscr.*) *A*, chrysippi (crisippi) *rell. et editores*   13 minandi *B*   inponitur *R*   15 in] ni *DEF*   his *om. BDEF*

VIIII.

ABHINC ECCLESIASTICIS DOCTORIBVS VTITVR TESTIBVS DE ANIMAE INCORPORALITATE.

Facile profecto hoc idem factu mihi esset, nisi adici quempiam coacta testium turba non sineret et diuina iam nunc oracula pandere uel tempus foret uel ratio commoneret. atque ut ad ipsos caelestium uoluminum fontes illis fere ducibus, qui ex eisdem largius hausere, ueniamus, Gregorius Nazianzenus in apologetico magnum uidelicet inter animam et corpus clamat esse discrimen atque ut corpus corporalibus pasci, sic animam incorporeis saginari. beatus Ambrosius ad Mediolanensem in ecclesia populum uerbo doctissimo atque eruditissimo: sequestremus nos, inquit, a corpore, contra quod nobis, si salui esse uolumus, iuge certamen est. una praecellentium eademque sententia non nisi eodem intellectu animaduertenda est eodemque tractanda sermone. dicam nunc igitur quod saepe me, cum ad id locorum uentum est, dicere memini. sequestrari nos a corpore Ambrosius oportere persuadet. quis ergo iste sit, cui a corpore sequestrari conueniat quaero. ex anima enim sumus et corpore, ac per hoc cum sequestrari a semet ipso nequeat animus, nihil in nobis est, quod sequestrari possit a corpore, si corpus est animus. cur, sancte Ambrosi, cur taliter doces, cur sponsam Christi caeno falsitatis oblinis, cur eandem a

13 Ambrosius in sermone ut uidetur deperdito

4 factu H^2LSb, factum *rell. cum PT et Sch., fortasse recte, cf. pag. 70, 10* quaepiam *b*, quippiam *Sch. in notis* 5 turba] uerba *S* 6 commoueret *C*, commemorat A^1BEFP 8 longius *R* 9 anazanzenus *M*, nazazenus *S*, nazanzenus *rell.* apologenito *R*, apolloge//tico *S* 11 incorporeis saginari] spiritalibus uegetari p^2 12 populnm] plurimum *b* 17 cum *om.* A^1BCM, cum *cum antecedente* me *coniungit et* si quando *add. G*, dum *Sch.* locarum *R* 18 esset *editores* 19 persuadit $BCHLRS^1$ 20 sequestrare *Galland.* 24 eam de *ex* eamdem *A*, eadem p^2 a *om.* $ABDEFH^1R$

uia ueritatis scaeuae praedicationis inpulsu in deuia abrupta propellis, cur sequestrari oportere a corpore corpus perhibes? quidnam istud, quaeso, proderit homini? num quia hominis interioris est natura subtilior, quae tamen non est nisi corpus, idcirco eandem disici conuenit atque separari? numquid quoniam in hac structura mundanae molis quaedam subtiliora et leuiora, quaedam crassiora atque grauiora sunt, idcirco tenuioribus uniuersam solidi huius conuenit rupisse conpagem, aut beatior aer erit, si cum aqua ac terra non fuerit? hisce falsiloquiis circumgarrientibus istius modi fert ille responsum: quaenam nobis oboritur uerborum nuda, uirtutis cassa, rationis aliena, ueritatis uacua, uanitatis caua, superbiae tumida nouelli huius schismatis sine auctore doctrina, elata supercilio, abiecta mendacio, referta conuicio, creatori potestatem subripiens, imagini dignitatem, quam miro stultitiae genere conparationibus substantiae corporalis infamat adserens scilicet tam nihil animo profore quoad ualeat corpore secerni, quam non sit aeri conducibile crassioribus mundanae molis corporibus separari. porro si qui estis uspiam gentium, quorum ingeniis cesserint arcana causarum, adeste praepetes, uosmet ignorantiae plectite, nouum dogma miramini: animae dignitatem capessit in solido mundi portio corporis quarta mundani.

1 scãeue *ABCR*, scẽue *DEF*, sceue *GLMSb*, saeuae *p* inde uia *b* 4 quae tamen] quit *A* tam *S* 5 eadem *Mb* disici *A*, dissici *rell. cum PT et Sch.*, disiici *b* conueniet *hic et infra p* 7 grauiora atque crassiora *R* 8 soli *C* 9 fuit *p* 10 fer *R* 11 quęnam ł quędam *utrumque in contextu F*, quonam *p*, quaedam *Sch.* uobis *S* aboritur *AE* 12 causa *C* uacua uanitatis *om. Mb* 14 si *C* 16 imagni *C* 17 comparationẽ *CMb*, *fortasse* conparatione *scribendum* corporali *R* 19 quod ad *B*, quod *Mb* corporis *BC*, corpori *AGMRb* secerni] aeterni *BC*, fecerim *R* 22 quorum *Gb*, quarum *rell. et Sch.* 24 capescit *BM*, capescit[e] *A*, capescit capescite *F* 25 *in uerbis* portio — mundani *mendum inesse affirmat Barthius*

haec ergo nimirum animarum omnium maior est anima proque sui mole magis sapiens. itaque nunc tanto potius quispiam prudentiae copiosus erit, quanto aeris huius pro sui capacitate plus hauserit, nec iniuria genus humanum naturae incusauit iniuriam, quae tanto maiores hominibus lucas boues edidit, eo uidelicet beatiores, quo capaciores. sed hactenus satis Ambrosius, qui uel solus profecto sit satis, faxim tamen et aliis testificandi locum.

Aurelius Augustinus et acumine ingenii et rerum multitudine et operis mole ueluti quidam Chrysippus argumentandi uirtute aut Zenon sensuum subtilitate aut Varro noster uoluminum magnitudine et qui profecto talis natura adtentione disciplinis exstiterit, ut non inmerito ab istis corporalibus nostri saeculi Epicureis aut Cynicis spiritalis sophista dissenserit, libro ad Hieronymum de origine animae sic pronuntiat: incorpoream esse animam etsi difficile tardioribus persuaderi potest, mihi tamen fateor esse persuasum, cumque id ita fore rationibus magnis atque insolubili argumentatione conuincat ac super hoc Hieronymi sententiam poscat, laudis suae tantum a Hieronymo scripta recuperat, quin

16 August. de orig. anim.

1 mirum *LS* 2 ꝑ quę *M*, pro quae *b* mole sui *S* 3 copiosius *GR*, compos *Sch.* 4 auserit ACH^1MR 5 naturam *editores praeter* p^2 incusabit *Mp*, incusabat *b* 6 iniuriam *ACDEFG*, iniuria $BHLRSp^2$, *om. M editores* quanto *DEF Sch.* 7 lucus *A* beluas et boues lucas *Mb* boues lucas *Sch.* beatior *B* 8 actenus *BCGHLRS* 9 testificandum *libri praeter GM* 10 agustinus AH^1S 11 crisippus *GLM*, crissippus *R*, crassippus *ABHR* 12 zeno *DF Sch.*, cenon *M* noster] nr̃ *B*, $\overset{tot}{nt}$ *A* uoluminem *S* 13 profecto — disciplinis *om.* M^1 naturae M^2S^2b 14 nostris *b* 15 saeculi *om. Mb* sp̃alis *M*, specialiter *b* disserit *C* 16 librum *R* incorpoream] omnem *add. b omisso* esse 17 esse — fateor *om. G* et *omisso* si *libri praeter DEFGP* 18 mihi] autem *add. R* 19 id *om. Mb* id ta *B* 20 ac] hac *CM* sententia BH^1R

haud dubie Hieronymus nihil de anima sentire dicit uerius, nihil disputare posse perfectius. en tibi duos praeclarissimos uirtutum doctrinarumque praeeminentia longe porro praeditos super statu animae sentire nobiscum inermemque te auctoritatis pondere et rationis uiribus prosternidare disparatosque corporibus unitate sapientiae duas animas unam facere. unde multum miror Hieronymum tibi testem citatum, cum potissimus tractatorum minime potuerit et pro anima et in animam disputare, quamquam quae ex eodem aduersum nos haud intellecta posuisti nobis eo usque conducant, uti quam callide non aduersarius, uerum praeuaricator subordinatus esse uidearis, qui uelut adsentante conludio feceris nos tuis admodum testibus uincere. quippe gloriosum uictoriae genus est ab eo cum quo decertes arma capere quaesitumque aduersario testem illinc stare et istinc dicere.

Ne quid tamen segnem me redhibendae uicissitudinis arbitreris, prout locus est moneo consentaneum magis tibi super sententia tua Pictauum Hilarium esse potuisse, qui scilicet inter conplura praecelsarum disputationum suarum quiddam

1 aut *BCH¹R* sentiri *DEFH²L editores* dicat *Sch.* 2 disputari *LS editores* 3 praeminentia *BRS* longo *B* praeditus *A¹BH¹R*, praedictos *b* 4 statum *ABDEFR* inermumque *libri praeter GM* 5 prosternidare disparatosque *scripsi*, prosternidaretis paratosque (partosque *M*, paratisque *ABFHLRS¹*) *A BCFGHLMRS¹*, prosterni claret separatisque *DE*, prosterni claret paratisque *F in marg.*, prosterni claret disparatisque *S²*, prosterni instar Daretis partitasque (partitosque *b*) *bp*, prosternere qui disparatis *Schottus e codice T* 6 u//nitate *L*, uanitate *Sch.* animas] uis *add. Sch.* 7 iheronymum *M*, ieronimum *S* tibi *om. Rp²* 8 tractorum *CH¹R* 9 aut *CGH¹R* 10 nos *Galland.* 11 subordinatus] *in marg.* ł subornatus *add. D*, subornatus *coni. Sch.* 12 adsectante *B*, absentante *G* 14 quicum *G* decertas *Rp²* aduersarium *libri praeter CGM* 15 stinc *BH*, ˡstinc *LS* deicere *Sch.* 16 tamen segnem *A Sch.*, tamen insigne *G*, tam̃ insignẽ *HLS*, tam insigne *rell. et b*, tamen fingere *Barthius* a me *D* redibendę *M*, redibendo *b* 17 moneat *A* 18 tua *om. BDEF* pictauium *E*, pictauium *ABCDFLS Sch.*, pectauium *HR* 19 inter] in *R*

sequius sentiens duo haec ueris aduersa disseruit: unum, quo nihil incorporeum creatum dixit, aliud, quo nihil doloris Christum in passione sensisse, cuius si uera passio non fuit, redemptio quoque nostra uera esse non potuit. sed quoniam beatus Hilarius opinionis huiusce uitium uirtute confessionis aboleuit, sic sustinet reprehensionis stilum, quod non patitur detrimenta meritorum. quapropter eatenus diuinarum tractatoribus scripturarum fidem adhiberi par est, quoad usque eidem tenore ueritatis adstipulantur. sed quamquam nonnullis dissertatoribus proferendis necessario supersederim, dum ad oracula diuina, ex quis eorundem pendet auctoritas, iure festino, haudquaquam tamen Eucherium praeterierim mihimet uiuente doctrina et praesentaneis coram disputationibus cognitum, non porro nuntiis aut lectione conpertum, qui scilicet uiridis aeui, maturus animi, terrae dispuens, caeli adpetens, humilis spiritu, arduus merito ac perinde ingenii subtilissimus, scientiae plenus, eloquii profluus, magnorum saeculi sui pontificum longe maximus editis in rem fidei multiiugis uariorum operum uoluminibus ad populum quoque his super statu animae contionatus est: quaerere, inquit, quidam solent, quò modo in Christo misceri potuerit homo et deus. quaerunt rationem huius mysterii, quod semel factum est, cum ipsi reddere rationem nequaquam possint

20 Eucher. in homilia deperdita, cf. Migne patrol. lat. L 866

1 sae^{cus}uius *A*, secus *DEF Sch.*, secius S^2 *in marg. et b* quod *utroque loco Mb*, *priore loco Sch.* 4 quando p^2 5 huius^{ce}se *A*, huiusse *B* huius se uitium HL^1S^1, huius seuitiam S^2 opionis (*sic!*) se uitiū huius uirtute *R* 8 par est] parem BD^1EF^1 9 tenores *G*, tenori *Barthius et Sch.* quoniam *Barthius* 11 ex quis *om. BDEF* quibus *p* pendit $BCDEFG^1H^1MR$ 12 aut quamquam *BCGHR* heucerium *BCGHLS*, eucerium *R* praeterierem BH^1R uiuentem *M et editores praeter Barthium* 14 lectionem AB^1R 15 anim^{o}i *B* 16 ingeni^{o}i *B* 17 eloquii *B* 19 hoc p^2 21 quer̃ *M*, quaere *b*, quare *p* quaerunt] et *add.* E^1 *Galland.* 22 est] quaerunt *add. p* 23 cum] quae eum p^2 ipse *R* rationem] cum *add.* p^2

eius rei, quae fit semper, quo modo societur anima corpori, ut fiat homo. ergo quo modo corporea res incorporeaque coniungitur et corpori anima miscetur ut homo efficiatur, ita homo coniunctus est deo et factus est Christus: et tamen ut fieret Christus, duo illa incorporea, id est anima et deus facilius coniungi permiscerique potuerint, quam miscetur una incorporea aliaque corporea, id est anima et corpus, ut persona hominis exsistat. cedo mihi nunc illos, qui aeque talibus instituti ab hisce doctrinis degenerauerunt pessum facientes salubria sua et alienis semet noxiis obnoxiantes iniusto amantium sui odio eo usque prolapsi, ut extraneos mallent cum falsitate praeeligere et Eucherium cum ueritate damnare.

Videas hic alios quiddam socordi trutinare iudicio, alios id ipsum aut nescios stulto laudare praeconio aut sciolos subdolo ridere consensu hos inter placere sibi illum, quem nemo nisi aut ignarus laudauit aut callidus. hic iam feruntur de singulis non pro meritorum, sed pro uotorum qualitate sententiae, ob laudem praesentum quorumpiam rabularum longe maximi damnantur auctores. istic ille laudatus ne infra laudantum uideatur stare iudicium, panniculos quosdam ex diuersorum uaria lectione concerpit eosdemque uilibus suis ueluti quibusdam stuppeis adsuit laceroque uestitu turpior nudis absque furaci meditatione mutus eloquentiae palliatus incedit. cernas

3 et *ex* ut *M*, at *b* 7 potuerint *B*, potuer̃t *ELS*, potuerunt H^2 *Sch.* 8 miscitur *R* 10 credo *Galland.* 11 degenerauerant p^2 12 noxiis *HMb*, noxis *rell. et Sch.* animantium *C* 13 praeeligere *scripsi*, praeligere *HLMRSb Sch.*, plegere *ABDEF*, praelegere *CG* 15 hinc *Mb* 17 rideri *R*, laudare *G* 18 *uidetur* laudabit *scribendum* 20 praesentium *AEGLS Sch.* quarumpiam p^2 *Sch.* rabularum *CG*, fabularum *rell. et editores* 21 laudatis *S* laudantium *G*L^2*RS Sch.*, laudatum *p* 24 stupeis *R*, struppis *coni. Barthius* adsint *Mb* uesti *A* absque metu furacis mendicatione eloquentiae *coni. Barthius* 25 metus *Mb* eloquentia p^2 palleatus *ACGHMRb*, pilleatus *LS* cernis *E*

hic alium situ fetidinarum turpium ex olenticetis suis ac tenebris cloacam uentris et oris inhalare sentinam interque ructandum quasdam suggillatiunculas fringultientem ab alio, qui stipem suam uariis conlurcinationibus dilapidauit, parasitico more laudari. inter has huiusdemque modi quisquilias aliquid tu sobrium tuto dixerisne? porro magnum aliquod e socordi turba periculum periclitabere: quidum? i n p e r i t o quippe n i h i l q u i d q u a m i n i u s t i u s. hos ac tales tamen egomet non pauesco ac, si qui nunc monendi locus est, moneo praeque denuntio: quique isti quique sunt alii, qui uel in magnos uiros obloquia uel de rebus summis deliramenta quaedam cum conpotatoribus mussitant, aut palam loquantur aut taceant. enimuero eruentur mihi atque extrahentur etiam nuncupatim ex abditis tenebellarum qui hactenus delituere. praenosci uero licet, tacere ne habeam facta quorum nomina non tacebo. faxint tamen isti quod foret libitum salubresque

7 Ter. Adelph. u. 98

1 hinc *ABDEFM editores* alios *Mb* si tu *T,* sicut *p* fetidiuinarum *R*, faetim diuitiarum *T*, foetidarum *p Sch. in textu* ex olenti cetis *ABCGHLMRS*, ex olenti cenis (ce//nis *E*) *DEF*, exolentem cetis *T*, exolentem coecis *Sch. in textu, corr. in notis*, exolenti caecis *b* suis *om. ABDEF* 2 cloaca *DEF Sch.*, cloaca in *p* 3 sugillatiunculas *M*, sugillatim unculas *b* singultientem *G* aliquo *B* 4 conlurcationibus *uel potius* conlurcinationibus *coni. Schottus in notis*, conlucernationibus *libri et editores* delapidauit *Mb* parastico *M*, parasito *b*, parasitco *S* 5 mole *C* eiusdemque p^2 6 t$\overset{u}{o}$to *R* aliquid *R* aliquo de *A* cordi *B*, corde *DEF*, excordi *coni. Sch.* 7 periclitauere *Mb Barthius* quidum *interrogationis signo addito Hartelius*, qui dum *libri et editores, aliquid hoc loco excidisse censet Galland.*, quidam *Barthius* imperio *Gp* uippe *BC* 8 quippiam *Barthius* iniustitius *R* ac *om. p* 9 quis *AGp* preque *ADEFHMR*, p̃que *BLS*, atque p^2, peraeque atque *Hartelius, sed cf. Sid. Apoll. epist. I 9, 23* 11 obliquia *R* deleramenta *R*, dil$\overset{i}{e}$ramenta *S* 12 conpotatoribus *Barthius et Sch.*, computatoribus *MTb*, computoribus *rell.* 13 mihi *om. BDEF* 14 tene b$\overset{l}{e}$larum *S*, tenebrarum p^2 15 abeam *CHLRS*, abea *BP*, ab eorum *A* tacita ne abeant *coni. Sch.* factis *A* 16 tamen isti *om.* M^1b, *add. M man. rec.* lib//itum *S*

monitus spernant, haud inpune scilicet, ego uero praeelegerim ab istis cum Eucherio reici, quam cum istis a ueritate damnari. sed istic nunc locus et tempus est, ut sicut a philosophis ad tractatores, sic a tractatoribus ad authenticos gradum consequa ratione faciamus suadente modo scilicet plerisque testium tacitis.

X.

TESTE VTITVR IPSA DIVINA SAPIENTIA TESTIMONIA PENES SCRIPTVRARVM.

Audiamus igitur quid imaginis suae pronuntiet inimicis diuina sapientia: dixerunt, inquit, inpii cogitantes non recte: exiguum et cum taedio est tempus uitae nostrae et exstinctum cinis erit corpus nostrum et spiritus diffundetur tamquam mollis aer. inpii haec ergo dixerunt, super quis paulo post eadem scriptura sic loquitur: excaecauit enim illos malitia eorum, quoniam deus creauit hominem inexterminabilem et ad imaginem suae similitudinis fecit illum. istic ego temet in defensionem tui acrius permouendum credo proque causae merito in me etiam istius modi ferme uerba facturum: quid tu undeunde contractis testificationibus uteris haudquaquam tamen ueritate pulsantibus conscientiae nostrae

11 Sap. 2, 1 et 3 16 Sap. 2, 21 et 23

1 monitis *R*, moniti p^2 spernat *B* aut *B* praeelegerim *scripsi*, praelegerem *CG*, praeeligerem *Sch.*, preligerem *M*, pligerem S^2, perlegerem *rell.* 2 cum *om. R* ueritatē *R* 3 a *om.* ABH^1R 4 a] ad *R* ad] aut ABH^1R a philosophis et tractatoribus ad authenticos *p* 5 consequar *Mb* faciam *ABDEFP*, *om. Mb* modum *b* plerisque E^2G, plurimisque *B*, plurisque *rell.* 11 inpii inquit *libri praeter* CE^2GM cogitante *B* 13 exstinctus *G Sch.* 14 spiritus *om.* ABF^1HLRS diffunditur ABF^1HLRS 15 ergo haec *D* ergo *om. Sch.*, er̃ *HL*, erunt *R* quos *p* 16 illorum *ABCEFGR* 19 ergo *editores* 21 *alterum* unde *om. ABDEM* de *ante* contractis *inserit* M^2b 22 tamen] et non *A* ueritatem *Mb*

sincerum? quid autem mea refert, quid porro adtinet inpios ob detractam diuinae imagini dignitatem diuinitus plecti, cum memet inpietatis huiusce laqueis nouerim non teneri? proinde moneo facessas nec sententiae talis infamiam mihi mendaciter inuras. nunc ego nisi renuis in tua tecum redeo, ex quis arbitrabere, utrumnam istud in inpios prophetici sermonis oraculum an in te sit porrectum, te scilicet, te magis perstringat, qui praetento scientiae priuilegio contra famam deditus sententiae et contra sententiam sollicitus famae eadem, quae istic uelut aliena renuis, illic itidem ueluti propria defendis.

Ne quis sit tamen uel mihi secus interpretandi uel tibi forsan infitiandi locus, in praesentiarum super quibus agimus utraque uideamus. propheta nempe dicit inpios dicere: exstinctum cinis erit corpus nostrum et spiritus diffundetur tamquam mollis aer. enimuero tute quid dicis? nonnullae sunt, inquis, spiritales naturae, ut angeli, archangeli ceteraeque uirtutes, ipsa quoque anima nostra uel certe aer iste subtilis, tamen incorporeae nullatenus aestimandae. intende, quaeso, animum, pro quisque nostri arbiter, ferque iudicium, sitne aliquod prolocutionum harumce discrimen: inpii de humano spiritu, de anima uidelicet humana dixerunt, quod diffundatur

16 cf. pag. 10, 1

1 sinceram *Mb* qui *R* ad me *Mb* impio sub *BH*¹*R*, impios sub *A*, impios ůb *LS*, impio ob *Mb* 2 imagine *BH*¹*RS*¹, imaginis *AG*² diuinitas *BH*¹*RS*¹ 4 moneo] non *add.* *ABDEF* talis *G* 5 ego *om.* *Mb* rennuis *ACGH*¹*L* arbitrauere *CGHLRS* 6 istuc *RS* prophetice *ABGHLRS*, prophicae *C* 7 an—porrectum *om. libri praeter M omnes* (*cum PT*) *et Sch.* praestringat *ACEFGR Sch.*, perstringit *p*, prestringit *Mb* 8 priuilegiū *A* 9 sententiae] scientiae *MRb* eademq· *ABCGHLMRSb*, eademque *D* 10 rennuis *AGH*¹*LR*, respuis *p*² et *post* illic *inserit* *Mb* 11 quid *ABCD*¹*EFHLRS*¹ 12 inficiendi *BH*¹ 13 exstinctus *G Sch.* 19 exhistimandae *M*, existimandae *b* 20 pro] te *add.* *b* arbitrer *R* fertque *G* aliquid *AD* 21 prolocutionem *R* harūsce *M*, harum *b* 22 humana uidelicet anima *M editores* diffunditur *Mb*

spiritus tamquam mollis aer. necessarius hic noster adiungit, quod anima humana et aer iste subtilis aeque spiritalia sint, sed perinde incorporea non sint. uerba nunc eadem et sensus expende, nam quod illic spiritus dicitur humanus, hic anima, ita profecto concordat, atque si uterque animam aut spiritum uterque dixisset, qui scilicet ita illic in mollem fundi aerem dicitur, sicut itidem subtili istic aeri conparatur. quod ergo diffundi spiritus dicitur tamquam mollis aer, tale est ac si diceretur: spiritus hoc est quod mollis aer. itemque spiritalis est anima nostra et aer iste subtilis ita est ac si diceretur: anima nostra hoc est quod aer iste subtilis, cumque ex his duobus quod ante dictum est inpiorum blasphemia sit, quod postpositum tua sententia, duoque ista itatenus uniantur, uti sint et negotio et sensu et uerbo indiscriminabilia, quid potissimum consequitur, nisi ut aut pro similitudine sententiae tuae, si eandem defensitandam credis, inpiorum quoque sententia laudabilis sit aut, quia plectibilis illa est, tua quoque sit pro eius parilitate damnabilis?

Sed quo diutius uel argumentantes halucinamur, cum super hoc propheta censuerit: dixerunt, inquit, inpii apud se cogitantes non recte: exiguum est tempus uitae nostrae et exstinctum cinis erit corpus nostrum et spiritus diffundetur tamquam mollis aer, postque paululum sententiam quoque intersita disputatione subiungit:

3 sunt *DM editores* sensum *editores* 4 dicitur spiritus *S* 5 profectu *BH*¹*R* atque] absque *R* animam] humanam *S* 6 utraque *S* ita *om.* *p*² *Sch.* 7 isti *Sch.* 8 tale — aer *om.* *A* 10 ita est *om.* *A* ita est — subtilis *om.* *R* 11 quod] est *add.* *ABEFHLS Sch.* cum *DEH*² 12 ex his duobus quod *om.* *ABFH*¹*R*, ex his duobus *om.* *DEH*¹*LS* (quod *add.* *S*²) *Sch.* 13 duoq//// iste *S* iste *BHLR*, istę *C* eatenus *p*² uniuntur *Mb* 14 ut *CM* indiscriminalia *Mb* 15 consequatur *D* ut *om.* *ABDEFS* 16 diffensitandam *S* 19 quid *M editores* hic lucinamur *ABDEF*, allucinamur *G Sch.*, hallucinamur *T*, a luce aligenamus *M*, a luce alienamus *b* 22 exstinctus *G Galland.* 23 posque *R* 24 sententia *R* disputatione] narratione *p*²

haec, inquit, cogitauerunt et errauerunt, excaecauit enim illos malitia eorum. et tamquam diceres: quid in his culpae uertitur, quid erroris, ille respondet: hominem animam corpoream cogitauerunt et errauerunt, ac uelut rogaret geminanti [et] quid in hoc ueritas claudat, ut animam corpus esse quis sentiat, iterat propheta responsum: errauerunt, uidelicet errauerunt, quia deus creauit hominem inexterminabilem et ad imaginem suae similitudinis fecit illum, id est dicere: adeo tenus non est corpus anima, ut sit imago diuina. estne aliquid, quo abhinc locorum uspiam progrediaris tuomet indicio proditus, ueritatis uiribus captus, prophetae testificatione conuictus? sed uiderit quisque quid sentiat: prout mea tamen opinio fert, hoc saltim probum quod eatenus dissertauimus aduersum corporales pro spiritalibus sat foret, ni par esse ducerem apostolica quoque aut etiam euangelica in rem controuersiae praesentis adhiberi.

1 Sap. 2, 21

1 errauerunt] et *add.* *R* excitauit *B* 2 eorum] erum *R* 3 is *R*, eis *M editores* respondet *scripsi*, respondit *libri* homine *C*, hominis *G*, omnem *Mb* hominem] et *add.* *BD* 4 rogares *ex* rogaret *E*, rogarit *Barthius* 5 geminatim *D*, geminantem *p*[2], geminando *ex* geminato *S* et *uncis inclusi* claudit *coni.* *Sch.*, claudicat *S*[2] 9 id est] idem *ABRS*[1] 10 aliquis *Mb* quod *BF*[1] 11 uspia *B* iudicio *ABDEFb* 12 tificatione *R* uiderit *DE*, uiderĩ *G*, uiderim *CGMPT Sch.*, uiderem *rell.*, uiderint *b* 13 si *ante* quisque *add.* *Mb* quid *om.* *EFMb*, quod *R Sch.*, ut *D* dissentiat *Mb* refert *Mb* hic *LMb* saltem *BDEFH*[2]*LM editores* 14 probauerim *b*, priuum *G* et actenus *M*, hactenus *b* desertauimus *BHLRS*, discretauimus *M* (*corr. in marg.*), disceptauimus *b*, discertauimus *Sch.* corporalis *AH*[1]*RS*[1] 15 ni par] impar *E* dicerem (a *supra* i) *R* 16 aut] ad *ABCHRS*, at *M*, ac *Gb* etiam ad *L* 17 adhibere *libri praeter CGM et Sch.*

XI.

PAVLO APOSTOLO TESTE PRO INLOCALITATE ANIMAE VTITVR.

Igitur quamquam nonnullis locorum sicubi conduxit harumpiam scripturarum testimoniis usus sim, fas tamen est multimodo ueritatis gladio falsiloqui ceruiculam salubri concisione concipilari. Paulus doctor gentium, uas electum: *omne peccatum*, inquit, *extra corpus est, qui autem fornicatur in corpus suum peccat.* si excepto crimine fornicationis extra corpus est omne peccatum, in anima ergo est. porro si in anima est et corpus est anima, non ergo extra corpus est omne peccatum. sed apostolus dicit praeter fornicationem extra corpus esse omne peccatum. incorporea ergo est anima, ut sit aliquid in quo extra corpus possit esse peccatum. itemque ad Corinthios in eum, qui scelere pollutus incesti nouercalem torum pene matris stuprator inluserat, sententiam promulgaturus sic ait: *etsi absens corpore, praesens autem spiritu eum qui hoc opus fecit iam iudicaui.* quid istud, apostole Paule, quid istud est? quo modo absens corpore es, ubi spiritus praesens? si corpus est spiritus, cur non potius ex duobus conpacte corporibus uno absentem alio praesentem te esse dicis, aut si unum corpus es totus, cur non parte corporis abesse te et parte corporis adesse te profers? ut enim

6 I Cor. 6, 18 16 I Cor. 5, 3

2 utitur] et qualiter in tertium caelum esse (raptus *add.* *ES*) credatur *add.* *M et rell.* 3 nonnullus *Mb* sit ubi *Mb* conduxit *om.* *Mb* quarumpiam p^2 4 stas *B* 5 glodio *R* falsiloquii *Barthius* condicione *G* 6 compilare *T*, concipilare *GP Sch.*, contruncari *b* electionis *Barthius* 7 qui — corpus est *om.* $ABDE^1F$ 9 er//go *R* 12 est ergo *ABDEF* 14 $\overset{le}{\text{scere}}$ *S* 15 $\overset{r}{\text{stupeator}}$ *S* inluxerat *R* 19 spiritus *M editores*, spiritu *rell.* praesens] es *add.* *libri praeter* F^1M 20 inpacte *B*, compactus *p* absente *G* praesente *G* 21 te *om.* *libri praeter* GMS^2 esse te *G* at *ACEFGHLRS Sch.* 22 te *ante* profers *om.* *libri praeter M et Sch.* proferes $A^1B^1CHLRS^1$, profaris *G* enim] ergo *R*

corpore Corinthiis te dicas absentem, eo uidelicet ferri potes, quia totus in uniuerso tuo corporeus es, uerum quod corporeus totus et per hoc quia absens corpore absens totus, nescio quo tui, quo non es, adesse te dicis: aut mendacii te arguis aut corporales istos de animae incorporalitate conuincis. estne aliquid istic creperum aut fortassis obscurum, qui in quantum corporeus est absens Corinthiis est aut nullo sui aut per incorporeum praesens est? incorporeus ergo est spiritus humanus, per quem Paulus apostolus absens toto corporeo sui Corinthiis potuit praesentari. haec et talia ex omni ferme authenticorum uoluminum corpore innumera proferre possemus.

XII.

DE EO QVOD APOSTOLVS RAPTVM SE VSQVE AD TERTIVM DICIT CAELVM.

Sana quippe catholicae fidei doctrina ita tenus intersito gradu ab imis ad media, a mediis ad summa conscendit, ut rato iudicio corpoream creaturam incorporali creaturae subdens et summo incorporeo creatori hanc eandem cum sui inferiore subiciens in tertium caelum Pauli pedissequos rapiat, qui solidum sensibilis mundi penetrabili mente transmiserint intentamque aciem ex imo caeli tergo sistentes redintegratis uiribus

2 in *om.* S^1 tuo *om.* M^1b, *add.* M^2 3 quđ tui S^2 4 mendacii te] mendaciter *M* (*corr. in marg.*) te *om.* *HLS* arguis *Mb Sch.*, arguas *R*, argues (ri *supra*) *S*, argues *rell.* 5 conuinci *Sch.* 6 corporeum $ABDE^1FP$, repertum p^2 quin *Sch.*, quia in *p* 7 ergo *ante* nullo *add.* S^2 10 talia *Mb Sch.*, alia *rell.* 11 possemus E^2 *Sch.*, possimus (u *supra*) *S*, possimus *rell.* 15 doctrinam *R* eatenus p^2 16 a media *B* a *om.* *AB* conscenditur $ABDE^1F$ *Sch.* 17 rapto *ABHLRS*, ratio *Sch.* 18 summe *libri praeter M* suo p^2 inferiore *Mb*, inferiori *rell. et Sch.* 19 pediseqnos *R* rapiat] faciat conscendere p^2 20 sensibus *D in textu*, ł sensibilis *in marg.* mundum BDE^1FH^1PT *Sch.* transmiserit *Mb* intentaque acie *Mb* 21 imo] uno *b* sistens *Mb* redentegratis *R*

omne incorporeum creatum potiore nisu pro substantiae excellentioris dignitate tranauerint atque hic redactis paululum respiraculo pausae uiribus in suprema incorporei creatoris agnitione constiterint. quocirca nunc locorum percontari sedulo corporales istos uelim, quae fere illis super hac apostolica sententia sit. nam cum se dicat apostolus raptum esse usque ad tertium caelum, primum quaero localiter inlocaliterne sit raptus, et qui tres isti caeli sint, anne plures horum, an omnes corporei, anne incorporei quipiam, ut quoniam nos ad id usque loci disputationis ordo deuexit, quid istinc sequendum sit nobis consulta ueritate uideamus.

Ac primum non usque facilem de caelorum numero quaestionem paulo scrupulosius uentilemus. nempe legimus: *laudate dominum, caeli caelorum*, sed istuc et de multis et de binis licet intellegi, ut et plures caeli plurium caelorum et duo caeli duorum caelorum tacito numeri articulo accipi posse uideantur. ecce a terrae contiguis aere tenus aquarum elementum est, exin profundum aeris usque ad lunaris sideris citimum lumen, abhinc ignium aetheriorum spatia usque in extima transmundana, qua sphaeroidis globo mundus includitur.

13 Psalm. 148, 4

1 pociori *Mb* 2 tranauerit *Mb*, tractauerit *S* hinc *D*, inc *M*, in *b* reductis *Barthius* 3 pausent *p*[2] sprema *R* incorporea *ABDE*[1]*F Sch.*, incorei *R* 4 constiterit *Mb* percunctari *DEFG* 5 uelimus *R* fere *libri cum PT omnes,* uera *editores* illic *p* 6 se *om. libri praeter M et Sch.* dicit *D H*, dič *LS* esse *Mb*, se *D*, sese *rell. et Sch.* 7 an inlocaliter *Mb*, *fortasse* an inlocaliterne *scribendum est* sit] erit *M* 8 an *Mb* 9 quipiam *Barthius*, quippiam *libri et editores* quod *B F*, quos *D* 10 usque *om. S* 12 facile *Galland.*, faciam *M* (*corr. in marg.*) quaestionum *R* 13 uentilem *ABDE*[1]*F* 14 caeli *om. Mb* istic *C* 15 plurimum *BMS*[1], plurimorum *p* 16 caelorum] loco *add. Barthius* 17 terra contiguo *Mb* aer eatenus *A*, aerētenus *G* 18 est *om. S* exim *R* lunarem *Mb*, lunatis *F* sideris citimum *DEF*[2] *Sch.*, sideriscit imum *S*, siderescit imum *rell. et b* 20 spheroidis *G*, sphoydis *M*, sferoidis *BC*, speroidis *rell.*, *σφαιροειδής editores, cf. pag. 67, 11*

ubinam nunc exacta uniuersitate corporum quaeremus caelum trans omne mundanum? sed in hoc opaco rerum caligantium nubilo ex adytis supercaelestium doctrinarum consulta repetamus. in principio, inquit principium geneseos, creauit deus caelum et terram. si opinionibus missis ueri fidem quaerimus, ecce tibi creaturarum testem ipsum creationis auctorem, qui cum ante omne tempus creauerit caelum et terram postque die uno fecerit lucem et firmamentum secundo itidem die condiderit idque caelum abusiuo nomine uocitauerit, cui ratis interuallorum limitibus loco uel modo uariantium porro siderum ornamenta subtexuit, animaduerti promptum est hoc uisibile firmamentum tanto interuallo substantiae caelo inuisibili cedere, quanto itidem terrae imis locorum intercapedine praeeminere. quocirca alieno ac translaticio nomine firmamentum istud caelum dici potest, cum uere esse caelum illi creato ante tempora caelo sit proprium. enimuero istud stelligerum quod caelum dicimus in scriptura geneseos caeli dicitur firmamentum, quippe ubi luminarium creationem retexit: fecit, inquit, deus duo luminaria magna et posuit ea in firmamento caeli. qua uidelicet auctoritate uerum illud unum ante temporaneum caelum credere sinimur, quamquam istud quo de agimus firmamentum caelum dicere non inhibeamur eo uidelicet, quia deus firmamentum uocauerit caelum.

Sed mouet iterum, quod caeli in authenticis uoluminibus non duali tantum, sed plurali numero saepe uocitantur. uero

4 Gen. 1, 1 18 Gen. 1, 16 sq.

1 quaeramus *Galland.* 4 principio *ex* principium *S* 6 quaeramus *Sch.*, queremus *R* testis *M* ipse *HLMS*[1] 7 auctor *M* creauit *AHLSp*[2] 8 de uno *G* lum̃ *S* 9 idem *Mb* usiuo *R* 10 liminibus *R* 11 subtexiuit *M* 13 id idem *b*, idem *Sch.* intercapidine *RS* preminere *BRS*, praeeminet *p*[2] 15 illic *BDE*[1]*FHLRS* creata *libri praeter CE*[2]*GM* 18 creationum *S* 19 magna luminaria *libri praeter M* 20 quia *Mb* 21 sinitur *Mb*, simul *A* 22 quo de *CG*, quod *Mb*, de quo *rell. et Sch.* *post* dicere *denuo repetuntur uerba* sinimur—dicere *in A* 23 uocauit *p*[2] 25 uero autem] uerum *b*

autem subicitur, quod terrae corpus unum in scripturis dicitur orbis esse terrarum. ita igitur forsan dicantur caeli multi, cum duo sint, sicut terrae dicuntur esse, cum una sit. ad quod ergo tertium caelum raptus est Paulus? eia nunc sodes egredere et elementorum molibus excussis trutinaeque iudicii corporum ponderibus inpositis adpende mundum: quipiam fortasse caeli nobis undeunde prosilient. aut si unus mundus plures porro non habet caelos, aliquos tibi cum Epicuro mundos atomorum minuta parturiant, ut tertium caelum Paulus inueniat. sed quid ad beatitudinem spectat, ut de uno corporeo ad aliud aut ab hoc ad tertium aeque corporeum quisquis ascendat, cum non id sit merito beatius, quod loco sublimius? alioquin cedent auiculis homines, atque ad aeternitatem non profectibus ibit quisque, sed passibus.

Quapropter cum nec praeeminentia localis beatum faciat, nec tres identidem caelos anima corporalis inueniat, ut tandem defecta corporibus incorporeis cedat, iuxta praelibatam tacita discussione rationem ternarium caelorum numerum differentiamque uideamus, quia cum differentia dignitatum sit distantia locorum, si distant magis quam differant inter primum secundumque caelum, quaero quid rei sit? aut substantia uidelicet

1 subdicitur *M*, animaduertitur *b* 3 esse cum] ex his duobus quod *add. libri praeter* CE^2GM *et mirum in modum iidem libri, qui hoc loco quattuor ista uerba falso addunt, eadem ipsa uerba falso omittunt pag. 140, 42,* existat haud dubium quod *T Sch.* 4 sit *Barthius* eia] iam *ex* nam *add. Mb* sodos *L*, si audes *Mb*, sedes *Galland.* 5 mollibus *S* trotinęque *HR*, tronique *M* (*corr. in marg.*), trutinaque *Sch.* 6 quipiam *Barthius*, quippiam *libri et editores* 7 undeunde] unde *BGMR*, inde DE^1F prosilient *S*, prosiliet *b* 8 plures—mundos *om.* S^1 epicurio *Mb* mundus *LR* 10 si *Mb* quid EF^2Mb *Sch.*, qu//// *D*, qu//// (quasi) *S*, quod *rell.* spectat *editores*, expetat *HLS*, expectat *rell.* ut de] unde *B* 11 quisque *editores* 13 a uinculis $ABCF^1L^1$ 14 quisquis *M* 16 corporales DE^1F^2M *editores praeter* p^2 17 tacite disscussionis *M* 19 uideam *AB* distantiae *libri praeter GM et Sch.* 20 differ̃ *M*, differunt *b*

illic aut nihil est: si nihil, nulla creati caeli causa suberit, cum nec in infimis terrae quippiam nisi praecedentibus porro apud aeuum causis exstiterit. sin autem est illic quaedam terrenis potior uiuentium multitudo, substantia ergo supercaelestis ista sub caelo est hauriens uidelicet a superno sui uibrantiorum siderum flammas et liquidiores auras aeris, cuius elementum replet intercaelestis uacui concauum, quod scilicet a caelo tertio alii uiuentium populi atque alia intersiti aeris profunda discriminant.

Nunc igitur si per haec raptatus apostolus usque in tertium caelum uenit, quid istic potissimum repperit, quod si localiter quaerendum fuit et in primo caelo inueniri non potuit? sed ipse dicit raptum sese usque in tertium caelum nescio quid audisse diuinum, quod homini loqui non liceat. itane tandem, apostole, per loca deus quaeritur aut non nisi in loco ueritas inuenitur? si istuc ita est, et deus igitur localis erit et tu deum, quem localiter inuenis, localiter amittis, qui si non nisi in tertio caelo est, ibi ergo tibi relictus, ubi repertus est. at cum non de caelo corporeo, sed de caeli domino sis beatus et totus ubique sit dominus caeli, qui nec localiter quaeritur nec localiter inuenitur, haec uera profecto ascensionis tuae causa dabitur, si ab inferioris substantiae caelo ad caelum substantiae potioris ascendis. quia quaerentibus deum a cor-

14 II Cor. 12, 4

1 crati causa caeli *R* subierit *BG*[1] 2 nec] haec *Galland.* in *om. Mb* 3 causis *om. S* sĩ *M*, si *b* 4 ergo *CGM*, erunt *ABD*[2]*EFS Sch.*, er̃ *HLR* 5 supremo *p*[2] suo *ABDEFP* 6 uibrantium *DEFG Sch.* 7 elimentum *HR* 10 si per] sup *HLS* raptus *b*, raptat *S* 11 istic *E*[2]*Gp*, stinc *B*[1], istinc *rell. et editores* repperiit *Mb*, repetiit *p*[2] 12 fuet *S* inuenire *libri praeter GM et Sch.* *post* potuit *interrogationis signum adieci, quod post* repperit *editores exarauerant* sed — *lin. 18* repertus est *om. A* 14 liceat] ait *add. p* ita nec *L* 15 non *om. BDEF*[1] in *om. Mb* 18 relictus] est *add. BDEF* 19 nondum *p*[2] caelo *R* 22 caelo — substantiae *om. A* 23 ascenderis *Barthius*, *fortasse* ascendes *scribendum*

poreis ad corporea nullus ascensus est, qua uersum nunc corporalitas inclusa diffugiet? ecce et raptum fuisse Paulum usque in tertium caelum uerum est et rursum tres esse caelos corporeos uerum non est. igitur aut incorporeum quid creatum confitebere aut tres caelos infitiabere. sed quoniam et tres esse caelos et non omnes corporeos uel indiscussibilis auctoritas docet uel ratio manifesta conuincit, sub unius ope ueritatis sicut fallentia discussimus, sic uera quaeramus.

Legimus in propheta: qui fecit caelum et terram. caelum caeli domino, terram autem dedit filiis hominum. istic animaduertendum est aliud esse caelum et aliud caelum caeli, quippe cum caelum caeli dicitur, tale est ac si caelum ac terra dicatur. imum nempe siderei caeli haec terra est, sed cum ante omne temporaneum creauerit deus caelum et terram secundoque die hoc uisibile caelum fecerit, est ergo caelum aeuo terrae posterius, cum tanto sit qualitate praestantius. sed quoniam uices et spatia temporum et moras dierum momentaria mundi creatio non admittit, quia de sex dierum numero magis quam spatio nullum disserendi nunc tempus est, illud intellege, quod propheta inter caelum et caelum caeli tantam differentiam fecit, quanta ferme est inter hoc caelum et terram, ut sicut terra huius scilicet caeli haec terra est, ita hoc caelum illius caeli porro sit terra. unde coniciendum est mundi corpus uniuersum diuinitus terram dici et illud, quod domino datum est, proprio nomine caelum uocari.

9 Psalm. 113, 15 sq.

1 quia *C*H^1*R* 4 g̊ *ante* igitur *add. G* 5 inficiaberis *b*, insitiabere *R* quod *BDEF* et *om. Mb* 6 indiscussibiles *libri praeter DEF*, discussibilis *b* 11 et *om. ABDEF* 12 caeli caelum *S* 13 sidere *A*, sideri *H*, sideriͤ *BRS* 14 cū cum *AB*, *alterum* cum *eras. C* creauit *A* 16 tanta *Mb* qualitate] uoluntate *R* 17 quod *BDEF* 18 momenta ita *Sch.* admittat *A*, amittit *Mb*; *hoc loco quaedam excidisse opinatur Barthius* de sex *A Sch.*, de////sex *E*, adę ex *G*, dies ex *rell. et b* 20 intelligere debemus *Sch.*, intellegere *R* 22 ut] et *Mb* haec *om. libri praeter M et Sch.* 25 dictum *A*B^1H^1*LS*

scriptura namque sic loquitur: caelum caeli domino, terram autem dedit filiis hominum.

Quid ergo dicemus? numquid hoc caelum uisibile non hominibus datum est aut solaris fulgor et calor uel lunaris globi per incrementa ac detrimenta uariatio uel astrorum uagus ratusque circuitus uel per magnos orbes congressus siderum et statuta progressio, siue cum dierum noctiumque uices uariant, siue quia caloris ac frigoris alterno fotu mundum temperant, seu quod dimensis limitibus articulos temporum signant eodemque intermino linearum tramite in id ipsum sine fine redeuntia per easdem circulorum uias reuehunt, uel quod distinctis numerose choris et musicis interuallis aetherem pingunt? suntne haec omnia genti mortalium uel coniuentia usui uel iucunda spectamini? ac per hoc ita tenus corporeum caelum, quia uidelicet hominibus datum est, terra dicitur, sicut aquarum et aeris corpora non utique eiusdem corpulentiae, cuius est terra, tamen quia filiis hominum data sunt, terra dicuntur adiecto eo, quod omnium sensualiter uiuentium principaliter tactus ex terra est. porro autem sicut sine igni uideri nihil, sic tangi absque terra nihil potest: quia et ignis tactui subiacet et aether ignis est, non abhorret aliquid illic esse terrenum. quapropter quoniam omne corporeum terrae nomen includit ratoque iudicio in corporeis conpositum, terra dicitur omne corporeum, quia hic sensibilis mundus cum uisibili caelo terra est, quae filiis hominum data est.

3 dicemus *scripsi*, dicimus *libri*, *cf. pag. 150, 1* 4 aut] an *p*² 5 uariato (i *superscr.*) *S* 6 ingressus *Mb* 10 in termino *b*, termino *p* tramitem *Mb* 11 uel] et *p*² 12 numerose choris *E*² *in marg.*, numero choris *G*, numeris et horis *rell. et editores* 13 sentne (u *superscr.*) *R* conuientia *FS*¹, conuencia *G*¹, conuenientia *DES*² *Sch.* usui *om. Mb* 14 spectamini *G*, ////spectamini *E*, aspectui *Mb*, expectamini *rell. cum PT et Sch.*, speculamini *uel* aspectamini *coni. Barthius* 15 datur (ici *superscr.*) *H* 16 corporea *S* corporentiae (ul *superscr.*) *S* 17 est *om. R* quia *M editores*, quoniam *rell.* 19 igne *C Sch.* nihil uideri *S* 20 nihil// *R* 21 est *om. p* 22 quoniam] quod *BDF*, *om. p* 23 compositu// *A* 24 hinc *B*

Quid de illo caelo dicemus, quod domino datum est, non filiis hominum? ergo identidem ad eloquia diuina recurramus. idem nempe psalmographus dicit: confitemini domino, qui fecit caelos in intellectu. quocirca si in intellectu sunt caeli, quos habitat deus, nec nisi incorporeum caelum est, quod domino datum est, uidelicet cui terra est omne corporeum liquido claret omne quod intellegit non esse corporeum. porro substantialiter humanus animus intellegit, incorporeus igitur est animus humanus. en tibi terram omnem corpoream creaturam, en tibi caelum incorpoream intellectualemque substantiam. nunc igitur ut possis per duos caelos usque in tertium caelum Paulo praeeunte raptari, incorporeo tui uniuersum transmitte corporeum postque etiam incorporeum creatum idemque mutabile acriore admodum nisu et uolatu perniciore transcende atque abhinc in tertium caelum, in ipsius inmutabilis incorporei beatissima contemplatione requiesce teque, humana anima, incorpoream nosce, cui pro naturae excellentia promptum est simul et congruum inter ima uel summa tui tamquam mediante substantia uel infra despicere corpus imum uel supra conspicere deum summum.

Nunc egomet sciscitor adferasne nobis aliam de ternario caelorum numero ac diuersitate rationem, quam quidem cupio, sed liquet haudquaquam dari a quoquam posse, nisi inter corpus et deum natura se substantiae incorporalis interserat, quia si nihil absque deo nisi corpus est, non tres ergo caeli, sed duo sunt, ut unum ferme caelum sit omne corpus et creator corporis aliud. uerum quoniam non trans tertium, sed

3 Psalm. 135, 3 et 5

1 dicimus *libri praeter* *CEG²M et Sch.* 2 redeamus *G* 3 ide// *A* 4 in *post* si *om.* *AB¹G* 9 est igitur *R* terra *Mb* 10 substantiam] creaturam *p²* 12 peunte *CR* 15 perciniore *C* 16 ipsis (u *supra* i) *S* 17 humanam animam *R* nosse *R* natura *R* 18 imat *C* imā uel summā *Mb* 19 despice *A*, dispicere *R* 22 numero caelorum *M editores* cupio sed] copiose *G* 23 licet *C*, libet *R* 24 substante *R* corporalis *R Sch.* 27 quod *BDE¹F*

in tertium caelum raptus est Paulus, transeundae sunt uelut duo caeli omnis corporea atque incorporea creatura, ad creatorem uero quasi in tertium caelum non transeundi, quod non potest, neque redeundi, quod non debet, sed standi et manendi causa ueniendum est. hic autem cursus atque status profectus est atque perfectio, quae scilicet uirtutum est, non locorum, quoniam qui proficit currit et qui perficit peruenit.

Nunc autem quoniam amplissimos campos latissimae quaestionis breui admodum calle transmisimus datis aliquot, ut reor, indiciis, quae scilicet a recto ueritatis tramite errorum deuia secernunt, quid sibi uelit illud, quod apostolus siue in corpore siue extra corpus raptum se esse dicit, inquiro. quippe sic ait: s c i o h o m i n e m r a p t u m , s i u e i n c o r p o r e s i u e e x t r a c o r p u s n e s c i o et reliqua, de quibus quod adtinuit diximus. ac primum adhibita discussione uideamus quid certum istic sibi beatus apostolus quidue fateatur incertum. raptum esse hominem scit, in corpore an extra corpus nescit. animaduerte iam aliud hic dici hominem, aliud corpus. ecce tamen discretum est, quid nescire apostolus, quid scire se dicat. excutiamus igitur utrum ex incorporeo corporeoue an ex utroque sit ita tenus nesciat, sicuti cum corpore an sine corpore sit raptus ignorat. s c i o , inquit, h o m i n e m r a p t u m , s e d s i u e i n c o r p o r e s i u e e x t r a c o r p u s n e s c i o . istic nunc animaduerti licet, quod is qui raptus est et raptum esse

13 II Cor. 12, 2

1 transeundi *Sch.* 2 omnes *ABD*, ominis *M* corporeae *A* incorporeae *A* creaturae *ADF* 3 quod non — redeundi *om. R* 4 distandi p^2 5 hinc *Galland.* 6 profectus *R*, p////fectus *S* 7 quod BDE^1F perficit *Mb*, perficit̃ *A*, perficitur *rell. et Sch.* 8 autem *Mb*, *om. rell. et Sch.* quod BDE^1F questiones *R*, questio//nes *S* 9 transmissimus *R* aliquod *BCGHLRS*[1], aliquibus *Mb* 10 iudiciis *ABDF* 13 se (iu *supra*) *S* 17 corpus] corpore *CGHL* (*corr. man. rec.*) *RS*[1] 18 *uerba* animaduerte — corpus *tituli* (*cap. XIII*) *loco exarata habent Mb*, *nisi quod M capituli numerum non addit* his A^1BF, *om. R*, est *G* 19 tamen *om.* p^2 23 istinc *R* 24 his *R*, iis p^2 raptus *C* esse se — se esse *uncis inclusit Sch.*

se nouit, sentiens tamen non ipsum se esse corpus suum et sic cum eodemne an sine eodem raptus sit haesitat, se ipsum tamen raptum esse non dubitat. et cum istoc omne patescit obscurum, nempe is, qui seu cum corpore seu sine corpore sit raptus incertus est, incorporeum tamen esse et corpus habere se certus est, quia si non sine corpore raptus est, et corpus cum illo raptum est, et non tamen hoc est ipse quod corpus, cum quo raptus est. si sine corpore, multo potius intellegitur non esse corpus, quod potest esse sine corpore. scio, inquit, hominem raptum, sed siue in corpore siue extra corpus nescio, quod tale est ac si diceret: raptum me scio, sed cum corpore an sine corpore nescio. ergo etsi cum corpore raptus es, rapi tamen sine corpore potuisti. incorporeus igitur es etiam in corpore, si potuisti rapi sine corpore, quippe incorporeum corpori salua sui substantia uiuificandi eiusdem causa miscetur, ut autem corpus sine corpore sit, statuta rerum lege non sinitur.

XIIII.

EX EVANGELIO DEO PRO INCORPORALITATE ANIMAE TESTE VTITVR.

Sed iam nunc testibus meis, praeconibus scilicet ueritatis, ad indubitatam fidem ueritas ipsa testificabitur. dicit in euan-

1 se nouit—ipsum se *om. R* 2 sic *M editores*, si *rell.* 3 raptum *om. libri praeter M et Sch.* istoc *Barthius*, istuc *libri et editores* 4 his *BCR*, est *G* seu *ante* sine *om. C* seu sine corpore *om. hoc loco et inserit* an sine corpore *post* raptus *Galland.* 5 sit *R* incorporeum—certus est *om. HLS* tunc *A* se habere *Sch.* 6 qui *ABDEF Sch.*, quae *R* si non *om.* C^1, sine *G* et *Mb*, *om. rell. et Sch.* 7 raptus *A* et *Mb*, *om. rell. et Sch.* 8 raptus *BMb*, raptum *rell. et Sch.* est] corpus *add. libri praeter M et Sch.* si *om. Mb* 12 cum] siue in *Mb* an—corpore] siue extra corpus *Mb* 13 est p^2 potuit p^2 16 causam CHL^1S^1 miscitur BCG^1HLRS^1 17 sinatur *AB* 21 ueritati *ABHLR* 22 ad *om.* p^2 euuangelio *S*

gelio dominus: nolite timere eos, qui occidunt corpus, animam autem non possunt occidere. cur, quaeso te, animam occidere non potest qui occidere corpus potest, nisi quia forte anima non est corpus? tu uero dicis: corpus est quidem, sed tenuius, corpus est quidem, sed leuius. at egomet responsum refero: tenuius sit licet et leuius, sed tamen, si corpus est, occidi potest ab eo, a quo corpus occidi potest. de his nempe duobus agimus, anima uidelicet et corpore, quibus confit homo uisibilis. qui enim dixit: nolite timere eos, non dixit, qui occidunt spissius corpus, grauius corpus, sed qui occidunt corpus. et item non dixit, tenuius et leuius corpus, sed animam non possunt occidere. hoc nempe corporis nomine uiuens profecto corpus inclusit, quia nec occidi quid nisi uiuum potest, ac per hoc si anima corpus est uiuum, occidi ab illo potest, a quo potest corpus occidi. ueritas dicit: qui occidunt corpus, animam non possunt occidere. non est igitur corpus anima, quae occidi non potest a quibus corpus occidi potest. uerum quoniam leuanda est perpetuae lectionis onere legentis intentio, huiusce iam uoluminis iste sit* finis.

1 Matth. 10, 28

1 timore *R* 2 te *om.* *A*[1] 6 leuius] sit *add.* *R* sed] si *C* 7 corpos *R* 9 conficit *B*, conficitur *DEFP*, cum sit *Rb* 10 dicit *S* spissius corpus] ipsius corporis *G* 11 et item] etenim *S* 12 corpus *om.* *Mb* 13 includit *C* 14 pro *R*, ꝑ *S* 16 sed *ante* ueritas *add.* *G* dicitur *RS*[1] animam] autem *add.* *R* 17 animam *S*[1] 18 potest] si quod est *add.* *Barthius* quod *BE*[1] 19 eleuanda *Mb*, alleuanda *Barthius*

CLAVDIANI MAMERTI DE STATV ANIMAE

LIBER TERTIVS.

I.

DE LAZARI CORPORE QVALITER EXANIMATVM IACVERIT LOCALITER, CVM ANIMA INLOCALITER DISCESSERIT A CORPORE.

Editis in adstructionem ueri et merito pariter et numero satis ut arbitror idoneis uadibus restat hunc ut quae ex opusculo huius patroni corporis supersunt indiscussa uideamus, qui cum temeraria persuasione decernat animam corpore contineri, adsumpto in hoc idem euangelicae auctoritatis exemplo tamquam peremptorie argumentatur dicens corpus Lazari cum fuit mortuum fuisse sine uita idemque rediuiuum fuisse cum uita, ut per hoc anima localis esse credatur, quae recesserit corpore rursusque ad corpus accesserit.

1 INCIPIT LIBER TERTIVS CVIVS SVPRA *ABFM*, FINIT LIBER SECVNDVS INCIPIT LIBER TERTIVS *HL*, EXPLICIT LIBER II (*om. C*) INCIPIT LIBER TERTIVS *CG* 6 uatibus *Mb* 8 supersuasione *M*, psuassione *R* deornat *coni. Barthius* corpore contineri *E*[2]*G*, localem *Sch.*, *om. rell. et b*, *quos si sequi uis*, *fortasse* decerpat *pro* decernat *scribendum* 9 et sumpto *R* in *om. ABDF* itemque *B* 11 uitam *R* 12 recessit *HLS*, decesserit *G* 13 a *ante* corpore *add. DS*[2] *Sch.* (*om. PT*) corpori *libri praeter DEFGS*[2] rursusque *Sch.*, rurs' usque *Mb*, rursumque *rell.*

[illegible]

[illegible] ipsam [illegible] formidabili [illegible] [illegible] ut [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] sicut [illegible] [illegible] [illegible] alia [illegible] sed [illegible] in [illegible] sic [illegible] tota. [illegible] anima [illegible] tota, [illegible] non est tota. sed de hoc et in primo libro quam plura disserui et in secundi principio non pauca praemisi. in quae si quispiam sollerter intenderit, ad hunc uidelicet locum non rudis accedit.

2 *in medio demum enuntiato inde a uoce* formidabili *libri noui capituli initium ducunt* 3 ut *om. AB*¹*Mb* 4 ipsam] quoque *add. S* pronuntiatur *B*¹*R* 5 indissolubili *p*² 6 et non — est] et nisi ubi est, non sit *p*² 7 numquam *R* si ubique (erat sibi) *R* 8 esset *post* nusquam *om. R Sch.* 9 ubique] est *add. R* 10 uniuersitatem *R* uniuersitate] est *add. A*¹*B*¹*C*¹ *Sch.* ita *in ras. A* haec — deus *om. A* 11 partem *R* 12 replet] et *add. p*² 14 sanctificat *R* 16 per digitum] in digito *p* 21 qua plura *Mb*, complura *G*, quam pulchra *R*, quam plurima *S*, quam plurima *Barthius* 23 solerter *editores* ad — accedit *om. A* accedet *p*², accedat *G*, accedit *rell.*

difficillimum namque est incorporea contemplari, quia fallax uisus corporalium sensuum ita peccato oculum inbecillae mentis obnubit, ut, cum se uel deum contemplari uult, imaginum corporearum uelamen quod sibi praetexitur solum uideat, cum trans illud uidere non possit. quisquis ergo difficultate uisionis huius offenditur, studium atque opus insumat, non ut me calumniatum eat, sed ut purgari ualeat.

Nec tamen egomet ita sum oblitus mei, ut non languoris quam sanitatis amplius inesse mihi sentiam. uerum tamen hanc me opinionem qua corpus creditur anima cum puerilibus annis euasisse delectat, quia tunc, cum opinabar, utique nesciebam. opinari autem ignorantis est, ignorantia uero contraria scientiae: nescit ergo quisquis opinatur. hinc equidem factum est, ut scientiam prae opinione concupiscerem sciens nescire me, quoad usque opinabar. tu autem dicis, cum de animae substantia quaeramus, quod supra nos est nobis uideri non posse, cum supra nos ipsos ipsi non simus, et item quod agnosci posse negas quasi cognitum iudicas animamque corporis corpus esse confirmas. quod si sciens dicis, quia falsa sciri nequeunt, uerum dicis et, si hoc uerum dicis, animae substantiam nosci non posse mentiris. aut igitur falsum est animam corpus esse aut falsum est animae substantiam cognosci non posse. uides quo perducat opinio sequaces sui? nam quoniam

1 difficillimumque *Mb*, difficillimum quoque *Barthius*, nempe difficillimum *p*[2] 2 usus *G* ita] a *add. b* imbecillem p[2] 3 obnubilat *M*[2] *in marg. et b* uult *M editores*, uolet *rell.*, *unde conicias olim hic* uolt *scriptum fuisse* 4 uelaman *S* quo *Mb* 6 istudium *HL*, instudium *S* non ut me] ut me *M* (non *superscr. man. rec.*), ut ne *b* me *om. ABDEFp*[2] *Sch.* 7 calumpnia tumeat *DEFMb* 8 non *B* (tam *superscr.*) 9 sententiam *R* 10 creditur corpus *S* 11 quia tunc opinabar quod (quod *om. Barthius*) utique nesciebam (nec sciebam *Barthius*) *p Barthius* 12 ignorantis] nescientis *Mb*, ignorantis//// *S* contraria] est *add. Sch.* 13 hic (n *superscr.*) *S* 14 scientiae *Mb* 16 quaeraemus *B*, quaerimus *Sch.* 17 idē *L* 18 quāsi *AR*, quamsi *H*, qđsi *BF*, quasic *S* cognitam *A* 19 scire *A* 22 agnosci *LS* 23 quoniam] quod *BDEF*

nemo nisi ignarus opinatur et ignorantia est aduersa scientiae, tu, qui ex opinionis incerto uis certam ferre sententiam et de his uelut sciens pronuntiare quae nescis, conuinceris docere quod nescis. nescire igitur doces cumque nesciri posse dicis, docere praesumis. da nobis, quaesumus, ueniam nolentibus discere nescientiam.

III.

QVIA NON LOCALITER CORPVS CONTINET ANIMAM, SED ANIMA CONTINET CORPVS INLOCALITER ET OMNE QVOD EST AVT IN SE EST AVT SVBIECTVM AVT IN SVBIECTO EST.

Dicis ergo animam corpore contineri. numquidnam uel apostolicum illud tibi in mentem uenire non debuit, quod dictum est: et si exterior homo noster corrumpitur, sed interior renouatur? omne quod est, ut breuiter dicamus, aut in se aut subiectum aut in subiecto est. in se est deus, in rebus corporalibus subiectum est corpus et color corporis in subiecto, in incorporeis animus et disciplina, quae ita sibi nexa sunt, ut nec sine colore corpus nec sine disciplina sit rationalis animus, modo tu uideris, qui animam corpus esse et eandem superiectam in subiecto corpore contineri credis, utrumnam probare ualeamus manere quod in subiecto est ipso intereunte subiecto, quia si corpore continetur, ipsa in suo superiecta subiecto est, nec manere poterit quae continetur illo pereunte qui continet. sed dicit apostolus

13 II Cor. 4, 16

2 tu qui *Mb*, tuque *rell.* ferre] facere *S* 3 cum uinceris *R* 4 cum quod *Sch.* nescire *libri praeter CGM* 5 dicere *p* 6 nescientia *ABHLRS* 12 mente *R* 13 corripitur *H* corrumpitur noster *S* 14 in////terior *R* dicam *libri praeter M et Sch.* 15 se] est *add.* *p*² 16 corporalibus *DEFS*, corporeis *Gb*, corporibus *rell.* 17 incorporeis] corporeis *p* 18 nexa] nota *p*² ut—corpus *om.* *M*¹ 19 rationalis *MRb*, rationabilis *rell. et Sch.* quia *libri praeter M* 21 prouare *H*¹, puocare *C* 22 interuente *R* 23 subiecto subiecta *A* potuit *R* 24 praeeunte *b* qui] quod *G*, quae *R*

ueterascente corpore renouari animam corruptoque solidari, nôn ergo corpore continetur.

Vereor ne et istic opinatus uidearis nouus academicus, qui et cum academicis nihil scias et de his quae nescis sine cunctatione definias. uide ne non corpus contineat animam, sed contineatur ab anima. hoc nempe corrupto illa solidatur, sicut illud itidem huius amissione dissoluitur. illa sine hoc uiuit melius, hoc sine illa nec peius. atque ut ex his duobus, quibus confit humana substantia, quid in quo sit non argumento solum uigeat, sed etiam auctoritate clarescat, propheticum quoque testimonium proferamus. ait namque: corpus quod corrumpitur adgrauat animam. ac nobis primum uidendum est, utrumnam illud adgrauet, quod in quoquam, an illud, in quo quidque est. si illud, in quo aliquid est, leuatur ergo pondere quidque oneratur. sin uero illud adgrauat, quod in aliquo, non illud, in quo aliquid est, magis in anima est corpus, quod adgrauat animam, quam in corpore anima, quae grauatur a corpôre: onus uidelicet in portitore, non portitor in onere. quae cum ita sint, magnam animae auctoris sui inesse similitudinem maximo illud indicio est, quod pro similitudine sicut inlocaliter mundus in deo est, sic inlocaliter corpus in anima.

Nunc sciscitanti mihi peto respondeas: si localiter intra corpus est anima, quo modo continet corpus? notum nempe

11 Sap. 9, 15

1 ueterescente *CGHLRS* corrupto aeque *Mb* 3 opinat^{u}is *S* uideare *G* 4 et *ante* cum *om.* p^2 ^{de}cum *B* 5 uide] unde *B* 7 dissoluatur *A* 9 confit] cum sit *R* 10 solo *M editores praeter* p^2 12 nobis primum uidendum *M editores*, primum uidendum nobis *CG*, primum nobis uidendum *rell.* 13 grauet *Mb* 15 quicque *E Sch.*, quisque *CHLMb*, unusquisque *S*, quisquis *GR*, quique *A*, quinque *B*, quicque non *DF*, quicquam non p^2 aliud $ABCH^1RS^1$ 16 in quod $ABCH^1RS^1$ 17 grauat *A* 18 animã R^1 potitore *A*, portatore *b* 20 auctori *R* maxime *S* in *ante* illud *add.* S^1 21 quo *B* similitudinem *R* 24 animam *R* nempe] quippe p^2

est corpore contineri nihil posse corporeum, nisi quod continet exterius sit et quod continetur interius. anima uero, ut adfirmas ipse, corporea quo modo intra corpus est ad id uiuificandum et extra corpus ad continendum? an forsitan sic exterius continet, ut exterius non sit? rursus igitur in illam redigimur difficultatem, ut anima aut sit inlocaliter extra corpus, ut contineat corpus, aut, si continet ubi non est, sit ubi non est. sed ratio haec te forsitan sui nouitate sollicitat. euigila paulisper ac, si potes, intuere: si non potes, admirare incorporei potentiam, ut corpus moueat stantem et non per loca loca quaelibet adeuntem in hisdemque locis inlocaliter agentem. istud si cernere quiueris, non nobis animam Lazari pro quadam abscedendi redeundique localitate ueluti quoddam corpus obpones, sed eandem corpus eius incorporeo uegetasse motu et inlocaliter excessisse rursumque ad illud inlocaliter redisse cognosces.

Iam si tibi uisionis huiusce sincerum ueritate claruerit, nulla quaestionis difficultate iactabere, quatenus anima corpore posito inlocaliter esse possit in mundo, quia sic erit inlocaliter in qualibet mundi parte, sicut inlocaliter fuit in corpore. tu uero in praeiudicium generis animarum omnium Christi quoque animam localem corporeamque pronuntias et corpus dicis esse animam redemptoris, cum non sit anima pecudis.

1 nil *ABDEFGR* nil *ante* nisi *add. L* 2 animā — corporeā *Mb* ut] quam p^2 adinfirmas R^1 3 ipsa B^2DS id *om. S* 4 et *om. Mb* si CL^1 interius continetur *G* 6 redimus *E* ut anima *G*, ů anima *E*, ut *Sch.*, *om. rell. et b* 8 forsitam *R* sollicitet *R Sch.* 9 si potis es *G* amirare *R* 10 per *CGMb*, *om. rell. et Sch.* 11 loca *Mb*, locos *CG*, locus *ABHLRS*, locis *DEFP Sch.* quilibet *B* adeundem *AB* iisdemque p^2 *Sch.*, his denique *R* 14 opponis *S* si *ABDEF* ei ABH^1, et H^2LS, ē' *R* 15 uegitasse RS^1 localiter *ABH* L^1RS 16 rediisse *editores* cognoscis *ABCDHLRS* 17 huius//// *B* 18 iactauere BCH^1R, iactaturę *G* 19 posito (de *supra*) *B* 20 partem *R* sicut] his *R* localiter *G*

IIII.

QVIA SICVT CORPVS CVM LOCALE SIT INLOCALITER EST IN ANIMA, SIC MVNDVS CVM LOCALIS SIT INLOCALITER IN DEO EST.

Sed forte contendas, quo modo anima et in loco est et localis non est? et ego te mutua consultatione percontor, quo modo corporeus mundus et localis est et in loco non est? quod si mundum in loco esse responderis, nihilo segnius quaero, locus, in quo est mundus, extra mundum anne de mundo sit. si de mundo, non in illo mundus, sed in alio ipse cum mundo est, si extra mundum, rursus quaero, utrum locus, in quo est mundus, in loco sit. aut igitur loca, hoc est corpora infinita fateberis itaque deo, qui solus infinitus est, corpus aequabis aut mundum non in loco esse concedes. istam nunc ergo rationem mente pertracta et sicut tantum locorum tantumque spatiorum esse perspicis non in loco, ita illud, quod nullius est molis, nullius est spatii, intellege in loco esse posse sine loco, quia si illud, quod locale est, in loco non est, multo minus in loco est, quod locale non est.

2 *noui capituli initium non exarat Sch.* 5 sed] si *add.* p^2 in loco] inlocale *A* 6 muta *B* consolatione *Mb* percunctor *ABDEFR* 9 mundus est *libri praeter M* est *om. D* 10 in *ante* illo *om. A* 13 fateueris *C*H^1*R* 14 aequabis *scripsi*, equaberis *LMb*, aequaueris *rell. et Sch.* aut] in *add. A* concedes *GHLMS*, concedis *R*, concedas *rell. et Sch.* 15 rationem ergo *ABDEF* ergo *om. G* 16 tantumque] tantum *R* prospicis *R* 17 nullus *B*H^1*R* nullus *A* spatii est *S* in] illo *add. p* 19 non *om. Sch.* loco] non *add. M editores*

V.

QVIA SICVT ANIMA INLOCALITER DISCEDIT A CORPORE VT MORIATVR CORPVS, SIC DIVINITAS CHRISTI INLOCALITER DISCESSIT VT MORERETVR FILIVS DEI CHRISTVS IN CRVCE.

Sed istud quamlibet clareat intellegas necne, dubitauerim: illud quod eo usque est simplicis consequentiae, ut agnitio eius non dicam in promptu sit, sed ne uitari quidem facile ualeat, sic elapsum tibi satis mirari nequeo. dicis corpus Christi cum patibulo sublatum est animatum fuisse, exanimum uero cum sepulcro mandatum, propterque hoc quod negandum non est acuminis argumento tui localis erit animus, quia uiuificare Christi corpus alternauerit. sub huius ergo necessitate sententiae deum quoque profano ausu localem credemus, qui et in Christo, cum crucifixus est, fuit et eundem in passione dereliquit. ipse quoque dominus de cruce clamauit: *deus meus, quare me dereliquisti?* si enim non discessit, non dereliquit, si dereliquit, utique discessit. obice nunc igitur localitatem deo. contiguus uidelicet gradus est, ut ab iniuria similitudinis dei feraris in deum et qui infamas imaginem lacessias auctorem. sicut ergo inlocalitas deo non adimitur, quod hominem Christum discedendo deseruit, sic anima inlocalitatis priuilegium non amittit, cum corpore moriente discedit.

8 cf. pag. 13, 15 16 Matth. 27, 46; Marc. 15, 34

5 quamlibet *om. A* clareat quamlibet *R* nec dedubitauerim *M*, nec dubitauerim *RS*^{1}*b* 6 illud] uero *add. Galland.* consequentiae] intellegentiae *p*^{2} agnito *S* 7 prompto *A*, proto *B*, protu *R*, prōtu *H*, propatulo *b ex glossa in M superscripta* quidest *A* 8 dicisque *Mb*, dicis itaque *Galland.* 10 mundatum *R* 14 credimus *libri praeter CGM et Sch.* 16 deus meus *bis S* 18 localitem *AG* continuus *G*, continguus *M* 20 lacessas *H*^{2}*M*^{2} *editores*, lacessasas *S* 21 admittitur *ABDEF* 22 diseruit *A*

VI.

QVIA NON MARIA GABRIELEM ANGELVM IN EA SVBSTANTIA QVA SPIRITVS EST VIDIT, SED EX EO QVOD DE AERE CORPVS VISIBILE TEMPORALITER SVMPSIT.

Hic iam nunc in angelorum statum superbus orator inueheris et Gabrielem tibi quasi quoddam linguae proludium deligis sic declamans: ipse beatissimus Gabriel, qui se ante deum adstare testatur, cum caelorum dominum Mariae infundendum uisceribus nuntiaret cumque sub dominicae oculis genitricis adstaret, sine dubio caelo deerat, maria non superuolabat, uacua atque diffusa uasti aeris non inplebat, sed ipsum tantum locum, in quo aderat, occupabat. dilata huius paululum discussione sententiae tantam aduersantium repugnantiam prolocutionum stupere me fateor. nunc aerem subtilem, nunc eundem uastum dicis, nunc magnum mundi locum, quem pro portione aeris elementum replet, poetica quadam licentia uacuum perhibes nec intellegis uacuum prorsus esse non posse, quia ubi est aliquid nonnihil est. aer uero nihil non est, igitur ubi aer est uacuum non est. sed nec illud uacuum recte potest dici, quod nihil est, quia quod nihil est recipere aliquid non potest. proinde uacuum non

7 cf. pag. 14, 18

5 in E^2G, *om. rell. et b*, ad *Sch.* statu *Mb* 6 gabrielum *ABCGHMS* praeludium *editores* 7 diligis *ABFHLRS* sic E^2G, et *Sch.*, *om. rell. et b* declamans *GLRS*, declama^{n}s *H*, declamas *rell. et editores* (sic clamas E^2, declamas E^1) 8 astare *D EFGHLS* 10 si^{u}bi *S* dominicae] praeceptione ordinationis *add. codices Claudiani Mam. in epistula Fausti* oculi *C* adsisteret *legitur in epistula Fausti* 13 illum *et* tantummodo *et* erat *legitur apud Faustum* 14 discussionẽ *A* sententiae discussione *R* 15 proloquitionem *R* 16 bastum BCH^1R 17 pro portione *Barthius*, proportione *libri* 18 peribes *BCFM*, ꝑhibens *R* intelleg^{i}es *S* 21 posse *M editores*

est quod nullius capax est. illud uero quo spectat, quod matrem domini adpellare mauis poetarum more genitricem et absque uersibus poetice oratoriam texis? ego tamen non qualiter, sed quid loquaris inquiro atque ut respondeas quaeso. Cum beatissimus Gabriel ante oculos dominicae matris adsisteret, illudne in Gabriele Maria uidit, quo Gabriel deum uidet? quia si Mariae illud uisibile fuit, est ergo inlocale locali contemplabile. quod si est, inlocale non est: quia si quisque localis est, localiter uidet et adspiciens respicere non potest nisi partem. uidet igitur locum qui localiter uidet, quia pars locus est et locus locorum utique pars est et loca corpora sunt. et qui partem uidet parte sui uidet, nec uideri parte nisi pars potest, pars uero dei nulla est, quia inpartilis non habet partem. aut igitur Gabriel deum non uidet aut solidum uidet, nec integrum nisi de integro uideri potest. corpus uero nec integrum uideri nec uidere integrum potest, non igitur corpus est, unde Gabriel deum uidet, quia quo localiter Mariam Gabriel uidit et eum Maria localiter uidit, uidere inlocaliter nequit. sed ut tecum uerbo congrediar, si totus Gabriel non nisi corpus est pro distantia partium, nec totus est pes, nec totus est os, nec totus est oculus. quocirca quando Mariae uisus est, nec pede locutus nec ore uidit nec oculo stetit, sed pars unaquaeque membrorum qualitati

1 nullus *M*, ullius *Barthius* quod *FMRb Sch.* expectat *ABCHLMRSb Sch.* 2 audes *ante* mauis *add. b ex glossa marginali codicis M* mauis] maius p^2 poetico p^2 ore *Mb* genetrice *R* 3 poetae *A* 4 ut *om. G* 5 dominae *B*, domini *DE* 6 gabrielo (gabrihelo) *libri praeter DE* dominum *editores* 7 uidit *ABHLRS*^{1} inlocalem *R* 8 contemplabilem *R* locale *G* 9 quis, qui *Barthius* uidit *A*^{1}*BHLRS*^{1} 10 potest] totum *add. G* nisi *Mb*, *om. rell. et Sch.* partem igitur uidet locorum *G et E in marg. addens* 'al. cod.' quia *Sch.* uidit *R* 11 utrique *R Sch.* 12 partes (sui) *M*^{2} (*in marg.*) *b Sch.*, partem p^2 uidit *S*^{1} 13 impartibile *b* 16 uideri *R* 17 dñm *AG* quod *GR* 18 uidet *ABHLRS* (*priore loco*) 21 est *ante* oculus *om. ABCFGHLS* 22 locutus] est *add.* p^2 23 $\overset{e}{\text{p}}$arsonaquaeque *B* unaquaque *FG* qualitatis *ABF*, qualitate *R*

suae conueniens gessit officium. ergo sicut localiter stetit et localiter sonuit, ita et localiter uidit.

Hic nunc pro fine quaestionis inquiro, utrumnam Gabriel angelus, ut tu autumas, solum corpus in contemplatione Mariae corporaliter occupatus uno eodemque uisu, uno atque eodem tempore inlocalem deum inlocaliter uiderit, quo localem Mariam localiter uidit. quod quia fieri pro corporei atque incorporei diuersitate non sinitur, restat ut aut Mariam Gabriel numquam uiderit aut deum uidere cessauerit. sed huic falso sententia ueritatis obsistit, qua dictum est: quia angeli eorum semper uident faciem patris mei. si semper uident, numquam non uident. sin autem quando Gabriel Mariam uidit deum uidere destitit, non ergo semper angeli deum uident. igitur aut quando Gabriel Mariam uidit deum uidere destitit, aut uerum non erit quod ueritas dixit. quapropter indissolubili, ut patet, ratione concluditur, quod quia locali uisu eodemque in Mariae contemplatione defixo angelus deum uidere non potuit et tamen tunc quoque Gabrieli deum uisum negare non licet, ne iuxta diaboli casum in miseria scilicet umquam non uidendi deum inmutabilis iam beatitudinis angeli natura deciderit, sit in eo corporea incorporeaque substantia: una qua uel uideatur corpori uel corporaliter uideat, altera qua incorporaliter incorporeum sine fine conspiciat.

10 Matth. 18, 10

4 tu *om. ABDEF*, tute *G* ut $\overset{autu}{\text{tumas}}$ *S* 6 quod *AR* 8 aut *om. Sch.* maria *R* 9 deum *om. p* uideri *C* 10 quia ACH^1S 11 mei] qui in caelis est *add. Sch.* 12 sint *A*, si *Mb* 13 desistit *BDF*, non destitit p^2 angeli] gabrihel *R* uidit *R* 14 uidere] non *add. G* desistit *B* 17 contemplationem *Mb* 18 tunc *om. p* gabrielo *ABCGHLM RSb* negari *Mb* 19 nec *Mb* causam *R Sch.* misterias licet *A*, miserias licet *BHLRS*, miseriā scilicet *DEF* 20 non *om. Mb* 21 $\overset{d}{\text{c}}$eciderit *S* 22 qua uel uideatur] quia uideat *R* uideatur p^2 23 quae *libri praeter DEFM*

VII.

QVANTVM DISTET MATERIA INFORMIS A NIHILO VEL IAM FORMATA QVANTVM DISTET AB INFORMI.

Age nunc pro acumine excellentis ingenii proque causarum rerumque notitia indaga distingue pronuntia, quo differat materia informis a nihilo, quid sit inanimum idemque formatum, quid et formatum pariter et animatum, quid sit locus et tempus, qualiter localis motus subdatur etiam temporali, cum temporalis tantum non subiaceat etiam locali, quid sit stabilis motus quidue sit aeternitas, quid sit nusquam esse et nusquam non esse, quid numquam esse et numquam non esse: et de omnibus his rationis abditum quaerito quibusque substantia omnis includitur aliquid delige quod angelos esse decernas. nihilum certe non sunt, quia non nihil est quidquid est aliquid. informis materia non sunt, quia inter aliquid et nihil est informis materia. ecce a nihilo uix discessimus.

Iamque de inanimo formato unde tibi angelos placet esse tractemus. animaduerte nunc quod sicut informis materia, quae formabilis est, praestat nihilo, ita quod iam formatum est melius illo est, quod etsi formari potest, formatum non est. itemque sicuti id quod formatum est anteit illud quod formatum non est, ita inanimum quodcumque formatum cedit illi quod et formatum est pariter et animatum, quia sicuti

3 informi] de materia informi et nichil claudiani *add.* *M*
4 acumen *BCH*^{1}*R*, accum^{en}; *S* scellentis *BCHR* causalium *coni.* *Barthius* 5 rerum *Barthius* differat *Galland.*, differt *libri et b Sch.* 6 qui *BH*^{1}*R* inanimatum *b*, in animā *M* idestque *A* 8 subdat *R* 9 tamen *p*^{2} 11 sit *ante* numquam *add. libri praeter M b et Sch.* quid sit numquam—non esse *om.* *R* 12 his] pg *add.* *G* his *om.* *R* abditum *M in textu*, aditum *M in marg. et b* 13 delege *RS*^{1} quid *editores* 15 materiae *S*^{2} non sunt—materia *om.* *R* 16 materia informis *S* 17 angelus *ABCDE*^{1}*FRb* 18 sicut] si *R* 19 qua *BCHLRS*, quia *ADEG* quā iam *C* 21 itemque—formatum non est *om.* *C* ante id *ABHLR* 23 quid *R*

formatum proximat formae, sic animatum proximat uitae. ac sicut tria sunt, informis materia formatum exanime rerum forma, sic itidem tria sunt, uiuificatum uiuificans uita. aliud est uita corporum, aliud uita uitarum. corpus est uiuens, anima uiua, deus est uita, ita scilicet ut anima quae in se uiua est corpori uita sit, ut sic corpus sine ipsa non uiuat, sicuti ipsa sine deo. intellege nunc angelis sanctis corpora tribuere ⟨esse⟩ uitam negare. ac per hoc cum quodlibet animatum duplicis constet esse substantiae et solum esse corpus angelos sentias, melior ergo uermiculus angelo, quia etsi habet angelus corporis formam, non habet uel sicut uermiculus uitam. nullum porro corpus ipsum sibi uita est, aliud namque est corpus, aliud uita corporis. aut igitur in angelo est uiuificans spiritus, aut angelus omni est uiuente deterior, aut cum omni creato uiuente sit potior, non quaecumque uita, sed beatissima illi uita est.

VIII.

QVOD ANGELI BONI SIVE MALI SPIRITVS SVNT NON CORPORA NEC ANGELVS VIDET DEVM PER CORPVS NEC HOMO CORPOREVS VIDET ANGELVM NISI ANGELVS ADSVMPSERIT VISIBILE CORPVS.

Est igitur in Gabriele et incorporeum quo incommutabiliter deum uideat et corpus quod uel Maria uiderit uel per quod Maria uideretur quodque subditum spiritui localiter gereret, quod gerendum in ipsa ueritate inlocaliter spiritus cognouisset.

2 materiae *B* 2 exanimae *ABCHL*, exanimę MS^1 3 forma *om. R* idem ABH^1R, item *LS* 5 uiua] uita *ABDEFP* est] et *add. Mb* 6 uita] unita *p* ipse *A*, anima p^2 7 intellege] te *add.* p^2 nunc *om. R* 8 te *ante* tribuere *inserit Barthius* esse *addidi*, *om. libri* cum *om. R* 9 constat $ABDE^1F$ 10 angelos] angelis *editores praeter* p^3 11 uel *om. S*, tamen *b* sicut *ABDEF* 13 angelos $BCDE^1FHLR$ 14 uiuenti *libri praeter G et b* aut] at *RS* 16 illa *Mb*, illa^1 *S* 21 gabrielo *ABCGHLMRS* 22 quo *A* uel *om. S* per *om. Mb* 23 a maria *b*

satis, ut arbitror, patet beatos angelos utriusque substantiae et incorporeos esse in ea sui parte, qua ipsis uisibilis deus est, et in ea itidem parte corporeos, qua hominibus sunt ipsi uisibiles, quoniam nec deus ab angelo per corpus nec angelus ab homine sine corpore uideri potest. quae cum ita sint, negari nequit diabolum quoque ex incorporeo corporeoque factum, utpote sanctis angelis concreatum, duplicis esse substantiae. qui postquam hydrope superbiae tumuit et inuidiae febre tabuit, sponte inlocaliter sanctitate prolapsus eaque localiter caelo non sponte deiectus, cum non angelus, sed bonus esse cessauerit, innocentiam perdidit, non naturam. proinde sicut angelorum multitudo quae perstitit in utroque sui beatificatur, ita quae destitit in sui utroque punietur. igitur haudquaquam recte duas in diabolo substantias infitiabere, quia etiam memet spreto necessarium profecto erit, ut tute cedas tibi et partem prosecutionum tuarum parte subplodas falsumque uero diruas. habet ergo diabolus, ipse tamen incorporeus, corpus suum, quia et sentire sine corpore corporea tormenta non poterit. et item qui sentit aliud est et per quod sentitur est aliud. quippe si animaduertis, tuomet ueritatem proloquio docebere. nempe dixisti: si ex hoc concreto aere diabolus corpus traxit, ergo alienum corpus

21 cf. pag. 15, 19

2 incorporeus *BR* sui *om. libri praeter M et Sch.* parte] in *add. C*, sub *add. rell. praeter GM et Sch.* ipsi p^2 3 corporeus BH^1R, corporeas *S* quia AH^1R ipsi *om. libri praeter M et Sch.* 4 inuisibiles *R* quod BDE^1F 6 negare ABH^1R 7 ut pute *LR* duplices *R* 8 id prope *M*, improbe *b* superbia *b* timuit *A* 9 eoque *Barthius* illocaliter p^2 10 e *ante* caelo *add. Mb*, de *add. Galland.* non *om. R* 12 persistit *Mb Sch.* beatificabitur *editores* 13 itaque *GM Rb* abstitit *G* punitur *M* 14 haudquaquam E^2G, hautquam DH^1LMS, autquam *rell.* in *om. S* inficihabere *A*, inficiauere CH^1R 15 quia etiam] et quia iam *Mb* pfecto *R* 16 partem *om. ABDF* persecutionum *libri praeter CGM* partem *b* 18 a *ante* corporea *add. A* 19 poterat *Mb* iterum *Mb* per *om. G* 20 tuotemet *R* 21 dixistis *R*

ad tormenta portabit, tamquam egomet istud umquam uspiamue dixerim. sed non infitias eo debitum, quod hoc argumento uictoriam nobis non sponte tribuisti. nempe cum dicis, quod diabolus non alienum corpus ad tormenta portabit, fateris scilicet, quod portabit suum. mea uero non refert, suumne alienumne corpus habeat, sed habeatne corpus, id refert mea. tu uero diabolum non tantum habere corpus, sed proprium habere nec fateris solum, sed etiam argumentaris. haec quippe sententia tua est: si ex hoc concreto aere diabolus corpus traxit, ergo alienum corpus ad tormenta portabit. certe qui portat est aliquid et quod portatur est aliquid. et cum dicitur, portat suum, aliud qui portat et aliud significatur esse quod portat. ex duplici igitur diabolus ac diuersa substantia est, quia cum corpus suum portat, non est ipse quod portat. aliud quippe est onus et portitor aliud. quocirca non ultra obluctabere nobis, si credas tibi, quoniam corpus et qui habet corpus substantialiter duo sunt et haec duo diuersa sunt, atque ut diuersa sint, unum erit incorporeum aliudque corporeum. igitur diabolus ex duplici diuersaque substantia et corporeus est et incorporeus.

VIIII.

QVOD SPIRITALITER NON CORPORALITER INTELLEGENDVM SIT, CVM LAZARVS IN SINV ABRAHAE ET DIVES IN INFERNO CHAOS INTERPOSITO INVICEM LOQVERENTVR.

Sed si super his redhibuimus uel aliqua ex parte rationem, illud chaos, quod inter sontes innoxiasque animas, sicut argu-

1 portauit *M editores praeter p*[2] stuc *H* 2 uspiamque *p*[2] debito *Mb*, debui *coni. Barthius*, te inuito *Hartelius* quo *Mb*, itaque *Barthius* 3 argumentam *A* 4 portauit *utroque loco M et editores praeter p*[2] 6 suum nec *ABCH*[1]*MRb* alienum *Mb*, alienumue *Sch.* habeatnec *Mb* 8 ne *AB* 9 tua *om. p* 10 trahit *S* portauit *M editores praeter p*[2] 11 et quod — aliquid *om. R* 13 portat' *M*, portatur *HSb* 14 qui *BDF* 16 obluctauere *CH*[1]*R*, obluctare *G* quod *BDE*[1]*F* 25 si *om. Mb* rethicuimus *R*, reddibuim' *S* 26 cahos *M* ut noxiasque *B*

mentaris, intersitum locis merita secernit, sub ipsius capituli tui discussione uideamus. sic namque dissertas: si locales non sunt animae, quo modo peccatores a coetibus consortiisque iustorum uacuum illud chaos tristi interiectione discriminat, ut neque hinc illo possint accedere neque inde huc transmeare? istud euangelicae lectionis exemplum adempta dominici simplicitate sermonis pro adstruenda uidelicet animarum localitate posuisti. sed oraculi diuini sincerum in sui ueritate prolatum oppido patefaciet, quid istic sermo tuus uariauerit uitiauerit texerit. dicit in euangelio dominus: mortuus est pauper et sublatus est ab angelis in sinum Abrahae, mortuus est et diues et sepultus est in infernum. cumque esset in tormentis, uidit Abraham a longe et Lazarum in sinu eius et dicit: pater Abraham, mitte Lazarum ut intinguat minimum digiti sui in aquam et refrigeret linguam meam, quia crucior in hac flamma. et respondit Abraham: memento, fili, quia recepisti bona in uita tua, similiter et Lazarus mala, et ideo nunc hic consolatur, tu uero cruciaris. et in his omnibus inter nos et uos chaos magnum firmatum est, ut neque hinc ad uos quisquam possit ire neque inde huc transmeare. istud nunc mihi secundum loca et tempora uel corpora dissere, istic sine alternamento reciproci aeris et organo pectoris et

2 cf. pag. 14, 5 11 Luc. 16, 22 - 26

4 uastum *est in epistula Fausti* 7 ademptam AB^1CHR, adeptã *S*, adepta *b*, ademptum *T Sch.* 10 patefaciat *S*, patefaciat p^2 stic HS^1 uitiauerit *om. C* 12 sinu $ABCDEFH^1R$ 13 inferno GH^2LS 14 *uidetur scribendum esse* uidet *propter sequens* dicit (*cf. etiam textum Graecum*) eleazarum *M ubique* 15 abraham] miserere mei et *add.* p^2 16 intingat *editores* minimum] extremum Sp^2 aqua *ABDEF* 17 ut *R* lingua mea *AB* crucier *A* hac] ac *B* 20 hic nunc *libri praeter CGM* 21 uos et nos *BEF* 22 nos *Cb Sch.* 23 hu//c *R* stud *H* 24 tempora uel *om. libri praeter Mb et Sch.* corporea Sp^2 25 stic BHL^1 reciprocaris *b*

tibia gutturis et oris cauo et linguae plectro per quamlibet corporalem, ut autumas, animam uerba uocibus effice, hic animae manum, cuius digiti minimum ambusti diuitis linguam refrigeraturus Lazarus aquae inmergat, ostende, hic de illo memet quasi corporeo Abrahae gremio corporale aliquid doce, ut et pro modo humani corporis sit angustum et capax possit esse multorum, et chaos illud uel tam exiguum, ut mutua quos dirimit uerba miscere queant, uel tam inmensum, ut transmeari nequeat. illud autem uel maximum quaero, diues ille, qui penes inferos gehennae incendiis aestuat, qui congredi Abraham sermone quiuerit, si loca beatitudinis non accessit? qui porro Abraham cum diuite sermocinatur, si inferna non adiit? animas nempe sanctorum in intimis paradisi sedibus non usque inprobabili sententia dicis habitare. proinde cum Abraham in paradiso et diues in inferno sic inmenso quodam intransmeabili ab inuicem disparati sint, ut itidem mutuo, tamquam nihil intersit, non contemplentur solum, sed etiam conloquantur, si haec localiter aestimanda sunt, alterutrum fateri cogeris aut Abraham et diuitem nec sermocinatos inuicem nec ab inuicem uisos, aut uel infernum in paradiso uel in inferno esse paradisum.

X.

QVO MODO SPIRITALITER ACCIPI ISTA QVAESTIO POSSIT.

Sed quoniam nec auctoritati diuinae peruicaciter obsisti potest nec miseris beatitudo misceri, proloquii huiusce perplexum

2 uocis *L* 4 refrigeratus *BDF* 5 aliquod *R* docet *AB HLRS*, docere *D* 8 quo *BDEF* misceri *R* 9 transmeare *M* (*corr. in marg.*) *b* nequeant *BGM* (*corr. in marg.*) *b* 10 ęstuabat *G* 11 locale *R Sch.* 12 quid *M editores praeter* p^2, cum *BDF* si — adiit *om. ABDE*[1]*F* 14 usquequaque *editores* inprobabilis *BH*[1]*R* 18 colloquentur *B* 19 faceri *HL*[1], facere *ABDF*[1]*L*[2]*PR* 20 uiuos *C* paradisum *BHRS* uel — paradisum *om. HLS* 21 paradiso *B* 24 quod *BDEF* 25 miseriis *G et Barthius* proloqui *A* proloquiique *R Sch.* perflexum *G*

quia cum lippo imaginationum corporalium intro inspicere nequimus, semotis paululum locis corporibusque uideamus et, ubi itatenus inter quospiam iudicio discretos inmensum dicitur spatium, ut etiam sermonis possit esse commercium, animaduertamus non locorum distantiam, sed differentiam meritorum. cum iusto namque, quantum ad corpus spectat, localiter esse iniustus potest, iniustus uero esse in innocentia iusti, quoad usque iniustus est, non potest. unde quia post mortem nec paenitere cuiquam nec peccare possibile est, inter saluatos et perditos intransmeabile dicitur chaos indemutabilis status. tua igitur aduersus te fertur oratio. nempe testimonium, quod a nobis disparascere arbitrabaris, animaduertis nobiscum profectu disputationis unescere tibique tenuissimos sui tramites ad infinita inlocalium regionum spatia ducentes obuerso poste claudere, quia corporeae amplitudinis angustum incorporalium subtilitatum inmensa non capiens nec distantiam sine loco nec uerbum sine strepitu nec gremium sine spatio conplecti potest. porro autem corporea non sunt quaecumque ita sunt. animae uero Abrahae, Lazari et diuitis ita sunt, corporeae igitur non sunt. sed quae posthinc hisce similia secuntur minus profecto in confutationem sui penes consilii uigidos habere laboris debent. cordax quippe iudex rite uictum censet qui pro sui inbecillitate par uictis est. unde non sine pudore stupeo, quod pro conprobanda animae corporalitate

1 introspicere *p*² 2 nequiuimus *R Sch.* 3 eatenus *p*² 5 locarum *R* 6 spectat *E*²*G*, espectat *M*, expectat *rell.* 7 non *ante* potest *add. S* iniustos *H*, iniusto *B* 8 esse *b* 9 peniteri *S* 11 te igitur aduersus tua *G* aduersum *Mb* refertur *p* quoda// *R* 12 dispar asserere *Mb* arbitraberis *M*¹*b*, arbitrabere *G* nobiscum] cum *add. R* profectũ *AB*, profecto *M* 13 unascere *A*, bene scire *M* (*corr. M*² *in marg.*), unestere *R*, unescere *S*, bene stare *b* tenuissimus *R* 14 post te *R* 18 corpora *ADEF*, corp' *B* 19 lazaro *R* ista *A* 20 sequuntur *E Sch.* 21 uigilos *b*, uigiles *p* 22 labores *AG* cordatus *b* uinctum *ABH*¹*R* cessit *R* 23 qui *Mb*, quod *rell. et Sch.* par uictus *b* uictisset *R*

subiungis: ecce anima si Alexandriam uel Hierosolymam cogitat et si per cogitationem tota sui praesentia illic interfuit, referat nobis situs locorum, uultus hominum, motus actusque populorum. non dispudet auctor huius sententiae exemptae animae corporalitatis capessere indicium, unde incorporalitatis uideri debuit argumentum?

XI.

QVOD ANIMAE VISIO SIT INTELLECTVS ET SICVT PER CORPVS VIDET CORPORALIA SIC PER SE VIDET SPIRITALIA, QVOD SI PER SE VIDISSET CORPORA FACILIVS SVA VISCERA VIDISSET.

Hactenus quidem de animi incorporea atque inlocali uisione disserui, ac liquido patuit eundem nulla mediante substantia aeterna semper atque inmutabilia contueri. igitur cum rationalis anima per se incorporeum atque inlocale conspiciat et ueritatem, quae deus est, a falsitate longe incorporea uisione discernat et nisi per corpus localia corporeaque non uideat, quaenam ratio est illis eandem credi similem, ad quae conspicienda interprete corpore utitur, et illis, quae per se contemplatur, iudicari dissimilem? animae uisio, ut saepe dictum est nec iterare piget, intellectus est. enimuero corporea intellegi nequeunt, sentiri ab anima per corpus queunt. anima uero sicut per corpus sentit ita per se intellegit, eorum quae sentiuntur atque intelleguntur substantia longe diuersa est.

1 cf. pag. 12, 4

4 motus *om.* *ABDEF* 5 non] nunc *Sch.* disputet *DFL* auctorem *b* 7 argumentis *libri praeter* *CE²GM et Sch.* 12 *a uerbis lin. 14* igitur cum *noui demum capituli initium sumit* *M* equidem *G* quidem de] quide inde *R* diuisione *R* 13 eandem *Mb* 14 semper] simul *Sch.* 15 conspicit *Sch.* 16 longo *A* 17 per] par *p²* 18 quaenam *Mb*, quaemalum *G*, quae horum *rell. et Sch.* illi se *AB* simile *R* atque *ABCG¹H¹S* 20 indicari *libri praeter* *G* 21 corpora *Mb* 22 sentire *ABH¹R* pro *R* 23 eorumq; (ue *superscr.*) *M*, eorumque ue *b*, eorumque quae *p* 24 sentiunt *p²* et quae *p²*

quo fit ut anima, quia non est corpus, quaeque corporea nisi per corpus sentire non possit, uidere autem per se quae intellegenda sunt possit. tu uero nimis repugnante sententia corporea uoles intellegi et incorporea uideri? sed ne tibi animus humanus, quem corporeum credis, aut nihil aut non nisi corporea aut incorporea forte sola per sese, sicut naturae eius est proprium, uidere posse uideatur, trigeminum quaestionis huius, quoad strictim possimus, uentilemus obscurum. ergo igitur uideatne per sese humanus animus necne, uideamus. sed quoniam paene summum istiusce negotii istoc in loco uertitur, uigilacem uigilantemque simul quaero lectorem. uisus animi per corpus, qui homini belluaeque communis est, intendit sese atque exserit per ista haec puncta pupillarum uaporato cerebri anteriore uentriculo inuisibilibus uiscerum flammis inque radios porro usque promanans, si quid coloris aut formae obuium ceperit, concipit et uti cursu ita etiam recursu rapidis linearum meatibus recipit, itaque hoc illud est, quod uocatur uisus, sicut in primo libro disseruimus. per hunc ergo cum bellua humanus quoque animus nota ab ignotis, alba ab atris corpora secernit. huccine tenus est humani uisus animi? quo igitur iusta ab iniustis, a falsis uera diiudicat? an forsan uecordes oculati corporaliter iudicio credentur caecos anteire sapientes? sed uel Appium de Romano senatu uel Hermophi-

1 sit *R* quaequae *b*, quę neque *G* 2 poss$\overset{i}{e}$t *S* 4 uoles] uides *S* humanus animus *libri praeter M* 5 queris *Mb* corporea] III *add. BHLRS*, $\overset{\text{tria}}{\text{III}}$ *add. A* 8 a quo asstrictim *L*, // quo asstrictim *S* tritim *R* possumus *libri praeter GM et Sch.* igitur *om. p, uncis inclus. Sch.* 9 nec *B* necne uideamus *om. A* 10 summa *Barthius* huiusce p^2 istoc *G*, istuc *rell. et editores* inuestit' *R* 11 uigilacem] prudentem *b* uigilantemquia *BHLRS* 13 exerit *CEGLRSb*, exit *DF Sch. in notis*, erexit *AB* pupillorū *R* uaparato *AB* 15 porro usque] porosque *Sch.* 16 concepit ABH^1RS^1 17 recepit $ABHRS^1$ (*L deest*) 20 hoccine *DR*, hocine *ABCHS* (*L deest*), hoc in eo *Mb* huccine tenus est] hoc internus est p^2 quod *Sch.*, quid *R* 21 dilucidat *Mb* uecordis ABH^1RS^1 22 caeco *b* ceco sancte ire *M*, caeco stante ire *L*

lum de Graeco gymnasio uel Tobiam de prophetarum numero super ambiguo praesenti testes habeamus, quorum uel Appius eis, qui exterius clarerent oculis et interius caecuttirent, consilii lumen praebuit, uel Hermophilus Theopompum geometricam sine radio docuit, uel Tobias filio, dum caeli iter praeuius pandit, angelum comitem dedit. uidet igitur animus absque corpore nec corpulentum aliquid aut coloratum aut per loca distentum, sed ipsam ueritatem, quae summe incorporea deus est, incorporeo contemplatur obtutu. patet, ut arbitror, animum et per se incorporea et per corpus uidere corporea.

Sed illud adhuc propter tepidi iecoris homunculos discuti superest, utrumnam corporea per se pôssit humanus anímus uidere sine corpore. nunc igitur adesto totus et quam potis es praesens fito. nempe, ut adstruis, humanus animus et ipse corporeus et saepto corporis exterioris inclusus si quid per se uidere corporeum potest, nihil illi scilicet uidere promptius est, quam corporis interna, quis clauditur. age, quaeso, intende in uiscera tua et in omnes admodum corporum partes istum quem dictitas animi corporalem uisum et de temet ipso renuntiato tibi nobisque dicito, quibus modis quoue situ triformitas cerebri coeat, iecoris massa iaceat, regula lienis haereat, stomachi libra pendeat, cordis plectrum feriat, qui uenarum tramites quaeue textura, quae neruorum origines quaeue conpages, quae ossuum coitio quaeue conpactio, quae pulmonum

3 extrinsecus *Mb* clarent *BG* cecutirent *D*²*E*, cicutirent *ABS*, cicuttirent *CFHLMR*, cęci ute^re^ntur *G* 4 theopopũ *RS* 5 ducuit *R* coelo *b* 6 uidet' *A* 7 ne *Mb*, *om.* *R* 11 gecoris *M* 13 ades *Mb* potes *M* (*superscr.* *M*² potis es) *b*, potis ē// *S* 14 finito *M*, fato *b*, sito *p*² nempe] namque *p*² 18 in *ante* uiscera *om. libri praeter E*²*G et b* 19 de *om.* *ABDE F* et demetipso *G* temetipsum *DEFH*¹ renuntiuto *S* 20 mihi *p*² sitru *A* tiformitas *A*, informitas *E* 21 caelebri *AB*¹, celebri *HRS*¹ (*L deest*) gecoris *M* mussa *M superscripta glossa*: aequitas, norma, regula, *unde* amussis *b* lineis *A*, alienus *R* 24 ossuum *R*, ossũ *M*, ossuũ *S*, ossium *rell. et editores* conpactio *DEF*¹*b*, c̃pinctio *S*, conpictio *rell. cum PT et Sch.*

caua, quae tortuosae botulorum enodibusque ligaturis explicitae inflexiones ac reflexiones. ecce quid negas arbitro super his responsa redhibere? cur igitur negas? quia uidelicet animus per sese corporea nequaquam uidet. sed cur uidere corporea nequaquam possit, quem non sine uisu esse iam constitit? nemo quidquam corporeum uidet, qui corporalem uisum non habet. animus autem, qui habet uisum et corporale nihil uidet, incorporaliter uidet, et incorporaliter uidere posse incorporalis est uisus, et incorporeum uisum nisi incorporeus non habet, et incorporaliter humanus animus uidet: incorporeus igitur est humanus animus. non ergo hisce friuolis solliciteris amplius, ut reare animum non esse illic ubi cogitat, quia contemplari per naturam nequit situs locorum, uultus hominum, motus actusque populorum, haec namque corporea sunt. porro autem animus incorporeus quod contra naturam sui est uidere non potest, eatenus tamen adest ubi cogitat, ut loca quae cogitat corporali uisione non cernat, sicut adest ubi uiuificat, ut ipsa quae uiuificat sui corporis interna non uideat. ac si usquequaque patet animum et corporea non posse uidere sine corpore et incorporea cum corpore uidere non posse, non diutius Alexandriae peregrinemur, sed ab Aegypto redeuntes transmisso errorum mari et emensa ignorantiae eremo ueritatis patriam atque uti terram repromissionis intremus non otiosi neque inertes, neque uero trepidantes, ut si quid falsiloqui uanitatis

1 tortuosa *ABCHMSb*, tortuoso *L*, tortulosa *R* botulorum *G Barthius*, *cf. Hauptius in Hermae uol. IIII 36*, batulorum *rell. et editores* enodib;q; eligaturis *M* enodibusque *b*, enodibus quae *rell. et Sch.* 2 reflectionis *R* arbitro *scripsi*, arbitror *libri et editores*, arbitrio *Barthius* 3 redibere *libri praeter AG* 4 nequam *CM*[1] 7 corporare *R* uidit *R* 11 fribolis *M*, fribulis *ABC H*[1]*R*, friuulis *LS*[1] solliciterhis *A*, sollicitere *G* 14 corporalia *ABDÊF*, corpora *R* 16 ut] uel *A* 18 sic *b* 19 petet *A* posse] p̱ se *Mb* uidere non posse cum corpore *S* 21 ad alexandriae *B*, ad alexandriam *DEF Sch.* peregrinemus *HLRS* 22 em̄so *M*, emenso *b* 23 atque uti] tutique *coni. Barthius* 24 falsiloquii *ACDEFGHL*, falsiloq[1] *S*, falsiloquae *Sch.*

uitio progenitum aut latere tenus adstrepuerit aut obuium sese dederit, Iesu praeuio et adiutore feriatur.

XII.

CONTRA EOS QVI DICVNT: ANIMA SIBI INCORPOREA EST, DEO CORPOREA.

Sed en aliquorumpiam qui interimunt animas garrientibus nugis etsi non sistimur ab itinere, lentamur tamen. sed insumere pauxillum temporis intertrimenti nihil est, quin porro iuuat, modo quid obuersum uero quidue diuersum eadem ueritas aut depellat aut proterat. et cum audio dicere quospiam qui et corporeas esse uolunt animas et easdem incorporeas negare non possunt, aliud ipsas animas sibi, aliud esse creatori: deo, inquiunt, animae corporeae sunt, uerum sibimet incorporeae, quod ita est ac si dicant animas et corporeas esse et incorporeas, aeternitatem porro testor, quod eo mihimet hisce inanibus respondere admodum labori est, quia nihil istic quicum congrediar, nihil quod medullitus eruam, nihil quicum certauisse exercitio, nihil profecto est quod uicisse uictoriae sit. ergo si anima corporea creatori et incorporea sibi est,

1 lateren' *S* adstrepuerit E^2b, astrepuerit *GLT*, adstripuerit *M*, astripuerit *CS*, ariripueris *A*, astripueris BH^1R, obstrepuerit *DP Sch.*, ostrepuerit (b supra) *F* o//uium *A*, obuiam *G* 2 hiesu *RS* 4 *ad hoc capitulum in M denuo numerus XI per errorem exaratus est, qui error etiam per sequentium capitulorum numeros manat* 6 en] in *coni. Hartelius* aliorumpiam *Barthius* interemptum *G* gerentibus *R* 8 pauxillum *Mb*, paxillum *E*, pausillum *rell.*, pusillum *Sch.* intertrementi *ACHLMRSb* qui in BH^1R 9 qui *BL* 10 cum] iam *Barthius* *interpunctionem periodi ab* et cum audio *incipientis in libris et editionibus pessime turbatam ita correxi, ut uerbis demum lin. 18* uictoriae sit *periodum finiri statuerem* 13 dm̄ *R* 14 quo *B* et] esse *D* esse *om. AB DF* 16 laboris *Mb* istic] est *add. Mb* 17 cum quo *Mb* nihil] est *add. Mb* quocum *Mb*, quicumque *R* 18 exertitio *ABL*, exerticio *F*, exercicio *G*, exercitacio *Mb*, exercitis '*scriptura uetus*' *Sch.* 19 si *om. libri praeter M et Sch.* creatoris *RS* est *om. ABDFR Sch.*

duo haec quam sollerter discuti ratio indagandae ueritatis exposcit: aut uerum reuera est, quod incorporea sit anima, si hoc ipsum de se ipsa ueraciter nouit, aut item uerum est, quod corporea sit anima, si id penes animae constat auctorem. isti uerum dicunt et uerum est, quod anima incorporea sit, quia et istud in ueritate cognoscit, et item uerum est, quod anima corporea sit, quoniam animae creator id nouit, duoque et contraria usquequaque sibi et utraque uera esse contendunt, cum uerum nisi falso contrarium non sit. inlustris admodum ac praeclara disputatio, quae dum unam solamque ueritatem spernit duas sibi ueritates inuenit. ut tamen istos professionis suae nexibus teneam, penes hominem ipsis etiam fatentibus incorporeus est humanus animus.

Quoniam igitur super hac nobis quaestionis parte conuenit, restat ut doceant quatenus incorporalis substantia illi corporea sit, qui eandem incorpoream creauit. nec primum dico ita sit necne, sed in praesentiarum ita esse concedo, unde tamen ita esse nouerint quaero. si id diuinorum uoluminum literae continent legant, si quaepiam ratiocinatio suadet doceant, si dialecticen iuuat exercere conuincant. si horum nihil est, saltim sententiae concedant suae, ut qui in se incorporei sunt non extra se corporeos se esse credant, quia aliud extra se esse non potest qui extra se nihil esse potest. proinde animus, qui in se ipso incorporeus est, nequaquam potest extra se esse corporeus, quia nec auctor eius aliud illum nouit esse

1 sed *ante* duo *inserunt* *ABDEFR Sch.* indagante *C* 3 ipse *AB*H^1*R*, *om.* *DEF* ueraciter de se ipsa *S* 5 istū *A* 6 istud *Mb*, ipsum *rell. et Sch.* cognouit *L*, ea agnoscit *Barthius* 7 duo quidem *Sch.*, duo quem *R* 8 et] hęc *G* sibi usquequaque *S* et] hec *B* 11 istuc *ADF*, istius *HLRS*, istic *ex* istunc *B* 12 pedes $D^2E^1F^2$ *Sch.* hominum *libri praeter* *C*E^2*GM et Sch.* etiam *om.* *R Sch.* 15 incorporea *BCR* 17 impraesentiharum *C* concede *R* 18 nouerit *ABCHLRS* 19 quēpiam *S* rationatio *AG* 20 iubat *C*G^1H^1*R*, iubeat *ABD* E^1F 21 saltem *EFMb Sch.* corporei *p* 22 incorporeos p^2 esse se *libri praeter GM* credant -- qui extra se *om.* *R* 25 qui *B*

quam fecit, nec ille aliud se potest nosse quam factus est. ac per hoc si uerum nouit, cum se incorporeum nouit, ergo fallitur deus, si animum qui uere incorporeus est corporeum nouit: sed falli deus non potest, incorporeum igitur esse nouit animum, ne falsum sit uerum, quo se animus ueraciter incorporeum nouit. incorporeus ergo animus idcirco sibi est, quia et creatori. sicut enim terra idcirco homini terra, quia et deo terra est, et sicut aqua aer et ignis idcirco hoc ipsum homini sunt, quia et ipsum deo sunt, et sicuti omnia quae ueraciter innotuere homini hoc sunt in hominis notitia, quod sunt, ita scilicet humanus animus nequaquam potest et aliter esse et aliter deo notus esse. non enim ex rerum notitia est creatoris scientia, sed existentia rerum ex notitia creatoris. quocirca humanus animus nisi deo incorporeus esset, incorporeus esse non posset. quidquid enim quoquo modo incorporeum est, nullo modo potest esse corporeum. sed ne istic supra iusto diutius inmoremur, cedo etiam de illo quaeramus, quod nulla ex parte discussimus.

XIII.

QVOD EX DVABVS SVBSTANTIIS CONSTAT HOMO INMORTALI ET INLOCALI ANIMA ET MORTALI ET LOCALI CORPORE, ET SICVTI INMORTALITER ANIMA PATITVR, SIC INMORTALITER ET INLOCALITER GLORIATVR.

Dicis etenim: cum uerbi gratia Petri uel Pauli sibi speciem animus intra mentis arcana depingit, numquid statim intimas paradisi sedes ubi eos esse

24 cf. pag. 11, 14

1 ille] ipse *G* 2 si] se *p* 6 qui *R* 7 terra] est *add.* *p*² 8 ipso *C* 9 ipsi *A* sicut *R* ueracitur *R* 10 intuere *C* homines *R* quot *R* 11 humanus] hominis *p*² 12 natus *AB* creatori *R* 14 humanis *A* 15 possit *CMb* quo *R* 16 nec *ABDF*, in *p*² ista *Mb*, istis *p Sch.* supra *Barthio suspectum* iusta *p*² 17 cedo *Barthio suspectum* et iam *DM editores* etiam] et *add.* *R* 24 enim *CG* 25 archana *ARS* 26 esse *om.* *S*

nouit penetrauit? aut cum sibi in corde diuitis illius flammas ex lectione proposuit, numquid iam ad tormentorum eius loca ac uiuis inaccessibilia inferi profunda descendit? iam scilicet tibi, prout par fieri fuit, de incorporalibus animarum locis et de inferno atque paradiso et de animae sine corpore incorporali contuitu, cum de diuite illo et paupere uerba fecimus uel cum de animae duplici uisione tractauimus, responsa redhibui. quia uero nunc illud, quod inferna uiuis inaccessibilia esse dixisti, indiscussum restat, quatenus dixeris quaero, scilicet ex anima constamus et corpore. ac licet ambigat nemo quid inmortale in nobis quidue mortale sit, ego tamen tecum sic agam, ut de utra mauis respondeam. si ex neutra nostri substantia morimur, nihil nostrum ad inferna descendit, quia inferos uiuis inaccessos esse dixisti. si utraque morimur, ergo et corpus ad inferna descendit, nec longe nobis corporea haec inferna quaerenda sunt, quando quidem ipsum sepulcrum domini est locus inferni. sed hanc utramque absurditatem sententia sana respuit, ergo nec in utraque substantia morimur nec in utraque non morimur, uiuitque anima etiam posito corpore, quamlibet si per peccata deo suo priuetur mortua iure dicatur. credibile tamen prorsus non erit, quod peccatrix anima id ipsum ut anima sit amittat, cum etiam corpori mortuo corpus esse non pereat. ut enim moriatur corpus, cum uita omni

1 nouimus *GS et Faustus* 2 flammis *B* p̃posuit *Mb* 3 acui[uis] *S* accessibilia *AB*, inaccessabilia *R* 4 inferni *p* discedit *R* 6 contuita *C*, intuitu *Mb*, contuitum *R* 7 facimus *BL* 8 responsũ *ADEF* responde[re] red///bui *B* 10 scilicet] an *add.* *p*[2] 11 ac licet] adi& *R* 12 de utra] neutra *M* 13 utro *A*, utrã *BHRS*[1] mauis] gratiã *add.* *R* neutro *AS*[1], neutram *R* nostri *CGM*, nostrae *ABR*, nostra *rell. et Sch.* substantiae *A* morimus *B* 14 infer//a *A* quia inferos — descendit *om.* *S* 15 dixi *Galland.* utroque *A* 19 ne *Mb* in *om.* *F* substantia — utraque *om.* *BDF* 20 non *om.* *A*, nunc *G* 21 peccatum *Mb* 23 amittatur *R* corpore *p*[2] 24 omnia *DF*

amittit animam, anima uero animam non amittit. quocirca anima inmortalis est, corpus uero mortale. quodsi corpus inferna non ingreditur utpote sepulcro mandatum atque in diuersas mundi partes pro elementorum quae sibi in illud concinuerant diuersitate discerptum et animus non accedit inferna, quia sententia tua inferos uiuentibus claudit: aut nulli ergo sunt inferi aut ad eos hominum nemo descendit. atque ita fidei nostrae ratio periclitabitur, si nec redemptoris anima inferos adeundo redeundoque reserauit. satis est dici potuisse quaecumque illa inferna sunt uiuentibus inaccessa fore, cum constet eadem nisi uiuentibus adiri non posse.

Reminiscere nunc in id te statum tui posuisse tractatus, ut si quantitati uel localitati subiacere animam probare potuisses, de corporalitate eius tecum pars etiam diuersa sentiret. uerum si bene scriptorum tuorum recolis, animaduertere simul potes proposuisse te potius de quibus disputandum foret, quam de propositis disputasse nec te academicorum seniorum more nescientiam tuam scisse, sed iuxta sectae ipsius iuniores utrum scires aliquid ignorasse. quis autem positis temere duobus, in quibus necessario operis uniuersi corpus omne consistat, non utrumque primum, si queat, alterutrumque scilicet, si utrumque nequeat, enisu cuipiam si non probabile, certe credi-

1 amittat *BGS*[1] anima *BDFH*[1] anima] corpus *Mb* animam uero anima *D* 3 ut potest *A*, ut pute *R* 4 partes] uel *add. R* 5 concinuerant *scripsi coll. pag. 73, 10, ceterum hanc scriptam lectionem esse dicit Schottus in notis*, conciuerant *CM*, continuerant *b*, concitauerant *EG*, concitauerant *rell. et Sch. in textu, putabam olim* coiuerant *scribendum esse* discreptum *AB*, discretum *DEF Sch.* accedit] ad *add. E et p*[2] 6 *uerba* quia—claudit *uncis inclusit Sch.* 10 refore *A* 11 constat *b* nisi uiuentibus adire *S* 12 potuisse *ABC*[1] 13 localitate *ABH*[1]*R* 14 diuersentiret *R* 15 potest *BH*[1]*R* 17 praepositis *Ab*, ꝑpositis *BMR* hacademicorum *C*, achademicorum *S* 18 iuxte *A* 19 quid *A* aũ positis *M*, antepositis *b* 20 consistit *BC*[1]*D* *S*[1] 21 alterutrum *libri praeter M et Sch.* 22 enisu] quis enim *b* cupiam *CR*, quippiam *Mb*, quopiam *GT Sch.*

bile faciat? duo haec in uictoriam nempe conueniunt, ut auctori probo causae probitas compos sit. horum minus uno uirtus actionis infringitur, si desit utrumque, cassatur. sic nunc equidem obliuiosum te pariter et ignarum defensorem nancta fallacia penes intellectu uigidos non solum illud negotii facessiuit, ut tibi super his credi non oportere pateat, sed ut ueritas, cui credendum semper est, clarior inlustriorque sub necessitate conflictus et conparatione falsitatis adpareat.

XIIII.

QVIA ANIMA IN CORPORE NON TENETVR INCLVSA NEC MOVETVR DE LOCO AD LOCVM, CVM MOVEATVR TEMPORALITER PER ADFECTVM.

Igitur qualitatem quantitatem et localitatem animae daturum te sponte professus es moxque subiungis: quo modo non localis sit, quae inserta membris et inligata uisceribus solis motibus uaga condicione substantiae tenetur inclusa? uix sane ut aliquid perperam forte sentires atque id ipsum ueri simile uideri contenderes, error unum ueniabile facere potest, aliud ignoratio erroris. uerum nunc miris modis stupeo te tam dissidentia tamque diuersa uno propemodum momento atque eodem paene uerbo dixisse: ergo inligata membris uaga est motibus, et item: motibus uaga condicione substantiae tene-

14 cf. pag. 11, 2

1 uictoria *Mb* auctori *M in textu,* uel uictori *M in marg. et b* 2 fit *R* minus horum si desit, uno uirtus actionis infringitur, si utrumque cassatur *Barthius* 3 instringitur *R* cassatur *GLS,* causatur *rell. et editores,* cessatur p^2 si *ABCHLRS* 4 obliuió sumpte *R*, obliui//sũte *S* ignorum *R* 5 nacta *DEFL editores,* na//cta *BHMS* intellectus *Sch.* rigidos *p* negotium *Sch.* 6 semper *b* 15 locali *R* est *legitur apud Faustum* 17 uix *D*E^1*FP Sch.,* uis *Mb,* uir *rell. cum T* perferam *Mb* 18 uirisimile *R* 19 uenerabile *M* (*corr. in marg.*) 20 mirimodis *Sch.* tamquam dissidentia *R* tamquam diuersa *R* 23 et *om. ABDEF* condicionis *AB*H^1*RS,* condicioni *L*

tur inclusa. si intra saeptum corporis, ut tu ais, anima mouetur, uidelicet stans mouetur, quod dici ratione non sinitur. sin uero extra corpus motibus differtur, inclusa igitur condicione substantiae non tenetur. quis autem dicit solis motibus uaga? quasi quidquam uagari possit inmotum aut non sit facilius moueri et non uagari, quod facit animus per adfectum, quia subiacet utique motui non secundum locum, quam uagari quippiam nec moueri, quod est utique proprium corporis, quia subiacet et motioni per locum. tu uero illam et stare uagam et uagari dicis inclusam, cum, sicut supra iam constitit, et moto corpore consistere et moueri possit inmoto.

En quatenus de localitate animae disputauisti, in hoc tamen temet ignauiae non arcesso. illud equidem nequiuisti, scilicet quod in hoc praesertim loco ne potissimus orator quisque potuisset, quantalibet enim dicendi copia praeditus adsertor falsi contra perspicuam ueritatem mentiri potest, fallere non potest. de quantitate autem cur te disputaturum spoponderis nihilque de eadem disserueris, non possum obliuionis fuisse dicere, cum satis constet ne nomen eius nisi ex memoria potuisse proferri. illud ergo magis credendum est te non noluisse aut oblitum fuisse dicere, sed nihil quod diceres inuenisse. quid itidem congruit uel in disputationem uocare reticenda uel reticere proposita? iam de qualitate controuersia non erit, cui animam subiacere non renui, quae scilicet si, ut quantitatis, ita etiam

1 tute *G* ais (g *in ras.*) *B*, agis *R* 2 stans] flens *G* ratio *A* 3 si *Mb* defertur *E*²*S Sch.*, differtur *L* inclasa *S* 7 quia] qui *p* subiaceat *B*¹ 9 subiaceat *B*¹ et *post* subiacet *om. libri praeter M et Sch.* 10 uagare *R* 11 moto] nemo *ABDF* immota *p*² 12 lacalitate *R* atamen *A* 14 praeseram *B*, praesenti *M* (*corr. in marg.*) *editores*, erat praesens *D*, praesens erat *EF* nec *Mb* 15 adserto *R* 16 ꝑspicuam *M*, spicuam *R* mentire *R* 17 quantite *A* 19 satis constet] stet *R* ne nm̄n *M*, neminem *b* proferre *R* 20 ergo magis] enim mage *G* noluise *ex* uoluisse *M*, uoluisse *b* ablitū *S* 21 quid] cur *p*² ididem *AH*¹*M*, id itidem *p*² 22 redicenda *BDE*¹*FH*¹*R*, dicenda *Sch.* 23 animum *ABDE*¹*F* 24 renui *E*²*GM*, rennuit *CR*, renuit *rell. et Sch.* quae] si *add. libri praeter AM et Sch.* sicuti *libri praeter M*, sicut *Sch.*

qualitatis expers esset, profecto enim deus esset, identidemque si, ut qualitati, ita etiam quantitati cederet, corpus esset. nunc uero medioximum quiddam naturae incorporeae, sed creatae sortita nec deus est, quoniam qualitatem habet, nec corpus, quia non habet quantitatem.

Et quoniam uti agitatis retro disputationibus edocuimus nimis late patet in huiusce ⟨modi⟩ quaestionibus inmensum, principalium origines conplexa causarum inspici porro intus usque nequaquam potest, nisi duplicis creaturam substantiae, quoad homini posse fas siuit, adhibito iudicii libramine secernas, aut usquequaque cessandum est aut istis illuc lineis adeundum, ut primum ab incorporeo corpus dirimas, dehinc sicut in ipso omnimodo corporum genere atris splendentia, sublimia depressis, pretiosa uilibus anteponis, ita etiam in incorporeis quae creata sunt humanas belluinis, in ipsis itidem quae humanae sunt prudentes stolidis, in his porro itidem quae natura uigent doctas indoctis animas anteuertas.

1 enim *om. Sch.*, etiam p^2 2 si ut] sic *G*, sicut *LS*, si aut *B* qualitatē *A* 5 quoniam *RS* quantitem *A* 6 *a uerbis* et quoniam *noui capituli initium facit Sch.* 7 in *om. libri praeter M et Sch.* modi *addidi*, *om. libri* quaestionis *DEFGS*$^2p^2$ *Sch.* inmensum] quę *add. G* 8 origenis *S* complexae *Barthius*, complexas *Sch. in notis* *post* causarum *grauioris interpunctionis signum, quod retinent editores, sustuli* 9 creaturam substantiae *Mb*, creaturae substantiam *rell. et Sch.* quod *BDEF*, quę *Mb* 10 hominē *R* fas siuit] assuit *b*, fas fuit *coni. Sch.*, fas sinit p^2 secernas *CG Mb Sch.*, secernet *A*, secernit *S*, secernat *rell.* secernas] ea *add. libri praeter CGM et Sch.* 11 aut] eaut *S*, ut *BHLR* aut usque] cautusque *G* istius *M* 12 deinde *L* in ipso *om. R* 13 spendentia *B* 15 ididem *R* 16 itidem *om. S* 17 doctos *S* indoctas *R* anteponas p^2

XV.

QVIA SOL ET LVNA VEL SIDERA CORPORA TANTVM SVNT, NON HABENT SPIRITVS, ET SICVT CORPVS MELI⟨VS INFERI⟩ORI CORPORI PRAEPONITVR, ITA SPIRITVS MELIOR INFERIORI SPIRITVI PRAEPONITVR.

Sicuti enim sol corpus est et saxum quodlibet longe disparile huic perinde tamen corpus est, sic equidem omnigenum natura uitarum incorporea scilicet omnis est. sed sicut corpus corpore praecellitur, cum tamen utrumque sit corpus, sic animus animo antefertur, cum tamen utrumque sit animus. et iterum opulens negotium et dites causae ad dicendum proliciunt et paene blanditer obuiae suapte specie describi sese quaesunt atque etiam cogunt. sed hasce excellentias et praeeminentias ac supremitates illi potissimum illi adeant, si qui illi sunt quos ardens euexit in aethera uirtus. uerum enimuero mihi in praesentiarum huic de statu animae quaestioni, prout ille proposuit, quocum congressi sumus, et aliquanto forsan plusculum respondere mihi prouincia fuit: quod rectene an secus fecerim, aequus et doctus arbiter iudicabit.

15 Verg. Aen. VI 130

3 melius inferiori *scripsi*, meliori *Mb* 6 serum *S* 8 scilicet incorporea *S* corpori *ABCHMRSb* (*L deest*) 9 praecellit *M* corpus — sit *add.* C^2 sic] sit *R* 10 animo *om. Galland.* 11 discendum p^2 praeliciunt *b*, prosiliunt p^2 12 pone *G* blandiuntur p^2 obuia *G* suapte *G*, subapta *Mb*, subapte *rell. cum PT* suapte] ob *add. ABCHLRS* speciē S^2 discribisse se *R* 13 atque *om. R* praeminentias *ARS* 14 *alterum* illi *om. b*, *superscr. in L* 17 pro *omisso* ut *AB* quicum *G* 18 plusculum *DEFG*, flosculum *rell. et b*, plosculum *suspicatur Sch.* recte *C* 19 et doctus] edoctus *R*

XVI.

SVPERIORVM IN BREVI RECAPITVLATIO LIBRORVM.

Verum quoniam multa, quae sub huiusce discussione quaestionis ubiubi disputauimus, non usque faciliter memoria conplecti cognitor potest, quae sparsim edissertata quaeque, uti arbitror, euicta sunt collectim strictimque et ueluti punctatim sub mentis oculum redegi et reuisenda simul renoscendaque congessi.

1. De incorporeo.

Deus incorporeus est, imago autem dei humanus animus, quoniam ad similitudinem et imaginem dei factus est homo. enimuero imago incorporei corpus esse non potest, igitur quia imago dei est humanus animus, incorporeus est animus humanus.

2. De uita.

Omne inlocale incorporeum quoque est, porro uita corporis anima est et in corpore uiuente tam uiuit pars minima corporis, quam totum corpus. tantum ergo uitae in parte corporis est, quantum in toto corpore, et uita haec anima est, nec locale est quod tam magnum est in toto quam in aliquo et tam magnum in paruo quam in magno. non igitur localis est animus, et quidquid inlocale est corporeum non est: igitur anima corpus non est.

3 discussione *om.* *M*[1] (*superscr. man. rec.*) *b* 4 ubiubi *B*, ubi *CGR* feliciter *LS* 5 disparsim *ABEF*, dispersim *D* et dissertata *M editores*, edisserta *A*, dissertata *R* 6 striictimque *S*, districtimque *p*[2] 7 oculo *Mb* redigi *BDEFHLRS*[1] recognoscendaque *G Sch.* 8 congressi *L* 17 uiuat *p*[2] minima pars *S* 20 ne *B* in *ante* toto *om.* *C* 21 paro *S* 22 animus *om.* *BDEF* locale *C*

3. De ratione.

Item ratiocinatur anima rationalis et substantialiter inest animae ratiocinari et ratio incorporalis atque inlocalis est: igitur incorporalis est anima.

4. De uoluntate.

Item uoluntas animae substantia eius est et, si tota uult anima, tota uoluntas est et uoluntas corpus non est: igitur anima non est corpus.

5. De memoria.

Item memoria inlocalis quaedam capacitas est, quae nec multitudine recordabilium distenditur nec paucitate tenuatur et incorporaliter etiam corporalium reminiscitur. et cum meminit animus, totus meminit et totus memoria est qui meminit totus et memoria corpus non est: non igitur corpus est animus.

6. De tactu.

Item corpus in parte sui tactum ibi sentit, ubi tangitur, animus autem per non totum corpus, hoc est per partem corporis totus sentit, huius modi uero sensus inlocalis est et omne inlocale incorporeum est: incorporea ergo est omnis anima.

7. De accessu ac recessu.

Item corpus nec adpropinquat deo nec recedit a deo, animus autem et proximat et longinquat inlocaliter: igitur animus corpus non est.

8. De motu.

Item corpus mouetur per locum, animus autem per eundem non mouetur: animus igitur non est corpus.

2 rationatur *RS* rationabilis *R* 3 rationari *AS*[1] 12 incorporabiliter *A*, corporaliter *G* incorporalium *B* 13 quia *S* 17 partes *AB*[1]*DEFH*[1] ibi *om. S* 18 autem *om. AB DEFR Sch.* non per *D* 22 accessu] cessu *ABCH*[1]*R*

9. De mensura.

Item longitudo latitudo et altitudo in corpore sunt et quidquid hisce caret corpus non est, hisce autem caret animus: corpus igitur non est.

10. De dextro et sinistro.

Dextrum sinistrum, sursum deorsum, anterius et posterius in omni sunt corpore, in nulla autem sunt anima: incorporea igitur omnis est anima.

En quousque ex omni scilicet disputationum nostrarum parte contraximus quidquid toto opere moliti sumus, quoniam quod istic quam breuissime recapitulauimus nisi praemissis disputationibus fieri probabile non quiuit, quamquam si negotium tantum adsertor idoneus nanctus esset, non sicuti egomet dignitatem causae admodum inpari oratione dehonorauisset. neque uero ipse aliquanto latius prolixiusque hanc eandem quaestionem agitare non potui. uerum scilicet par fuit quoad aduersarius reniti ualuit eo usque proeliari aut quoad in fugam cessit tergum praebere et manu captum plumbeis pugionibus exarmare. ulterius porro progredi et in auras tela iacere et sine hoste pugnare cassa contentio est et uirium frustratio, quod ita erit ingloriosum, ut inlaboriosum.

2 et *om.* *ABDEF* 5 sinixtro *M* 6 sinixtrum *M* 9 en] et *BDEF* 10 conteximus *C* quid *C* quod *Sch.*, quae *libri et b* 11 quam] cum *B*, *om.* *DEF* disputauerimus *p*[2] 13 tantum *om.* *ABDEF* na//ctus *H*, nactus *DEFLS editores* 14 honerauisset *S* 16 quo *AGS*, quod ad *Mb* 17 aduersarios *ABCGH*[1]*MRb* quo *G Sch.*, *om.* *R* in *om.* *CG* 19 aura *L* auraste *S*, auia stella *R* 20 conitio *G* 21 ingłosum *Mb*, inglorium *rell. et Sch.* ut inlaboriosum *G*, et inlaboriosum *C*, ut laboriosum *rell. et Sch.*

XVII.

CONTRA FASTIDIOSVM ET CALVMNIATOREM HORVM LIBRORVM QVALITER DEVINCATVR DE MVNDO PROPOSVIT CONPARATIONEM.

Quid tu igitur, ait aliquis, per haec tria uolumina aduersum breuem paginam spatiatus es, si uerbum uerbo satis? sed non id negotii est fallaciam struere, quod destruere. neget quispiam sphaeram esse mundum: uno quidem hoc ille uerbo negauerit, sed non id uno item uerbo uel Timaeus adstruxerit. proinde quidquid illud ampliuscule sermocinati sumus, non modo sola falsi confutatio, sed ueri etiam coegit adstructio. quippe diuersum est dedocere noxia et utilia docere, nec hoc idem est sentem solo uellere, quod frugem iacere, non ergo id ipsum est eruere uitium, quod serere uirtutem. multo igitur amplius operae insumendum est in utroque horum, quam in alterutrum. porro autem cum utraque agitare mihi prouincia fuerit, in tam praepedito negotio praesertim magis mira est parcitas quam prolixitas. nam cum sese undeunde clarescentes atque ostentantes proderent aliasque multipliciter progignerent, latius dicendae causae praescripsi numerum, modum statui, limitem fixi, ne uel in aciem plures necessario proferrem uel diutius rato certarem uel longius iusto procederem.

4 ait] aut *BH^1R*, ut *A* aduersus *libri praeter CGM et Sch.* 6 negotium *R* dextruere *M*, destrue *R* 7 spaeram *AC*, speram *GHLRS* 8 negauerat *B* 9 *uerbis* sermocinati sumus *desinit codex R* 15 alterutro p^2, *fortasse* utrumque *in lin. antecedente scribendum* in *ante* utraque *add. Mb* 16 praepedito *b*, predito *M*, praediti *G*, praedici *C*, praedicti *ABHS* (*L deest*), praedicto *DEF*, praedicti laboris *Sch. e cod. T* 17 unde *CFG*, undecunde p^2 18 proderint *$ABCDH^1$*, prodiderint *Mb* alius-que *ABHLS*, aliosque *DEF*, aliaque *G* multiplicer *B*, multiplices *DEF* aliasque multipliciter pgignerint *om. M^1*, *add. M^2 in marg.* 19 progenuerint *b* discendae *Mb* 21 certiorē *S*, certiorem *L* procederemus *L*

XVIII.

IN FINE HVIVS LIBRI VENIAM A SVO PETIT CONFLICTORE ET INTER VTRVMQVE CERTAMEN IPSVM DELIGIT IVDICEM.

Te nunc, quisque ille es aduersus cuius scripta nosmet iniuria scriptorum tuorum dicere conpulit, oro quaesoque non obirascaris mihi, neque enim conuicium rettuli neque rependi maledictum. solam tibi pro falsitate ueritatem haud pari uicissitudine reponderaui, illis ego quae, quo magis tua, tibi magis noxia sunt aduersarius sum eroque atque uti eisdem ipse quoque aduersere causa tui suadeo. pauca haec et exilia, prout arctum temporis siuit, responsa redhibui, tu tecum utrumque pensato et inter me teque personam iudicis sumito adhibetoque iustitiae libram. si lanx nostra pronior et uero grauior, non pigeat neque pudeat a transfugio refugium facere et a falsitate sub ueritate cedere. sin, quod ego nolim nec faxis persuasu istuc, uti⟨que⟩ obstinatio est, edito pro sententia tua aliquid publicitus lectitandum neque nomen occulito:

2 a suo — conflictore] suo — conflictori *M* 4 quisquis *p* scripta *om. L* 5 iniuriũ *LS*, iniuriā *Mb* compluit *B*, comlit *A* 6 redtuli *BH*, rectuli *A*, retuli *rell. et editores* 7 aut *ABCGH*, haut *S* par *p* 8 ego quae] ergo quae *B*, egoque *b* quae *om. Sch.* quo *om.* p^2 tua tibi *in ras. B* 9 *alterum* magis *om. G et p* eiusdem *BC* 10 aduersare *A Mb* causis tuis *Mb* 11 sinit *Galland.* 12 summito *M*, submitto *b* 13 adhibitoque *libri et editores*, *corr. Barthius* iustitiae] si *add. A* lanx E^2, lancx *C*, lanxe *G*, lance *rell.* nr̃ę *G* 14 repugium *ABCHL*, repudium *Sch.* 15 sin *DEF*, sint *rell.* quo *ABCG*H^1*M* nullim *A* ne faxis *G*, ne factis *M*, nefastis *b* 16 per suasu istuc *HLS*, istuc persuasu *Sch. e codice T*, pro suasu istuc *ABC*, persuasum istuc *DEF*, p̱ sua suasti hoc *G*, p̱ suasũ istud *M*, istis persuasum est *b* utique *scripsi*, uti *libri et editores* edito] et ita *M*, *corr.* M^2 *in marg.* pro sententia tua aliquid *scripsi*, pro sententia tua: *DGM*, pro (pre *F*) sententiā liquid (aliquid *E*) *CEFHLS*, p̃sentia liquid *A*, p̃sentiā liquid *B*, pro me sententiam liquido *Sch.* 17 publistitus *S* lectitandam *Sch.* occulito *GMb Sch.*, occuli *ABH* (*L deest*), oculi *S*, ocule *DF*, occule *E*, oculo *C* occulito] respondebimus *add. b*, quo *add. ABHLS*, cum *add. DEF*, quoniam quo *add. Sch.*

modo compos nostri deus et uita sit, quoniam altrinsecus continuati uiarum periculum fecimus, experiere scilicet, ueritatis uis quanta sit in excidio falsitatis.

1 modo *om.* *C* cōptis *G* quoniam *om.* *Sch.* 2 continuati uiarum *Mb*, contena tibiarum *ABCHL*, concenta tibiarum *S*, contionaci urium (i *supra* u) *G*, contemptionem tibi harum *D*, contentionum tibi harum *EFp*, centenarum *Sch.* faciemus *Sch.* experire *DMb* 3 excidium *G* EXPLICIT *G*, EXPLICIT LIBER *S*, EXPLICIT LIBER TERTIVS *ABFH*, EXPLICIT LBR CLAVDIANI IIIVS *M*, EXPLICIT MAMERTI CLAVDIANI DE STATV ANIMAE LIBER TERTIVS *E*

EPILOGVS.

Si non haec quae ad te scribo, uenerande uir, inscientia et emendanda transmitterem, mihi potius uideri superfluum se etiam legere uelle, quem sciam posse, et ex paupertate inopia dare fragmentum ei, qui multo uberiorum abundat talento. hinc accidit quod libellorum a me transmissorum editio, quos philosophicae artis subtilissima disputatione disposui, ne forte cassum atque sollicitum in eorundem intellegentiam iudicem non committerem meo, sed ad pectoris peritiam destinarem. et non tantum ea, quae nunc ex rerum lectione percepi, uerum etiam quae ⟨unde⟩unde iam pridem memoriae reseruanda mandaui iudicio tuo probanda transmisi. bene etenim scit dignatio tua minime nos habere quorum conlatione de eis, quae ambigimus, firmi stabilesque reddamur. omnis natura quae ad deum peruenit notitia proprio nomine conpellatur et ideo nomen naturae unius cuiusque rei ostenditur.

Nomen ergo dixere priores, quod rem notam faciat, quod

2 *haec epistula, quae epilogi uice fungitur, solo codice M seruata est sine ulla praescriptione* (Claudianus C. Sollio Sidonio Apollinari S. *inscripsit p*) *neque in Schotti codicibus epistula exstabat, qua re commotus ille eam a Mamerto abiudicabat* 3 transmittere *M*, transmitto *b* 4 uellē *M*, uellem *b*, *corr. p*[2] sciam *scripsi*, sciam *M*, sentiam *b* 5 multo — talento *p* habundat *M* 7 suptilissima *M* 9 meo *scripsi*, mō *M*, modo *editores* 11 undeunde *scripsi*, unde *M*, inde *b*, unde *pro* undeunde *dictum esse censet Schenkelius* pridem] p *add. Mb*, *del. p*, *sed rectius fortasse seruatis literarum uestigiis* p⟨dagata⟩ *addideris coll. pag.* 104, 15 memorię *M* 12 transmissi *M* 13 minime nos *b*, minimos *M* 17 pores *M*

ipsius rei imagines ⟨tam⟩quam per sensus corporis, quod dirigit memoria, in auribus intromittit, ac sicut loquentibus nobis intellegimus, et absentias rerum et imagines memoriae retentas, cum uoluntas fuerit, cogitamus. sed duplex rerum natura: et corporalis igitur et spiritualis. omnis quippe creatura aut spiritus aut corpus est. corporalia scilicet per corpus sentimus, intellectualia intellectu percipimus. ergo duobus modis quantum in hac uita datur omnis rei habetur notitia. quid sit ergo, quod dicitur tria esse genera quaestionum, an sit, quid sit, quale sit? cur quaeso dicitur, an sit, cum omnis notitia rem ostendens ambiguitatem tollat et dubitare non sinat? sed ego puto ita positum esse hoc ambiguum, quia non omnia substantiarum sunt, sed reperiuntur aliqua, quae probationes earum ostendunt. uerbi causa si requiratur, utrum bonum substantia est an non, respondemus non esse substantiam, sed priuationem mali. recte enim quaeritur in quaestione prima, utrum corpus sit an spiritus, et in subsequente requiritur, quale sit, utrum corpus animale sit an spirituale, spiritus rationalis an inrationalis. recte igitur definita sunt tria esse genera quaestionum, de quibus iam satis breuiter, ut arbitror, diximus. nunc etiam uideamus quot genera sunt corporum.

Quamuis innumerabiles species sub se habeat, tria tamen

1 tamquam *scripsi*, quã *M*, quas *editores* corporis qđ *M*, corporisque *p* 2 memorię *M*, *corr. b* sc̃t *M*, sic *editores* *totum enuntiatum sic constituendum censet Car. Schenkelius*: nomen ergo dixere priores, quod rem notam faciat. quod ipsius rei imagines, quas per sensus corporis [quod] dirigit, memoria in auribus intromittit ac sicut loquentibus nobis intellegimus, et ... cogitamus 5 igitur] g (i above) *M*, *om. editores* spu͠alis *M* q̃p *M* 6 ᵃut *M* (*priore loco*) 9 quid *scripsi*, quod *M editores* sit *M*, est *Schenkelius*, *an* qui fit *scribendum?* 12 h° *M* 13 p°bacionisᵉ *M* 16 priuationem *b*, priuacio *M* 17 questio ẽ *M* 23 *sententiam a* quamuis *incipientem cum sequenti enuntiato* tria tamen *coniunxi*, *cum antecedentibus iungunt editores*, *quos si sequi uis*, *necessaria certe est Schenkelii emendatio* habeant *scribentis*

sunt genera, hoc est corpus quod uiuit et sentit, corpus quod uiuit et non sentit, corpus quod nec uiuit nec sentit. sed hoc genus corporis, quod nec uiuit nec sentit, quattuor elementa esse puto, terram aquam aerem et ignem, quae principalia sunt et simplicia, ex quibus omnia [quae] conpacta sunt corpora, id est animalium uiuentia et sentientia, arborum fruticum et herbarum uiuentia, sed non sentientia.

Quam ob rem quid differant inter se euidentissime liquet, quae sint eorum communia, deo iuuante intentius inquiramus. sic enim uolumus inspirante domino et auxiliante, ut non tantum creaturam ipsius scrutemur, uerum etiam ascendentes ad creatricem substantiam per ea, quae facta sunt, intellectu conspiciamus et, quamuis non perueniamus ad id, ut eius substantiam intellegere ualeamus et quid sit sciamus, saltem id, quod non sit, euidentissime teneamus.

Igitur omne corpus quantitati et qualitati subiectum est, in subiecto autem corpore corpus non est. corpus enim subiectum est, non in subiecto, quia corpus substantia est, non accidens. accidentia autem in substantia sunt, non substantiae. accidit ergo corpori quantitas et qualitas, quantitas enim in mensuris est, qualitas in coloribus. non hoc esse ipsum corpus quod quantum esse nec hoc esse ipsum quod quale esse, quia et colore mutato corpus manet et in diminuto corpore quantitas quae prima fuerat non est. ac per hoc non esse magnum quod magnitudo, nec longum quod longitudo, nec hoc latum quod latitudo, nec coloratum quod color ipse. est etiam corpori mensura numerus et pondus, unde etiam sancta scriptura ait d e u m o m n i a i n m e n s u r a e t n u m e r o e t

28 Sap. 11, 21

1 *ante* uiuit *est rasura duarum literarum in M, in qua* & *fuisse uidetur* 5 omnia quae *M editores,* quae *aut delendum est, quare uncis inclusi, aut* quae sunt *uel tale quid scribendum* 7 erbarum *M* 12 areatricem *M, corr. b* 13 quanuis *M* 18 subiecto *b*, subiectū *M* 24 prima *M,* prius *editores* fuerit *M man. prim.* ac] aut *p* 26 ipse *ad uocem* color *rettuli, cum sequente enuntiato coniungunt M et editores: tum certe* ipsi *scribendum erat*

pondere disposuisse, sed hoc alio modo ad spiritum rationalem referri, quod in consequentibus dicendum, uideo. nunc uero de corpore quae coepimus explicemus. sicut enim diximus non hoc esse magnum quod magnitudo, sic nec mensura quod mensurabile, nec numerus quod numerabile, nec pondus quod ponderabile. minu⟨itur⟩ igitur, quoniam in tota parte habet sursum et deorsum, habet dexteram et sinistram, habet ante et retro. mouetur per tempus et locum nec iudicat et iudicatur, partibus secatur infinite.

Age nunc uideamus quid sit quod corpus uiuificat et non sentificat. melius enim coaequatum est uitae id, quod accipit et quod dat. uita enim, quae non est minor in parte quam in toto et non parti minori minor est nec partem praebet maiori maiorem et minori minorem, non est corpus, sed spiritus. spiritus pecoris, qui non subsistit post corpus, praetermittendus ibi est, ut ad rationalem spiritum ueniamus. igitur spiritus quantitatem non habet, si uero longus esset aut latus, quantus rite utique diceretur. prudenter enim secernitur et segregatur a corpore, quia quantitati non subiacet, quamuis subiaceat qualitati. accidunt animo disciplinae, accidit iustitia et iniustitia, castitas et libido. quattuor enim sunt uirtutes principales, id est prudentia et temperantia, fortitudo et iustitia. non enim hoc est animus ⟨prudens⟩ quod prudentia, nec iustus quod iustitia, nec temperatus quod temperantia, nec fortis quod fortitudo. aliud est esse animum, aliud iustum animum. cum enim dico iustum animum, duo

1 hoc] h̃ *M*, hic *editores* 2 referri *b*, referre *M* *enuntiati interpunctionem correxit Schenkelius* 3 cepimus *Mb* 6 minuitur igitur *b*, minor ē igitur *M*, *rectius fortasse e codicis M lectione* minu[ig]itur *restitueris* *uerborum transpositione usus* minuitur igitur in tota parte quoniam habet *suadet Schenkelius* quoniam *b*, equū *M* 7 dextram *b* 11 uitae *scripsi*, uita *Mb* id *M*, et *editores* accipit *b*, accidit *M* 16 ibi *scripsi*, tibi *mauult Schenkelius*, tib; *M*, *om. editores* ad *superscr.* *M*[1] 22 et *om. editores* 23 animus *scripsi*, animū *M*, anima *b*, animi *p*[2] prudens *add. Schenkelius*, *om. M* 25 ẽe *add. M*[2]

quaedam intellego: hoc enim de prudentia et temperantia et fortitudine dixerim, quia potest esse animus, ut nullatenus sit uirtutibus praeditus, sed si eas non habuerit, consequens est, ut uitium habeat. conligitur enim subiectum semper esse animum aut uitiis aut uirtutibus, subiectum eum esse sicut diximus disciplinis, quae sine eo esse non possunt. uerum enim ratio numeri disciplina est. numquam enim erit ut quattuor et duo septem faciant aut septem et tres undecim. similiter et figura circuli non recipit contrarietatem. numquam erit ut figura circuli ex duabus aut tribus lineis fiat aut quadrigona ex tribus aut trigona ex quattuor. si enim addideris uel minueris aliquid, iam nec trigona nec quadrigona erit, manet enim aeterna et incommutabilis. harum rationes disciplinarum et in subiecto sunt animo et sine eo esse non possunt. conligitur aeternum esse illud in quo est, sicut illud quod in eo est. ergo inmortalis est anima et id quod uiuit scit semper et cernit. sed non semper hoc cogitat, quia cum scit secura de se, quod amittat se in multis cogitationibus, distendit se ac si per tempus, non per locum mota mouet tamen et corpus per tempus et locum, scilicet iudicat et iudicatur.

Vide ergo anima humana quam magnum bonum sis, dum de corporibus iudicas, dum et rationi coniungeris, dum aeternae ueritatis fis particeps. non enim a te diligenda sunt quae infra te sunt, et quamuis mensura insit, tu tamen mensura non es. cogitationi tuae numerus uoluptatique tuae pondus tu scilicet nec numerus nec pondus es. refer uoluntatem tui amoris ad illum numerum sine numero, de quo psalmista dicit: et sapientiae eius non est numerus, ad illam mensuram sine mensura, ad illud pondus sine pondere, a quo omnia ponderantur et mensurantur. ipsum est

29 Psalm. 146, 5

3 in *ante* uirtutibus *add. M* 6 possint p^2 18 scit] sit p^2 22 sit p^2 24 ueritatis p^2, ueritati *Mb* fis] sis *p* 27 refert uolumptati timoris *M* (*corr. M*^{2} *in marg.*)

summum bonum, a quo facta sunt omnia corporum genera bona, ipsum ⟨a quo⟩ rationalium magna bona: relinque bona et magna bona et summum bonum ama simplexque bonum, id est pater et filius et spiritus sanctus, trinitas haec unus deus. et tamen sic diligendum est corpus aut spiritus, secundum quod diligenda sunt, sicut quidam nobilissimus tractator sanctarum scripturarum dixit: quattuor pones dilectionis regulas, quod supra nos, quod iuxta nos, quod nos, quod infra nos. diligamus ergo illud summum bonum, quod supra nos est non loco ordinis, sed naturae, quia non potest coaequari creatura creatori. solus enim filius coaequatur patri, similiter et spiritus sanctus, quia non sunt creatura, sed inter eos una natura.

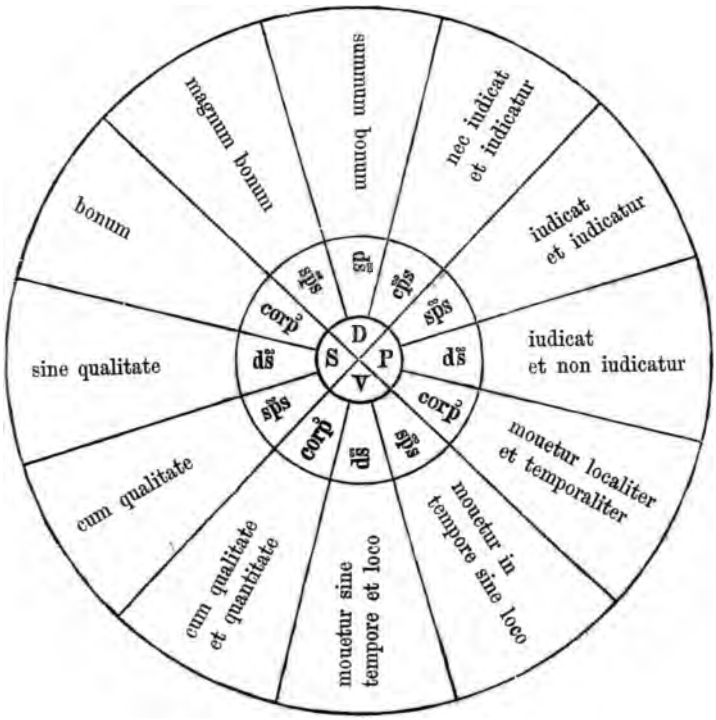
Haec, quae breui sermone digessimus, subposita pictura demonstrat:

Deus { summum bonum sine qualitate.
mouetur sine tempore et loco.
iudicat et non iudicatur.

Spiritus { magnum bonum cum qualitate.
mouetur in tempore sine loco.
iudicat et iudicatur.

Corpus { bonum cum qualitate et quantitate.
mouetur localiter et temporaliter.
nec iudicat et iudicatur.

2 a quo *addidi, om. M* relinque] re utique *editores* 3 et *ante* summum *om. Galland.* 5 aut] et *editores* 9 ergo] nos *add. M* 14 figura *editores* 15 demonstrat] *quae sequuntur hoc modo in M tradita sunt*:

summum bonum
magnum bonum
bonum
sine qualitate
cum qualitate
cum qualitate et quantitate
mouetur sine tempore et loco
mouetur in tempore sine loco
mouetur localiter et temporaliter
iudicat et non iudicatur
iudicat et iudicatur
nec indicat et indicatur
D
S
P
V

CLAVDIANI MAMERTI EPISTVLAE DVAE.

EPISTVLA PRIOR.

CLAVDIANVS SIDONIO PAPAE SALVTEM.

Si possibile factu esset, ut te dominum meum uel aliquotiens aliquantulum conuenirem, non undeunde quarumpiam personarum aut uoluntates aut necessitates inquirerem, sed quae in rem debiti mei usui mihi esse possent. quippe reuisionis potestas multis modis ac miseris perinde causis intercluditur. enimuero scribendi facultas aut raro idonea subpetit aut nec subpetit. ista haec eadem remissibilia sint necne, tute iudicaris. porro autem uero quod saepenumero scriptis uestris alii inpertiuntur, qui id ipsum nec ambiunt quam egomet, forsan nec merentur amplius, non arbitror amicitiae legibus inpune

1 *Haec epistula legitur inter epistulas Sidonii Apollinaris libr. IIII ep. II. adhibui ad textum constituendum libros manuscriptos Sidonii hos: cod. Paris. 18584 saec. X (A), cod. Paris. 2781 saec. XI (B), cod. Paris. 2168 saec. XI—XII (C), cod. Paris. 2782 saec. XII (E). accedit praeterea codex Claudiani Mamerti Montepessul. H 145 saec. XII, quem supra litera D significauimus. contulimus etiam editionem Sidonii ab Eugenio Bareto curatam (Paris. 1879), cuius lectiones uariantes compendio (b) designamus* 2 $\overset{\text{papae}}{\text{suo}}$ *A* 3 facto *AD* esset factu *B* aliquoties *BCE*, *om. b* 4 unde||unde *C*, unde *E* 5 anquirerem *A* 7 $\overset{\text{s}}{\text{multimodis}}$ *B*, multimodis *b* et *b* 9 $\overset{\text{be}}{\text{iudicaris}}$ *A*, iudicaueris *D* 11 impartiuntur *b*

committi. illud etiamnum dolenter faxo tacitum, quod libellos illos, quos tuo nomine nobilitari non abnuis, nullo umquam inpertiuisti rescripto? sed uacuum forte non subpetit, quod tute modicum magnae admodum inpendas amicitiae. ecquo tam ex occupatu umquam uspiamue inplicabere, quin illud in aliorum commoda reuergat? cum precatu deum placas, eundem non modo amicis, sed ignotis quoque concilias. cum scripturarum caelestium mysteria rimaris, quo te studiosius imbuis, eo doctrinam ceteris copiosius infundis. cum tuas opes in usus inopum prodigis, tibi quidem maxime, sed aliis quoque consultum facis. proinde nihil uidelicet, profecto nihil est tam infecundum actionum tuarum omnium, quod tibi uni soli tantum et non aliis quoque multis tecum uberiorem fructum ferat. nulla ergo cuiusquam praepedimenti occasio praetendi uel falso potest, cur egomet specialis atque intimus nihil a speciali meo fructi feram, a quo ignoti quoque multum capiant plurimi. sed, uti ego autumo, iuxta formam euangelici largitoris, quod non das amico esurienti, dabis inprobo pulsatori. porro si etiamnum solito obdurueris, faxim egomet quod tete paenitebit: quoniam si peccabis ultra reticendo, ego protinus ulciscar scribendo. porro enim ambiguo caret tam te puniendum scripto meo, quam punior egomet silentio tuo. uale.

1 etiam non *D* 2 a^{n}bnuis *A*, annuis *rell.* 3 impartiuisti *b* 4 hec quo *BDE*, haecquo *A* 10 inopidũ̃ *A* maxume *B* 13 uberem *ABDE* 15 tuus *post* intimus *add. uett. editt.* 19 etiam nũ *A*, et iamnum *E*, etiam nc̃ *C*, etiam non *BD*, etiam nunc *b* poeniteat *uett. editt.* 20 peccabis *AD*, peccatis *rell.*, peccaris *b*

SIDONIVS CLAVDIANO SVO SALVTEM.

Committi, domine maior, in necessitudinis iura pronuntias, cur, quod ad salue tibi debitum spectat, a stilo et pugillaribus diu temperem, quodque deinceps nullas uiantum uolas mea papyrus onerauerit, quae uos cultu sedulae sospitatis inpertiat. praeter aequum ista coniectas, si reare mortalium quemquam (cui tamen sermocinari latialiter cordi est) non pauere, cum in examen aurium tuarum quippe scriptus adducitur, tuarum inquam aurium, quarum peritiae, si me decursorum ad hoc aeui temporum praerogatiua non obruat, nec Frontonianae grauitatis aut ponderis Apuleiani flumen aequiparem, cui Varrones uel Atacinus uel Terentius, Plinii uel auunculus uel Secundus conpositi in praesentiarum rusticabuntur. adstipulatur iudicio meo uolumen illud, quod tute super statu animae rerum uerborumque scientia diuitissimus propalauisti, in quo, dum ad meum nomen prooemiaris, hoc munus potissimum cepi, ut meae fama personae, quam operae pretium non erat librorum suorum titulis inclarescere, tuorum beneficio perpetuaretur. at quod, deus magne, quantumque opus illud est materia clausum, declamatione conspicuum, propositione obstructum, disputatione reseratum et quamquam propter hamata syllogismorum puncta tribulosum, uernantis tamen eloquii flore mellitum. noua ibi uerba, quia uetusta, quibusque conlatus merito etiam antiquarum literarum stilus antiquaretur, quodque pretiosius, tota illa dictio sic caesuratim succincta quod profluens, quam rebus amplam strictamque sententiis sentias plus docere quam dicere. denique et quondam nec iniuria haec principalis fecundia conputabatur, cui paucis multa cohibenti curae fuit causam potius inplere quam paginam.

1 *Hanc epistulam, qua Sidonius praecedenti respondet (est libri IIII epist. III), ex recensione Bareti dedimus* 23 mollitum *Baretus*

at uero in libris tuis iam illud quale est, quod et teneritudinem quamquam continuata maturitas admittit interseritque tempestiuam censura dulcedinem, ut lectoris intentionem per euentilata disciplinarum philosophiae membra lassatam repente uoluptuosis excessibus quasi quibusdam pelagi sui portubus foueat. o liber multifariam pollens, o eloquium non exilis, sed subtilis ingenii, quod nec per scaturigines hyperbolicas intumescit nec per tapinomata depressa tenuatur. ad hoc unica singularisque doctrina et in diuersarum rerum adsertione monstrabilis, cui moris est de singulis artibus cum singulis artificibus philosophari quaeque, si fors exigit, tenere non abnuit cum Orpheo plectrum, cum Aesculapio baculum, cum Archimede radium, cum Euphrate horoscopium, cum Perdice circinum, cum Vitruuio perpendiculum, quaeque numquam inuestigare destiterit cum Thalete tempora, cum Atlante sidera, cum Zeto pondera, cum Chrysippo numeros, cum Euclide mensuras. ad extremum nemo saeculo meo quae uoluit adfirmare sic ualuit, siquidem, dum sese aduersus eum, quem contra loquitur, exsertat, morum ac studiorum linguae utriusque symbolam iure sibi uindicat. sentit ut Pythagoras, diuidit ut Socrates, explicat ut Plato, inplicat ut Aristoteles, ut Aeschines blanditur, ut Demosthenes irascitur, uernat ut Hortensius, aestuat ut Cethegus, incitat ut Curio, moratur ut Fabius, simulat ut Crassus, dissimulat ut Caesar, suadet ut Cato, dissuadet ut Appius, persuadet ut Tullius. iam si ad sacrosanctos patres pro conparatione ueniatur, instruit ut Hieronymus, destruit ut Lactantius, adstruit ut Augustinus, adtollitur ut Hilarius, submittitur ut Ioannes, ut Basilius corripit, ut Gregorius consolatur, ut Orosius adfluit, ut Rufinus stringitur, ut Eusebius narrat, ut Eucherius sollicitat, ut Paulinus prouocat, ut Ambrosius perseuerat.

Iam uero de hymno tuo si percunctere quid sentiam, commaticus est, copiosus dulcis elatus et quoslibet lyricos dithyrambos amoenitate poetica et historica ueritate supereminet, idque tuum in illo peculiare, quod seruatis metrorum pedibus, pedum syllabis syllabarumque naturis intra spatii sui terminum uerba ditia uersus pauper includit nec arctati

carminis breuitas longitudinem phalerati sermonis eliminat. ita tibi facile factu est minutis trochaeis minutioribusque pyrrichiis non solum molossicas anapaesticasque ternarias, sed epitritorum etiam paeonumque quaternas superuenire iuncturas. excrescit amplitudo proloquii angustias regulares et tamquam paruo auro grandis gemma uix capitur emicatque ut equi potentis animositas, cui frementi si inter tesqua uel confraga frenorum lege teneatur intellegis non tam cursum deesse quam campum. quid multis? arbitro me in utroque genere dicendi nec Athenae sic Atticae nec Musae sic musicae iudicabuntur, si modo mihi uel censendi copiam desidia longior non ademit. nam dum inpactae professionis obtentu nouum scribendi morem gradatim adpeto et ueterem saltuatim dedisco, de bono oratore nil amplius habeo quam quod malus poeta plus esse coepi. proin, quaeso, delicti huius mihi gratiam facias, quod aliquantisper mei meminens arentem uenulam rarius flumini tuo misceo. tuam tubam totus qua patet orbis iure ueuerabitur, quam constat geminata felicitate cecinisse, quando nec aemulum repperit nec aequalem, cum pridem aures et ora populorum me etiam circumferente peruagaretur. nobis autem grandis audacia, si uel apud municipales et cathedrarios oratores aut forenses rabulas garriamus, qui etiam cum perorant salua pace potiorum turba numerosior inliteratissimis literis uacant. nam te, cui seu liberum seu ligatum placeat alternare sermonem intonare ambifariam subpetit, pauci, quos aequus amauit Iuppiter, imitabuntur. uale.

26 Iuppiter *om. cum Sirmondo Baretus*

EPISTVLA POSTERIOR.

DOCTISSIMO VIRO SAPAVDO RHETORI CLAVDIANVS.

Disciplinarum omnium atque artium magistra Graecia idcirco maxime nobilibus studiis prouecta est atque orbem paene totum multiplicibus conplexa doctrinis, quoniam nemo illic omnium fuit, qui quidquam bonae frugis ferret, cui non par merito honos siet. hinc nonnulli mortales naturam paene supergressi mortalium extentis usquequaque excellentium ingeniorum uiribus infatigabilibus curis rerum abdita rimantes repositas originalium primordiorum causas et temporaliter fluentium substantiarum praefixos aeuo terminos indage et arte conplexi non modo intra mundanum, sed supercaeleste etiam introiere secretum.

Quod mihi in praesentiarum usus est dicere, quoniam bonarum artium iam inde a proauorum nostrorum saeculis facta iactura et animi cultum despuens, quo solo praestat pecudi gens humana, deliciis et diuitiis seruiens ignauiae et inscitiae famula pessum porro dedit cum doctrina uirtutem.

6 ? ?

2 *Haec epistula in uno codice Parisino nr. 2165 saec. XIII, quem supra iam litera E significauimus, legitur (fol.* 34^{v} *col. 1 — fol.* 35^{r} *col. 2). erat liber ille manuscriptus olim Baluzii (cod. 112), qui inde hanc epistulam deprompsit atque edidit in 'Miscellaneorum' libro VI (Lutet. Paris. 1713) pag. 535 sqq.* EXPLICIT MAMERTI CLAVDIANI DE STATV ANIMAE LIBER TERTIVS. EPLA EIVSDEM. DOCTISSIMO VIRO SAPAVDO RETHORI CLAVDIANVS *E* 3 iccirco *E* 4 pene *E hic et infra* 6 *uerba* cui—siet *e senario quodam iambico deprompta esse in propatulo est* 10 fluctuantium *Baluzius* 11 aeuo *om. Baluzius* 18 passum *Baluzius*

nam quod non modo ad innouandum quippiam, sed ne ad dediscendum quidem absque te uno disciplinae nobilis ullus adspirat, neglegentiae id humanae adscribemus an naturae? si malum istoc naturae uitio uertimus, numquidnam a genere humano differre dici potest genus humanum, aut ingenia eadem non sunt, quae fuere prius, aut Cicero sui saeculi summus orator nata secum bona accepto habuit et non mage parui pendens domestica et ciuica ad usque Graeciam capessendae opulentioris scientiae gratia peregrinatus est, aut forsan Platon apex culmenque philosophiae priuo naturae bono contentus post Socratis dogmata angustiorem credens Graeciam doctrinarum quam sese uirtutum non usque ad Aegyptum et ad usque Brachmanos Indorum et ad usque Pythagoricarum doctrinarum [per] heredes indefessus rerum scrutator accessit? taceo ceteros, quia nec tempus nec opus huiusce rei capax est. unum illud procul ambiguo dixerim nostro saeculo non ingenia deesse, sed studia. quorum egomet studiorum quasi quandam mortem flebili uelut epitaphio tumularem, nisi tute eadem uenerabili professione, laudabili sollertia, acri ingenio, profluente eloquio resuscitauisses. quod equidem bonum eo admirabilius est mihi quo desperatius fuit.

Video enim os Romanum non modo neglegentiae, sed pudori esse Romanis, grammaticam uti quandam barbaram barbarismi et soloecismi pugno et calce propelli, dialecticen tamquam Amazonem stricto decertaturam gladio formidari, rhetoricam acsi grandem dominam in angusto non recipi, musicen uero et geometricam atque arithmeticam tres quasi furias despui, posthinc philosophiam [atque] uti quoddam ominosum bestiale numerari. sed haec in laudem tuam suggestui sunt, quia si multi quorum tu es studiorum forent,

3 adscribemus *scripsi*, ascribimus *E* 4 nature e *E* 8 capescendae *E* 10 phylosophiae *E* 12 sese] esse *Baluzius* egiptum *E* 13 brachmanos *scripsi*, bragmanos *E* pytagoricarum *E* 14 per *inclusi* 18 epytaphio *E* 21 ammirabilius *E* 26 rethoricam *E* 28 phylosophiam *E* atque *uncis inclusi*

futurus eras scilicet, etsi non omnium potior, unus ex multis. hinc uero procul iniuria ceterorum penes Galliam nostram professionis tuae par unus et solus es, neque dictum istuc aut adsentationi aut adulationi detur. nequaquam profecto uel egomet adulari possum uel tu indiges falso laudari. sed erui atque euelli infixa animo meo nequit declamationum tuarum suauitas mixta uirtute Attici more mellis, cui suapte natura indita sunt medela fortitudo dulcedo. quod in Hyblae iugis uolucris atque opifex apicula caelitus deciduum haustu capiens fabrefactis manso florigeris infundit filiorumque fabricatrix uirginitatis suae feturam alit atque imbuit ubere fauorum, ita tu scilicet e summis auctoribus uelut e magnis montibus doctiora quaeque uelut thyma fraglantia et fecundiora ueluti quaedam florida praecerpens quos ingenii melle repleas eloquentiae conficis fauos, e quibus item discipulorum tibimet uelut filiorum numerositas dilecta formatur, quae Graecarum quoque disciplinarum nectare imbuta acsi melle Attico pasta, ut occeperit scientiae pennis strepere, eloquentiae fauos et ipsa conficiet. modo tu fac memineris docendi munus tibi a proauis et citra hereditarium fore, eoque copiosius te adniti oportere scientiae, quo multiplex in te a maioribus profecta tuis doctrina confluxit.

Admonitus quoque sis oportet Viennensis urbis nobilitatis antiquae, cuius tu ciuis et doctor non otio duplex debitum solues, a quo bifariam quaeritur uel patribus respondere uel patriae. illud iam in fine sermonis perquam familiariter quaeso, ut spretis nouitiarum ratiuncularum puerilibus nugis nullum lectitandis his tempus insumas, ⟨quae⟩ quasdam resonantium sermunculorum taureas rotant et oratoriam fortitudinem plaudentibus concinentiis euirant: Naeuius et Plautus tibi ad ele-

6 auelli *Baluzius* 8 yble *E* 9 apecula *E* 13 thymia *Baluzius* flagrantia *Baluzius*, fragrantia *rell. editores* 17 q̊; *E* 18 sciencie *E*, *om. Baluzius* 23 ammonitus *E* 25 queritur *E* 28 quae quasdam *scripsi*, quasdam *E*, quae dum *Fabricus bibl. lat. med. I 1078* 30 concinnentiis *E*

gantiam, Cato ad grauitatem, Varro ad peritiam, Gracchus ad acrimoniam, Chrysippus ad disciplinam, Fronto ad pompam, Cicero ad eloquentiam capessendam usui sint. quisquis enim recentiorum aliquid dignum memoria scriptitauit, non et ipse nouitios legit. illi ergo reuentilandi memoriaeque mandandi sunt, de quibus isti potuere proficere quos miramur. istoc ego tamen amicitiae testimonium aliquo forsitan plusculum familiariter intuli, sed beniuolentiae tuae uenia inpertiet amoris audaciam.

1 graccus *E* 2 agrimoniam *E* chrisippus *E* 3 capescendam *E* 7 amicicie *E*

I. INDEX SCRIPTORVM

A CLAVDIANO MAMERTO LAVDATORVM *).

a) Loci scripturae sacrae.

*) *Numeri editionis huius paginas paginarumque lineas indicant.*

b) Scriptores graeci, quorum locos in linguam latinam conuersos laudat Claudianus Mamertus.

c) Scriptores latini quos Claudianus Mamertus laudat uel imitatur.

II. INDEX NOMINVM.

III. INDEX VERBORVM ET LOCVTIONVM.

Ne tota pagella uacaret, indicem addere placuit locorum, quos in praefatione paulo aliter quam in ipsa textus recensione tractauimus. breuitati studentes subiecimus editionis nostrae paginarum linearumque numeros additis iis lectionibus, quas nunc esse recipiendas censemus (numeri uncis inclusi ad praefationis paginas pertinent): 19, 1 *exhinc* (25) — 19, 18 *diuersa* (16) — 22, 9 *sentiunt* (16) — 23, 16 *intrari* (44) — 24, 6 *cognitum* (45) — 24, 14 *animaduerto* (16) — 24, 15 *inpendio* (16) — 25, 5. 108, 4 *hic* (16) — 32, 15 *obprobandum* (45) — 40, 16 *Moysi* (45) — 42, 18 *hinc* del. (17) — 49, 9 *quod .. uigent* (17) — 50, 13 *illa* del. (18) — 50, 18 *homo* del. et *es* pro *est* (18) — 51, 19 *in* pro *sic* (18) — 54, 3 *conponi* et *ex* (18) — 56, 10 *iusteque* del. (19) — 57, 20 *est* ante *humana* del. (19) — 60, 7 *unum.. unumque.. anima* (19) — 60, 23 *una itidem* (31) — 61, 7 *sed* pro *nunc* (17) — 63, 11 *ac* pro *et* (19) — 65, 9 *anima .. corpori* (19) — 66, 19 *dissicine* (47) — 67, 6 *magnum* (20) — 67, 23 *certum est* del. (20) — 70, 7 *pusillanimos* (20) — 70, 8 *magnus animus Moysi* (20) — 70, 13. 107, 20. 112, 23 *molis* (44) — 70, 20 *non dimittitur, et si non dimitteretur, nemo moreretur* (20) — 73, 10 *uitam* (22) — 73, 16 *corpus* (22) — 76, 19 *tangitur* (22) — 78, 13 *peregrinatur* (44) — 79, 16 *eundem* (22) — 88, 21 *nimie* del. (24) — 92, 12 *ac* (17) — 94, 19 *in silentio* (22) — 95, 2 *sic ... quod* (18) — 95, 17 *memine* (23) — 95, 22 *meminis* (23) — 96, 16 *et* del. (23) — 98, 9. 132, 5 *dissici* (47) — 102, 1 *incorporali* (34) — 103, 16 *sinat* (23) — 104, 20 *capere* (23) — 106, 6 *praepositionem* (46) — 106, 15 *sin uero* (24) — 110, 20 *earum* (24) — 111, 3 *aduertes* (24) — 111, 7 *exin* (25) — 111, 17 *quia non* pro *non enim* (17) — 112, 16 *numeri* (25) — 114, 11 *non queat, habet* (25) — 114, 20 *guttulam .. habentem .. eam* del. (25) — 125, 4 *penita* pro *operta* (44) — 125, 21 *ingruerint* (31) — 134, 11 *subornatus* (37) — 137, 4 *conlucernationibus* (46) — 141, 4 *rogares* (30) — 142, 19 *spiritu praesens es* (25) — 142, 22 *te* del. (26) — 144, 6 *se* del. et *sese* pro *esse* (26) — 151, 8 *autem* del. (17) — 156, 3 *uolet* (26) — 159, 10 *per locum loca* (26) — 162, 6 *Gabrielum* (44) — 163, 6. 164, 18. 166, 21 *Gabrielo* (44) — 169, 24 *tempora uel* del. (26) — 172, 18 *quae malum* (26) — 183, 7 *patet huiusce quaestionis inmensum* (27) — 187, 21 *inglorium* (27) — 191, 10 *philosophorum* pro *eorum* (46) — 191, 11 *inde* (46) — 192, 1 *quos* pro *quod* (46) — 195, 26 *uoluntatique* (47).

Praeterea typographi errata grauiora corrigantur haec:

27, 25 *media,* pro *media:*, 30, 4. 49, 21. 194, 8 punctorum loco commata exaranda erant, 42, 3 *nisum* pro *uisum*, 63, 23 not. S habet *diuidere a p. i.*, 80, 12 *adplene* pro *ad plene*, 109, 21 not. *ne* pro *nec*, 116, 15 not. *AB* pro *BB*, 134, 5 *prosternitare* pro *prosternidare* (etiam in not.), 141, 12 not. *uideri F* pro *G*, 191 a lin. 14, non a *nomen* lin. 17 noua epilogi particula typis describenda erat. — 124, 20 ex G *inmota* recipere debebam coll. Apul. de dogm. Plat. I 9.

In Vorbereitung begriffen:

AMBROSIVS. Ed. C. SCHENKL.

ARATOR. Ed. H. SCHENKL.

AVGVSTINVS. Retractationes et Confessiones. Ed. P. KNOELL.

Contra academicos, De beata vita, De ordine, De musica, De magistro, De libero arbitrio, De moribus eccles. et de mor. Man., De vera religione et quae exstant in vol. XXXII. p. 1385 — 1474 Mign. Ed. J. M. STOWASSER.

Soliloquia, De immortalitate animae, De quantitate animae, De genesi contra Manichaeos. Ed. A. HOLDER.

Epistulae. Ed. A. GOLDBACHER.

De doctrina Christiana, De trinitate, Enchiridion de fide, De catechizandis rudibus. Ed. Nic. MVELLER.

Enarrationes in psalmos. Ed. M. GITLBAUER.

De consensu evangelistarum, De sermone domini in monte habito. Ed. F. WEIHRICH.

De fide et symbolo, De fide et operibus, De agone christiano, De continentia et quae exstant in eodem volumine Mign. X. L. p. 349 — 626, De nuptiis et concupiscentia. Ed. J. EGGER.

ALCIMVS AVITVS. Ed. Ant. KVNZ.

BOETHIVS. Ed. G. SCHEPSS et Th. STANGL.

CASSIODORIVS. Ed. STETTNER et STANGL.

COMMODIANVS. Ed. B. DOMBART.

EVCHERIVS. Ed. Fr. PAVLY.

FAVSTVS et PASCHASIVS. Ed. A. ENGELBRECHT.

FVLGENTIVS RVSPENSIS. Ed. G. WISSOWA.

HIERONYMVS. Epistulae. Ed. A. REIFFERSCHEID.

HILARIVS PICTAVIENSIS. Ed. A. ZINGERLE et H. S. SEDLMAYER.

IVLIVS HILARIANVS. Ed. Nic. MVELLER.

IVVENCVS. Ed. J. HVEMER.

LACTANTIVS. Ed. G. LAVBMANN et S. BRANDT.

CLAVDIVS MARIVS VICTOR. Ed. C. SCHENKL.

MAXIMVS TAVRINENSIS. Ed. A. SCHEINDLER.

ORIENTIVS. Ed. R. ELLIS.

PACIANVS. Ed. Nic. MVELLER.

PAVLINVS NOLANVS. Ed. Guil. HARTEL.

PAVLINVS PETRICORIVS. Ed. M. PETSCHENIG.

RVFINVS. Ed. F. WROBEL et B. NIESE.

TERTVLLIANVS. Ed. A. REIFFERSCHEID.

VICTORINVS, RVSTICVS ELPIDIVS, PAVLINVS PELLAEVS. Ed. W. BRANDES.

CLAVDIANI MAMERTI OPERA

RECENSVIT

ET COMMENTARIO CRITICO INSTRVXIT

AVGVSTVS ENGELBRECHT.

VINDOBONAE

APVD C. GEROLDI FILIVM BIBLIOPOLAM ACADEMIAE

MDCCCLXXXV.

DATE DUE
